ז. סענאלאוויטש

13 טלאמאצקע

Biblioteka Narodowa
Warszawa
30001001124801

1-524

מיין אלטן געטרייען פריינד

נחמן מייזיל —

א [illegible] פון אונדזער [illegible]

און [illegible] 13 [illegible]

[illegible] פון [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible]

3. X. 1951

[illegible]

ז. סענאלאוויטש

טלאמאצקע 13

די נאנצע הכנסה פון דעם דאזיקן בוך איז

באשטימט פארן הילפס - פאנד לטובת

יידישע שרייבער און קינסטלער.

דאָס פוילישע יידנטום

ביכער-סעריע פון דעם צענטראל-פארבאנד פון פוילישע יידן
אין ארגענטינע
רעדאקטאָר: מאַרק טוראָוו

ביז איצט דערשינען:

1) מאַרק טוראָוו: מלכה אָוושיאני דערציילט... (אויספארקויפט)
2) ה. ד. נאָמבערג: י. ל. פרץ (אויספארקויפט)
3) ו. גראָסמאַן - י. וויערניק: טרעבלינקע (אויספארקויפט)
4) פרץ גראָנאָמסקיין: מיין חרוב שטעטל סאָקאָלאָוו
5) ישראל טאָבאָקסבלאָט: חורבן לאָדזש.
6) זרובבל: בארג חורבן (קאפיטלען פוילן)
7) אלחנן צייטלין: אין א ליטעראריש שטוב
8) ד"ר ח. שאָשקעס: פוילן — 1946 (אייגדרוקן פון א רייזע)

עם דרוקט זיך און דערשיינט בקרוב:

פראָפ' ד"ר מאיר באָלאָבאָן: די יידן-שטאָט לובלין
מ. נודעלמאן: געלעכטער דורך טרערן
ד"ר יעקב שאצקי: אין שאטן פון עבר.
פרידע זרובבל: נע - ונד (פארצייכנונגען פון א פליטה)
דוד פלינקער: א הויז אויף גזשיבאָוו

עם גרייט זיך צום דרוק:

ישראל אפרת: היימלאָזע מענטשן
נח גריס: קינדער - מארטיראָלאָגיע
נחום סאָקאָלאָוו: פוילישׁ-יידישע פערזענלעכקייטן
טאָניא פוקס: א וואַנדערונג דורך אָקופירטע לענדער
ז. סעגאָלאָוויטש: געבערענטע טריט.
ד"ר עמנואל רינגעלבלום: צו דער נעשיכטע פון יידן אין ווארשע
ד"ר יצחק שיפער: יידן אין אלטן פוילן
צפורה קאָצענעלסאָן-נאָכומאָוו: יצחק קאָצענעלסאָן
זלמן וואָזערצוג: יאָנוש קאָרטשאָק
א. ל. שוסהיים: סילועטן און עפיזאָדן פון גאליציע
שמואל צעסלער: זאבלודאָווע — די לענגעדע פון א יידיש שטעטל

וועגן אלע ענינים, וואָס האָבן א שייכות מיט דער ביכער־סעריע „דאָס פוילישע יידנטום" זיך וועגדן:

Unión Central Israelita Polaca en la Argentina

Pueyrredón 667 Buenos Aires

ז. סענאלאָוויטש

טלאָמאַצקע 13

(פון פארברענטן נעכטן)

ארויסגעגעבן דורכן
צענטראַל־פאַרבאַנד פון פוילישע יידן אין ארגענטינע
פארלאגס־לייטונג: אברהם מיטלבערג
בועאָס אייִרעס, 1946

Copyright by
Z. Segalowicz

Biblioteka Narodowa
Warszawa
30001001124801

Z. SEGALOWICZ

TLOMACKIE 13

BIBLIOTEKA NARODOWA BN

II 1.417.349

Editado por la
Unión Central Israelita Polaca en la Argentina
Buenos Aires, 1946

A

Hecho el depósito que marca la Ley 11.723
INDUSTRIA ARGENTINA

1989 W 795/14

אינהאלט

		זייט
	צום לייענער	7
1	די בודע	9
2	וואַרשע	34
3	די פּראָוויזיע	53
4	זיבן פענסטער	78
5	שטולן	104
6	הדיי	126
7	נישט פאַרגעסענע פנימער	147
8	דער פאטעפאן	168
9	נעסט	187
10	א שטענדער פאר אלעמען	208
11	פארלאשענע לאמפן	228
	נעמען - רעגיסטער	251

צום לייענער

נאָך ערב דעם חורבן, אין יאָהר 1938, וועלן דער יידישער ליטעראטן און זשורנאַליסטן-פאראיין אין וואַרשע האָט זיך איבערגעצויגן פון זיין היסטאָרישן-געוואָרענער דירה, פון טלאָמאַצקע 13, אין א נייער מער-באַשיידענער ווינונג אויף גראניטשנע 11, האָט מלך ראַוויטש פארעפנטלעכט אין דער אויסלענדיש-יידישער פרעסע א סענטימענטאַלן קדיש, ווי ער האָט געמאכט דעם רוף:

„לאָמיר זיך פארזאמלען ביינאכט אויפן אלטן מארק פון טלאָמאצקע 13, וואָס איז שוין פאַרביי, לאָמיר זיך פארזאמלען איבער אלע ימים און גרענעצן אריבער און לאָמיר דערציילן די אומצאָליקע מעשיות פון אונזער היים פון 22 יאָר צייט".

אויפן אלטן מארק פון טלאָמאצקע 13 קענען מיר זיך שוין, לידער, מער נישט פארזאמלען, ווייל דאָס דאָזיקע אָרט, פונקט ווי דאָס גאַנצע יידישע לעבן אין פוילן, איז איצט איין גרויסער בארג חורבות, באדעקט מיט זאמד, וואָס בייזע ווינטן טראָגן־אַן פון אלע זייטן און פארוואקסן מיט ווילדן גראָז.

אָבער איבער ימים און גרענעצן פארזאמלען זיך די, וואָס זענען אין טרעבלינקע און מאידאנעק נישט געווען און דערציילן זיך מעשיות וועגן דער היים אונזערער...

דעם ערשטן פרווו פון א גרעסערער ארבעט וועלן טלאָמאצקע 13, וועלן דעם פארברענטן נעכטן אונזערן, האָט געמאכט ז. סענאַלאָוויטש אין דעם דאָזיקן וועלק, וואָס מיר פארעפנטלעכן איצט. אלס דער ניינטער באַנד פון דער ביכער-סעריע „דאָס פוילישע יידנטום".

סענאַלאָוויטש שרייבט נישט קיין נעשיכטע פון טלאָמאצקע 13. ער

ניט נישט־אָן קיין דאָטן. ער האָט פאר זיינע אויגן אויפגעלעבט געשטאַלטן און עפּיזאָדן פון העכער צוויי צענדליק יאָר יידיש לעבן, פון זיין אייגענעם לעבן און פון אונזער אלעמענס לעבן, האָט עס פּאַרצייכנט אלס מאטעריאל צו דער געשיכטע פון דעם יידישן קולטור־לעבן אין פוילן.

סענאַלאָוויטש האָט זיך באַמיט נאָכאַמאָל איבערלעבן די צוואַנציק יאָר טלאָמאצקע 13, וואָס זענען צוזאַמען מיט דער מערהייט פון די געשטאַלטן פּאַרוואַנדלט געוואָרן אין אש.

די רעדאַקציע פון דער ביכער־סעריע האָט זיך באַמיט אריינצוברענגען אין דעם בוך וואָס מער אילוסטראַטיוון מאַטעריאל. די בילדער און צייכענונגען דערגענצן דעם דאָקומענטאלן כאראקטער פון סענאַלאָוויטשעס בוך. די רעדאַקציע באַדויערט, וואָס עס איז איר נישט געלונגען צו גענפינען די בילדער פון אלע פּערזאָנען, וואָס ווערן אין דעם ווערק דערמאָנט. מיר זענען אָבער צופריידן, וואָס א באַדייטנדיקן טייל איז אונז יא געלונגען צונויפּזאַמלען און דאָס א חאַנק דעם בילדער־ארכיוו פון ייוא און דער צענטראַלער ביבליאָטעק אין בוענאָס־איירעס און א דאַנק דער ווערטפוללער פּריוואַטער זאַמלונג פון פּריינט משה לייוא.

א סך בילדער זענען רעפּראָדוצירט געוואָרן פון „די ליטעראַרישע בלעטער", „אילוסטרירטע וועלט", „אילוסטרירטע וואָך", „יידישע בילדער" — אויסגאבן, וואָס דער רוב פון זיי זענען היינט יקר־המציאותן.

ד י ר ע ד א ק צ י ע.

בוענאָס - אייראס, נאָוועמבער 1946.

דוד פרישמאן, ז. סענאלאוויטש און ח. נ. ביאליק

(פאטאגראפירט אין אדעס, אין יאר 1916)

BIBLIOTEKA NARODOWA
BN

1

די בודע

צווישן צוויי נאַסן אין וואַרשע איז געווען א מיטן-נאַס, א קורצע נאַס, וואָס האָט נעציילט אינגאַנצן פופצן נומערן, צווישן ביעליאנסקא-נאַס און לעשנא-נאַס. אויף נומער ניין איז געווען די טלאמאצקע שול. די שענסטע און גרעסטע שול פון פוילן, נישט אריינרעכענענדיק די אל-טע, היסטאָרישע שולן, וועלכע האָבן באשטימט געהאט א טיפערע באדייטונג פאר דער טלאמאצקער שול, די שול פון די רייכע און אסימי-לירטע יידן. די דאָזיקע שול האָט זיך נעקאָנט פארגינען צו אנגאזשירן די בעסטע חזנים, אבער נעראוונט האָט מען געשמאקער אין אנדערע שולן.

טלאמאצקע שול איז געשטאנען אפגעזונדערט, מעשה יחסן, בריט אין פארנעם, אריסטאקראטיש-שווייגנדיק, מיט בריטע טוראסן - טרעפ, מיט ביימער ארומגערינגלט און עטלעכע טריט פון דער שול, עטלעכע טריט פון די ביימער איז געווען דער פאראיין פון יידישע זשורנאליסטן און ליטעראטן.

מען קאָן זאָגן, אז צווישן די הויז-נומערן, וואָס מיר געדענקען פון אונזערע פארבערענטע און אויסגעליידיקטע שטעט, איז דאָס א בולטער נו-מער. מען קאָן אים נישט פארבייגיין אין די געדאנקען. דער בנין שטייט פאר די אויגן, די חברים און פריינט פון ליטעראטן - פאראיין קאָנען מיר נישט פארגעסן, וויל דאָס וואָלט געהייסן זיך זעלבסט פארגעסן. האָפענונ-גען האָבן זיך פון טלאמאצקע דרייצן געצויגען, אונזער פרייד און אומעט,

אונזערע שמחות און לאנגווייליקייטן. זאל דאס איצטער אין אונזערע זכרונות זיין דער טרויעריקער יום - טוב. אונזער בודע, אונזער היים. נישט איינמאל איז עס אונז וואכעדיק געווארן, ווי יעדע היים. מיר זענען נאאיוו געווען און נישט אפגעשאצט, וואס מיר פארמאגן. זייענדיק דאמאלט מיט אלע חברים צוזאמען, האט מען זיך נישט פארגעשטעלט, אז מען קאן פאר-בלייבן אזוי פינסטער און בלוטיק פארעלנדט. ווי שטארק לעבן זאל נישט זיין, קאן מען זיך קיין ארט נישט געפינען. וואס ליכטיקער די זון שיינט, אלץ שווארצער איז זי, די ווייסטע פינסטערניש...

טלאמאצקע דרייצן.

א הויז-נומער, וואס האט זיך אין פארלויף פון צוואנציק יאר דער-וואכן א פאפולאריטעט נישט נאר ביי דער אינטעליגענץ און ביי דער יוגנט פון גאנצן יידישן פוילן. דער נאמען „טלאמאצקע דרייצן" איז שוועק ווייטער פון פוילן. טלאמאצקע דרייצן איז געווארן אן אדרעס. פאר איינע איז דאס געווען אן אדרעס צו בענטשן, פאר אנדערע — אן אדרעס צו זידלען. פאר אונז יידישע שרייבער און זשורנאליסטן איז דאס געווען א נויטוועניקייט. אן אדרעס, אן אפענע טיר, א ווינקל, ווו מ'קאן זיך האל-טן אינגאנצן פריי, יידישלעך פריי. געזאלט האט עס היינט, אז די פראפע-סיאנעלע אינטערעסן זאל, דאמינירן. דער פאראיין האט געהאט די אויפ-גאבע צו פארבעסערן די עקאנאמישע לאגע פון זיינע מיטגלידער, אבער אין דער אמתן איז מער פאר אלץ טייער געווען די היימישקייט, וואס האט זיך געשאפן אין דער „בודע", אזוי האבן מיר צווישן זיך גערופן דעם פאראיין אונזערן. די בודע האט פארנומען פינף צימערן מיט א קיך. אין די פינף צימערן איז אויך געווען א גרויסער זאל, ווו עס זענען א גאנץ יאר פארגעקומען פארלעזונגען, דיספוטן און משפטים, געזעלשאפטלעכע און ליטעראריש. אין די אלע צימערן איז שטענדיק געווען באוועגונג. דער עולם א גרויסער. די טיר פון טלאמאצקע דרייצן האט זיך קיינמאל נישט פארמאכט. די צימערן זענען קיינמאל אינגאנצן נישט פארלאזן געווארן. יעדער איינער, וואס האט עפעס געהאט א שייכות צו טינט און פעדער, איז געווען אן אייגענער מענטש פון פאראיין. נישט איינמאל האט מען אין די וועגט פון דער „בודע" פארגעסן, אז אין ווארשע זענען פארען א סך פארוויילונגס-ערטער, קאפע-הייזער, טעאטערס, קינא און נאכט-לאקאלן.

מען האָט עס פֿארגעסן דערפֿאר, ווייל מען איז ביי די טישלעך פֿאר-קראָכן אין דיספּוטן וועגן אַלץ און אַלעמען.

וויפֿיל מאָל האָט עס פּאַסירט: ביי א טישל זיצן א גרופּע חברים, שוין פֿארנאַכט, מען האָט זיך פֿארשמועסט וועגן פּילאָזאָפּיע, פּאָעזיע, קבלה און וועגן נעכטיקן טאָג. א קליין וועלטל האָט זיך אָפּגעריסן פון דער גרויסער וועלט. עס איז שוין פּינסטער אויף דער גאַס, פּינסטער אין גרויסן זאל פון פֿאראיין. קיין נייע חברים קומען איצט נישט אריין, אַנדערע אַרבעטן איצט אין די רעדאַקציעס, אַנדערע פֿארברענגען ווו און דאָ די עטלעכע ביי זיך, אין אייגענעם לאָקאָל, מען האָט זיך געלאָזן וווילגיין מיט זכרונות, מען הערט רואיק אויס דעם צווייטן. עס איז פּינסטער און קיינעם פּאַלט נישט אין אָנצוצינדן א לאָמפּ. אין די אַלטע בתי־מדרשים איז מען אויך אזוי געזעסן אין דעמערונג, אין נאַכט. נישט איינמאָל האָבן די דאָזיקע דיספּוטן דערגרייכט צו גאָר א הויכער מדרגה. עס האָט זיך פון פּלאַץ נישט געוואָלט אוועקגיין און זאָל דער טומל פון גאַס נישט שטערן. עס האָט געקאָנט אויסזען, ווי פֿארשווערער וואָלטן זיך בראטן, אָבער דאָ האָבן געשמועסט מענטשן, וואָס זענען פּאַסיוו צו אַלע קאָמפּן. פֿארן א וועלט, באַדאַרף מען שמועסן וועגן אַלץ פון דער וועלט...

בפירוש וועגן אַלץ און אַלעמען. און כאָטש מיר אַלע אַליין האָבן זיך אין גוטמוטיקער איראָניע קעגנזייטיק אָנגערופֿן בטלנים, מוז מען דאָ באַשטעטיקן, אז דער פֿאראיין איז פֿאר אונז געווען א מין אוני-ווערסיטעט, וווּ מיר האָבן אַיינער ביים צווייטן פּיל געלערנט. נישט גע-וען קיין טעמע, וואָס זאָל נישט אַרויסשפֿרינגען ביי די טישלעך, נישט גע-וען קיין טאָג-פֿראָגע און קיין וועלט-פֿראָגע, וואָס מען האָט דורכגעלאָזט...

אויף טלאמאצקע דרייצן, אין דער קליינער פֿרייער שרייבער־דעפּוב-ליק, איז אמת פֿריי געווען און א מיינונג איז געווען א מיינונג, מען האָט עס פֿארטיידיקט, ווי א בלוטיקע זאַך. נישט געווען אין אונזער דור נאָך אזא לאָקאָל, ווו יידן פון פֿארשידענע אידאָלאָגיעס, ווו יידישע שרייב-ער פון פֿארשידענע ריכטונגען האָבן באַוויזן מיט אזוי פּיל פֿריינטשאפּט און טאָלעראַנץ צו דיספּוטירן. יעדער איינער האָט געבראכט זיינס. אַלץ

איינס, צי דאָס איז געווען אהרן אייזנהאָרן מיט זיין „סאָרבאָן", צי דאָקטאָר יהושע גאָטליב מיט זיין „בערן", אָדער ישראל שטערן מיט זיין „אָס-טראָלענקאָ", צי איינער האָט געריידט וועגן שפּינאָזא און דער צוויי-טער וועגן קבלה. דאָ זענען אַלע געווען גלייכבאַרעכטיקט. דער עיקר: גיב עפּעס א רעכטן באַוויין, א ריכטיקע אַנאַלאָגיע, א וויכטיקן ציטאַט.

אהרן אייזנהאָרן ישראל שטערן ד"ר י. גאָטליב

(צייכענונג פון י. טיקאטשינסקי) (צייכנונגען פון פעליקס פרידמאן)

איך וויים נישט, צי איך בין געווען א גרעסערער, אָדער א קלענערער בטלן פאר אַנדערע, נאָר איינס וויים איך אויף זיכער, אז איך האָב ביי אונזערע „בטלנים" א סך געלערנט, א סך דערגענצט און ליב באַקומען די שעהן, וועו עס איז געווען עולם און דיספוט איז אָנגענאַנגען, און שפּאַס, לצנות, געזאַנג... געווען א סאַטיספאַקציע: חברים וויילן זיך אין זייער היים. געווען ביי אונז א הארציקע כוונה, זיי זאָלן זיך דאָ פילן גוט.

אויף דעם סאמע אָנגעזעענעם אָרט איז געהאַנגען גאָר א גרויסער פּאָרטרעט פון י. ל. פרץ, אזוי, אז שטענדיק האָט מען געזעען פרצן פאר די אויגן. וואָס איז דאָס געווען? א סימבאָל? א סענטימענט, אָדער אן אַנווייזונג? מען האָט עס פארשטאַנען פשוט: אין א לאַקאַל פון יידישע

זשורנאליסטן און ליטעראטן באדארף הענגען דער פאַרטרעט פון י. ל. פרץ.

פרץ האָט באדייט א גרענעץ, א געזעגעניש מיט דער אסימילא-ציע. מענטשלעכע יידישקייט. דאָס איז געווען זיין וויל און ווירקונג. נישט אויסקרימען דאָס פנים, נישט מאכן זיך לעכערלעך פאַר גאָט און פאַר לייטן. אונטער דעם צייכן איז געגאנגען די לעצטע צענדליקער יאָרן די ארבעט פון יידישן שריפטשטעלער, זשורנאליסט און כלל-טוער. אונטער דעם זעלבן צייכן איז געשאפן געוואָרן טלאמאצקע דרייצן, די בודע, דער פאַראיין. אלע האבן דאָס פארשטאנען. כאטש קיינער האָט וועגן דעם נישט געפויקט.

זעלטן ווען די צימערן פון פאַראיין זענען ליידיק געווען. און אפילו אין די ליידיקע שעהן איז דאָך נאָך אלץ וועד פארבליבן. עמעץ אטעמט איז זאל, עפעס וועד סקריפעט מיט א פעדער, עס שארכט א בלאָט, מען לייענט א בוך. דריי שטענדיקע זענען דאָרט געווען. וועו מען איז אין פאַראיין אריין, האָט מען דאָרט די דריי שטענדיקע אלע מאל נעפונען. הערשעלע דאניעלעוויטש, א פאַלקס-דיכטער און א זאמ-לער פון פאַלקס-דיכטונג, א נידריקער, א בייזער און א נעבעכדיקער אינאיינעם. ער איז געווען דאָס אמתע קעסט-קינד פון פאַראיין. דער פאַראיין האָט איהם געבאָרגט געלט, דער פאַראיין האָט אויסגעפועלט אביסל קאָרעקטור פאַר אים אין די רעדאקציעס, דער פאַראיין האָט אים חתונה געמאכט, א קרעמל נעעפנט אין הענריקאוו, א פאַרשטאָט פון ווארשע. אבער קיין פרנסה האָט ער נישט נעהאט. וועו הערשל דאניעלעוויטש וואָלט געהאט פרנסה, וואָלט ער נישט געווען „הערשעלע". קיין גרויס נחת איז זיין פאַמיליען-לעבן האָט ער נישט נעהאט, אנדערש וואָלט ער נישט אפגעזעסן נאנצע טעג און נעכט אין לאקאל פון פאַראיין. איך געדענק, ווי ער איז

הערשעלע

BIBLIOTEKA NARODOWA

איינמאל אריין אין אונזער קאנצעלאריע, צום סעקרעטאר איז ער געקומען. דער סעקרעטאר איז געווען מלך ראוויטש:

— גיב מיר צען זלאטעם, איך מוז פארן אהיים.

ראוויטש באווייזט א בלייפעדער:

— די בלייפעדער זאגט, אז קיין געלט איז נישטא.

הערשעלע איז פארצווייפלט און ער רופט זיך אן צו ראוויטשן:

— טאָ פאר דו צו מיין ווייב, זי זאל דיך קנייפן...

אט דער הערשעלע האט דעם לאקאל אונזערן כמעט ווי נישט פארלאזן. דער צווייטער מיט אים איז געווען דער אלטער זאקס. ווי זיין ערשטער נאמען איז געווען, האט קיינער נישט געוווסט. אלע האבן אים אזוי גערופן: „דער אלטער זאקס". אויסגעזען האט ער, ווי א בוכארער, געשווינגן האט ער א סך. פון וואנעט ער איז געקומען, האט קיינער נישט געווסט. מען האט בלויז דערציילט, אז אין רוסלאנד, אין דער צארישער רוסלאנד, איז ער ערגעץ-ווו אין איינער פון די ווייטע פראווינצן געווען א רעדאקטאר פון א צייטונג, רייך געווען, א פאמיליע געהאט. דאך אלץ האט זיך געענדיקט מיט א פאמיליען-סקאנדאל און דער ייד איז פארוואנדלט געווארן אויף טלאמאצקע דרייצן.

איינמאל האב איך געהאט א ווילן ארויסצובאקומען ביי אים, ווער ער איז. געווען נישט טאקטיש פון מיר. איך האב אים געפרעגט:

— זאקס, ווער זענט איר? פון וואנעט זענט איר?

ער האט זיך אזוי ווי אויפגעכאפט און מיך אנגעקוקט.

— נו, יא! ווער זענט איר?

האט ער א ברום געטאן:

— דא... יא...

— איר ווילט גארנישט דערציילן וועגן זיך?

— דא... יא... דאס איז א צו ווייטע רייזע מיין לעבן, א וועלט-רייזע, איר פארשטייט, א צו ווייטע רייזע, א קאמיש-טראגישע רייזע און מיט יסורים א סך, אזעלכע יסורים, פאר וועלכע דאס שווייגן איז די אויסציקע רפואה.

איך האב דערזען פאר זיך א נע-ונדניק, וואס וויל וועגן זיך נישט רידן און איך האב זיך געמוזט טרייסטן בלויז מיט דעם, וואס ער האט געפונען א ווינקל אין אונזער פאראיין.

נעאַרבעט האָט ער אין א יידישער רעדאַקציע. נאכט-קאָרעקטור. צי ער האָט געהאט א צימער, האָט אויך קיינער נישט געווסט. ער איז שטענדיק געזעסן אין לאָקאל פון פאַראיין. ער האָט געהאט איין ליידנ-שאפט: די רוסישע שפראך. האָט ער געפאקט איינעם, מיט וועלכן מען קאָן רעדן רוסיש, איז ער שוין פון יענעם נישט אָפּגעטראָטן. ער האָט אויסגעלאכט די גאנצע וועלט, אין קיין זאך נישט געגלויבט, נאָר פושקינען, דעם גרויסן רוסישן דיכטער, זאל קיינער נישט אָנרירן, וויל עס קאָן זיך ענדיקן מיט א סקאַנדאל... קיין סך בעלנים צו רעדן מיט אים רוסיש האָט ער נישט געהאט, האָט מען דערציילט, אז בעת קיינער איז נישטאָ, רעדט ער רוסיש מיט דער וואנט און מיט דער קאץ פון פאַראיין.

די קאץ האָט געהייסן „פיפי". די קעץ אין פאַראיין האָבן זיך געביטן, נאָר אלע האָבן זיי שטענדיק געהייסן „פיפי"...

הערשעלע דאניליעוויטש, דער אלטער זאקס און „פיפי", דאָס זע-גען געווען די דריי שטענדיקע שטאם-זיצערס פון טלאמאצקע דרייצן. דער קליינער הערשעלע דאניליעוויטש פלעגט זיך פאררוקן אין א ווינקל און שרייבן מיט פיטשינקע בוכשטאבן אין א קליין ביכעלע זיינע פאָלקס-מא-טיוון. און דער אלטער זאקס גלעט די קאץ. ער רעדט צו איר רוסיש:

— קאשעטשקא דאראגאיא... טייערע קעצעלע.

רוסיש, בלויז רוסיש האָט ער נערעדט צו דער קאץ. די גאנצע נשמה האָט ער אריינגעלייגט אין די ווערטער זיינע, מיט עכט רוסישן אקצענט, מיט זאפטיקייט און סלאווישער אינטאָנאציע:

— קאשעטשקא דאראגאיא! טייערע קעצעלע!

אבער דאָס איז נעווען בלויז א צוגאב צום לעבן פון. פאַראיין. אנדערש האָבן די צימערן אויסגעזען, ווען די מחנות זשורנאליסטן פלעגן אָנקומען פון די רעדאקציעס. זיי האָבן דאָ מיטגעבראכט דעם אָטעם פון דער וועלט און דער עיקר, זיי האָבן מיטגעבראכט דעם אָטעם פון דריי מיט א האלבן מיליאָן פוילישע יידן. דעם גאנצן קנויל פון אונזער גע-זעלשאפטלעבן לעבן...

* * *

קומען אין פּאראיין האָט געהייסן זיין אין קורס פון אַלע אונזערע ענינים. נייעם און אָפּשאַצונג פון די נייעם. קיינער איז נישט פּאַרפּליכטעט צו רעדן און דערציילן, וואָס ער ווייסט אין דער רגע, נאָר עס האָט זיך שוין אַליין געדעדט. רואיק מיט לאַנגזאַמע טריט פלעגט יהושע נאָטליב אריינקומען, מיט האַסטיקע טריט איז שוואַלבע אריינגעלאָפן. נתן שוואַלבע, דער רעדאַקטאָר פון דער יידיש-פּוילישער בלאַט „נאַש פּשעגלאַנד". ער האָט שטענדיק מיטגעטראָגן איינע אָדער עטלעכע סענסאַציעס. מיינסט, אז די וועלט קערט זיך שוין איבער, נאָר די וועלט האָט זיך נישט איבערגעקערט, נאָר דערפּאַר האָט שוואַלבע גענומען מאַטערן דעם באַלעבאָס פון בופעט: עסן, וואָס זאָל מען עסן? נישט נעווען אַליין קיין פּרעסער. ער האָט אָבער ליב געהאַט די צערעמאָניע אַרום עסן. יעדער איינער האָט דאָרט געהאַט ביי אונז זיינע משונעתן. א לעבעדיק וועלטל נעווען. א קלוג וועלטל, וועלכע האָט זיך אליין געשטעמפּלט מיט דעם צונעמענעש „בטלנים". נעווען שטאַרקע קאָנטראַסטן פון דערציאונג, אידעאָלאָגיעס. אָבער טלאמאצקע דרייצן איז דאָך איין משפּחה געווען.

עס איז געווג אויפצוהויבן דעם קאָפּ און ווארפן א בליק אויף די טישלעך און אויסרעכענען די נעמען פון די, וואָס זיצן ביי די טישלעך. אָט איז משה לייזעראָוויטש, א בריסקער, א מיטאַרבעטער פון „היינט", לעם אים דער הומאָריסט יוסף טונקל, לייזעראָוויטש וויצלט זיך מיט אים. ער וויל זיין מער הומאָריסט ווי דער טונקעלער, ער וויל פאַרדעקן די רבנישע קנייטשן פון זיין שטערן מיט א פּרייליכן שפּאַס. דעם בונדיסט שעפּנער גלייכגט זיי איצט ביידן אויסצולאַכן. ביי א צווייטן טישל זיצט א מיטאַרבעטער פון „אידישן טאגעבלאט" אין א יארמולקע, מיט אים דער פּולקאָוויניק ד"ר מיזעס, ער איז דער הויפּט-רעדינער פון דער פּוילישער ארמיי. אָבער ער פּאַרברענגט אין אונזער לאָקאַל מער, ווי מיט די סאָלדאַטן. זיי פירן עפעס א שמועס, אוודאי וועגן דער „אגודה", וועגן פּרומקייט. אביסל ווייטער זיצן נאָך צוויי. דאָס זענען בערקמאַן און מעטראָפּאָליטאַנסקי, ביידע מחברים פון העברעאישע לערן-ביכער. זיי האָבן גענומען ענינים און ריידן זיי ארום. ביי איין טישל רעדט מען הויך, מאַרקיש האָט זיך צונויפגעטראָפן מיט אורי צבי גרינבערג, מוזן זיי ריידן הויך. ביי דעם זעלבן טישל י. י. זינגער, ראָוויטש און משה בראַדערזאָן,

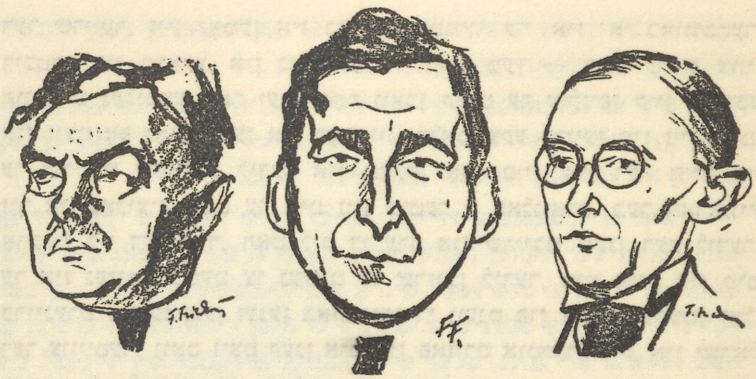

ג. שוואלבע ב. [illegible] א. [illegible]

(צייכענונגען פון פעליקס פרידמאן)

דאָס איז דער אמתער פארנאס. דאָס איז א פאָעטישער דיספוט, אָדער דיספוט וועגן פאָעזיע. זיי זענען ערנסט און אביסל צעפלאָמט. דער גורל פון דער וועלט-פאָעזיע ווערט דאָ געהתמעט . . . אין דעם קומט צו זיי דער קליינער הערשעלע, הערשל דאָניעליעוויטש מיט זיין ביכעלע לידער . . .

— איך וויל אייך לייענען א ניי לידל. ער וויל און ער לייענט שוין. א קליין הערשעלע לייענט פון א קליין ביכעלע קליינע שורהלעך. פאָלקס-טימלעכע פשוטע שורהלעך. ער לייענט איין לידל, צוויי לידלעך, דריי, ער האלט שוין ביי צען, ביי פופצן. פינף דיכטער הערן אים אויס, זיי מוזן אים אויסהערן, ווייל ער האקט איין ליד נאָך דעם צווייטן. זיי זענען נענוג גרויסמוטיק, די צוהערער, זיי ריסן אים נישט איבער, אָבער זייער געשפּרעך וועגן הויכע און העכערע ליטעראטור איז שוין איבערגעריסן געוואָרן.

אָט אזוי איז עס אָנגענאנגען ביי די טישלעך פון דער בודע. ד"ר נאָטליב האָט געהאט זיין אוידיטאָריע. ד"ר שיפער האָט געהאט זיין עולם. איינער מיטן צווייטן און אלע צוזאמען.

אָט נעמט איינער ארויס א בלייפעדער און צייכנט אויף א וויס שטיקל פאפיר א פנים פון א צווייטן. דער צווייטער האָט קיין געדולד נישט צו זיצן, מאכט דער מאלער גוואלדן. וואָס שרייט ער אזוי? ווער איז

דער שרייער. זיין נאָמען איז בער האראוויץ. ער איז א באווסטער דיכטער פון קראָקע, אין גאַליציע — זאָגט מען — האָט ער א צוויי הונדערט געליבטע, נאָר יעדע פּאָר וואָכן קומט ער צולויפן קיין ווארשע און זיצט אָפּ נאָנצע טעג אין פּאַראיין. טלאָמאָצקע דרייצן איז זיין היים. ער שרייבט שטאַרקע לידער און מאָלט גאָנץ פיין. אין דער היים ביי זיך אין גאַליציע האָט ער מיט זיין מוטער א פּאָלווארק. בער האראוויץ ארבעט ביי דער ערד, האָט ליב די ערד און שרייבט וועגן דעם לידער. ער איז געזונט, כּמעט צו געזונט צו שרייבן לידער, מיט זיינע און מיט ברוינערס צייכענונגען זענען באהאנגען די וועגט פון אונזער ערשטן זאָל. דער צווייטער, וואָס זיצט קעגן אים און פּאזירט אומגעדולדיק, איז ישראל ראבאָן פון לאָדזש, פון באלוט, פון ארעמקייט ארוים. ער האָט א גע-שטייפטן פּנים, נישט קיין היימלעכע אויגן, דאָך מיט נישט קיין היימלעכע אויגן קאָן מען אויך שרייבן לידער. אמת, בייזע לידער. לאָזט אים, דעם דאָזיקן בחור, וועט ער מיט זיין פּאָעזיע און מיט זיין צאָרן איבערקערן די וועלט. דאָך די וועלט האָט אים פּארבראַנט. אויך בער האראוויץ איז אַוועק אין פייער. א סך אזעלכע אריגינעלע פּאָעטן האָט דאָס פייער פּאר-שלונגען, און משה שימעל מיט זיין ליד און יונגע יאָרן און די עלטערע יידישע דיכטערין מרים אוליאנאווער, זי איז אויך געזעסן ביי אונזערס א טישל און אויף צעקנייטשטע פּאפּירלעך אונז באוויזן אירע פּערל... אירע פּאָלקס-לידער. זי האָט אירע לידער אָנגערופן „פון מיין באָבעס אוצר", נישטאָ שוין קיין באבע און נישטאָ שוין קיין אוצר.

נישטאָ ירחמיאל גרין. פון מזרח-גאַליציע, פון אן אוקראַאיניש בּארג-דאָרף. די נאטור פון דאָרט האָט געזונגען אין אים, די נאטור פון דאָרט האָט געקלאפט אין זיינע אָדערן, וועו מיר פלעגן ריידן, איז דאָס געווען וועגן וועלדער אויסגעהאקטע און נישט-אויסגעהאקטע, וועגן וואַרצלען פון בויטער, וואָס ווילן פון דער ערד נישט ארוים, וועגן הויכע טאָפּאָליען און ווילדע גראָזן... צוויי ראָמאַנען האָט ער אָפּגעדרוקט אין די יידישע וואַרשעווער צייטונגען: „בארג-יידן" און „די וועבער פון קא-לאָמעיע". זיין דריטן ראָמאַן „בעל-שם" נישט געענדיקט, ווייל זיין לעבן האָט זיך געענדיקט... דאָס איז געווען א טאָלאָנט צום בענטשן. און

נישט ער אליין. פון די שטעטלעך זענען צו אונז געגאנגען א סך יונגעלייט מיט כתב-ידן, געזאנג איז דערשטיקט געוואָרן...

איך זע געשטאלטן, איך רוף אן נעמען, איך רעד זיך אדורך מיטן טויט און דערביי פיל איך, אז מיטן טויט איז בעסער צו שווייגן, דאָס שווייגן איז טיף און ווערטער זענען זייער ארעם.

איך זע טלאמאצקע דרייצן. געווען דאָרט אמאל א יום-טובל פאר אונז, געווען צער, געווען וואכעדיקייט, געווען א פארוואלטונג מיט א קאנצעלאריע. געווען א סעקרעטאר מיט א געהילף-סעקרעטאר, געווען א באדינער צום רייניקן, א ספּעציעלער מענטש צו היטן די אויבער-מלבושים. מען האט געוואלט אַרדענונג, אבער קיין ריכטיקע אַרדענונג איז קיינמאל נישט געווען. די פאלטאָס מיט די היט האבן זיך געוואלגערט אויף די שטולן, די פאדלאָגע האט קאנקורירט מיט די אש-בעכערס. קיין גוטע רייד האבן נישט געהאלפן און שרייען אויף חברים האט זיך קיינעמען נישט געגלוסט. מען האט געוואלט דאָס ביסל באהעמישע פרייהייט און אפשר איז טאקע אזוי בעסער געווען. דריי הונדערט מיטגלידער האט דער פאראיין געהאט און איין פאַרזיצער. אין דער אמתן אבער זענען געווען דריי הונדערט פאר-זיצערס און איין מיטגליד. דאָס היסט נאך נישט, אז די דריי הונדערט זענען געווען פאררישענע יחסנים. זיי האבן בלויז געוואלט, אז דער אייגער, דער אויסגעוויילטער פאַרזיצער, זאל נישט זיין קיין יחסן.

דער עיקר: מען דארף עפעס דערציילן און זיך נישט מאכן נאריש מיט עפעס אן „אַרדענונג".

עס איז מיטאג-צייט, עס קלאפן גאפל-מעסער. מען עסט און מען שמועסט און צוזאמען מיט א לעפל קרופניק האט מען נישט איינמאל אראפ-געשלונגען א פילאָזאפישן ציטאט, א זאג פון גמרא, א פערזו פון א פרעמדן, צי פון אן אייגענעם דיכטער, א רכילות, אדער א וויץ פון אונזערע אייביקע יידישע וויצן. די קאץ „פיפי" איז אויך געווען א שותפטע צו די טישלעך. זי האט געהאט איר באגריף און פילאָזאפיש-קעצישן קוק אויף די אלע זאכן, וואס מענטשן פארטייטשן... דאָס בעסטע טישל איז דאָס, וווּ מען וואַרפט אראפ פאר איר א גרעסער שטיקל פלייש...

* * *

עם וואלט געפעלט, וועו איך דערמאן דא נישט דעם נאמען „ארנאלד".
ארנאלד...

נישט קיין זשורנאליסט, נישט קיין דיכטער, נישט קיין מוזיקער אוו נישט קיין מאלער. ארנאלד איז געווען א טעאטער-מענטש. נישט קיין אקטיאר, נישט קיין סופליאר, נישט קיין אימפרעסאריא אפילו אוו דאך א טעאטער-מענטש. א סך וויניקער אוו א סך מער, ווי א דירעקטאר פוו טעאטער: ער האט אריינגעלאזט די טעאטער-באזוכער אוו ער פלעגט ארויסווארפו די, וועלכע האבו זיך אריינגעגנבעט אן א בילעט. אויסער דעם האט ער געהאט נאך א וויכטיקע פונקציע, ער האט באדארפט מאכו די רעקלאמע אוו אכטונג געבו, אז די נאטיצו אין די צייטונגעו זאלו פינקטלעך אריינגיין. דערצו האט ער געהאט זיין מעטאד: ער פלעגט גיין אין מיטו נאכט פוו איין רעדאקציע אין דער צווייער אוו קאטראלירו אוו איינבעטו זיך, אז זיין נאטיץ זאל אריין. חברה שרייבערס האבו דערפאר ארנאלדו אנגערופו: „נאכט-רעדאקטאר"...

א הויכער איז ער געווען מיט נאר לאנגע הענט, מיט א גוטמוטיקו פנים, מיט א פנים פוו אזא איינעם, וואס איז שטענדיק גרייט אויף אביסל לצנות אוו די גרעסטע לצנות זיינע איז געווען דאס, וואס ער האט זיך א נאנץ לעבו נעמאכט פאר א נאר, באוווסטזיניק זיך נעמאכט פאר א נאר, כדי אנדערע, וואס האלטו זיך פאר קלוגע, זאלו פוו א י ם לאכו, אוו דער אמתו איז ער געווען קלינער פאר זיי. אונזער גאסט, אונזער שטאמזיצער ביי די טישלעך, האט מיט אלעמען געלעבט בשלום, אלע האבו אים געקלאפט איבערו פלייצע אוו ער האט געטאו דאס זעלבע: ער האט אונז אלעמען געקלאפט איבערו פלייצע, אלץ איינס, צי דאס איז געווען די פלייצע פוו גאר נידעריקו הערשעלע דאניליעוויטש, צי די פלייצע פוו גאר הויכו שלום אש.

צו אונז פלעגט ער קומען אינדערפרי, בייטאג אוו נאך דער טעאטער-פארשטעלונג, ביינאכט אוו אין מיטו נאכט. שטענדיק, וועו די טיר איז געווען אפו. ער האט געווסט אלע מעשיות אוו אינטריגעם פוו טעאטער-וועלט. ער האט געהאט בריוו פוו אלע אמעריקאנער סטארו. זיי האבו געשריבו צו ארנאלדו אט גלאט אזוי זיך אין שפאס, ווי מען שרייבט צו א לץ, וואס האט ביי אלעמען חו אין די אויגו... אבער די בריוולעך צו

ארנאָלדן זענען אויך דער זעלבער צייט געווען „ביזנעס". אָט שרייבט א בארימטער אקטיאָר: „וואָס מאכסטע, טייערער ארנאָלד! איך בין איצט מיט מיין טרופע אין זיד-אפריקע. מיר שפּילן דאָ מיט גרויס דערפאָלג, מען טראָגט אונז אויף די הענט, מיר מאכן דאָ פעסער מיט גאָלד, אינגיכן וועלן מיר זיין אין יוראָפּ און אויך אוודאי אין וואַרשע, גוד באי! ארנאָלד..."

דאָס איז נישט קיין פשוטער „גוד באי", אזא בריוועלע צו ארנאָלדן איז א גאַנץ אויסגערעכנטע זאַך. דער „סטאַר", וואָס האָט דאָס בריוול אָנ-

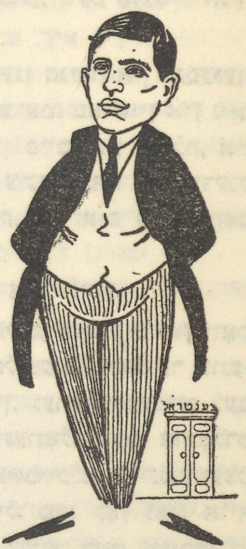

ארנאָלד
(שארזש)

געשריבן, וויסט גאַנץ גוט, וואַר ארנאָלד איז, ער וויסט, אז ארנאָלד וועט דאָס בריוול בערנ־גען אין ליטעראטן-פאראיין, אין ארטיסטן-פאראיין און אין אלע רעדאקציעס, ארנאָלד וועט עס אלעמען באווייזן: „איר זעט, וואַר עס שרייבט צו מיר", אלע וועלן דאָס בריוול לייע־נען און זיי וועלן זיך דערוויסן, אז דער סטאַר „שארט פעסער מיט גאָלד". דאָס איז א מין פּאַרעקלאָמע פאַרן קומען קיין וואַרשע אויף נאסטראָלן.

אין טעות זענען אָבער אלע די געווען, וועלכע האָבן געמיינט, אז ארנאָלד פארשטייט זיך נישט אויף די זאכן. ער האָט געהאט עטלעכע אונזערע חברים, מיט וועלכע ער איז געווען אָפּנהארציק און צו זיי האָט ארנאָלד אנדערש נערעדט. איך בין אויך געווען פון זיינע נא־ענטע. קומט ער צו מיר און באווייזט מיר אזא בריוול פון איינעם, וואָס שארט פעסער מיט גאָלד

— איר זעט, וואָס דער „דראַנג" שרייבט פון דרום-אפריקע.

— ער איז טאַקע א „דראַנג"?, ארנאָלד!

— איך זאָג אייך דאָס. יאָ, ער איז פוסט, א גאַרנישט, א דראַנג פון דראַנגענלאַנד.

שפּעטער, וועז דער דראנג איז נעקומען קיין ווארשע, האָט אים ארנאָלד געזאָגט די בעסטע קאָמפּלימענטן אין די אויגן. ער האָט נעטראָגן אין די רעדאקציעס וועגן אים די בעסטע נאָטיצן.

באגעגן איך ארנאָלדן און ווארף אים פּאָר:

— דיין גרויסער סטאר איז דאָך א גרויסער דראנג.

— אמת, איך אליין האָב אזוי געזאָגט...

— טאָ וואָס מאכסטו פון אים אזא צימעס?

אויף דעם קומט אזא מין ענטפער:

— זאָל די גאנצע וועלט אויפהערן צו חנפענען, וועט ארנאָלד אויך אויפהערן.

און ער אנטוויקלט פאר מיר זיין טעאָריע וועגן חניפה און חנפענען. ער שאנעוועט קיינעם נישט, ער הויבט אָן פון ליטעראטן־פאראיין און גייט אוועק אין דער פּרעסע, אין דער ליטעראטור, אין סיעס, אין קהילה, אין מאגיסטראט. ער רופט אָן נעמען און בינדט זיי צונויף מיט פּארשידענע געשעענישן... אלץ איז חניפה, אומעטום חניפה, פון אים טאקע האָב איך דאָס געהערט די טרעפּלעכע פראזע:

— מיט חניפה קאָן מען אפילו א העלפאנט אוועקלייגן.

ער האָט מיט א געבוירענעם אינסטינקט געפילט, וואָס גוט און וואָס שלעכט, וואָס פאלש און וואָס עכט. אָבער קאָמפּלימענטן האָט ער צוגע־וואָרפן אלעמען, אלע שרייבער און אלע אקטיאָרן. געווען שטענדיק לעם אונז, מיט אונז און מיר אלע אָן אויסנאם האָבן געוואָלט הערן ארנאָלדס מיינונג, כאָטש פיל האָבן פון אים גוטמוטיק געשמייכלט, גרינגעשעצט און געהאלטן זיך מיט אים אין זיין לצנות־סטיל. מען קאָן זאָגן אויף זיכער, אז פאר די צוואנציק יאָר, וואָס טלאמאצקע דרייצן האָט עקזיסטירט, איז קיין איין טאָג נישט דורכגענגען אָן ארנאָלדן. און פאר ארנאָלדן איז איין טאָג נישט אוועק אָן טלאמאצקע דרייצן...

איינמאָל האָט עס פאסירט, וועז מען האָט ארנאָלדן געבעטן, ער זאָל מער אין פאראיין נישט קומען. די געשיכטע איז באשטאנען אין דעם, וואָס די פּאָליציי האָט אונז געזומען שטארק פארפאָלגן. ארעסטן ביי אונז, אויספארשונגען. פּאָליציי האָט געווסט געוויס, וואָס מען רעדט ביי אונז, כאָטש מיר האָבן קיין פּאָליטישע ארבעט נישט געפירט, דאָך האָט ביים

טישל דער אָדער יענער חבר זיך אויסגעדריקט נישט אַזוי כשר. פּאָליציי האָט אין עטלעכע פאַלן געווּסט וועגן דעם. האָבן מיר געהאט אַ חשד, אַז ביי אונז אין לאָקאַל געפינט זיך אַזא אינפאָרמאַטאָר, האָבן מיר עטלעכע פון די נעסט אונזערע געבעטן, זיי זאָלן צו אונז נישט קומען, ס'איז ביי אונז צו ענג .. צווישן די עטלעכע איז אויך געווען ארנאָלד. האָט ער מיך אָפּגעווארט ביים טויער פון טלאמאצקע דרייצן.

— צי איר ווילט, צי איר ווילט נישט, איר מוזט מיך אויסהערן.

איך האָב אים אויסגעהערט. ער האָט פּשוט געברענט און געציטערט, וועגן ער האָט נערעדט צו מיר:

— איך? איך, ארנאָלד, בין אַ שפּיאָן? קומט מיט מיר צום קער־ בעדזש-בריק וועט איר זען, ווי איך שפּרינג אין טייך. אויב איר וועט פון מיר די חרפה נישט אַראָפּנעמען, וועל איך נישט לעבן, גלויבט מיר, צום ערשטן מאָל אין מיין לעבן טראַכט איך וועגן טויט.

איך האָב אַ קוק געטאָן אויף אים און דערפילט זיין אמת און זיין טראַגעדיע. איך האָב אים באַרואיקט:

— מאָרגן צו מיטאָג זאָלסטו קומען אין פאַראיין, איך וועל שוין זאָרגן, אַז אַלץ זאָל זיין אין אָרדענונג.

איך בין אַוועק צו אונזער פארוואַלטונג און געזאָגט:

— איך נאַראַנטיר פאַר ארנאָלדן, לאָזט אים אַריין אין לאָקאַל.

מען האָט אים אַריינגעלאָזט.

ער איז געווען מיט אונז שטענדיק. אַלע אונזערע ענינים האָט ער דורכגעלעבט, ווי זיינע אייגענע. נישט געווען געבילדעט, דאָך האָט ער זייער פיל געלייענט און נאָרנישט שלעכט פארשטאַנען. אין אונזער סביבה האָט ער גענאַשט אַ סך פראָזן, אויסדרוקן, אויסלענדישע ווערטער, העברעאישע ווערטער. ער האָט עס אַלץ איבערגעדרייט מיטן קאָפּ אַראָפּ. אַ סך מאָל, ווייל ער האָט טאַקע נישט אַלץ פארשטאַנען און אַ סך מאָל, כדי דער עולם זאָל האָבן פון וואָס צו לאַכן. די וועלט איז דאָך אַ טעאַטער און דאָס שענסטע, דאָס בעסטע אין טעאַטער איז דאָס געלעכטער — טאָ זאָל דער מענטש לאַכן. דאָס איז געווען ארנאָלדס פילאָזאָפיע. טעאַטער, דאָס איז געווען דער סענס פון זיין לעבן. אַלע שפּילן, טאָ זאָל מען בויען וואָס מער טעאַטערס...

— וואס איז פילסודסקי? אן אקטיאר מיט פוילישע וואנסן.

טראצקי, לעאן בלום, טשעמבערליין מיטן פראסאל.

אקטיארן, אלע זענען אקטיארן. די אמתע סטארן זענען זיי. די פראפעסיאנאלע אקטיארן זענען בלויז נאכמאכערס.

דאס איז געווען ארנאלדס פילאזאפיע.

וועגן יערן נייעם ראמאן, וואס מען האט אפגערוקט, האט ער גלייך געפרעגט, צי מען קאן פון דעם נישט מאכן א פיעסע. ער פלעגט זאגן: א „פיעסעלע". נאך יערן גרויסן פראצעס ווידער די זעלבע פראגע:

— צי קאן מען נישט מאכן פון דעם פראצעס א פיעסע?

פון יעדער פארשווערונג, פון יעדער מלוכה-איבערקערעניש, פון יעדער רעוואלוציע, פון א קריגעריי, פון א רכילות, פון אלץ און אלץ — א פיעסע. זאל מען שפילן טעאטער און ער, ארנאלד, וועט שטיין ביי דער טיר און ארויסלאזן די לייט, וואס קויפן בילעטן און ארויסווארפן די יעניקע, וואס גנבענען זיך אריין אויף „גאפע". טעאטער, אויף אלע גאסן און געסלער זאלן זיין טעאטער-בנינים, דאס איז געווען זיין שטענדיקער חלום. א חלום, אן וועלכן דאס לעבן האט נישט קיין ווערט.

צו מיר האט ער שטענדיק געהאט א פרעטענזיע און שטענדיק געפרעגט:

— פארוואס שרייבט איר נישט קיין פיעסע?

האב איך אים איינמאל געענטפערט:

— אויף דעם באדארף מען זיין א גרויסער קינסטלער, ארנאלד! מען דארף זיין נאר א גרויסער קינסטלער, אדער א סצענע-בעל-מלאכה...

האט ער זיך פונאנדערגעלאכט:

— אי, איר האט זיי דערלאנגט, אונזערע אלע פיעסן-שרייבער, אי, דערלאנגט, איך פארשטיי אייך...

און גלייך נאכדעם שטרעקט ער אויס זיין לאנגע האנט און דריקט מיין האנט שווייגנדיק.

ביי יעדער פרעמיערע אין טעאטער פלעגט ער נאכן ערשטן אקט זיך אריינשטופן אין עולם, וואס שפאציירט אין פאיע און אויסהערן, וואס עולם רעדט און באלד פלעגט ער קומען צוריק.

— חזיר-פלייש!

ז. פענאלאוויטש און ארנאלד.

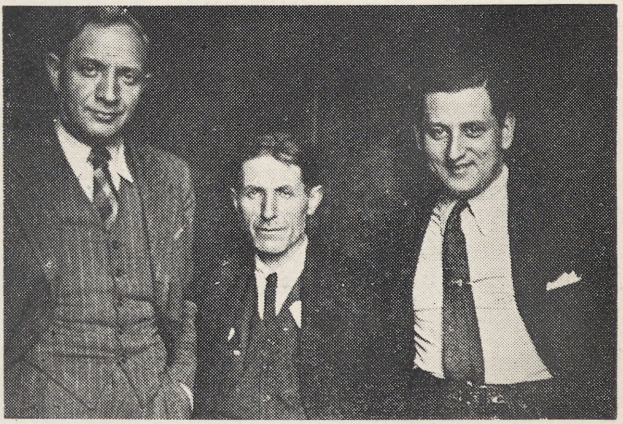

מארק טורקאוו, דער דיכטער הערשעלע און יוסף העפטמאן

BN
BIBLIOTEKA NARODOWA

דאָס האָט באַדייט, אַז די פּיעסע איז אַ ביליקע און וועט דערפאַר האָבן דערפאָלג.

— נישט פּאַר משהן...

דאָס האָט באַדייט, אַז די פּיעסע איז צו אינטעליגענט און זי וועט לינן אין דר'ערד.

נאָך יעדער פּרעמיערע פלעגט ער לויפן אין ליטעראַטן-פּאַראַיין אוּן אויסשרייען צו די שפּעט-זיצערס:

— מען וועט עסן גענאָלעך.

אָדער: — מען וועט פּאַרזעצן די זייגערלעך מיט די רינגלעך.

אונזערע האָבן שוין גוט פּאַרשטאַנען אַרנאָלדס שפּראַך.

ארנאָלד גינסבורג האָט ער געהייסן. געשטאַמט פון דער יידישער אַרעמקייט און ביי זיין גאַנצן טומל-מאַכעריי איז ער דאָך געווען א בא-שיידענער און זייער, זייער א צוריקגעהאַלטענער. ער האָט זיך א גאַנץ לעבן אַרומגעדרייט צווישן אַקטיאָרן, ווו עס זענען געווען פיל סנאָבן, לייכט-זיניקע פּאַרריסענע קאיאפן, טרינקערס און קאָרטן-שפּילערס. אָבער ער, אר-נאָלד, האָט זיך געלערנט ביי דעם בעסערן שוישפּילער. פון אים געאַשט פּיינקייט און מאָס. ארנאָלד האָט קיינמאָל נישט געטרונקען קיין בראַנפן, קיינמאָל נישט געפּרעסן און ביי קיינעם קיינמאָל נאָרנישט געבאָרגט. אפילו דאָן, ווען ער האָט געליטן שטאַרקע נויט. אין אָנטאָן איז ער געווען בא-שיידן און זייער זויבער. מיר האָבן אים א סך מאָל איינגעלאָדן אויף אונזערע באַנקעטן, פלעגט ער זיך זעצן אויף איינעם פון די לעצטע בענק-לער, זיך נישט אַנרופן מיט קיין איין וואָרט, נאָר אן אַנדער ארנאָלד, אָן לצנות. ארנאָלד איז ביי אונז נישט געווען קיין איבעריקער, מיר אָריענטירן זיך נישט טיילמאָל, ווער עס ברענגט אריין געמיט אין א סביבה. ארנאָלד מיט זיין צוגיין צו איינעם אוּן צו א צווייטן, מיט זיין וויץ אוּן גוטמוטי-קייט, ער איז געווען א טייל פון אונזער געמיט אוּן לייכטן פּאַרברענגען. ער איז געווען דער צושטעלער פון קאָמפּלימענטן פּאַר אונזער מחנה. ער האָט אונז די קאָמפּלימענטן דערלאַנגט אמאָל מיט א שמייכל אוּן פיל מאָל מיט אָן ערנסטן פּנים. ער האָט אַזוי, ווי אויסגעקוקט, ווער עס נויטיקט זיך אין א קאָמפּלימענט, וועמען מען דאַרף מהנה זיין מיט א גוט וואָרט:

— אייער פעליעטאן האט היינט נעמאכט א גרויסן רושם, מען רעדט אין נאס וועגן דעם... איך האלט פון אייך.

די, וואס האבן באקומען די קאמפלימענטן, האבן נעשמייכלט מיט ארנאלדן אינאיינעם פון זיין גוטזאגערייי. אבער א קליין קאפעטשקע הנאה איז אין הארצן פארבליבן. מען רעדט זיך דאך אלעין אויך אויף א סך, טא זאל ארנאלד עפעס צוגעבן.

אויפן פינפטן טאג פון דער מלחמה, האב איך אים דערזען אויף דער ביעליאנסקא נאס, ער איז געשטאנען אנגעשפארט אן דעם סלופ פון אן עלעקטרישן לאמפ, געשטאנען און נעקוקט אנגעשטרענגט אין דער נאס ארײן. איך בין צוגענאנגען צו אים און מיר האבן זיך ביידע שטום אנגעקוקט. שטום, שטום...

איך האב דאמאלט נאך נישט געוווסט, אז אין אכט שעה שפעטער וועל איך אויך מיט נאך א סך זשורנאליסטן און שרייבער צו דער באן. איך האב נישט געוווסט, אז איך זע איצט ארנאלדן צום לעצטן מאל. ארנאלדן און די ביעליאנסקא נאס, ארנאלדן און נאנץ וואַרשע מיט די יידישע און נישט יידישע נאסן. איך האב נאָרנישט געוווסט און איך נעדענק שוין נישט, צי איך האב דאמאלט מיט ארנאלדן אביסל מער נערעדט. אבער איין פראזע האט ער געזאגט און דאס האט זיך מיר אויסגעשניטן אין זכרון:

— סענאלאוויטש! די פיעסע איז דורכגעפאלן...

* * *

א לאקאל אזא, א בודע, א היים, ווי פון זיך אליין געשאפן נעווארן. נעם א שטול און גיי צו וועלכן טישל עס ווילט זיך...

מיטאג צייט און נאכמיטאג צייט אין פאראיין. דער עולם אונזערער איז ביי די טישן, טומלדיק זענען די זשורנאליסטן. זיי האבן דאך א טאג פאר זיך, א טאג פון לעבן, באדארף מען דעם טאג באארבעטן. מען דארף דערציילן און באריכטן וועגן א טאג. רעדט מען וועגן דעם, וואס יעדער האט נאך היינט צו טאן.

— היינט איז דאָ דער סיום, לוטאסלאווסקי וועט היינט ריידן, גרינבוים וועט אים אוודאי ענטפערן, עס וועט זיין היים.

— היינט וועט זיין דער פלענום פון דער קהילה...

— היינט א ציוניסטישער מיטינג.

— היינט א פּרעמיערע אין טעאטער „נאראדאווי".

יעדן טאג האט נאכגעיאגט א געשעענישׂ, אפט א קליינע און אפט א גרויסע סענסאציע. אויף טלאמאצקע דרייצן האט מען די אלע סענסאציעס געבראכט און צעקייט צוזאמען מיטן מיטאג. מען האט עס לייכט איבערגענעבן איינער דעם צווייטן די געשעענישן פון טאג. אן איבערראשונג און אן פּאראוונדערונג. איבערנעמען באדארף זיך די גאס, נאר נישט דער זשורנאליסט און נישט דער רעפּארטער. און די גאס האט געטומלט אונטער אונזערע זיבן פענסטער, די יידישע גאס האט זיך באוועגט, געהאנדלט און געארבעט און מיר האבן כמעט, ווי פּארגעסן, אז אט די באוועגונג אינספּירירט אונז אלעמען צום לעבן, אז אן דער גאס זענען מיר שאטנס.

עס שוועבן פּנימער פון אונזער מחנה, אט איז דער רעפּארטער שלמה פיינקינד. אויף אים האט מען געזאגט, אז ער קומט אויף דעם פּלאץ, אייער דער מארד, אדער די גנבה איז געשען. דער רעפּארטער לערמאן, פּאמעראנץ, ביין מיט דער שוואַרצער באָרד. ער פלענט עס ברענגען די רעפּארטאזשן פון די חסידישע הויפן. די רעפּארטערן שפּאַרן זיך, ווער עס האט בעסער איבערגענעבן די לעצטע ידיעה וועגן א גרויסן פּאמיליענסקאנדאל אויף דער מארשאלאווסקא גאס. פון זייערע רייד ווייזט זיך באלד ארויס, אז דער גאנצער סקאנדאל איז אויסגעטראכט.

דער זעלבער פיינקינד האט אמאל געשריבן וועגן א זעלבסטמארד. איינער א פּלוני בן פּלוני איז ארויסגעשפּרונגען פון פינפטן שטאק און איז צעשאטן געוואָרן אויף ביינדלעך. אין דער פרי זענען די „צעשאטענע ביינדלעך" ארויסגעקומען אין דער רעדאקציע, ווו פיינקינד האט געארבעט:

— וואס האט איר געהאט צו מיר? — פרעגט ער ביי פיינקינדן — איך לעב דאך...

פיינקינד ווערט בייז, וואס מען דרייט אים דעם קאפ און ער ענטפערט גאליק:

— ביי מיר זענט איר געשטאַרבן...

האט דער ייד געכאפט א שטול און דערלאנגט פיינקינדן איבערן

קאפ. דאמאלט האט דער פיפיקער רעפארטער דערפילט, אז דער זעלבסט-מערדער לעבט טאקע...

אריבערגעשטיגן פיינקינדן האט א צווייטער רעפארטער:

שלמה ביבער האט ליב געהאט נייעס, וואס מער נייעס, שטענדיק נייעס און אויב קיין נייעס איז נישט געווען, האט ער זיי אויסגע-טראכט. וועגן אים האט מען אין ליטעראטן-פאראיין דערציילט לעגענדעס, אבער נישט קיין לעגענדע איז געווען דער פאקט, אז ער האט איינמאל טעלעפאנירט אין זיין רעדאקציע מיט א נאכגעמאכטן קול:

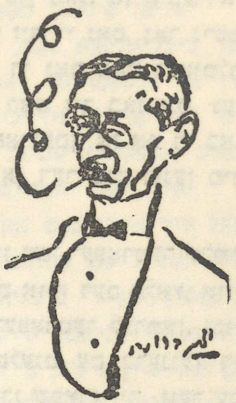

ש. ביבער
(צייכענונג פון י. ברוינער)

— אט נאר וואס האט מען אויף דער פאוויא גאס איבערגעפארן אייער רעפארטער, שלמה ביבער, דעם טויטן קערפער האט א רע-גירונגס-וואגן צוגענומען.

טישלעך, שטולן, מענטשן... איך רוף ארויס מאמענט פון דער אלטער סביבה, ברעק-לעך, פינטעלעך, עפיזאדן, איך, איינער פון טלאמאצקע דרייצן... שדים און רוחות פון פינס-טערן שגעון. האב איך זיך עס געקאנט פאר-שטעלן אין יענעם געמיטלעכן געזעמל, אז איך וועל אמאל זיצן שפעט ביינאכט אין אונ-זער תל-אביב און שרייבן וועגן א פארברענטן לאקאל אונזערן, וועגן אויף טויט פארברענטער „טלאמאצקע דרייצן". פארברענט, מיט כילינאוויטשן, מיט רוטא קארלינסקי און איר יונגן בחורל אורי. אזוי פיל נאענטע פנימער און אזוי פיל אש...

אין תל-אביב איז איצט פרילינג, א דינער ריח פון עפעס אן עקזא-טישער בלום אדער בליעכץ דערטראגט זיך אין מיין אפענעם פענסטער און א ציטער נעמט מיך ארום, וועו איך דערהער, ווי די שאקאלן שרייען. נאכט אין נאכט שרייען זיי. עס צעגיסט זיך א יאמער אויף לאנגע, לאנגע מי-נוטן. מאדנע געשרייען, כמעט מענטשלעכע און איך דא, ביי די שטיקלעך פאפיר מיינע, בליב ווי פארגליווערט. איצט... איצט שרייט עס מיין

געשריי, מיין דערשטיקטער צער. איך וואָלט וועלן, זיי זאָלן נישט אויפ-הערן צו שרייען, די שאקאלן, און ווי א מענטש זאָל עס שרייען, ווו א בוים, ווו א שטיין, אלץ, אלץ זאָל שרייען. צוערשט שרייען פאר א מיליאן דערשטיקטע קינדער, דערנאָך פאר אזוי פיל בליענדיקע חתן-כלות, דערנאָך פאר די עלטערע און אלטע, פאר אלע צוגענומענע לעבנס און באלד ווידער אָנהויבן פאר דעם מיליאן דערשטיקטע קינדער...

שטיל געווארן דאָס געשריי פון די שאקאלן און איך בין ווידער אין דער בודע. דער ערשטער, וואָס פאלט מיר אין די אויגן, איז גראָף קאלי, א דיכטער פון טאָג-טענלעכקייט, ער האָט די וועלט מיט אלע גע-שעענישן יעדן טאָג איינגעגראמט אויף זיין שטייגער. „גראָף קאלי". דעם נאָמען האָט אים געגעבן דער דאָקטאָר גאָטליב, בעת ער איז געווען רעזאָקטאָר פון „לאָדושער מאָרגענבלאט". גראָף קאלי האָט געווויינט אין לאָדזש און ער האָט געבראכט צו גאָטליבן עטלעכע לידלעך. אונטערגעשריבן האָט ער זיך: קאליגראָף, וויל פון פאָך איז ער געווען א קאליגראָף. האָט אים גאָטליב געזאָגט:

— איך האָב פאר אייך א בעסערן נאָמען, נעמט דעם „קאלי" צום סוף און דער „גראָף" פון אָנהויב וועט זיין: „גראָף קאלי". איר פאר-שטייט: „א יידישער גראָף, דאָס איז נישט קיין קלייניקייט.

פון דאן אָן איז דער „גראָף" געווען אין א סך זשורנאלן און ציי-טונגען. ער האָט געשריבן א סך לידלעך און זיין ווייב האָט אים געבוירן א סך קינדער, האָט ער אויף דעם פארפאסט א לידל. אָט זיצט ער ביי אונז ביים טישל. ער איז נעקומען היינט פון לאָדזש אויפמאָנען אין די וואַרשעווער רעדאקציעס עטלעכע גילדן. אָט זיצט ער ביים טישל און דעקלאמירט:

א מענטש איז א בן־אָדם, א מענטש איז נישט קיין ווינט
יעדן טאָג א לידל, יעדעס יאָר א קינד...

געווען איז ער אמאל א זעלנער, פלעגט ער דאָס אָפקלאפן, ווי אויף א פויק. נעענדיקט האָט ער שטענדיק מיט א „הא! ווי געפעלט אייך?"

א בלאָנדער מיט צעשויבערטע האָר, האָט ער אויסגעזען, ווי פאָדע-רעווסקי אין דער יוגנט, נאָר יענער האָט גליקלעכער אויסגעשפילט זיין לעבן.

נאָך מיטאָג האָט זיך אין פאראיין האַרציקער געשמועסט. די זשורנאַליסטן מיט די רעפּאָרטערן זענען שוין אַוועק ווידער צו דער אַרבעט זייערער. די דיכטער זענען פאַרבליבן. אין א ווינקל שפּילט שאך הערשל הימעלפּארב מיט דעם קריטיקער און עסייאיסט קאַווא, זיין אמתער נאָמען איז געווען וואַנווילד, געווען איז ער פון פּרצעם „געסט". א סך געלערנט און א סך געלייענט, נאָר אָן א סיסטעם. הערשל הימעלפּארב איז געווען דער סעקרעטאר פון נאָדל - פאראיין. א מענטש מיט א גמרא - קאָפּ און מיט גמרא אין קאָפּ. ער האָט געלערנט אין די ישיבות. א מענטש מיט טעמפּעראַמענט פאר צוואַנציק. געשפּילט האָט ער נישט שלעכט, נאָר געשרי-גן. ער האָט שוין געריידט פאר אלע „באַנ-טשע שוויגם" אוף דער וועלט. הערשל הי-מעלפּארב שפּילט היינט שאך אין תל-אביב און שרייט אויך היינט, נאָר דאָס איז שוין נישט ווי אמאָל. א בריטפּליציקער, א הוי-כער, אנטקעגן אים איז געזעסן דער דערער און נידעריקער קאַווא און פילאָזאָפירט נאָך דעם ווי ער האָט פארשפּילט:

מ. וואַנווילד

— טעאָרעטיש האָסטו פּארשפּילט, נישט איך...

— א פושער מוז געווינען, לויט פרוידס טעאָריע פון אונטערבא-וואָסטזיין און לויט דער אינטואיציע-טעאָריע פון אנרי בערגסאָן מוז א פושער געווינען... ארום אָן עולם קיביצער. מען הערט אויס הערשלס תורה און קאַווע פילאָזאָפּיע... עס איז נישט געווען לאַנגוויליק. אָבער טעאָרעטיש און פּראַקטיש האָבן מיר אלע פּארשפּילט...

יאָרן לאַנג האָט זיך דער פאראיין געהאַלטן פעסט. נישט געקוקט אויף די פארשידנקייט און שארפּע קאָנטראַסטן אין אונזער געזעמל, דאָס גלייכגעוויכט האָט זיך נישט געבראָכן. „בודע" אָדער „טלאמאצקע דרייצן" איז געווען א פיקסירטע פירמע. דאָס געזעמל אונזערס האָט מיר אָפּטמאָל אויסגעזען, ווי ז' המשך פון אלטן קלויז און מיט וואָס איז אונזער דיכטונג נישט קיין המשך פון דעם פאלקס-ליד, וואָס איז באשאפן געוואָרן פון

טיפעניש פון פאלק? דאס פאלק האט לאנג געלאכט, אין פרייד און אין לייד געלאכט דורך בדחנים, דורך מאטקע חאבאד, דורך הערשעלע אסטראפא-ליער... ביז עס איז געקומען דער גאון פון יידישן געלעכטער, שלום-עליכם. זענען זיי נישט געווען עכטע שליחים פון פאלק, אונזערע דיכטער, וואס זענען אקאדעמיע אומגעקומען? די אלע, וועלכע מיר האבן אזוי אפט און אפטער געזעען אויף טלאמאצקע דרייצן, געזעסן מיט זיי, פארבראכט מיט זיי. טייערע קדושים! י. אימבער, יחיאל לערער, שלמה גילבערט, יצחק קאצענעלזאן, שמעון האראנטשיק, יהושע פערלע, אלטער קאציזע... וועגן

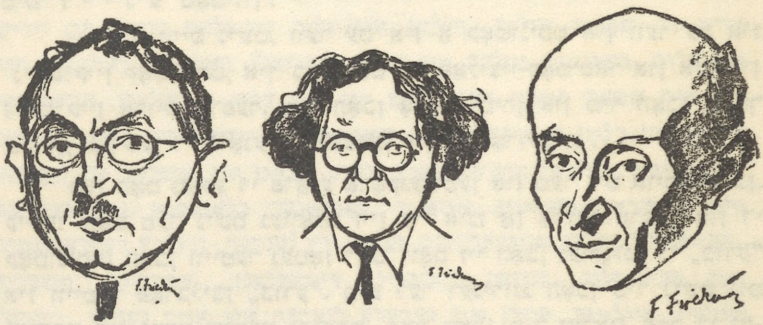

שלמה גילבערט　　אלטער קאציזנע　　יהושע פערלע

(צייכענונגען פון פעליקס פרידמאן)

נישט איינעם פון זיי באדארף מען שרייבן גרויסע אפהאנדלונגען, נעמען פון קינסטלער מיט א הויכן ראנג. טלאמאצקע דרייצן האט א באזונדערן בית-עולם...

ווי א למדוואוניק פלענט אין לאקאל ארייגקומען ישראל שטערן, אפגענעסן זיין מיטאג און שטילערהייט אפגעבענטשט. א פרומער דיכטער און ארום זענען דאך נעזעסן פארטיי-מענטשן, אפיקורסים, פריידענקער. נישט געווען אזא אויגער, וואס זאל זיך דערוועגן גרינגשעצן דעם צווייטנס פרומקייט. אויסער די וועגט פון פאראיין איז אויף דער יידישער גאס אנ-געגאנגען א פארטייאישער און אן אידאלאגישער קאמף אזוי, ווי אויף אלע גאסן. אין פאראיין גופא זענען די אלע קאמפן פארוואנדלט געוואָרן

אין א געמיטלעכן שמועס, פונקט ווי יעדערער וואלט פארשטאנען די אחריות: אויב נישט דא, וועט מען זיך שוין אין ערגעץ נישט דורכשמועסן מענטשלעך. מיר האבן אויך געהאט מיטגלידער קאמוניסטן, געציילטע, אבער די געציילטע האבן געבראכט זייערע חברים און ביי אונז זענען א סך זייערע בארטונגען אפגעהאלטן געווארן.

אייניקע פון אונזערע מיטגלידער האבן געפאדערט פון דער פארוואלטונג, מען זאל די קאמוניסטן אויסשליסן און מער נישט ארייננלאזן. איז דאס געקומען צום אויסדרוק אויף א זיצונג, איז נאמבערג ארוים מיט ז י י נ ע מאטיוון:

— איך ווייס נישט, ווער עס איז א קאמוניסט און ווער עס איז נישט קיין קאמוניסט, איך בין נישט קין פאליציי-קאמיסאר און איך בין נישט קיין ארויסווארפער. מיר האבן אפענע טירן און מיר האבן א סך שטולן, זאל מען די פראגע אראפנעמען פון טאג-ארדענונג...

מען האט טאקע די פראגע אראפגענומען און מער ניט אויפגעהויבן. קיינער האט מער נישט געוואלט זיין ביי אונז אן ארויסווארפער און די קאמוניסטן האבן ווייטער געטאן דאס, וואס זיי האבן געוואלט. די „בודע" איז ווייטער פארבליבן „בודע". מיט דער רעגירונג האבן מיר נישט גוט געלעבט און נישט שלעכט געלעבט, דאס האבן מיר געלאזן פאר די גע-זעלשאפטלעכע טויער, פאר די פארטייען און פאר אונזערע צייטונגען. יידי-דישע זשורנאליסטן האבן אנגעהערט צום סיים-קלוב פון די פרעסע-בא-ריכטער און צום סינדיקאט פון אלע פוילישע זשורנאליסטן אלס א ספע-ציעלע יידישע סעקציע. אזא ספעציעלע סעקציע האבן מיר קאטעגאריש געפאדערט צוליב נאציאנאלע און פאליטישע מאטיוון. כאטש דער סינדי-קאט אליין איז געווען א פראפעסיאנעלע ארגאניזאציע.

דאמאלט ווען אין אייראפע האט זיך נעגרינדעט דער אלוועלטלעכער פארבאנד פון שרייבער, דער אזוי גערופענער „פען-קלוב", האבן אונז די פוילישע שרייבער אינגאנצן געוואלט פארשווייגן, דערצו האט זיי גע-האלפן דער סטאטוט פון „פען-קלוב". לויט אזא סטאטוט האט יעדעס לאנד געמעגט האבן בלויז איין „פען-קלוב". פאר פוילן איז דאך דער פוילישער קלוב און וואס וועט זיין מיט אונז, יידישע פאעטן, נאוועליסטן און עסייאיסטן? מיר בלייבן אויף דעם חסד פון פוילישע שרייבעיר, זיי

וועלן אפשר אריינגעמען עטלעכע פון אונז און אפשר נישט. אונז איז נע-
גאנגען אין דעם כבוד פון דער יידישער ליטעראטור, וועלכע וויל זיך
נישט באהאלטן אונטער א פרעמדן מאנטל. מיר האבן אנגעהויבן צו
פאדערן אונזער רעכט. קיין לאנדאן זענען געגאנגען מעמאראנדומס, דע-
פעשן, עס זענען געפארן דעלעגאציעס. שטארק צוגעהאלפן האט אונז אין
לאנדאן דער יידישער שרייבער, דער גאר פיינער קריטיקער לעא קענינ
און צום סוף האבן מיר אויסגעפירט. אין דער רובריק פון די לענדער,
וועלכע האבן אייגענע פען-קלובן, זענען מיר אויך אריין, אין דער רובריק
פון די הויפט־שטעט, ווו די פען-קלובן האבן זייער זיץ-פלאץ, פינורירט
אויך די שטאט ווילנע. ווילנע איז דער זיץ-פלאץ נעווען פון יידישן
פען-קלוב. פארוואס ווילנע און נישט ווארשע? דאס איז דערפאר, וויל
אין איין שטאט קאנען דאך נישט זיין קיין צוויי פען־קלובן. אבער דאס
איז נעווען בלויז א פיקציע. דער שטעמפל פון יידישן פען-קלוב מיט דער
אויפשריפט „ווילנע" איז זיך נאנץ רואיק נעלעגן אין שופלאד פון וואַרשע־
ווער ליטעראטן-פאראיין. אויף די לאנדאנער בלאנקעטן פון צענטראלן
„פען-קלוב" זענען אויסגערעכנט נעווען די לענדער, וועלכע רעפרעזענטירן
דעם פען־קלוב. צווישן פראנקרייך, דייטשלאנד, עסטרייך, טשעכיע,
שוועדן, פינלאנד, פוילן און אנדערע לענדער איז אויך נעווען „יידיש".
דאס הייסט, אז אין אירגאפע געפינט זיך א לאנד „יידיש". אויף די לעני-
טימאציעס אונזערע, וואס לאנדאן האט צו אונז אריינגעשיקט, איז נעווען
אפגעדרוקט: לאנד: „יידיש".

וווּ איז היינט דאס דאזיקע כימעריש לאנד?

.2

וואַרשע

וואַרשע איז געווען דער צענטער פון מלוכה-לעבן פאר די פּאָליאקן. דאָ דער סיים, דער פּרעזידענט, דער קאניגלעכער שלאָס, ווו דער פּרעזידענט איז געזעסן. פון דאנעט האָט מען רעגירט און פון דאנעט איז געגאנגען איינפלוס אויף פינף און דרייסיק מיליאָן בירגער. אָבער אין דער זעלבער צייט איז אויך וואַרשע געווען א יידישער צענטער. דאָ אין וואַרשע כמעט די גאנצע יידישע פּרעסע. אין וואַרשע די גרויסע געזעלשאפטלעכע ארבעט, די בעסטע און ווירקזאמסטע עסקנים. אלע פּראָפעסיאָנעלע פאר־איינען. רבנים, רביים. צוזאמענפּאַרן, קאָנפערענצן פון גאנצן פוילישן יידנטום. און דער עיקר, דער האנדל, די נאלעווקעם מיט נאלעווקער ראיאָן, וואָס האָט פּראָדוצירט נאלאנטערייע פאר די פינף און דרייסיק מיליאָן בירגער. נישט געווען קיין שטעטלע אין לאנד, וואָס איז נישט געווען פארקניפט מיט וואַרשע. קיין וואַרשע איז מען געלאָפן נאָך סחורה און ביז היינטיקן טאָג וויסן נאָך נישט פיל, ווי אזוי די יידישע וואַרשע האָט געהאַרעוועט. אויף די בוידעמס און אין די קעלערס האָבן יידן געגייט און געשטעפט. די אזוי גערופענע כאלופניקעם זענען געגנוג פארשווארצט געוואָרן, איידער זיי האָבן געבראכט אהיים עטלעבע גילדן. די נאלעווקעם זענען אין דער אמתן געווען איין גרויסע פאבריק, צונויפגענאָסן פון א סך גרעסערע און קלענערע אונטערנעמונגען.

וואַרשע פלענט אויף די אויסלענדער מאכן א שטאַרקן איינדרוק.

איינמאָל איז געקומען צו אונז א רעדאקטאָר פון אן אמעריקאנער יידישער צייטונג. ער האָט געבעטן, איך זאָל אים ווייזן די שטאָט. האָב איך אים אַרומגעפירט און געוויזן. צום סוף האָט ער זיך אָנגערופן:

— איך וואָלט ווארשע אָנגערופן: „פאַן ווארשע".

די שטאָט האָט עפעס געהאט אין זיך אַן אריסטאָקראטישן פארנעם, פארדינטער, צי נישט פארדינטער יחוס, שטאָלץ, איינגעשלאָסנקייט און צוריקגעהאלטנקייט... ווארשע, די פריצישע-קאטוילישע. די הונדערט-יעריקע רוסישע אקופאציע האָט איר שטאָלץ נישט געבראָכן. מיצקיעוויטשעס דענקמאָל איז פארבליבן אויף „קראקאווער פּרשטאָט" און אויבן-אָן. די פוילישע ליטעראטור איז געוואקסן, דאָס טעאטער איז געוואָרן איינער פון די בעסטע אין איראָפּע. ווארשע איז געווען און פארבליבן דער צענטער פון יידישן גייסט, אָבער אין דער זעלבער צייט איז ווארשע אויך געווען א יידישע שטאָט, מיט יידישע גאסן און קוואַרטאָלן, מיט יידיש געזעלשאפטלעכן און קולטורעלן לעבן מיט יידישע פרומקייט און וועלטלעכקייט. ווארשע איז געווען, ווי צעטיילט אויף צוויי: א יידישע וועלט און א קריסטלעך-פוילישע וועלט. איך וויים נישט אין איראָפּע נאָך אזא שטאָט פון אזעלכע צווויי אויסגעשפראָכענע קאָנטראָסטן. פאריז איז א שטאָט פאר אלעמען, לאָנדאָן, כאָטש זי האָט א סך מינדערהייטן, זעט זי דאָך אויס, ווי פון איין טייג געקנאָטן, אן ענגלישער טייג. די פאָגע לאָזט זיך אראָפּ דאָרטן און גלייכט אלעמען אויס. די סקאַנדינאַווישע שטעט זענען דורך און דורך סקאַנדינאַוויש. נישטאָ קיין צומיש, אלנפאלס באמערקט מען עס נישט. בודאַפּעשט איז מאדזשיאַריש. די רוסישע צענטראלע שטעט, ווי מאָסקווע, ניזשני-נאָווגאָראָד, טאמבאָוו, אָריאָל קאָזלאָוו, פענזא ארענבורג, די אלע שטעט זענען עכט רוסישע. דאָס ביסל יידן פון דאָרט האָבן אויך אָנגענאָמען פעלצן מיט גרויסע פוטערנע היטלען און זיי זענען געווייגלעך ענלעך צו דער איבעריקער באפעלקערונג. אנדערש איז עס געווען אין ווארשע. פון א מיליאָן מיט דריי הונדערט טויזנט איינווויינער זענען געווען כמעט פערציק פראָצענט יידן און פון די יידן האָט דער גרעסטער טייל געטראָגן א שווארצע קאפאָטע. א בגד, וואָס האָט זיך שטאַרק געוואָרפן אין די אויגן. א בגד — א שארפע אָפּגעזונדערטקייט. א בגד פון אַן אנדער וועלט. א בגד, וואָס איז געווען אן אויסדרוק פון עקשנות. די יידן אין די

קאפאטעם האבן דאך געלעבט נאר אן אנדער לעבן. עס איז גענוג צו זאגן, אז צענדליקער, פיל צענדליקער טויזנטער פון די דאזיקע זענען קיינמאל אין קיין טעאטער און קינא נישט געגאנגען. זיי האבן נישט געווסט און נישט געוואלט וויסן פון קיין קאפע, פון קיין שלעפן זיך אין די גערטנער. נעהאט האבן זיי א שטארקע צוגעבונדנקייט צו זייערע משפחות און דאס האט זיי געקלעמט.

יידן האבן נישט נאר געוואנדערט פון איין לאנד אין צווייטן. אין איין און דער זעלבער שטאט האבן זיי אויך געוואנדערט, געטראגן זיך פון איין פלאץ אויף דעם צווייטן. נישט געווען אין ווארשע קיין איין קריסטלעכער קווארטאל, ווו יידן האבן פריער נישט געווויינט. אפילו די „יעראזאלימסקע אלעען", דער רייכסטער און עכט פויליישער פונקט. דארט, ווו די „נאלעווקעס" זענען געשטאנען, איז אמאל געווען א קריסט-לעכער קווארטאל, מיט קלויסטערס, מיט א קריסטלעכן בית-עולם. אין ראם פון דער פויליישער מלוכה איז געווען אויך דאס יידישע געשטאלט, אין לאנדשאפט, אין אלע וויכטיקע מאמענטן, אין אלע קליניקייטן, אין תבואה-האנדל און אין פאבריקאציע, אין קונסט, ליטעראטור, ארכיטעק-טור. די ווארשע... די ווארשע איז געבויט געווארן אין א שותפות. דאך געלעבט האט מען אין א באזונדער. „אי-דאנא" האט זיך קיינמאל נישט צונויפגענאסן מיט א חסידישן ניגון. אזוי האט געוואלט דער טויזנט-יעריקער וועג אונזערער. יעדער דור האט אויסגעשפיגן אבים אסימילאציע און איז געגאנגען וויטער מיט דער פולער יידישקייט. גענוג געווען א קוק צו טאן אויף די צוויי מענטשן-שטראמען פון דער ווארשע און צו זען דעם שטארקן קעגנזאץ. אין שטראם איז א גרעסערער, אבער דער צווייטער האט געהאט עקשנות, וואס איז פון דורות געהיילט. בלינד און שלעכט זענען געווען די, וואס האבן נישט געהאט קיין דרך-ארץ פאר אונזער עקשנות. אויסלעבן זיך וויי יידן, האט די עקשנות געהייסן. יידן האבן צו לאנג שוין געלעבט צווישן אנדערע און זיי האבן ביי די אנדערע פאר קיין פאל נישט געפונען דאס „בעסערס", פאר וועלכן עס לוינט צו פטרן דעם אייגענעם „איך".

אומעטום האט מען געזען דעם קאנטראסט: אין די גערטנער אויף די זומער-ווויונגען ארום ווארשע, אין די אטוואצקער סאסנע-וועלדער

האָט מען אין א קאפאָטע שפּאַצירט און די ביימער האָבן נישט געמאכט קיין צוימען. דער רעגן האָט פּאר אלעמען געגאָסן, דער שניי האָט אלעמען נעגעבן זיין ליכטיקע ווייסקייט. טויט און לעבן איז פּאר אלעמען צוגלייך, נאָר די ענג-האַרציקייט פון די פלאַך-קעפּ, די שנאה און די קנאה זוכט צו נעפינען דעם צווייטנס זינד, זוכט און געפינט...

אויף דער מארשאלקאָווסקע, אויף ניי-וועלט, אויף אלע קריסטלעכע גאָסן האָט געהערשט דער מאָדערנער בגד און אויף די נאלעוווקעם און פּראַנצישקאַנער, אויף גענשא און דזשיקע האָט געפאלייעט די שווארצע יידישע קאפאָטע. דאָרט, ראזירטע מענטשן מיט שפּיציקע וואנסעם, און דאָ — יידן מיט בערד. גרויסע מחנות מיט בערד, אויף די גאָסן, אין די טויערן, אין אלע קראָמען, אויף די טראמוואיען, אויף דראָזשקעם. דאָס זע-נען באמת געווען פּאטריאַרכאלע, נישט מאָדערנע קוואַרטאַלן, עקזאטיש פּאר א פּרעמד אויג און א גלייכגילטיקע צוגעווויינטקייט פּאר אייגענע. זיי אליין האָבן זייער לעבן באהאלטן. פּרעמדע און אייגענע האָבן זיך זייער ווייניק באמיט צו זען אביסל טיפער.

א סך מאל האָב איך זיך נעלאָזט אייננייגן, אז איך בין נישט קיין שותף צו דער טומלדיקער ענגשאפט פון אונזער גאָס, אז מיינע אספּירא-ציעס זענען גאָר אנדערע, העכערע, ווייטערע, מען האָט זיך אויפגעהויבן אויף אייננערעדטע הויכקייטן, אָפּגענארט זיך אליין און געוואלט לויפן, לויפן פון די מנחם-מענדלס און איטשע-מאירס... און איך בין נעלאָפן, אָבער עס איז דאָך גענוג געווען צו זיצן צוויי-דריי חדשים אין פּאריז אָדער אין לאָנדאָן. א בענקשאפט און אן אומרואיקייט פלענט מיך ארומנעמען. איך האָב נעבענקט נאָך דער לאַנדשאפט, פון וועלכער איך האָב געצויגן מיין יניקה. יעדער מענטש אָטעמט מיט זיין ארומיקייט. אייגעם איז בא-שערט געווען געבוירן צו ווערן אין נעאפּאל, דעם צווייטן אויף טאַאיטי און דעם דריטן אין ביאליסטאָק, אָבער יעדער לאַנדשאפט פלאַנצט זיך איין אין דער נשמה אויף שטענדיק. מיט צוואנגען קאָן מען עס נישט ארויס-רייסן. דאָ רעדט זיך נישט בלויז וועגן א לידיקן שטח, וואָס האָט ווייט-קייט און ברייטקייט, דאָ רעדט זיך וועגן סביבה.

מען קאָן זייער לאנג שטיין און באוווּנדערן דעם „פלאָס דע לא קאָנקאָרד", דאָס האַרץ נעמט האַסטיקער קלאָפּן, וועגן מען קוקט זיך

לאפן... דאס הארץ פלענט ביי מיר ערגעץ אין א פינסטערניש אראפ-פאלן, וועו די יידן מיט די קאפאטעס האבן זיך געפלאנטערט אין זיך אליין, געלאפן מיט אפענע מיילער, מיט בריית געעפנטע אויגן, געלאפן און געפאלן געלאפן, און פארלוירן אין לויפן א טייל פון דעם פארמעגן: שאליקעס, געטרעס, קעמעלעך, שאקאלאדקעס, שאכטלעך מיט שוואקס, בענדלעך צו די שיך, שליקעס...

און אין צען מינוט שפעטער, מען שטייט שוין ווידער אויף די זעלבע פלעצער, מען רופט קונים, מען פארקויפט עפעס און מען האט אזעלכע אומעטיקע אויגן... א, די דאזיקע אויגן האבן דעם עמפינדלעכן מענטשן נערופן צו זיך. אויגן פון דריי מיט א האלבן מיליאן איידן. א גרויסער טייל פון זיי האט נישט געהאט קיין בארן אונטער די פים. מיט עטלעכע דורות פריער איז בי יידן געווען א חרפה צו גיין אין פאבריק, איז איצט שוין צו שפעט געווען: דער פויער איז געקומען פון דארף און ער איז אין שטאט געווארן דער פארבריקס-ארבעטער, דאן האבן זיך די יידן נישט אונטערגענעבן, מען האט איצט געוואלט ארבעטן, געזוכט און א סך האבן זיך איינגעפונדעוועט אין פארשידענע פאכן. עס זענען געווען צווייגן פון דער קליין-אינדוסטריע, ווו יידן זענען פארטאטן געווען אין די גאנצע הונדערט פראצענט. דאס איז געווען אן אימפאזאנטער יידישער פראלעטאריאט. אין די פענסטער פלעג איך אריינקוקן. דא האט מען וועש נעניית, דארט געפלאכטן שטרויענע קאפעליושן, פאראסאלן, מאדערנע שירעמלעך, רידיקיולן, טשעמאדאנעס. אין די זאקן-פאבריקן פון לאדזש און אומגענט האט מען געזען בלויז יידישע פנימער און ביסלעכווייז האט מען זיך אויך אריינגעשטופט אין די גרויסע טוך-פאבריקן, אין די זייד-פאבריקן, א גרויסער יידישער פאבריקאנט, פיאסקאווסקי, האט זיך באדימט פאר מיר, אז ביי אים ארבעטן בלויז יידישע וועבערס. איך בין צווישן צו אים אין פאבריק, ער האט אמת געזאגט. יידן האבן געוועבט... יונגע, עלטערע און אלטע, מיט בערד און אן בערד. פיאסקאווסקי איז ניט געווען דער אייניציקער. יידן האבן זיך מיט געוואלד געריסן אין פאבריק אריין. די פארשימלטע פסיכאלאגיע פון שעמען זיך מיט ארבעט איז נעבראכן געווארן. נאר נישט מיט סטאטיסטיק און עקאנאמישע אונטערזוכונגען פארנעם איך זיך דא. מיך האט שטענדיק ענייגערט דער גאנצער

שטראָם. א ים א גאנצער, א וועלט מיט פּאַרנעם, מיט ווילן. געשלאָגענע מענטשן, אָבער נישט קיין דערשלאָגענע. דאָס אומנאַרמאַלע לעבן פון פּאַרפּאַלגונג האָט אויך אַרײַנגעטראָגן פּאַרקריפּלונג, אָבער אויף דעם מוז שטענדיק זײַן איין און דער זעלבער ענטפער. נעמט צו די שווערע באַדינגונגען, וועט אויך פּאַרשוווּנדן ווערן דער קריפּל.

יאָ, מען האָט געוואָלט זען שטאַרקערע, שענערע יידן, מען האָט פּאַר דעם געקעמפט און נישט איינמאָל מיט די ציין געקריצט, אָבער איצט ערשט האָט מען זיך נעכאָפּט, ווי טייער זיי זענען אַלע צוזאַמען געווען, ווי נאָענט, ווי איינגעבאָקן אין הארצן. נישט אַוועקצוגיין פון די שאָטנס און פון די געשטאַלטן זייערע...

אָט מיט די שאָטנס און געשטאַלטן פלעגט מען אָפט קומען אין דער „בודע" אַריין. אָפט צערעדט מען זיך וועגן גורל פון די יידישע מאסן און דאָן זענען נישטאָ מער קיין וויצן, אויס מיט די שפּאַסן און גוטמוטיקע אָפּשפּאַסונגען.

מיר האָבן געערעדט נענוג וועגן די ענינים, וועגן יידישע פּרנסות, וועגן באָיקאָט און אַנטיסעמיטיזם. מיר האָבן געערעדט און נעקוקט איינער אויפן צווייטן. קיין פּריילעכע בליקן האָבן מיר דאַמאָלט נישט געהאַט.

* * *

איך האָב א סך מאָל פּאַרגעסן אין ווארשע, אָדער איך האָב זיך געמאַכט פּאַרגעסן, אז אין דער צווייטער טייל פון שטאָט זענען פּאַראַן א סך בריטערע און שענערע גאַסן. צופיל קרומע מינעמס און צופיל קאַלטע בליקן. צו וואָס זיך באַגעגענען מיט אזעלכע, וועלכע האָבן זיך איינגערעדט, אז זיי זענען בעסער פּאַר אונז, העכער אין אַלע הינזיכטן פּאַר אונז? איך האָב זיי מוחל געווען זייערע באַלויכטענע טעאַטערס און קינא-זאַלן, זייערע קאַוויאַרניעם און רעסטאָראַנען. איך זאָג דאָ מיט דעם גאַנצן ערנסט: מען האָט זיך געקאָנט אויסלעבן אין אונזער קוואַרטאַל. דאָ האָט מען געקאָנט געפינען, וואָס צו באַזינגען און וואָס צו טאַדלען. לעבן, אויסדוערן, אמפּערן זיך און טיילן זיך מיט פּרייד און לייד. דאָס איז נישט געווען קיין שאָוויניזם, בלויז ערלעכקייט צו זיך: לעבן מיט יידן און ארבעטן פּאַר יידן. פּאַר די העכער אכט הונדערט יאָר פון

יידישן לעבן אין פּוילן האָבן זיי נישט פארלוירן זייער אייגנארטיקייט, פּאַרקערט: אין זייערע נשמות האָבן זיך אָנגעצויגן א סך נייע סטרו-נעס, נייע פארלאנגען זענען צוגעקומען, נייע מאָטיוון — פארוואָס זאָל א יידישער דיכטער נישט בלייבן דאָ אויפן אָרט מיט זיי? און אויב מען וועט וועלן אוועקגיין — טאָ זאָל מען אוועקגיין צוזאמען. דערווייל לאמיר נעמען א חבר אונטערן האנט און גיין אביסל שפּאַצירן. לאָמיר אריינגיין אין קראשינסקים גאָרטן, וואָס אויף די נאָלעוזקעס. אין די אלע וועגעלעך מיט יידישע קינדער, אויף די בענק — יידישע זקנים. א וואלד מיט בערד... וווּ זענען די יידישע מאלערס? דאָ איז פּאַראן ארבעט, דאָ זענען פּאַראן פּנימער מיט קנייטשן, וועלכע קאָנען פּארערבענט ווערן פּאר אנטיקן. אָט אזוי זיך, אזעלכע קנייטשן זענען שוין אלט א צווויי טויזנט יאָר. עס לויפט זיי צו פּארצייכענען מיט אביסל דויערדיקן פּארב. דאָ איז די יידישע סביבה, כאָטש דער גאָרטן האָט אמאָל געהערט צו א גראָף. עס זענען דאָ פּארבליבן רעשטלעך פון אמאָליקן גלאַנץ; צעקלאַפּטע סטאטוען, סטאוון, און אפילו א ווייסער שוואַן שווימט זיך מאיעסטעטיש אויפן וואסער... אָבער דאָס איז שוין א יידישער לאנדשאפט. די שווייגנדיקע אלטע לייט מיט די שווייגנדיקע בערד. דער ליארעם פון די יידישע יאָטלעך און דער עיקר: די נאלעווקעס אליין, די גאנצע סביבה פון דעם יידישן קוואַרטאל, דאָס אלץ צוזאמען שאפט דעם יידישן לאנדשאפט און וועט מען איז אָפּנהאַרציק און טריי זיך אליין, דאָמאָלט גייט מען נישט אוועק...

די יידן פון פּוילן האָבן געקענט דאָס יידישע לעבן. עטלעכע דורות צייט האָבן זיי גענוג יידן אָפּגעריסן פון דער גרויסער קאָפּאָטע-מחנה. פיל זענען פּארבליבן אין דער וועלטלעכער נאציאָנאלער יידישקייט, פיל האָבן זיך אסימילירט, זיי האָבן אלץ אָפּגענעבן פאר פּוילישקייט. דער גרעסטער פּוילישער היסטאָריקער איז שמעון אשכנזי, דער גרעסטער דיכטער פון דער יונגער פּוילישער ליטעראטור, איז דער ייד יוליאן טוביס. יידן האָבן געלייענט די פּוילישע ליטעראטור, יידן האָבן געוווסט, ווער די פּאָליאקן זענען, אָבער די פּאָליאקן האָבן קיינמאָל נישט געוווסט, ווער און וואָס די יידן זענען. נישט געקוקט אויף דעם, וואָס דאָס צוזאמענלעבן האָט לאַנג געדויערט. אביסל סענטימענטן צו יידיש האָט באַוויזן אדאָם מיצ-

קיעוויטש, אויך אנדערע האבן דעם יידן אמאל א גלעט געטאן. דערפאר אבער איז די בייזקייט און די אומטאלעראנץ א סך מאל מער ארויסגע־טראטן, אבער אן א טיפער באגרינדונג. שנאה צוליב שנאה און מער גארנישט. זיי האבן געזוכט אויף אונז פלעקן און, אז מען זוכט, געפינט מען. די יידישע וועלט איז אבער פארבליבן א פארדעקטע. די יידישע נשמה — א נישט אויסגעפארשטע. די פרעמדע מענטשן האבן בלויז גע־זען די שווארצע קאפאטע און געשימפט האבן זיי בלויז די קאפאטע, צום ייד־מענטש זענען זיי נישט דערגאנגען. איך געדענק אויפעם א באג־קעט, וואס דער פוילישער פען־קלוב האט איינגעארדנט לכבוד שלום אשן. דארט זענען געווען די בעסטע און די גרעסטע פון דער פוילישער ליטע־ראטור.

איך וויל דא פארבייגייענדיק זאגן עטלעכע ווערטער ווען שלום אשם פרוי מאטילדא. זי איז אויך געווען אויף דער אויפנאמע, וואס איז פאר־געקומען אין די זאלן פון רייכן האטעל „אייראפעיסקי". שלום אש אליין האט געווויינט אין דעם זעלבן האטעל, וואס האט געהאט אינערלעכע טרעפ צו די פיין דעקאריירטע זאלן. דער עולם איז שוין געווען אין זיין גאנצן צוזאמענשטעל, שלום אש איז שוין נעווען. מען האט געווארט אויף מאטילדא אש. פלוצלינג האבן אלע אויפגעהויבן די אויגן צו די טרעפ. פרוי אש... זי איז לאנגזאם אראפ פון די טרעפ, א שווארצע לאנ־גע קלייד מיט א קליין בראשקעלע פון בורשטין, גלאט פארקעמט, באשיידנ־קייט און עלענאנץ, אדער עלעגאנץ און באשיידנקייט. איר פיין אריסטא־קראטיש פנים, איר ווסק און איר טריט, דאס איז געווען אן איבערא־שונג, א געמורמל איז אריבער.

— א דאמע...

דאס האט ווער געזאגט צום צווייטן. איך האב נעקוקט אויף איר און נעזען, ווי אנדערע קוקן מיט נייגעריקייט.

— א מלכה...

דאס האב איך אליין צו זיך געזאגט.

נאך עטלעכע גלעזער וויין האט מען זיך אפגהארציק צערעדט.

— מיר קענען אייך נישט, — האט קאדען־באנדעראווסקי געזאגט...

— וועד זענט איר, יידן? — האָט די טאַלאנטירטע נאַלקאָווסקא געפרעגט...

דער בארימטער לעאָפאָלד סטאָוקי האָט אויך זיין וואָרט געזאָגט:

— אכט הונדערט יאָר זענען מיר צוזאמען, און וואָס? מיר זענען א ספינקס און א קאָפאָטע מיט א באָרד...

זיי האָבן דאָן געפאָדערט פון יידישן שרייבער, ער זאָל זיי דערציילן פון די נרויסע מחנות יידן. אָבער דאָ מוז מען זאָגן דעם אמת, אז מיר אַליין האָבן אויך נישט גוט נעקענט די גרויסע יידישע מאסן. אַלץ איז אַוועק אויף דער ליניע: „בורזשוי און פראָלעטאַריער". דער ייד אין דער קאָפאָטע האָט באקומען זיין צונעמעניש: „רעאקציע" און מיט דעם איז מען אָפגעקומען. דער אייניציקער, וואָס איז צוגענאַנגען נאָענט צו דער חסידישער וועלט, איז געווען י. ל. פּרץ און דאָס איז טאקע געווען א נרויסקייט פון פּרצן. ער אַליין א משכיל, א רעפאָרמאַטאָר, ער האָט זיך נישט געשעמט מיט דער „רעאקציע". פּאַר אים זענען די קאָפאָטע-יידן געווען א טיפערע דערשיינונג, א טראַגיש־ראָמאַנטישע דערשיינונג, א „גאָלדענע קייט" און מיט גאָלד וואַרפט מען זיך נישט. פּרץ האָט זיך קיינמאָל נישט דערלויבט צו באַלייִדיקן די „פינסטערע מאסע" מיט קיין איין וואָרט נישט. פּאַר אים איז דאָס שוין ווייט נישט געווען קיין פינסטערע מאסע, פּאַר אים איז דאָס געווען דער קערן פון פאָלק, וואָס ראַנגלט זיך אין זיך אַליין. אָבער פּרץ האָט אויך מיטנעמען פון דער דאָזיקער מאסע נישט מער, ווי די ראָמאַנטיק. דאָס רעאַלע איז פּאַרבליבן פּאַרבאָרגן סיי פּאַר אונזער וועלט און סיי פּאַר דער קריסטלעכער וועלט. די שווארצע קאָפאָטע האָט נישט נאָר פּאַרדעקט דעם גוף פון רעליגיעזן יידן, זי האָט אויך פּאַרדעקט זיין טיר, זיין פענסטער — קיינער האָט אהין נישט אריינגע-קוקט. ביז היינט שטייט דאָך פּאַר אונז א קאַרדינאַלע פראָגע, א זייער וויכטיקע פראָגע: פּאַרוואָס האָבן אזעלכע גרויסע יידישע מחנות נישט אַראָפּגענומען פון זיך די שווארצע קאָפאָטעס, וועלכע האָבן זיי פּאַר-שווארצט דאָס לעבן און געבראכט פּיין און באַליידיקונגען פון אייגענע און פרעמדע. צי איז דאָס געווען פינסטערניש און נארישקייט? וועד עס האָט נערעדט מיט די יידן, האָט גאזען און געוווסט, אז זיי זענען שוין ווייט נישט קיין נאָראָנים. צווישען זיי זענען נעווען גרויסע אונטערנעמער, פּאַברי-

קאנטן און סוחרים. א סך באנאבונג און טאלאנט האָבן זיי געהאט, א סך בויניקייט און צופאסונג צום לעבן, אָבער ווי עס איז געקומען צו דער קאָפּאטע — דאָ איז קיין קאמפראָמיס נישט געווען... די קאָפּאָטע איז געווען ווי א פעסטונג פון אייזן און בעטאן.

דאָס פנים פון דער קאטוילישער וואַרשע האָט זיך אויסגעטיילט אין פּאַרמירט אין דעם זונטיק, ווען דער גרויסער עולם האָט זיך אַרויסגעלאָזט פון די קלויסטערס... דער עולם האָט דאן פרייליך און רוישיק שפּאַצירט אויף דער מארשאלקאָווסקא, אויף נאוווי־שוויאט, אין די אלעען ביז צום פּאלאץ בעלוועדער. פרייליך, לעבעדיק ביז ווויליונגערישקייט, זאָרגלאָז אויפגעמונטערט. פאר זיי זענען געווען אפן פיל שענקען, קאָפּע־הייזער, קינא־זאלן, טעאטער און צירק. זיי האָבן געהאט גענוג פּאַרווויילונג...

דאָס פנים פון דער יידישער וואַרשע האָט זיך רואיק אויסגעטיילט אין דעם שבת. דאמאלט האָט א האלבע וואַרשע פּאַרמאכט אלע קראמען. דאָס עכט־יידישע וואַרשע האָט זיך געמומען מנוחה. אין דעם גרויסן ראיאן פון די נאלעווקעס, אויף פראנציסקאנער גאס אויף מוראנאוו, אויף דער גענשע און דזשיקע, אויף די נאוואליפקעס, אויף סמאטשע און פיל צענדליקער אנדערע גאסן — דאָ זענען נישט געווען קיין אפענע שענקען, נישט געווען קיין קאָפּע, קיין קינא, אלץ פּאַרשלאסן, לויידיק... פלעגט פּארבייגיין א ייד אין זיין שבתדיקן בגד, איז דאָס געווען א וויכטיקע פיגור, אימפּאָזאנט מיט זיין אויסזען, מיט זיין רואיק שפּרייזן. וועד וואלט עס גלויבן, אז דער זעלבער איז נעכטן מיט אזא משונהדיקן אימפּעט געלאָפן איבער די זעלבע גאסן. דאָס איז געווען נאָר א באזונדערע וועלט, די צווייטע וועלט פון וואַרשע. אויסטערליש אנדערש, ווי די ערשטע האלבע וואַרשע, וויניקער קאלירן, אָבער מער אינהאלט. טיפער אין איר שווייגן.

צווויי וועלטן — זיי האָבן זיך קיינמאל נישט צונויפגענאָסן. די יידן אין די קאָפּאטעס, ווען זיי וואלטן געלעבט אין לאנדאן, צי אין פאריז וואלטן זיי זיך אויך דאָרטן נישט צונויפגענאָסן מיט די ארטיקע מאסן. אזעלבע זענען זיי שוין געווען: פעסט אפגעזונדערטע, שטרענג דערווייטערטע פון אנדערע. זיי שוועבן פאר מיר און איך שטעל זיך נאכאמאל די הארבע פראגע: פארוואס האָבן זיי נישט אראָפגעווארפען די קאָפּאָטע? פארוואס האָבן זיי זיך נישט אויף אביסל דערנענטערט צו די אנדערע?

אויף דעם, דאכט זיך מיר, איז פאראן איין ענטפער: זיי האבן נישט געגלויבט, זיי האבן נישט געגלויבט אין אלע הומאניסטישע פראזן, נישט געגלויבט אין דער ציוויליזאציע, נישט געגלויבט אין אלע נייע דערפינדונגען. אט די „פינסטערע מאסע" האט געהאט ענוג ליכט אין זיך צו זען, ווי מענטש נארט מענטש, ווי שלעכט מענטש איז. זיי האבן זיך נישט געוואלט אפנארן און דערפאר האבן זיי זיך אפגעזונדערט. זיי האבן איינס געפילט, אז אן שותפות מיט גאט און געטלעכקייט וועט מענטש-חיה נארנישט דערגרייכן.

זיי האבן נישט געגלויבט אין קאלטן ראציאנאליזם, זיי האבן געהאט דעם שרעקלעכסטן פארגעפיל...

ווי איז אונז — זיי זענען גערעכט געווען...

אין אלע טעג פון מיינע וואנדלונגען, אין אלע נעכט שוועבן זיי פאר מיר, די פארלאזענע שטעט. קיין ביכער האב איך נישט מיטגענומען און קיין ביכער לייען איך נישט. איך האב מיין ביבליאטעק אין זכרון. יעדע שטאט, יעדעס שטעטל, יעדער ישוב איז א בוך פאר מיר און די ביכער, בלויז די, ווען איך לייענען ביז מיין לעצטע רגע. א, איך האב, וואס צו דערמאנען מיט דעם לעצטן צער און מיט דער לעצטער ליבע. מיינע, מיינע יידן, יידישע יידן, מיין ווילנע און מיין אטעם. אן זיי בין איך א פאריאגט בלאט און וואס דער ווינט וויל, טוט ער מיט אזא בלאט. פון א נאנץ לעבן מיט זיי זענען מיר פאבליבן זכרונות, אן איבערפלום פון זכרונות. דאס רייסט זיך, ווי קוואלן פון אונטער דער ערד. בלוטיקע קוואלן...

איך שרייב איצט א בוך בלויז ווען איין ווינקעלע פון יענע גאסן. אבער טיף אין הארצן פיל איך, אז מען דארף נישט שרייבן. מיר, וואס זענען געווען ד א, האבן קיין רעכט נישט צו שרייבן ווען ד א ר ט ן. נישט קיין ראמאנען, נישט קיין לידער און נישט קיין פאעמען, מען באדארף נישט אויפפירן קיין דראמעס און קיין טראגעדיעס. פון אונזער אומגליק באדארפן מיר נישט שעפן קיין טעמעס און סיי ווי, עס וועט נארנישט נעבן. אונזער באנעמונגס-קראפט איז צו שוואך. איין זאך באדארף מען יא טאן. מען באדארף זאמלען די בריוו פון די געציילטע, פון די נעראטעוועטע, מען דארף אויסהערן זייערע דערציילונגען. פאראן אזעלכע, וואס

האבן דורכגעלעבט אלץ פון אנהויב ביזן סוף. פאראן אזעלכע, וואָס זענען שוין געווען אין גאן-קאמער, אזעלכע, וועלכע האבן געזען, ווי זייערע נאענטע ברענען.

זיי שרייבן בריוו און די בריוו באדארף מען זאמלען.

„שטעלט זיך פאָר, איך, די צעבראָכענע, די שוואכע, בין פארבליבן לעבן. מיינע דריי געזונטע זין, מיין מאן, מיינע צוויי טעכטער, אלע מיינע קרובים — אלץ אין אש — און איך לעב נאָך, דורך א נס געראטע-וועט געווארן, טא זאל שוין געשען נאָך איין נס און די וועלט זאָל אונ-טערגיין".

„איך בין געבוירן געווארן לעם טרעבלינקע און נישט פארברענט געווארן. איך גיי דארטן אפט. איך גיי אליין, בלויז מיט מיינע פינסטערע געדאנקען און ארום איז ליכטיק. איך קוק אויף די פעלדער, זיי גרינען און בליען... איך גיי, איך גיי... און ביי די ראנדן פון די פעלדער, אין די שטעגן צווישן דעם קאָרן ליגן נאָך הויפנס אש. דאָס איז דער אש פון טאטע-מאַמע, פון מיין ברודער, פון מיין שוועסטער... צו וואָס לעב איך נאָך אויף דער וועלט".

ווייטיק פארשטיקטער רייסט זיך לאקאניש פון הארצן. עס אפעלירט. יסורים שטייען העכער פאר אלע קינסטלערישע אינפאלן. יסורים זענען בילכער. דערפאר באדארף מען זאמלען די בריוו פון די אומגליקלעכע, אויידער דרוקן ביכער פון פראָפעסיאָנעלע שרייבער, די בריוו זענען מער ווי קונסט, דאָס איז פארבלוטיקטער פנקס, דאָס איז אייביקייט. דאָס שרייבן העכט, וועלכע האבן זיך שוין געסמאליעט, דאָס שרייבן הויליקע העכט. אזעלכע בריוו באדארף מען האלטן אין די שאכטלען פון צירונג און די צירונג אליין אוועקווארפן ווי נישטיקייט. באהאלט די בריוו פאר אלע טעג אין צער און אין יום-טוב, נעמט זיי ארויס און הויליקט אייער וואכעדיקייט מיט די ווערטער פון די בריוו. זאלן די העכט ביי אייך צי-טערן, זאל די נשמה אויפגעטרייסלט ווערן, זאל א טרער פאלן... א מענטש-לעכע טרער פאר אזוי פיל יסורים פון די לעצטע גראטעוועטע. זאלן אונז די בריוו דערמאנען דעם טייערן נעכטן, וועז מיר האבן נאָך קרובים געהאט.

* * *

איך וויל דאָ דערמאָנען דריי מאָמענטן, וועגן דריי, וואָס זענען געזעסן אויף אונזערע שטולן, דריי, וואָס מען האָט זיי געזעען אויף טלאמאצקע דרייצן:

דער יונגער דרייסיק-יעריקער פעליקס רובינליכט מיט זיין בלאָנדן קאָפּ האָר, מיט די בלויע אויגן, א פארליבטער אין שטיין, אין גיפּס, שטענדיק מיטן גוטן שמייכל אויף די ליפּן, שטענדיק פון דער ארבעט, אָדער צו דער ארבעט. ער האָט נאָך דערווייל זיין ריכטיקן פּלאץ נישט פארנומען, זיין נאמען קלינגט נאך נישט, אבער קאלענן ווייסן שוין, אז פעליקס וועט זיין באַרימט אויף דער וועלט. פעליקס ארבעט פלייסיק פאר דער צוקונפט. ער מוז אָבער אויך עפּעס טאָן פאר דער קענגוואַרט. מאכט ער דערווייל קונסט-מצבות פאר די מתים פון וואַרשעווער בית־עולם אויף דער גענשע נאָס. דער גענשער בית-עולם האָט נעהאט אויף זיין באָדן א נאציאָנאלע יידישע זאמלונג פון קונסט-מצבות. די באַווסטע סקולפּטאָרן גאבאוויטש און אָסטזשעגא און אנדערע פיל יידישע קינסטלער האָבן נעארבעט פאר דעם בית־עולם. מצבות זענען דאָרט נעשטעלט נעוואָרן לויט די פּראָיעקטן פון די וועלט-באַווסטע קינסטלער אראנסאן און גליצענשטיין. דער גענשער בית־עולם האָט זיך נישט געהאט מיט וואָס צו שעמען. אָבער איך רעד דאָ איצט וועגן פעליקס רובינליכט. בעת וואַרשע איז באָמבארדירט געוואָרן, האָט א באָמבע אים צעבראָכן ביידע פּיס. ער איז נעלעגן א פּאר-בלוטיקטער אין א קעלער מיט נאָך פיל אום-גליקלעכע. זיינע פריינט זענען אים נעקומען ראטעוועז. מען האָט אים געוואָלט אוועקטראָגן אין א שפּיטאָל, האָט ער עם נישט געלאָזן:

אברהם אסטזשעגא
(ישארזש- צייכענונג)
פון ה. בערלעווי)

— פריער ראטעוועט די אומגליקלעכע, די אַנדערע פּאַרוווּנדעטע. איך בין דאָך א גליקלעכער. די אויגן זענען מיר פּאַרבליבן, די הענט זענען מיר גאנץ, איך וועל קאנען ווייטער ארבעטן, איך וועל שאפן, הא, הא... איך האָב דאָך די הענט, צו מיין ארבעט באדארף איך נישט די פּיס.

ער האָט זיך נישט געלאָזן נעמען, דערווייל איז די באמבארדירונג

פון דער שטאָט געוואָרען שטאַרקער. וועגן ראטעוועז עמעצן איז שוין קיין רייד נישט געווען. פעליקס רובינליכט איז אויסגענאַנגען אין דעם פינסטערן קעלער מיט נאָך א סך אַנדערע אומגליקלעכע...

דער יידישער אקטיאָר ראזען. א הויכער מיט ברייטע פלייצעס. אן אקטיאָר פון יידישן פאָלקסטימלעכן טעאטער. עמך האָט אים ליב געהאט ביז גאָר. ער איז אליין געווען פון עמך. די לעצטע רייען, די „גאליארקע", האָט געשלונגען ראזענס רעפליק, ווייל ראזען האָט צו זיי געערדט פון הארצן, דאמאָלט וועז עס איז געגאנגען אין יושר אוז געערכטיקייט. אָבער די רעצענזענטן האָבן ראזענס נאמען אויסגעמיטן. ווייל... ווייל זיי זענען דאָך רעצענזענטן, ווייל ראזען איז נישט געווען ארומגעשליפן, ווייל ער איז געווען צו ווייניק אינטעליגענט. ראזען האָט די רעצענזענטן געהאלטן פאר זיינע ערגסטע שונאים אוז ער האָט שטענדיק געערדט, אז פריער צי שפעטער, ער וועט זיך מיט די „שרייבערלעך" אָפרעכענען.

— ווי אזוי? ראזען! ווי אזוי וועסטו זיך מיט זיי אפרעכענען? דו וועסט זיי שלאגן?

— וואר? איך וועל שלאגן! א יידישער אקטיאָר וועט שלאָגן א שרייבער? וואָס פאלט אייך איין...

— טא ווי טאקע וועסטו זיך מיט זיי אפרעכענען?

— איך וועל זיי א שפיל טאן א ראל, אז דאָס טעאטער וועט אויפ-ציטערן. פריער צי שפעטער, איך וועל פאקן מיין ראל...

אוז ער האָט זיין ראל געפאקט.

וועז ווארשע איז באָמבארדירט געוואָרן, וועז הייזער זענען צעשמע-טערט געוואָרן, וועז הייזער האָבן געברענט, זענען א סך מענטשן דערביי אומגעקומען אוז א סך מענטשן האָבן ארויסגעוויזן די גרעסטע מסירת-נפש. זיי האָבן גערעטעוועט די אומגליקלעכע. דער יידישער אקטיאָר ראזען איז געווען אייגער פון די ערשטע. אים האָט מען געזען, ווי ער איז גע-שפרונגען אין די ברענענדיקע הייזער, כדי ארויסצוטראגן פון דאָרטן א קינד, אָדער אן אלטן, שוואכן מענטשן. ראזען איז געווען אומעטום. ראזען האָט באוויזן ווונדער. ער איז געקראָכן איבער די דעכער פון די הויכע מויערן, אין פייער גענאגענגען, אונטער די באמבעס, אין אלע געפארן. דאָ אוז דאָרט האָבן פארצווייפלטע שטימעס גערופן נאָך הילף. ראזען האָט

די הילף געגעבן. ער האָט פיל קינדער גערַאטעוועט. צום סוף האָט אים אַ באמבע אָפּגעריסן אַ שטיק קערפּער. ער האָט דאמאלט אויף זיינע הענט נעטראגן צוויי קינדער. אַ פּארבלוטיקטער, האָט ער די קינדער אַרויסגעראטעוועט, געבראכט זיי גאַנץ, און אַליין געפּאלן אין חלשות. ער האָט אויסגעהאלטן און איז געזונט געווארן, אָבער שפּעטער איז ער אומגעקומען.

ראזען דער אקטיאָר, וואָס האָט נישט אויסגענומען ביי די רעצענזענטן, האָט אויסגענומען ביי אַ פּאָלק. וועגן אים האָט מען אין וואַרשע דערציילט לעגענדעס, וועגן אים וועט מען נאָך לעגענדעס דערציילן. ער האָט אַ הערַאישע ראָל געשפּילט... אזוי ווי ער האָט צוגעזאָגט.

הלל צייטלין... דער מענטש, וואָס איז אַ גאַנץ לעבן אומרואיק געווען פּאַרן מענטש. איך געדענק אים אין ווילנע אין פּינפּטן און זעקסטן יאָר. די ערשטע רוסישע רעוואָלוציע. דער מאַסקווער אויפשטאַנד, דער טרויעריקער פּינאָל און דערנאָך די יידישע פּאָגרָאמען. אין אַ געשפּרעך מיט אַ גרופּע יידישע שרייבער וואַרפט צייטלין אריין זיין וואָרט:

— שטענדיק אזוי און אייביק אזוי: מען גייט צו מענטש און מען ענדיקט מיט הריגה...

דאָס איז געווען אין ווילנע. קיין יידישע שרייבער-פּאראיינען זענען נאָך דאמאלט נישט געווען. געווען איז אין ווילנע אַ פּריוואט הויז, וווּ יידישע שרייבער פלעגן זיך צונויפקומען. געווען אַ העברעאישער לערער האלפּערין, דאָרט האָט הלל צייטלין געהאט אַ צימער און אַ צוויי צימער האָט געווינט שלום-עליכמס טאָכטער ערנעסטינא, איז דאָס געוואָרן דער בעסטער פּלאַץ אין ווילנע פּאַר דער נאציאנאלער אינטעליגענץ. פון שרייבערס פלעגן דאָרטן אריינקומען בערשאדסקי, אנכי, פּרץ הירשביין, ז. שניאור, טשערנאוויטש, דוד איינהאָרן, וויטער, לייב ניידוס און אַנדערע, הלל צייטלין איז נאָך דאמאלט נישט געווען דער עלטסטער, נאָר צו אים האָט מען זיך גאר באזונדער צוגעהערט. דער מענטש האָט מער פּאַר אלעמען געזוכט, געווען אומרואיק. ער האָט אויך געווירקט מיט זיין אויסערלעכקייט. די גרויסע בארד זיינע מיט די גרויסע בלויע אויגן...

פון ווילנע האָבן זיך שפּעטער פיל שרייבער אריבערגעקליבן קיין וואַרשע. דאָרט איז געווארן דער צענטער. צייטלין אויך... ווי אַן אָפּגעזונדערטער פלעגט ער דורכגיין די טומלדיקע וואַרשעווער גאסן, די נאלעווקעס, וווּ

די רעדאקציע זיינע האָט זיך געפונען. אָבער ער איז שוין ווייט נישט נעווען קיין אָפּגעזונדערטער. נישט נעווען קיין פראגע אין יידישן לעבן, וואָס האָט אים נישט אינטערעסירט. ער האָט דורכגעווייטיקט אלע אונזערע צרות, נערופן, פּראָטעסטירט, נעביטערט און שטענדיק מיט א טראָפן בטחון: עס וועט בעסער זיין, עס מוז בעסער זיין...

הלל צייטלין

(ציכענונג פון משה אָפּעלבוים)

נעקומען די ערשטע מלחמה, אַוועק די מלחמה און נעקומען איין רעוואָלוציע אין רוסלאנד און די צווייטע רעוואָלוציע. בלוט, אכזריות, בלוט, בלוט... איך האָב געלייענט צייטלינען און שטענדיק האָט עס געקלונגען אין די אויערן זיין אמאָליקע פראזע:

— שטענדיק און אייביק אזוי: מען גייט צו מענטש און מען ענדיקט מיט הריגה..

אָבער וואָס זענען אלע הריגות קענן דער לעצטער מלחמה? הלל צייטלין איז פארבליבן אין ווארשע און מיר ווייסן שוין, וואָס מיט אים איז געווארן. באקאנט איז מיר געווארן א פאקט וועגן צייטלינס לעבן אונטער די דייטשן: אין די ערשטע וואכן פון דער נעטאָ, וועו די דייטשע אָפּיצירן און זעלנער זענען געגאנגען איבער די יידישע הייזער און געראבעווען אלץ, וואָס זיי האָבן געפונען, זענען אויך צווייי זעלנער ארויפגעקומען צו צייטלינען און נעזוכט גאָלד, געלט, זילבער. די העכערע ראסע האָט זייער ליב צו ראבעווען, זיי זענען פשוטע רויבער און קלייניע גנבימלער. ביי הלל צייטלינען איז נישט געווען וואָס צו נעמען, זענען זיי געווען פארביטערט. הלל צייטלין אליין איז געלעגן אין בעט א קראנקער, א צעבראָכענער, ער האט געקוקט אויף די מערדערישע יונגען און זיי האָבן געקוקט אויף אים... פלוצלינג איז אייניער פון זיי צוגעגאנגען צו צייטלינס בעט, ער האָט זיך ברייטלעך אַוועקגעזעצט אויף א שטול און נעפרעגט:

— וויפיל האָר האסטו אין דיין בארד? זאָג, יודע!

צייטלין האָט געשוויגן.

— דו ענטפערסט נישט, וועל איך אליין איבערציילן.

און ער האָט זיך געזומען צוילן די האר פון צייטלינס גרויסער באָרד.

דאמאָלט האָט צייטלין דעם זעלנער דערלאַנגט א פאטש איבער זיין געמיינער האנט. אין צימער איז שטיל געוואָרן אויף א רגע. די דערבייאיקע האָבן געמיינט, אז דאָס וועט זיך שרעקלעך ענדיקן, אָבער עס איז דורכגענאַנגען רואיק. דער זעלנער האט זיך אויפגעהויבן פון זיין שטול, ער האָט א וווּנק געטאָן צו זיין חבר און זיי זענען שנעל אוועק...

און איבער די נאסן אין געטא איז אוועק א געמורמל:

— הלל צייטלין האָט געפאטשט א דייטש...

3

די פּראָווינץ . . .

די אויגן פון הונדערטער יידישע שטעט און שטעטלעך אין פּוילן האָבן שטענדיק געקוקט צו ווארשע, צו דער יידישער ווארשע. צו די געזעלשאפטלעכע יידישע אינסטיטוציעס אין ווארשע. מען האָט זיך שטארק און אויפמערקזאם צוגעהערט צו ווארשע. די יידישע צייטונגען זענען פאר די שטעטלשע יידן געווען פיל מער, ווי צייטונגען. דאָ איז נישט געגאנגען בלויז אין נייעם און סענסאַציע. שוין, טרייסט און אָנווייזונג האט מען פארלאנגט פון דער יידישער פרעסע. די וועלט האט צווישן די צוויי וועלטמלחמות געלעבט אין פיבער. מען האָט גערעדט וועגן אויפבוי און זיך גערייט צו נייע פארניכטונג. געווען זענען ברענענדיקע פראגן אויף דער יידישער גאס. דאָס עקאָנאָמישע לעבן, ארבעט, סאָציאליזם און ציוניזם, געווען א פראגע וועגן עמיגראַציע. און אין דער זעלבער צייט איז פיל גלויבן געווען נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה. מענטשן ווילן גלויבן, און אז מען האָט דעמאלט דעם דייטש צעבראָכן און מען האָט געגומען אויפבויען די צעשמעטערטע שטעט, האָט מען געמיינט . . .

האָט מען געמיינט, אז מען בויט שוין דעם אמתן גן-עדן אויף דער ערד. נו, האָט מען אויסגעבויט טויט-פאבריקן און פארברענט מיליאָנען . . .

עס זענען אינגאנצן אריבער עטלעכע יאָר נאָך דער ערשטער וועלטמלחמה, ווי מען האָט שוין אָנגעהויבן וויניקער גלויבן. מיליטעריש פאָקעגער און דיפּלאָמאטן האבן שוין געגומען פלאפלען וועגן א נייער מלחמה.

אויף דער סצענע האָט זיך באוויזן עפּעס א שענק-מענטש מיטן נאָמען היטלער, מיט א נאָנצער מחנה פּארקויפּטע זשורנאַליסטן. זיי האָבן גע-דראָט דער וועלט, זיי האָבן געדראָט די יידן. מיר האָבן עס גרינגעשעצט עטלעכע יאָר נאָכאַנאַנד. איך געדענק נאָנץ גוט די ערשטע יאָרן פון דער היטלער-אוואַנטיורע. אלע האָבן געטראכט, אז דעם נפש וועט מען פריער, צי שפּעטער פּארשפּאַרן אין תּפיסה, צי אין משוגעים-הויז.

דייטשלאנד האָט געשראָקן, רוסלאנד האָט גענייגערט. די פּרעסע האָט אלץ געמוזט אויפקלערן. איז די פּרעסע אונזערע געווארן דאָס ווינטש-פינגערל פון יידישן לעבן אין פוילן. א קרוב פּאר אלעמען און א קרוב, פּאר וועלכן מען האָט געהאט דרך-ארץ. מען האָט זיך אינטערעסירט מיט די פּרעסע-מענטשן. מען האָט געהאט נייגער צו די שריפּטשטעלער, צו די זשורנאַליסטן, צו די עלטערע און צו די אָנפאַנגער. צו יעדן איינעם באזונ-דער. מען האָט זיך אפילו אינטערעסירט מיט אונזער פּאַמיליען-לעבן. און דער עיקר, מען האָט אונז שטאַרק גאליינט. יידן האָבן א סך מער גע-לייענט, ווי די פּאָליאַקן. איך בין איינמאל געקומען אויף א פּארלעזונג אין א ווייט פּאַרוואַרפן גרענעץ-שטעטל אין ווילנער ראיאָן. גלענבאקע האָט דאָס געהייסן. די פּארלעזונג האָט דעם „נאטשאלניק" פון שטעטל אויסגעזוכט פּארדעכטיק, האָט מען מיך געשיקט רופן אין דער פּאָליציי. ער האָט מיך נעפּרעגט:

— דאָס זענט איר דער פּרעלעגענט?

— יאָ!

— וועגן וואָס וועט איר לייענען?

— וועגן דער יידישער ליטעראטור.

ער האָט נישט ליב געשמייכלט און גערעדט:

— מערקווירדיק, מיר פּאָליאַקן האָבן דאָך אויך א ליטעראטור, מיר האָבן באַוווסטע שרייבער און איך זע נישט, אז זיי זאָלן לויפן אין די שטעטלעך מיט רעפּעראטן, אפילו קיין איינער קומט נישט. מערקווויר-דיק...

דאמאלט האָב איך ביי אים נעפּרעגט עטלעכע פּראגן:

— וואָס טוט די פוילישע יוגנט אין א זונטיק?

— זיי טאַנצן, זיי פּארברענגען...

איך האָב אים אונטערגעזאגט:

— זיי פארברענגען אין שענק...

— יאָ, אין שענק אויך.

דאמאָלט האָב איך אים אויפגעקלערט, אז די יידישע יונגע קאָן זיך נישט צונעווינען צום שענק, פיל פון זיי גייען אין דיבליאָטעקן, זיי נעמען ביכער און לייענען, זיי אינטערעסירט די וועלט, דאָס פאָלק. פאר-פאלן! קיין אַנדער יונגע האָבן מיר נישט...

אויף דעם האָט מיר דער „נאטשאלניק" געענטפערט, אז ער האָט אויך קינדער און זיי קומען אויך אין ביבליאָטעק, זיי נעמען ביכער און לייענען.

— יאָ, אָבער די ביבליאָטעק איז א יידישע, זי האָט אויך א פוילישע אפטיילונג. יידען האָבן ליב ביכער, אפילו פוילישע אויך. יידען האָבן ליב רעפעראטן, צייטונגען, ביכער, פארפאלן.

דער „נאטשאלניק" האָט זיך פארטראכט אויף א רגע און דערנאָך האָט ער זיך גאנץ פריינדלעך געזעגנט מיט מיר. ער האָט נענעבן די דער-לויבעניש אויף מיין פארלעזונג און אין זעלבן אָוונט געקומען מיך הערן און נישט אליין, מיט א טאָכטער געקומען און מיט זיין סעקרעטאָרין. אויס-נעזעסן די גאנצע צייט. צי ער האָט עפעס פארשטאנען פון מיין יידיש, ווייס איך נישט, דאָך א נייגעריקייט אין זיינע אויגן האָב איך גוט געזען, א נייגע-ריקייט צו מיר און צו מיינע צוהערער. א מאָדנע פאָלק די יידן, זיי גייען כמעט נישט אין שענק און לייענען א סך ביכלעך. אזוי האָב איך פארשטאנען זיין נייגעריקייט.

א יידיש שטעטל אָן א ביבליאָטעק איז אין פוילן נישט געווען און אויב עס האָבן זיך געפונען עטלעכע שטארק פארארעמטע שטעטלעך, וועלכע האָבן אליין און באזונדער נישט געקאָנט אויסקויפן קיין ביכער, דאמאָלט האָבן צוויי שטעטלעך געמאכט א שותפות און די ביכער צוגע-שיקט צו די לייענער דורך די יידישע באלעגאָלעס. מען האָט פארטוישט די איבערגעלייענטע אויף נאָך נישט געלייענטע. מען האָט זיך שוין אָן עצה נענעבן. איבער די פוילישע שאסייען און איבער די זאמדיקע וועגן האָט מען טראנספארטירט אפאטאשום „פוילישע וועלדער"...

אָט די יידישע ביבליאָטעקן אין די שטעטלעך, ווו די קריסטן פלעגן

באקומען א ביכל צו לעזן אין זייער שפראך, די דאזיקע ביבליאטעקן זענען אויך געווען פארקניפט מיט טלאמאצקע דרייצן. דארטן זענען דאך געזעסן פיל פון די שרייבערס, וועמענס ביכער מען האט אזוי נעשמאק געלייענט. ווער זענען זיי די שרייבער? ווי זענען זיי אויס? און דער עוזר וואשאווסקי? דער וואס האט אנגעשריבן די שמוגלערס... ווי זעט ער אויס? פון וואנעט שטאמט ער? ווי זעט אויס מארקיש? מען זאגט, אז ער איז זייער א שיינער בחור. און מלך ראוויטש? ס'איז אמת, אז ער און אלטער קאציזנע זענען ביידע וועגעטאריאנער?

דאס ערשטע, ווען מען איז אנגעקומען, האט מען געמוזט גיין און אנקוקן דאס שטעטל, וואס דו זעסט דאס ערשטע מאל אין דיין לעבן:

— האט איר געזען אונזער שול?

און מען פירט ווייזן די לוצקער בארימטע שול, וועלכע איז אויסגעבויט געווארן אין דער פארם פון א פעסטונג. מען גיט דיר אלע אויפקלערונגען, מען דערציילט אמתע מעשיות און לענענדעס.

אין נאדווארנע פירן דיך די בחורים ווייזן דעם גרויסן טארטאק. אויף קילאמעטערס לאנג ציט זיך דער פלאץ, וואס איז אנגעווארפן מיט ברעטער און קלעצער. דא ארבעטן יידן. הונדערטער און הונדערטער פון זיי שלעפן די קלעצער און זעגן די ברעטער. אין ניעסוויזש באווייזט מען דיר די פאלאצן פון ראדזיוויל און מען באווייזט דיר אויך די פערד־שטאלן. דא א נאנצער פאלאץ פון א פוילישן מאגנאט, דארט רואינען און לעם די פאלאצן און רואינען פון פאלאצן — א יידישער ישוב, קליינע היזקעם מיט מזוזות. א געמויערטע שול, פשוט פארטינקעוועט. אט די פשוטע נעביידעם פון יידישע שולן זענען עם אונזערע פעסטונגען געווען פאר דורות... שוין גארנישט פשוט האט אויסגעזען די זאבלודאווער שול.

— די אלטיטשקע...

אזוי האט מיר איינער פון מיינע באגלייטער געזאגט ווען דער שול.

— ווי־פיל איז זי אלט?

— מען זאגט זעקס הונדערט און מען זאגט אכט הונדערט יאר, ווער ווייסט. סאיז שוין אזוי לאנג, ווען א קלאץ ווערט איינגאנצן „פרוקע" שטעלט מען אריין א נייע קלאץ, עס האלט זיך, געלויבט דער אויבערשטער.

מיט א יראת-הכבוד-ציטער קוקסטו אויף די שניצעריי־עז פון ארון-קודש און קאנסט זיך נישט אָפּרייסן.

בלויז אין די שטעטלעך האָט מען געקאָנט באַגרייפן, ווי אַלט דער יידישער ישוב איז אין פוילן. פון בית־עולמס, פון די מצבות...

אין טשארטקאוו ווייזט מען מיר א לידיק גרעב. געמויערטע, אייז־שטאָקיקע הייזער, לאַנגע הייזער מיט געמויערטע פּלייטן ארום.

— אָט דאָ האָט געלעבט דער טשארטקאווער רבי, בעת דער ערש־טער מלחמה איז ער אַוועק קיין ווין און שוין אַהער נישט צוריקגעקומען. איר זעט, דאָס איז זיין הויז, דאָ איז ער געזעסן און געלערנט און אין די איבעריקע הייזער איז געווען זיין משפּחה, א גרויסע און א רייכע משפּחה און די שפּייכלערס זענען דעם רבינס פערד־שטאַלן.

— דער רבי האָט געהאַט פערד?

— יא, פערד מיט שיינע קאָטשן. די פערד פלעגט מען איינשפּאַנען און געפּאַרן איז מען שפּאַצירן.

מיר האָבן געזען די זאמיריער ישיבה, אין זדונסקע־וואליע האָבן מיר געזען טויזנטער יידישע פרויען אין די זאקן־פאבריקן, אין הונדערטער שטעטלעך פון פוילן האָבן מיר געזען דאָס יידישע פּאָלק... מיר האָבן געזען די יריד־ים, ווו ייד און קריסט האָבן צוזאַמען געהאַנדלט און צו־זאַמען געטומלט. וויפיל צייט? הונדערטער יאָרן, דורות לאַנגע. ביי די ראַנדן פון די פוילישע וועלדער, ביי די ברעגן פון אַלע פוילישע טייכן... פּאַר די לעצטע צוויי דורות איז אין די הייזקעס מיט די מזוזות אויך אַריין דאָס יידישע ביכל. דאָס האָט אַלע שטעט מיט די שטעטלעך פעסטער צו־גויפגעבונדן. די יידישע מאַדערנע ליטעראַטור איז אויך געוואָרן א שותף אין יידיש לעבן און פון דער שותפות איז געקומען די יידישע ביבליאָטעק, די יידישע קולטור־פאַראיינען, מיר האָבן זיי געזען די יידישע יוגנט, אונזערע לייענער און פרויען, זיי האָבן אונז כבוד אָפּגענעבן, זיי האָבן שטאַלצירט מיט אונז... אפשר מער, ווי מיר האָבן עס פארדינט. אָבער דער כבוד איז אין פרייהייט געבוירן געוואָרן. אָן צוואַנג און אָן פראָפּאַגאַנדע. זיי האָבן אונז ליב געהאַט, ווייל מיר האָבן זיי עפּעס געגעבן...

עס איז געוואָרן א געיעג אויפן יידישן שרייבער. דאָס שטעטל האָט אים געוואָלט האָבן ביי זיך, זען, ווי ער זעט אויס, און הערן, וואָס ער

האָט צו זאָגן. דער אַדרעס איז באקאנט געווען: „טלאמאצקע דרייצן". די קאנצעלאריע פון פאראיין איז ממש פארשאטן געוואָרן מיט בריוו פון דער גאנצער יידישער פּראָווינץ. „שיקט אונז דעם דיכטער און יענעם דיכטער". מען האָט גערופן דעם דר. גליקסמאן מיט זיין רעפעראט וועגן פרוידן. מען האָט גערופן דעם פרומען ישראל שטערן, ער זאָל דערציילן וועגן דעם בעל-שם-טוב. מען האָט גערופן אזעלכע, וועלכע זענען שוין באוווסט געווען אלס גוטע רעדנער און רעפערענטן. מען האָט אויך גערופן אזעלכע, וועלכע האָבן דאָס מויל ניט געקאָנט עפענען. פאר א סך פון אונז איז די פּראָווינץ מיט די רעפעראטן און פאַרלעזונגען געוואָרן א קוואל פון הכנסה. די שטעטלעך האָבן נעצאָלט מיט זייערע טייערע גראָשנס... גאָט מיינער, וועו אין מיין זכרון וואָלטן בלויז די שטעטלעך מיט די רייזעס אהין פארבליבן, בלויז דאָס אליין, וואָלט עס אויך לעבנס געסטאַיעט צו געדענקען און צו דערמאנען. צווישן פינף און דרייסיק מיליאָן בירגער האָבן געלעבט דריי מיט א האלבן מיליאָן יידן. זיי זענען אויך געווען בירגער פון פּוילן-לאנד, נאָר מיר האָבן זיי אָפט אין שפאס גערופן: „בירגער פון טלא-מאצקע דרייצן". אמת, מיר האָבן פאר זיי קיין נעזעצן נישט געשריבן, קיין מלוכה-שטייערן נישט געמאנט. נאר אונזערס א צייטונג, א זשורנאל, א בוך איז געווען מער אָנגענומען ווי א געזעץ און וועו זיי איז איינער נאר שטארק פון אונז געפעלן געוואָרן, האָבן זיי אים ממש אויף די הענט געטראָגן, מיט מוזיק באגעגנט און באגלייט...

טייערע האַרציקע בריוו געשריבן צו אונז, באגריסט צו יעדן דערפאלג פון א מחבר. נעזוכט ביי אונז טרייסט צו אייגענע צרות און עצות גע-פרענט... וווּ ביסטו? יידישע יוגנט! וווּ זענען די הענט, וואָס האָבן צו אונז די בריוו פון די יידישע שטעטלעך געשריבן?

דאָס שטעטל. אונזער אוידיטאָריע. פין וועמען איז די אוידיטאָריע באשטאנען? פריער. ווי אלץ די יוגנט, פון אלע פּאַרטייע, יידישע ארבעטער און עלטערע משכילים. געווען א סך צווישן זיי, וואָס האָבן די אויסלענדישע ווערטער ארויסגערעדט מיט גרייזן, געווען אָבער אויך אזעלכע, וואָס האָבן נישט איין דיפלאָמירטן פרעלענגט געכאפט ביי גרייזן. געווען א סך נאאי-וויטעט פון די, וואָס ווילן עפעס וויסן און דערגיין. געווען אויך א סך אנ-

געלייענטע, א סך, וואס האבן מיט זעלבסט-בילדונג פיל דערגרייכט און פארשטאנען, נארן זיך האבן זיי נישט געלאזט און מען האט זיך נעמוזט רעכענען מיט דעם „באגאזש" קונסט, אדער וויסנשאפט, וואס מען האט נעפירט צו זיי. דער עיקר: זיי האבן געוואלט זיין מחותנים מיט אונז, מיט די יידישע שרייבער, זשורנאליסטן און דענקער. זיי האבן אונז געדופן און נעצוווונגען מיט זייערע איינלאדונגען, אז אויך מיר זאלן זיין מחותנים מיט זיי. מיר זענען געפארן. אין א סך שטעטלעך געפארן. אויף די פוי-לישע באנען האט מען שטענדיק געזען די מיטגלידער פון ליטעראטן-פאר-איין. אין די צענדליקער האבן זיי גערייזט אהין און אהער. די וויסל האלט טויזנט קילאמעטער און אויף די ברענן פון דער וויסל האבן זיך נע-האלטן אזוי פיל ישובים מיט יידן... מיט אזוי פיל לעבן און פארלאנג צו לעבן שענער. זיי זענען אראפ, זיי זענען פארשוווונדן... און אט זיץ איך דא אין מיין גרויער איינזאמקייט און וויל עפעס פארשרייבן. אבער דא איז נישט קיין „עפעס". די נאנצע פאנאראמע פון פארברענטן נעכטן עפעס זיך פאר די אויגן און איך וויים נישט אויף וואס פריער צו קוקן. איך אליין בין דאך אויך געווען מיט מיינע פארלעזונגען אין עטלעכע הונדערט שטעט און שטעטלעך און איך האב עס דאמאלט נישט פארשטאנען, אזוי דערהויבן איך בין דאמאלט געווען, ווען מען האט צו מיר נעזאגט:

פרייטיק-צונאכט צוזאמען מיט די שבתדיקע שפייזן, מיט די חלות, מיט דעם קידוש-וויין לייגט מען ביי אונז אויפן טיש אוועק די בלאט-צייטונג מיט אייערע א דערציילונג און מען לייענט עס פאר אויפן קול. —

איך האב נישט געווסט, וואס פארא יחסן איך בין. צו לייכט גענומען די ליבע פון אונזערע לייענער.

א יחסן געווען ביי זיי, ביי די לייענער אונזערע און אליין נישט נע-גלויבט אין דער יחסנות. אין איין שטעטל, אין גאר א קלייןווינקעלע, האט איינער פון די לייענער מיטגעבראכט מיינם א פאטאגראפיע, וואס ער האט אויסגעשניטן פון א זשורנאל, ער האט געקוקט אויף מיר און גע-קוקט אויף דער פאטאגראפיע: „צי דאס איז נישט עפעס א שווינדל? ער האט נישט געגלויבט, אז איך, איך אליין זאל אראפקומען אין אזא פאר-ווארפןווינקל...

געווען אפט סכסוכים מיט די פרומע. אין וואלאמין, א שטעטל לעם

ווארשע, האָט דער רב שבת אויסגערופן אין שול, מען זאָל נישט גיין אויף מיין פארלעזונג, וויל דאָס איז א זינד, וויל איך, אזא און אזא, האָב אוועקגעפירט מיט מיין שרייבן די גאנצע יוגנט אין וואלד ארײן.

איך האָב זיך זייער געפרייט שפעטער, ווען מען האָט מיר דעם רבס ווערטער איבערגעגעבן. טייערע ווערטער, די בעסטע ווערטער, וואָס איך האָב ווענן מיין ארבעט ווען גהערט. קיין בעסערע רעצענזיע האָב איך זיך קיין-מאָל נישט געוווּנטשן...

פאראן נענוג יידן, וועלכע האָבן קיינמאָל נישט געלעבט אין אזא גע-דיכטער יידישקייט, ווי מיר. די דאָזיקע וועלן אונז קיינמאָל נישט פאר-שטיין. מיר, די יידישע שרייבער פון פוילן, האָבן פארזוכט דעם אמתן טעם פון פאָלק, סיי דאָס ביטערע און סיי דאָס זיסע. א גאנצע נאכט זיך נעווואלגערט אין וואנאָן, אָפט א גאנצן מעת לעת געפאָרן, כדי צו קומען אין א שטעטל קאסטאפאָל, אָדער זדאלבונאָווא. ארעמע שטעטלעך, טונקעלע ישובים, פאר אונז זענען זיי געווען ליכטיקע פייערלעך אין גלות-מדבר. פארלאָשענע פייערלעך... דאך אין הארצן קאן מען זיי נישט אויסלעשן, פון די באהאלטענע טרערן צינדן זיי זיך נאָך העלער אָן. פייערלעך... שידלאָוויץ, טשעכאנאוו, נאשעלסק, קאליש, לאסק, קוטנע, גאמבין, קאנין, לענטשיץ, אזיערקאָוו, זגערזש, אלקוש, שיערפץ, פולאוו, קאנסקע-וואָ-ליע, אפאליע, לובארטאוו, קראשניק, זאמאשטש, זאוויכאסט, כרוביעשאוו, וולאדימיר-וואלינסק, קאוועל, סלוצק, סארני, קלעצק, פינסק, זאמיריע, בא-ראנאוויטש... די רשימה האָט זיך ערשט אנגעהויבן. הונדערטער אזעלכע יידישע פונקטן. ביז דער רוסישער גרענעץ... ביז דער טשעכישער, ביז דער דייטשישער און ביז דער אונגארישער גרענעץ... פון אומעטום בריוו, איינלאדונגען. מען איז געפאָרן צו זיי און אומעטום געפונען א יוגנט, וואָס האָט אונז אויפגענומען, ווי די יוגנט קאָן אויפנעמען. אומעטום איז געווען א זאָל פאר אונזערע פארלעזונגען. אומעטום א ביבליאָטעק. אומעטום דיספוטן וועגן אונזער שרייבערי. נישט איינמאָל געטראכט ביי זיך, אז אונזערע לייענער נעמען זיך צופיל איבער מיט אונזערע שאפונגען. אפשר זענען זיי נישט איבעריק קלוג, נישט נענוג לעבנס-לוסטיק... אָט אזעלכע פראווינצער, זיי האָבן געכאפט א ביכל און לאָזן עס פון האנט נישט ארויס... נאָר אָט קומט פאר א באנקעט נאָך דער פארלעזונג. מען מאכט

א כוסה. חברה טרינקען נאר פיין, חברה זינגט, חברה טאנצט און מען פארנעסט, אז אויף דער וועלט זענען פאראן ביכלעך... בראווע יונגען נעווען, לעבעדיקע, דרייסטע, געזונטע. וואס פאר א בייזווילליקער מח האט עס אין זיין פינסטערער פאנטאזיע אויסגעטראכט אויף זיי, אז זיי זענען נעבעכדיק, שפּלדיק, קנעכטיש, גלותדיק?.. האט פשיטעק נישט באוויזן, ווער זיי זענען און ווי זיי זענען אין זעלבסטשוץ, האבן די לעצטע רעשטלעך אין געטא נישט באוויזן זייער איבערמענטשלעכע הערּאישקייט. ליכטיק ביז די הימלען און איבער די הימלען זאל זיין זייער אנדענק.

מיין לעצטער שטאלץ איז דאס, ווען איך דערמאן זיך, ווי מיר האבן פארבראכט צוזאמען ביי א מאלצייט. באנקעט האט עס געהייסן. אזא וווילע, אזא ריינע יידישע יוגנט פון פּוילן. מיט אזא לוסט צו ארבעטן און מיט א ווילן צו זיין נוצלעך. די קינדער פון אזעלכע טאטעס, וואס פיל פון זיי זענען פון ש"ס נישט אוועק. אבער דא מוז מען אין באשיידנקייט זאגן, אז אויך די יידישע ליטעראטור האט זיי פיל געגעבן. פרץ האט נישט אומזיסט געלערנט, שלום-עליכם האט נישט אומזיסט געלאכט און ביאליק האט נישט אומזיסט געזונגען. אן ווירקונג איז דאס נישט פארבליבן. זיי האבן באנוצט די פראזן פון אונזערע ביכער, געדענקט די העלדן פון אונזערע ראמאנען, דעקלאמירט אונזערע לידער... זיי, וואס זענען מיר דאמאלט געווען אן זיי? און ווי זענען מיר איצטער אוים אן זיי?

א יום-טוב איז דאס געווען פאר די שטעטלעך, ווען אייגער פון טלאמאצקע דרייצן איז געקומען צו זיי. א יום-טוב איז עס געווארן פאר אונז, ווען מיר האבן נעזען, אז זיי האבן אונז אויפגענומען. געדענק איך נישט, ווי אין וואלבראם איז דער רב געקומען צום וואקזאל מיט אן אייניקל, א קליין מיידעלע, אויף דער האנט און נישט ווייט פון רב איז געשטאנען א שוסטער און שטייענדיקערהייט ווייטער נענייט זיין שוך, בלויז ווען איך בין פון וואגאן ארויס, האט ער אויפגעהויבן די אויגן און געקוקט אויף מיין ווייניקייט.

איינמאל בין איך געפארן אויף א טור בשותפות מיט דר. גאטליב. מיר זענען צוזאמען ארויסגעטראטן. ער האט גלייענט וועגן שפּענגלערס „דער אונטערגאנג פון דער מערב-קולטור" און איך האב געדרשנט: „דיכטער, קריטיקער און לעזער". נעווען זענען מיר אין א זיבן פונקטן. אויף איין

סטאציע, וועו מיר ביידע זענען אליין געזעסן אין וואגאָן - קופּע, האָט זיך פּלוצלינג אין ראם פון דער טיר באוויזן א ייד. א גרויסער ייד, א געזונט-טער ייד מיט א געדיכטער בארד און א היטל האָט ער געטראגן מיט א ברייטן „דאשעק". דאָם איז געווען א פּאליעסיער ייד, מיט שטארקע הענט, מיט א העלדישער פּלייצע און גוטמוטיק ביז גאָר. דער ייד איז אריין אין דער ראם פון טיר און האָט געזומען קוקן אויף אונז ביידן. איין בליק אויף דר. נאטליב, א צווייטן בליק אויף מיר און ווידער אויף דר. נאטליב. ער איז געווען פול מיט איבערראשונג, ווי א גרויס גליק וואָלט אים געטראפן. געקוקט און געפּינטלט מיט די אויגן און געוואָרפן אויף פראָזע:

— עס האָט געלוינט, עס האָט געלוינט...

פון הנאה האָט ער זיך געכאפט פאר דער בארד און געקלאפט אין די הענט און ווידער:

— עס האָט געלוינט...

ערשט וועו דער צוג האָט זיך געזומען רירן פון אָרט, איז דער ייד פארשוווונדן געוואָרן. מיר זענען ביידע געזעסן אויפער אנטקעגן אנדערן און זיך אָנגעקוקט:

— וואָס איז דאָס פאר א באגעגעניש? — האָב איך געפרעגט.

— איך רעכן, אז דער ייד האָט זיך דערוווסט פון ערגעץ-ווו, אז דאָ פארן אזעלכע „גדולים", צוויי גדולים, ווי מיר זענען, איז ער אונז געקומען באזוכן און צוליב דעם האט ער געמאכט א שטיק וועג און דערפאר האט ער כסדר געקלאפט: „עס האָט געלוינט". דאָס איז אונזערס א ייד פון דער פאלעסיע. מיינער א ייד.

דר. נאטליב איז דאך געווען פון פּינסק.

אזעלכע באגעגענישן זענען געווען א סך, זיי האָבן אונז געמאכט נייגעריק, זיי האָבן אפט געטרייסט און אינספּירירט צו ארבעט.

טויזענטער קילאָמעטער האָב איך דורכגעריזט, הונדערטער נעכט נישט געשלאפן אין די וואגאָנעס, כדי זיך צו זען מיט זיי. איך האָב קיינעם קיין טובה נישט געטאָן. דאָס איז געווען א געווינלעכע זאך: זיי האָבן גערופן און מיר וואָרשעווער זשורנאליסטן און שריפטשטעלער זענען געפאָרן. ווי קאָן מען דאָס זיין א שרייבער און נישט אריינפאָרן אין די שטעטלעך? עס זענען שוין געווען אין פוילן אזעלכע אימפּרעסאריאָס, וועלכע פלענן אונז

אנגאשירן אויף א צוואנציק, אדער דרייסיק פאַרלעזונגען מיט אמאל. יעדן טאג א ניי שטעטל און יעדן טאג א נייער עולם. מען פלעגט פארן מיט באן, מיט אויטאמאביל און גאנץ אפט מיט פור. דורך וועלדער און טייכן געפארן, צווישן קארן-פעלדער און געדיכטע שנייען... אט אזוי פלעגט מען אוועק-ניין אויף א חודש פון וואַרשע און אריינפאלן אין א ליבן, טיערן טאל פון דער יידישער פראווינץ, פארברענגען א טאג און אמאל צוויי טעג מיט מענ-טשן, וועלכע דו זעסט צום ערשטן מאל אין דיין לעבן, מיט מענטשן, וועלכע לייענען דיך שוין יארן. גערעדט מיט זיי און אויסגעהערט זייערע געשיכטעס. קליינשטעטלשע, נאאיווע, הארציקע געשיכטעס. שפעטער זענען פון די געשיכטעס געדרוקט געוואָרן בענדער סקיצן, דערציילונגען, פאעמעס. אבער צו ווייניק: פרץ, אש און וויינבערג האבן א סך בלומען פון שטעטל גע-בראכט, פיל מער איז דאָרט פארבליבן און צעטראטן געוואָרן...

איך האב זיי פון יונגט אן ליב געהאט די יידן פון די ארעמע גאסן. איך האב די שטעטלשע פשוטע יידן ליב באקומען, ווען שלום אש האט אנגעהויבן דערציילן פון זיי. שפעטער בין איך געקומען אין די זעלבע שטעטלער און געפונען ביי אונזערע אזוי פיל נשמה, וואס האט געקלעקט פאר מיר ביזן גרויען קאפ. דערזעענדיק די יידן, האב איך דערפילט א טיפע ערלעכקייט, איך האב דאס דערפילט מיט אלע חושים, דערפאר האס איך און וועל ביז דער לעצטער שעה פיינט האבן יעדע אסימילאציע.

אונזער טלאמאצקע דרייצן האט געזאלט זיין א פעסטונג קעגן דער אסימילאציע. אונזער ליד, אונזער פאלקס-ליד, אונזערע באגענעגנישן מיט די בחורים און מיידלעך, יעדער שמועס מיט זיי, יעדער פארברענגען מיט זיי, יעדער לחיים, אלץ איז דאס געווען א רוף צו זיך אליין. נאריש און פוסט האבן מיר אויסגעזעען די עטלעכע רוסישע לידלעך, וואס איך האב ווען אנגעשריבן. איך האב זיי ארויסגעווארפן פון זכרון און פון ארכיוו... איך בין נעגאנגען אין יידיש שטעטל.

אפט האט מען געזען אן אלטע שול און גאר אן אלטן פרוכת, אלטע סדורים, מחזורים, אזעלכע מאדנע אלטמאדישע קופערנע לייכטער, מנורות און אלטע מצבות אויף די שטילע בית-עולמס. אלץ צוזאמען האט עס דורכגענומען. אלץ צוזאמען מיט די געדיכטע וועלדער ארום די שטעטלעך, מיט די סעדער, מיט די טייכן. אבער ערד און הימל! וועמען איז דאס

איינגעפאלן צו טראכטן, אז דאָס וועט אלץ פארשווינדן, אז קין סימן פון דעם וועט נישט פאַרבלייבן. מען איז געפאָרן אהין, גערעדט צו די יידן, גערעדט מיט די יידן, פארבראכט און דורכגעפילט די סביבה. נישט איינמאל זיך איבערגעמאטערט פון די דאָזיקע פּראָווינץ-רייזעס. פלעגט מען קומען צוריק קיין ווארשע, צוריק אויף טלאמאצקע דרייצן. פאר חברים פלעגט מען דערציילן קוריאָזע געשיכטעס פון דער פּראָווינץ, אנלאכן זיך אביסל און זאגן: — ניין! מער פאָר איך נישט, דאָס מאטערט אוים, א שאָד די כוחות, שוין נענוג מיט די שטעטלעך. מען איז אבער ווידער געפאָרן אויף נייע און אלטע מארשרוטן, פון סאן ביז דער בזורא, פון דניעסטער ביז דער ווארטא, ביזן בוג און נארעוו און די גאנצע לענג פון ווייסל. מען איז ווידער געפאָרן...

עס האָט נעצוינגן.

* * *

וואָס ווייטער דאָס שטעטל איז געלעגן, אלץ שווערער איז נעווען דאָס פאָרן, אָבער אין דער זעלבער צייט איז נעווען מער נייגעריקייט, פונקט אזוי ווי מען גייט אין א וואלד און מען ווייל קומען אלץ טיפער און טיפער. עס האָט שטארק געצוינגן דער שטח, אויף וועלכן אזוי פיל יידישע ישובים זענען נעווען פארזייט, איצט רופט עס צו ריידן וועגן זיי, דערמאנען און כסדר דערציילן...

דערבייַ וויל איך נישט אויסמיידן און דערציילן א פאָר קאָמישע נעשיכטעס פון מיינע אמאָליקע רייזעס איבער דעם גרויסן ישוב אונזערן אין פוילן. טלאָמאצקע דרייצן האָט נעהערט צו אלע נעשיכטעס, וואָס מיט אונז האָט פאָסירט אין וועג. דאמאלט האָט מען נעלאכט, היינט וועט מען שוין מער נישט לאָכן...

די ערשטע נעשיכטע האָט פאָסירט אין אָסטראָוו-מאזאָוויעצק:

צען מינוטן פאר מיין פאָרלעזונג איז געקומען א מעלדונג פון דער פאָליציי, אז די פאָרלעזונג ווערט צוליב עפעס א פאָרמאליטעט אָפּגערופן און מען קאָן גיין אהיים. מיין פלאָן איז געווען, אוועקגיין אויפן וואָקזאל, קויפן א בילעט און פאָרן קיין ווארשע: נישט געלייענט, נישט פארדינט, אָבער דערפאר וועל איך זיין אין ווארשע. אָבער מיינע באַגלייטער, די איינ-

אַרדענער פון רעפעראַט, האָבן זיך אײַנגעשפּאַרט: איך מוז בלײַבן, מאָרגן וועט די פּאַרמאַליטעט דערלײַדיקט ווערן, די פּאָרלעזונג וועט באַשטימט פּאַרקומען און אַלץ וועט גוט זײַן. זיי וואָלטן בײַ מיר ניט אויסגעפירט, נאָר דאָ בין איך געשטרויכלט געוואָרן צוליב א פרוי ... אין דער גרופּע פון די, וואָס האָבן מיר באַגלײַט, איז געווען א יונג מיידל.

— בלײַבט!

מען האָט געדאַרפט זײַן א שטיק טעמפּ אײַזן, איך האָב פּאַרגעסן וואַרשע, איך האָב פאַרגעסן אַלץ אין דער וועלט. איך בין פאַרבליבן אויף נאָך א מעת לעת אין שטעטל. געהייסן האָט עס, אז איך בלײַב צוליב דער פּאָרלעזונג, צוליב א פּאַרדינסטל, צוליב קולטורעלע צוועקן. אָבער אין דער אמתן ... אין דער אמתן בין איך דאָרט פאַרבליבן צוליב דעם מיידל, צוליב איר שעלמישן „בלײַבט".

מיר האָבן געגומען אַלע צוזאַמען שפּרייזן איבערן שטעטל. דאָס מיידל איז געגאַנגען גלײַך מיט מיר. אַלס גאַסט און אַלס „דיכטער" האָב איך זיך דערלויבט זי צו נעמען אונטער דער האַנט און זי האָט געלאַכט און געוואָלט רייד צו מיר, פונקט ווי מיר וואָלטן שוין לאַנג באַפרײַנדעט געוואָלט. אין שטעטל איז געווען פינסטער, אויף אַנדערע פלעצער איז געווען האַלב פינסטער. מיר זענען געגאַנגען אָן א ציל. עס איז זייער גוט צו גיין אָן א ציל. אָבער ווען איז דאָס גוט? דאַמאָלט ווען מען שפּאַצירט אָן דער סוויטע. די סוויטע בלײַבט מיט אונז. איינער פון די בחורים לײַגט פּאָר, מען זאָל גיין אין פּאַרק. גוט! אַלע שטימען איין. עס איז א זומערדיקע נאַכט, פּאַרוואָאָס זאָל מען נישט גיין אַביסל אין פּאַרק? און אין פּאַרק איז פינסטער, אי, ווי פינסטער, עס פּאַלט אָן א זיסער פּחד. דאָס מיידל, וואָס טוליעט זיך צו מיר, מאַכט דעם פּחד זיס. אין „פּאַרק" איז פּאַראָן איין באַנק, מער איז נישטאָ. מען האָט מיר געזאָגט, אז איינגיכן וועט דער מאַגיסטראַט אַוועקשטעלן נאָך עטלעכע בענק, אָבער דערווייל האָבן זיך א טייל פון אונז אַוועקגעזעצט אויף דער באַנק און א טייל איז געשטאַנען לעם דער באַנק, לעם אונז. מען האָט געזעדט, מען האָט געשפּאַסט, מען האָט געזונגען און ווען מען האָט אויפגעהערט צו זינגען, איז מען פלוצלינג אָן א סיבה שטיל געוואָרן ... נאָר אָן א סיבה, דאָס פּאַסירט אין יעדער סביבה און אין יעדער צייט: מענטשן ווערן פלוצלינג

שטיל... און אין דער שטילקייט האט זיך פלוצלינג דערהערט א געזאנג פון נאכטיגאל, א טרעלן-קנויל האט זיך א שאט געטאן פון די געדיכטע קוסטעס... הא-הא! עס איז דאך מאי און אין מאי זינגט דער נאכטיגאל. עס האט זיך דערמאנט די פארגאנגענהייט, אז אמאל איז מען יונג געווען, אז היינט וויל מען אלט נישט ווערן און א טרייסט, א שמחה אין הארצן איז, וואס לעם מיר זיצט דא א שיינס, א יונגס... דאס שענסטע פון שטעטל. איך פיל איר נאענטקייט, אלץ גוט! אבער ווו האט איר דאס געזען און ווען האט איר דאס געהערט, אז א סוויטע זאל ארומרינגלען אין א פארק א פארל, בעת עס זינגט א נאכטיגאל?

ווויליע בחורים. דאס, וואס זיי האבן גערעדט, איז נארנישט נארישע געווען, אבער אין דער רגע האבן זיי מיר אויסגעזען, ווי די ערגסטע נודני-קעס אויף דער וועלט. אן אנשיקעניש — נישט פטור צו ווערן. איינס, צוויי, דריי, פיר, פינף... איך האב שוין איבערגעציילט וויפיל פיננער מיין שכנטע פארמאגט אין איר רעכטער האנט. פינף פיננער — אלע מענטשן האבן אזוי פיל פיננער אויף איין האנט אבער פיננער צו פיננער זענען נישט גלייך...

עס איז אוועק אביסל צייט. דער סוויטע איז לאנגווייליק געווארן דער פינסטערער פארק מיט דער נאכטיגאל, מיט אלע ריידעריין און מיט אלע וויצן. דערצו האבן נאך א סך געמוזט שטיין די גאנצע צייט. עס איז לאנגווייליק געווארן און איינער האט זיך אנגערופן:

— חברה, לאמיר ערגעץ אריינגיין...

און א צווייטער האט זיך אנגערופן:

— לאמיר אריפגיין צו די „הונדערט און צוואנציק יאר". דארט וועט מען מאכן טיי, מען וועט דארט גוט פארברענגען.

איך בין געווארן אויפמערקזאם:

— וואס איז דאס פאר א „הונדערט און צוואנציק יאר"?

האט מען מיר געגעבן צו פארשטיין: די „הונדערט און צוואנציק יאר", דאס זענען דריי פארזעסענע מוידן, וואס אלע צוזאמען האבן הונ-דערט און צוואנציק יאר. קיין עלטערן האבן זיי שוין נישט, אבער זיי זענען געגנג פארמעגלעך, זיי האבן הייזער און פון דעם לעבן זיי. זיי

וואלטן נאך אלץ אויף חתנים. פריער האבן זיי קיינעם נישט געוואלט און איצט וויל מען זיי נישט... פארזעסענע.

איך האב זיך אפגעזאגט צו גיין אהין. מיך ארט נישט, וואס זיי זענען אלטע מוידן און וואס אלע צוזאמען רופט מען זיי אן די „הונדערט און צוואנציק יאר". אלט בין איך אליין און איך פיל זיך נישט גוט צווישן אלטע. איך האב זיך שטארק געוואלט ארויסדרייען פון דעם ענין, אבער „דאס", וואס איז אזוי נאענט לעם מיר אויף דער באנק בעזעסן, האט זיך צו מיר הארציק אנגערופן:

— עס פאסט נישט, טייערער! קומט ארויף צו זיי...

צי דערפאר, וויל איך האב זיך נישט געוואלט שיידן מיט איר, צי דערפאר, וויל זי האט געזאגט „טייערער!" — איך בין געגאנגען צו די „הונדערט און צוואנציק יאר" און האב דערזען דריי דיקע פרויען. אסור, אויב איך וואלט געקאנט פון זיי אונטערשיידן, וועלכע איז יינגער און וועלכע עלטער? קענטיק, אז זיי זענען א סך אין זייער לעבן אין די ווייבע פערענעס געשלאפן, אויסגעפאשעט און אויסגערונדלט און דערצו מיט א נעוויסער זעלבסטזיכערקייט: רייבע מוידן.

מען האט מיך אויפגענומען מיט דרך-ארץ, מען האט געמאכט טיי און א טיש האט זיך באדעקט מיט גוטע זאכן, אבער דא איז נישט דער פארק, דא איז ליכטיק. איך וואלט שוין גערן געלאפן אין מיין האטעל. דארט, אין איינזאמן צימערל קאן מען חלומען אפילו פון קלעפאטראן, אבער דא מוז איך כסדר קוקן און רעדן צו די „הונדערט און צוואנציק יאר".

דערנאך האט ווער פארגעלייגט, מען זאל אביסל טאנצן. א גראמאפאן איז דא, פליטן זענען דא... פארוואס זאל מען זיך אביסל נישט אויס-טאנצן?

מיין צארט שווארץ מיידל האט מיר הארציק אריינגעקוקט אין די אויגן און געפרעגט, צי איך טאנץ? „יא", האב איך געענטפערט. וועז דאס פרעגט ביי מיר איינע פון די „הונדערט און צוואנציק יאר", וואלט איך באשטימט געענטפערט „ניין!", וויל טאנצן מיט אזא איינער איז נישט פון די לייכטע זאכן.

איינמאל, צוויי מאל, שוין דריי מאל געטאנצט מיט איר. די אויבע-

ריקע האָבן געטאנצט מיט א הונדערט-און צוואנציקער-הארמאטן. איך האָב זיי נישט מקנא געווען, איך האָב פיינט קנאה...

פלוצלינג רופט זיך אָן צו מיר מיין מיטטענצערין:

— איר מוזט אויך מיט זיי טאנצן, מיט די באלעבאָסטעס, זיי זענען ליידנשאפטלעכע טענצערינס, און אויב איר׳ווט מיט זיי נישט טאנצן, וועלן זיי זייער גאנץ לעבן זיין באליידיקט אויף אייך... זעט, ווי בייז זיי קוקן אויף אונז.

מען מוז זיין א דזשענטלמען, און איך בין עס געווען. איך האָב געטאנצט מיט די „הונדערט און צוואנציק יאָר". מיט יעדער איינער פון די דריי שוועסטער געטאנצט און צו עטלעכע מאל געטאנצט, וויל אזוי האָט פאַרלאנגט דאָס מיידל. אין איינעם בין איך זיכער: פריער, צי שפעטער, אויף דער וועלט, צי אויף יענער וועלט: פאר יענעם טאנץ-אוונט וועל איך באשטימט אמאל א פריז באקומען. איך בין עס ווערט. איך האָב ריזיקירט מיט מיינע לעצטע כוחות און מיט מיין לעצט ביסל געמיט. איך האָב זיך געהאלטן פאר א פאַרלאָרענעם אין א סך מינוטן פון יענעם טאנצן. עס איז געווען א מאָמענט, וועו מיר האָט זיך אויסגעדוכט, אז איך טרינק זיך...

* * *

נאָך איין פראָווינץ-רייזע, וועלכע איך האָב לאנג געדענקט. צו מיר אין ליטעראטן-פאראיין איז געקומען א שליח פון שערפץ און האָט מיך פארבעטן אויף צווויי פאַרלעזונגען, איינע פון זיי טאקע אין שערפץ און די צווייטע קיין טשעכאָוו. איין שטעטל פון דעם צווייטן איז געלעגן גאנץ ווייט. אָבער די אָרגאניזאציע, וואָס האָט מיך איינגעלאדן, האָט געוואָלט, איך זאל לייענען אין די בוידע ערטער. כ׳האָב דעם פאַרשלאג אָנגענומען און זיך געלאָזן פאָרן כמעט א גאנצע נאכט קיין שערפץ. דער וועג האָט זיך ארויסגעווויזן וווייטער, ווי דער שליח האָט מיר איינגערעדט. זיי האָבן שוין נעהאט א טבע, די שליחים, זיי פלעגן שטענדיק זאָגן, אז דער וועג איז א קירצערער, כדי אונז אריינצונארן. פון הונדערט פופציק קילאָמעטער מיט באן פלעגט ווערן צווויי הונדערט. פון צען קילאָמעטער מיט א טעקסי פלעגט זוערן פערציק, אָדער פופציק. מיר האָבן עס אויף טלאמאצקע דרייצן גערופן: גומענע קילאָמעטערס...

ארום זעקס באגינען געקומען קיין שערפּץ, א נישט דערשלאָ-פענער, א צעבראָכענער. איך האָב געהאט אַן אדרעס צו דעם פאָרזיצער פון דער אָרגאַניזאַציע. איך האָב אים אויפגעוועקט און דאָס גאנצע הויז-געזינד אויפגעוועקט. מען האָט מיך אריינגעווארפן אין א וואַרעם בעט, אין א היים אָנגעווארעמטן צימער. איך בין׳ געשלאָפן א גאנצן טאָג. די גאנצע משפּחה האָט מיט דרך-ארץ געשוויגן:

— שא! דער דיכטער שלאָפט...

און דער דיכטער האָט זיך אויפגעכאַפּט זעקס אין אָוונט. געווען איז שוין גרייט א טיש מיט אלדאָס גוטס. אָפּגעגעסן׳ און געלאָפן לייענען. עלף אין אָוונט בין איך שוין געווען פּאַרטיק מיט מיין ערשטער פּאָרלעזונג. איצט באדארף מען לויפן צו דער באַן און פּאָרן קיין׳ טשעכאָוו. אויפן וועג באדארף איך נאָך האָבן אַן איבערשטייגונג אין נאשעלסק. געקו-מען אין נאשעלסק, ווייזט זיך ארויס, אז א באן-פּארבינדונג מיט טשע-כאָוו וועל איך ערשט באקומען צען אין דער פרי און איצט איז ערשט צוויי ביינאכט. דער נאשעלסקער וואָקזאל איז גרויס, ווי אַן אויטאָבוס. דער נאשעלסקער וואָקזאל איז אָנגעפּאקט מיט זעלנער, מען קאָן זיך קיין ריר נישט טאָן. נישטאָ ווו צו זיצן, נישטאָ ווו צו שטיין,׳ נישטאָ קיין לופט. וואָס טוט מען דא? גיי איך צו א באן-באאמטן און פרעג ביי אים, אפשר ווייסט ער, ווו מען קאָן דאָ איבערנעכטיקן. ענטפערט ער מיר:

— פון וואקזאל ביזן שטעטל איז פיר קילאָמעטער. עס פאלט א נאסער שניי, עס איז גליטשיש און אויסער דעם איז היינט שבת, די יידן שלאָפן געשמאק. אָבער דאָ נישט וויט פון וואקזאל איז פאראן א קריסט-לעכער שענק. איצט איז ער פארמאכט דער שענק אָבער קלאָפּ אָן, אפשר וועט דער באלעבאָם דיך לאָזן איבערזיצן די נאכט אויף א באנק.

זאל זיין א שענק, זאל זיין א באנק, אבי נישט דאָ מיט די שרייאיקע זעלנער, מיט אזא לופט. איך בין ארויס פון וואקזאל און אריין אין א שניי-דיקע, אין א נאסע זאוויערוכע. איך בין בלויז אָפּגעגאַנגען צען טריט און איך האָב שוין גאָרנישט געזען. נישט דעם געזוכטן שענק און נישט דעם פאָרלאָזענעם וואקזאל. דער שניי האָט פאָרקלעפּט מיינע אויגן און די פּים האָבן געזונקען אין א נאסער ווייכקייט, דאָס איז דאָך געווען צווישן פורים און פּסח. דער שניי׳ איז איינצייטיק געפאלן און געשמאלצן. איך

האָב געבלאָנדזשעט אין דער פינסטער, עס איז מיר קאלעמוטנע געווארן אויף דער נשמה און דאמאלט האָב איך זיך דערמאָנט טלאמאצקע דרייצן. וועז נישט דער פאראיין צו די אלדי גוטע יאָר, וואלט נישט געווען קיין אדרעס צו אונז און איך וואלט איצט רואיק געשלאָפן אין וואַרשע. איך האָב געזוכט א וועג, איך האָב עפעס געטראכט און אזוי זוכנדיק און טראכטנדיק האָב איך זיך אָנגעשטויסן אָן א פארקאן פון שטעכעדיקע דראָט. איין האנט, אין וועלכער איך האָב געהאלטן מיין טעקע, האָט זיך פארטשעפעט און איך האָב דערפילט א ווייטיק, דערפילט א שטראָמעלע בלוט אויף מיין האנט. ווייל איך לאָננזאם ארויסציען פון די דראָטן די פארוווונדעטע האנט, פאַל איך שוין אויך מיט דער צווייטער האנט אויף די דראָטן און דערפיל נאָך א ווייטיק. דערשרעק איך זיך, דער דראָט איז דאָך פארזשאוועלט, וועל איך באקומען א בלוט-פארגיפטונג, וועל איך שטארבן...

ווייל איך נישט שטארבן... פאר אלע לארבער־קראנצן, פאר דעם בעסטן פלאץ אויפן פארנאס — איך ווייל נישט שטארבן און איך ריים זיך אָפּ פון דער פינסטערניש, פון שטעכיקן דראָט. איך נעם שפרייזן מיט דעם נאנצן האסט, איך גיי, איך לויף און... איך פאק דעם שענק, איך זע אפילו דעם שילד. דאָך, דער שענק איז געשלאָסן. נעם איך פוקן אין טיר און באלד קומט ארויס א קריסט מיט א פארשלאָפענעם קול. ער שרייט, ער פרעגט:

— ווער איז דאָ? וואָס איז געשען?

גיי און דערציל אים וועגן מענדעלע מוכר ספרים, וועגן שלום עליכם, וועגן דער יידישער ליטעראטור, וועגן טלאמאצקע, וועגן שטעטלעך מיט פארלעזונגען, גיי און דערציל אים.

— יאָד! — האָב איך א געשריי געטאָן. — איך באראף יאָד, איך האָב צוויי פארוווונדעטע הענט, איך בין געגאנגען און זיך פאר-טשעפעט... א פארקאן, שטעכעדיקע דראָט... איך באראף יאָד.

ער האָט מיך פארשטאנען, אבער קיין יאָד האָט ער נישט געהאט, דערפאר האָט ער מיר געגעבן אן עצה, איך זאָל גיין צוריק און אריבערגיין די רעלסן, דאָרט שטייט א הייזקע, אין דער הייזקע לעבט א קריסטין, אן אלמנה, זי גיט ארויס מיטאָגן צו די באן ארבעטער און אזוי ווי די אר-

בעטער קאליעטשען זיך אפֿט, האָט די אלמנה פֿאר זיי א נאנצן טאָג מיט יאָד...

א נאנצן טאָג מיט יאָד. פֿליגלען האָבן מיך פֿשוט געטראָגן צום דאָזיקן רעטונגס-טאָג, ביז היינט איז מיר נישט קלאָר, ווי אזוי איך בין צוגעקומען צו יענער געבענטשטער הייזקע. ווידער געקלאפט אין א טיר, אין די לאָדנס און אויפן שוועל האָט זיך באוויזן די אלמנה. אויף זיך האָט זי געהאט א גרויסן פּעלץ פון שעפּסן-פּעל, א פּרישער פּעלץ, דער פּעל-ריח האָט נעריסן די נאָז-לעכער.

— ווער איז דאָ? וואָס איז געשען?

איך דערציילּ איר אויף שנעל, אז איר שכן, דער שענקער האָט מיך געשיקט אהער... יאָד, איך באדארף יאָד.

אין עטלעכע מינוט שפּעטער בין איך שוין געזעסן אויף א טא-בורעט, לעם א הארטן טיש. אויפן טיש איז געשטאנען אן ערדענער טאָפּ מיט יאָד, עם איז געלעגן א שטיק לייוונט, איך האָב פון לייוונט אפּגעשניטן א שטיקל און מיט דעם געשמירט מיינע צווויי פּאָרבלוטיקטע הענט. די אלמנה האָט נעבראכט טיי. איך האָב עס געטרונקען און זי, אן עלטערע און צעבראָכענע פרוי, האָט דערציילט פון איר לעבן. איר מאן, געווען א באן-ארבעטער, מיט די וואנאנעס געהאט צו טאָן, האָבן זיך איינמאל צוויי וואנאנעס אנגעקלאפט, דער מאן אירער איז צעקוועטשט געוואָרן אויף טויט און איר לעבן איז אויך צעקוועטשט געוואָרן... עס קאָן זיין, אז איך בין געווען דער אייניציקער, פּאר וועמען זי האָט אזוי אפּגהארציק אויסגערעדט איר הארץ און מאדנע האָט עס אויסגעזען פּאר מיר. איך בין געפאָרן לייענען א רעפּעראט וועגן דער יידישער ליטעראטור, קיין שצרפּץ געפאָרן און קיין טשעכאנאוו געפאָרן און דא בין איך גאָר אריינגעפאלן קיין נאשעלסק אין א כאטע פון עפּעס אן אלמנה, וועלכע לייענט פּאר מיר א י ר רעפּעראט, וועגן איר קלאָגעדיק לעבן.

צען אינדערפרי בין איך שוין געזעסן אין צוג, וואָס גייט אפּ קיין טשעכאנאוו. איך האָב באמערקט, אז אלע פּאסאזשירן פון וואנאָן קוקן עפּעס מאדנע אויף מיר און שמייכלען... איך בין געווען אינגאנצן אויס-געשמירט פון בלוט און יאָד, דאָס גאנצע פּנים, ווייזט אויס, אז איך האָב דאמאלט פיין אויסגעזען — מענטשן שמייכלען נישט אומזיסט. נו...

און אין צוויי שעה שפּעטער בין איך שוין אויפן וואָקזאל פון טשעכאנאָוו. א נאנצע מחנה בחורים און מיידלעך זענען מיך געקומען באגעגענען:

— גוט מאָרגן, גוט יאָר...

— ווי איז דער דיכטער געפֿאָרן?

איך באוויז זיי מיינע פֿאַרוונדעטע הענט, איך דערציילּ זיי, וואָס פֿאַר א נאכט איך האָב געהאט און קוים, וואָס איך האלט זיך אויף די פֿיס. און דאָ ווייזט זיך ארויס, אז פון וואקזאל ביזן שטעטעל טשעכאנאָוו איז א פינף קילאָמעטער, מען באדארף גיין צו-פֿוס. עס איז דאָך שבת און יידישע בעלי-עגלות פֿאָרן נישט, קיין גויאישע זענען נישטאָ.

— וואָס? גיין צו-פֿוס? איך האָב נישט קיין כח און וואָס ווילט איר פון מיינע יאָרן מיט אייערע שטעטלעך? צו וואָס באדארפט איר ליטע-ראָטור מיט רעפּעראַטן? וואָס קרענקט אייך, אז א יידישער שרייבער שלאָפּט אויף זיין געלעגער?

איך בין ארויס מיט פּרעטענזיעס און זיי זענען שטיל געוואָרן, ווי די טויבן. מען האָט געטומלט גיין, איך האָב געברומט און געוואָרפן בייזע ווערטער און זיי, מיינע טייערע לייענער, האָבן געשוויגן, ווי פּאַרשעמטע. איך בין נישט שולדיק געווען, דאָס האָט אין מיר געברומט מיין שלאָפלאָזע נאכט, מיינע פֿאַרוונדעטע הענט, מיינע נערוון...

מיר האָבן געשפּרייזט אויף דעם שאָסיי. אלץ איז געווען מיט שניי פּאַרדעקט, איבער נאכט האָט זיך דער שניי אויפגעלייגט און זיך אויפגע-פֿרעסטלט, פֿונקט ווי עס וואָלט זיך א נייער ווינטער אנגעהויבן. איך האָב עס ליב אזא וווּיסקייט. ווי דאָס לעבן האָב איך דאָס ליב, נאָר דאמאָלט, נאָך אזא נאכט, מיין גוף האָט ווי געטאָן, איך האָב געוואָלט שרייען אוּן פֿראָטעסטירן, געוואָלט שרייען אוּן אנטשוויגן געוואָרן. געשפּרייזט דער ערשטער אוּן נאָך מיר חברה יונגווּאַרג מיט לאָנגע קאפּאָטקעס אוּן אַן לאנגע קאפּאָטקעס, מיידלעך מיט היט, אדער טיכלעך אויף די קעפ, זיי האָבן אויך געשוויגן, א מאָדנע פֿראָצעסיע איז דאָס געווען.

מען האָט מיך אריינגעפירט אין טשעכאנאָוו אין א קאלטער אכסניה. א צימער מיט א בעט אוּן א גרויסן שפּיגל, ווי ביי א פריזירער. איך בין א פאל געטאָן אויפן בעט אין פּאלטאָ מיט דער טעקע, מיד געווען ביז חלשות.

— קאָלט...

איז מען געלאָפן זוכן דעם שבת-גוי, ער זאָל אויפהייצן אין אויוון. האָט מען דעם אויוון אָנגעהייצט נישט מיט קוילן, נאָר מיט אזא קאשע פון די שטיין-קוילן, האָט זיך חי קוילן-קאשע צו שטארק צעפלאקערט און פון פלאקער האָט א שטיק אויוון אויפגעריסן און די גאנצע אש האָט, ווי א שווארצע כמארע, זיך א שאָט געטאָן אויף מיר, אויף מיין פנים. איך בין אראָפגעשפרונגען פון בעט כמעט א בלינדער. איך האָב שוין געהאט א קללה אויף די ליפן, נאָר מיט א פיצעלע אויג האָב איך זיך דערזען אין שפיגל, ווי איך האָב דאמאלט אויסגעזען. איך האָב אזוי אויסגעזען, אז איך האָב אליין אָנגעהויבן צו לאכן און די שטעטלשע בחורים האָבן אויך געלאכט.

דערנאָך, וועו מען האָט זיך שוין אויסגעלאכט, האָב איך געזאָגט צו זיי:

— הערט זיך איין, טייערע! איצט איז איינס אזויגער, דער רעפעראט וועט זיך אָנהויבן פיר אָדער האַלב פינף, בעט איך אייך, איר זאָלט מיך לאָזן שלאָפן ביז פיר אזויגער, איך מוז שלאָפן, איך וועל שטארבן, אויב איך וועל נישט שלאָפן נאָך אזא נאכט. אויב איך וועל נישט שלאָפן, וועט קיין רעפעראט נישט זיין, איך וועל נישט קאָנען רעידן.

— גוט...

זיי זענען איינשטימיק. אין דעם עפנט זיך די טיר און עס קומט אריין א יונגערמאן און רעדט צו מיר:

— מיטאג וועט איר עסן ביי מיר.

— מיטאָג? איך וויל נישט עסן, איך וויל שלאָפן... איך מוז שלאָפן.

— אָבער...

— איך וויל שלאָפן, איר פארשטייט? די וועלט מעג אונטערגיין.

רוקט זיך דער יונגערמאן נענטער צו מיר צו און שושקעט מיר אריין:

— מיין ווייב וועט זיך פאר חרפה באגראָבן, זי איז נעכטן אויפגע-שטאנען באגינען, געלאָפן אויפן מארק, אלץ צוגעגרייט, דאָס שטעטל וועט דאָך לאכן פון איר, צוגעגרייט א מיטאָג פאר אזא ליבן גאסט און דער גאסט איז נישט געקומען.

דער ארגומענט איז געווען א צו שטארקער. איך וויל נישט, אז צוליב מיינם אביסל שלאפן זאל א שטעטל לאכן פון אן אומשולדיקער פרוי.

איך בין געזעסן, ווי א טויטער, כאטש איך וויים נישט, צי טויטע זיצן. איך האב געשטאפט אין האלדז, וואס מען האט מיר דערלאנגט און אין קאפ איז, ווי אין א קאשמאר, געשפרונגען שטעכעדיקע דראט און יידישע ליטעראטור, יאד און זאוויערוכע, שווארצע סאושע און ציכטיקע וויסקייט פון שניי.

באלד נאכן עסן האט מען מיך אוועקגעפירט צום טעמפל, ווו איך האב באדארפט האלטן מיין רעפעראט, צוליב וועלכן איך בין שוין אויסגעשטאנען אזוי פיל צרות. אבער דער טעמפל האט זיך ארויסגעווייזן פאר א שפייכלער פון די פייערלעשער. אין פיל פוילישע שטעטלעך איז אונז אויסגעקומען צו האלטן אונזערע רעפעראטן אין א סך אזעלכע שפייכלערס. דא האבן אויך געשפילט טעאטער די יידישע און די פוילישע אמאטארטרופעס. אין דעם שפייכלער, ווו איך האב אין טשעכאנאוו געליענט, איז צו יענער צייט פארגעקומען א רעמאנט. אויף דעם ארט פון דער עסטראדע איז געווען אויסגענראבן א גרוב, דארט האט עס געזאלט זיין די בודקע פאר דעם סופליאר. דאך, ווי לייענט מען אין א גרוב, איז באשלאסן געווארן אראפצונעמען א פאס פון די פייערלעשערס א וואגן. אויף דעם פאס וועל איך שטיין און ריידן פאר א פינף הונדערט מענטשן, די זאך איז מיר געפעלן געווארן. א מענטש וויל זיין אריגינעל, קאן איך זיך בארימען, אז שעקספיר האט צום עולם נישט גערעדט אויף אזא אופן, און ביראן אויך נישט, פושקין אויך נישט... קיינער נישט. בין איך ארויפגעקראכן אויף דעם פאס, וואס האט זיך אביסל געשאקלט, האט מען אוועקגעשטעלט צוויי געזונטע יונגען פון דער רעכטער זייט און פון דער לינקער זייט. זיי האבן שוין דאס פאס איינגעהאלטן און אלץ איז דורכגענאנגען נישקשה. נאך דער פארלעזונג האט מען מיר געמאלדן, אז טשעכאנאוו ארדנט איין פאר מיר א באנקעט, עס וועלן זיין פארטרעטער פון אלע ארגאניזאציעס, עס וועלן זיין די שענסטע און די בעסטע פון די פני העיר...

איך האב עס אויסגעהערט און געענטפערט איין ווארט:

— שלאפן...

— גוט, וועט איר גיין און איר וועט שלאָפן דריי שעה, ביז צען אזייגער, צען וועלן מיר אייך אויפוועקן.

בין איך אוועק אין האָטעל און זיך צוגעכאפט צום שלאָף, אז די חברה האָט מיך צען דעם זייגער נישט געקאָנט אויפוועקן, און נאָך צען בין איך געווען אין דער ווינונג פון א דאָקטאָר. סערווירטע טישן, ליכט, קרישטאל, פיינע מעבל און דעם דאָקטאָרס ווייב אויך א פיינע. עס איז אויף די טישן געווען א סך בלומען, נאָר א סך בלומען, די פרויען און די מענער האָבן נעהאט אויף זיך צוגעשפּילעוועט בלומען...

— די בלומען טראָגן מיר היינט צוליב אייך, מיר וויסן דאָך, ווי איר האָט ליב בלומען.

אזוי האָט צו מיר געזאָגט איינע א באהנטע.

—א דאנק, אָבער איך וויל, איר זאָלט טראָגן בלומען צוליב די בלומען גופא.

שעהן זענען דאָרט אוועק. הארציקע, אינטימע, יידישע סביבה... ווו ביסטו? אין די קליינע עלנטע שטעטלעך האָבן מיר, יידישע שרייבער, „געלעבט" כמעט אין יעדן הויז, מיר זענען געווען שכנים, פריינט, לערער און אָנווייזער. אין די עלנטע פוילישע שטעטלעך זענען מיר געווען טרייסט און האָפענונג. אפשר זענען זיי געווען אין דער באציאונג צו אונז אביסל נאָאיוו. איז עס הייליק די נאָאיוויטעט. מיר וויסן שוין, אז די נישט-נאָאיוע בויען מאידאנעקס און פארברענען מיליאָנען.

אין יענעם אָוונט האָט נערעדט א בחור צו מיר.

— איך האָב היינט נעזען, ווי איר זענט געשטאנען אויף דעם פאס און נערעדט צו אונז וועגן דער יידישער ליטעראטור, איר האָט אויסגעזען זייער אינטערעסאנט.

— איר ווילט זאָגן: זייער קאָמיש, — האָב איך איבערגעריסן.

— אפשר א ביסעלע קאָמיש די סיטואציע: דאָס פאס, די צוויי שומרים, וואָס האָבן צוגעהאלטן דאָס פאס. אָבער דער עולם האָט פארגעסן דאָס פאס, דער עולם האָט אויסגעהערט יעדעם וואָרט מיט נייגעריקייט, מיר האָבן א טייערן עולם, ער וויסט נישט אליין, אָבער ער וויל וויסן.

איך, דער גרויסשטעטישער, האָב אינגאנצן פארגעסן, אז איך בין אין א קליין שטעטל. „בראָווינץ" פלעגט מען דאָך אויסריידן מיט שמייכל.

מען האָט נענעסן, געטרונקען, געזונגען און געטרעטן. אלע זייערע ענינים זענען מיינע, גלייבע מיט גלייכע, נאָענטע פון איין גורל. עס האָט זיך נישט געווען אוועקגיין פון יענער שטוב, עס האָבן זיך פארגעסן די וועג-ים־רים, וואָס איך בין אויסגעשטאנען אין די צוויי מעת-לעת.

דערנאָך איז מען מיך געגאנגען באגלייטן. כמעט דער גאנצער עולם פון באנקעט איז מיטגעגאנגען מיך אוועקצופירן ביז מיין אכסניה. כאָטש שניי איז געלעגן רואיק, כמעט ווי זיכער, איינגעפרעסט, דאָך האָט שוין אין דער לופט געשמעקט מיט פרילינג. א שטיק לבנה האָט באלויכטן טשעכאנאוו מיט די ווייסע גאסן, מיט די ווייסע דעכער. אין בית-המדרש האָט זיך געזען פייער, עמעץ האָט אוודאי געלערנט ביינאכט. געזען דעם מארק, די שילדן פון יידישע קרעמלעך. אויף אלע מערק פון אלע פוילישע שטעטלעך האָט זיך געפילט און געזען דער געקנייטשטער יידישער זיגל. פון אונזער היימישקייט.

די טשעכאנאוו-יונגעלייט האָבן אין יענער נאכט מיט מיר נאָך לאנג געשמועסט, וועגן א סך ליטעראריש ענינים האָב איך זיי געענטפערט. געשטאנען מיט זיי לעם דער טיר פון מיין האָטעל, גערעדט מיט זיי, געענטפערט און מיט די אויגן געבלאָנדזשעט אין דער נאכט, וואָס איז געלעגן אויף אלץ, עפעס אן אומפארשטענדלעכער צער האָט געדריקט די נשמה, געדריקט און אָפגעלאָזט, עס איז דאָך געווען ערב פרילינג און ערב פרילינג בין איך אומרואיק. היינט, וועו איך פארבינד דעם צער פון דאמאלט מיט דעם תהום פון צער פון איצט, פיל איך א שייכות...

ביים אריינגיין אין האָטעל, שוין אין דער לעצטער רגע, האָט זיך וויידער איינער פון די בחורים אָנגערופען צו מיר:

— וועו איר האָט היינט אין שפייכלער פון די פייערלעשער גערעדט, וועו איר זענט געשטאנען אויף דעם פאס, האָב איך מורא געהאט פאר אייך זאָך...

— פארוואָס האָט איר מורא געהאט?

—עס זאָל אין שטעטל נישט אויסברעכן א שרפה, דאמאלט וואלט מען דאָך געדארפט וואסער און איר וואלט געמוזט אראָפגיין פון דעם פאס...

די שרפה איז אויסגעבראָכן אין עטלעכע יאָר שפעטער, אזא שרפה

האָט נאָך די וועלט נישט געזען, נאָך אזא שרפה מעג שוין די גאַנצע וועלט פֿאַרברענט ווערן. אָבער וואָס טוט מען, וועט זי ווערט נישט פֿאַרברענט און וואָס טוט מען, וועט פֿאר די אויגן ציט זיך עס, ווי א לענטע, שטענדיק און שטענדיק, בייטאָג און ביינאכט... עס גייען די שטעטלעך פֿאר די אויגן, מיינע שטעטלעך, אונזערע יידישע מענטשלעכע ישובים. מיט זיי האָבן מיר געלעבט און פֿאר זיי האָבן מיר געארבעט. א וועלט, א לעבן פֿאר-בראכט מיט דער וועלט און די דאָזיקע וועלט איז שוין נישטאָ. א שרעקלעכע איבערטייוולשע וועלט אונזערע, וועט גאַנצע וועלטן פֿארשווינדן.

שטעטלעך.

דאָ פֿאַרבראכט א טאָג, דאָרט צוויי טעג, געגאַנגען צום טייך מיט א גרופּע, געשפּילט זיך, געגאַנגען אין איין שטעטל מיט א חברה יונגווארג, אין א סאָד אריין און געגעסן עפּל גלייך פון די ביימער, גרויסע, אנטא-נאוועך, זאפטיקע עפּל, א צווייטן מאָל זיך געלאָזן גיין צו א נאָענטן וואלד און אונטער די גאָלדענע סאָסנעס פֿאַרברענט מיט די לייענער אונזערע. אוי-נער פון זיי איז צוריקגעלאָפֿן אין שטעטל אריין נאָך א פּאָטאָגראָפּישן אפּאראט. מען זאָל זיך פּאָטאָגראָפּירן „מיטן דיכטער". דערביי האָט א צווייטער פון דער גרופּע געזאָגט, אז אזא פּאָטאָגראָפּיע וועט ער האָלטן א גאנץ לעבן...

וועמענס לעבן? ווו איז זיין לעבן? ווו זענען די לעבנס פון אזעלכע טויזנטער און טויזנטער טיערע בחורים און מיידלעך? ווו זענען די ביבליאָטעקן, די ביכער, די פּאָטאָגראָפּיעס, די בריוו פון זייערע פֿאַרלי-בענישן... ווו?

4

זיבן פענסטער...

אונזער גאס זעען מיר דורך אונזער פענסטער. „טלאמאצקע דרייצן", אונזער ליטעראריש־ער לאקאל, האט געהאט זיבן פענסטער מיט א באלקאן צו דער גאס. פון אונזערע פענסטער האבן מיר געזען די טלאמאצקע, א שטיק פון דער לעשנא - גאס און די גאנצע לענג פון א גאס, וואס האט געטראגן דעם נאמען „פזשעיאזד". אט די גאס איז שטענדיק געווען אין גרויס באוועגונג. פון דאנעט דער וועג, צי צו נאוואליפיע, צי צו נא־לעווקעם און צו דעם גאנצן יידישן קוואַרטאל אין זיין געדיכטקייט. דא האט שטענדיק געשוווומען א שטראם פון יענע יידן, וועלכע זענען שוין איצט נישטא...

מיר האבן אויך געהאט א סך פענסטער אין הויף אריין און וועז איך דערמאן זיך אונזער לאקאל, וועז איך טראכט זיך אריין אין די יארן, וואס מיר האבן דארטן פארבראכט, קאן איך זיך נישט באפרייען פון איין שטאר־קע דעראינערונג: אויף דעם זעלבן הויף, וווּ דער ליטעראטן־פאראיין האט זיך באזעצט, איז אויך געווען א שולע, די אין וואַרשע באוווסטע שולע „השכלה". דארטן, דארטן אויפן הויף האבן שטענדיק געשטיפט און גע־שריען די שילערס. מזיקים און שרייערס, זיי האבן נישט איינמאל פאר־טויבט אונזערע שמועסען, די וועגט האבן זיך געטריסלט פון זייערע יוננע און שטארקע געשרייען. נישט איינמאל איז זייערע א פילקע פארפלויגן דורך דעם פענסטער צו אונז אריין, נישט איינמאל איז א יינגל א שטיפער

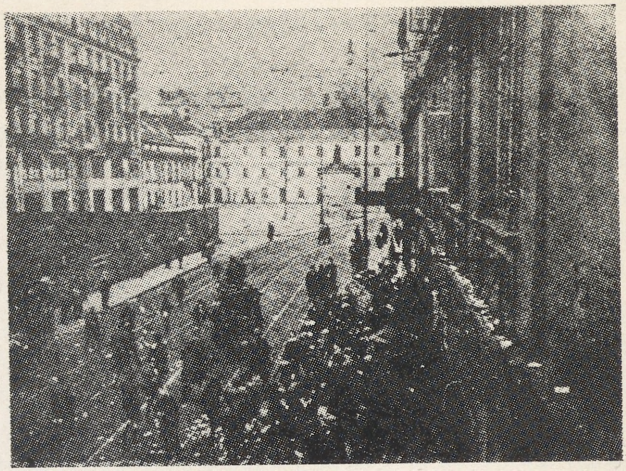

טלאמאצקע גאס. רעכטס די מויער פון טלאמאצקע 13. לינקס רונדשטיינס הויז (טלאמאצקע 6).
אין הינטערגרונד ד"ר הורוויטשעס סאנאטאריום. מען זעט אויך דעם היסטאָרישן ברונעם, וואָס האָט זיך געפונען געגנאיבער דער טלאמאצקער שול.

פּושעיאזד גאס. לינקס לעשנא נומער 2 מיט עפּשטיינס היסטאָרישן זייגער.

(ביידע בילדער זענען גענומען געוואָרן דורך מ. קיפּניסן פונעם באלקאן פון יידישן ליטעראטן־פאראיין בעת די קהלה־וואלן אין יוני 1930).

BN
BIBLIOTEKA NARODOWA

ארויסגעלאפן צו אונז זיך באהאלטן, קינדער זענען אנזאג און צוזאג... זיי זענען שוין נישטא. אבער די געשרייען ווידערהאלן זיך אין מח. וואס פאר א מאמענט איך זאל נישט דערמאנען פון יענע טעג, די קינדער שפרינגען ארויס, איין דעראינערונג רופט ארויס די צווייטע און אלע צוזאמען זענען זיי פארבלוטיקט...

אונזער נאנצער דא-זיין, דער קאלעידאסקאפ, וואס האט א לעבן געשוועבט פאר די אויגן. מחנות יידן, זיערע פרויען און קינדער, ווערק-שטאטן, געווער, שילדן, באלעגאלעס, סוחרים, מעקלערס, בעלי-מלאכות, פרומע און פרומאקעס, נאציאנאלע און אסימילירטע, פון ווארשע גופא און פון דער פראווינץ. מען פלענט קומען קיין ווארשע צו קרובים, מען פלענט פארן פון ווארשע צו קרובים. שארע, פשוטע און יחסנים, רייכע און ארעמע, שלעכטע און גוטע. מיר האבען זיי געזעען די לעבנס דורך אונ-זערע זיבן פענסטער און דורך אנדערע פענסטער, מיר זענען געגאנגען מיט זיי אויף די זעלבע גאסן, געאטעמט מיט זיי, פארפאלגט געווארן און ג-נלויבט מיט זיי. מיליאנען! און איצט האבן מיר פאר זיי און פון זיי איין ווארט: „נישטא"... אויף דעם די גאנצע חכמה און דערפינדונג פון צוויי-פיסיקן, צו שלעפן מיליאנען אומשולדיקע מענטשן קיין טרעבלינקע און מאידאנעק! זאלן די קללות אליין פון זיך נעמען שילטן.

אנטקעגן אונזער פאראיין איז געווען א זייגער-מאכער, אן עלטערער שטילער איד, עפשטיין האט ער געהייסן, האט ער געוואלט מיט עפעס דינען דעם כלל, האט ער איינגעמויערט אין וואנט א גרויסן, גאר א גרויסן ציפער-בלאט, א זייגער פאר אלעמען, פאר דעם גאנצן קוואדראט, פאר אלע פאר-בייגייער. ער האט געזאגט, אז דער זייגער זאל גיין פינקטלעך און מענטשן זאלן קיין טעות נישט האבן אין דער צייט. דער זייגער איז געגאנגען ביז מען האט געגומען ווארפן באמבעס אויף די הייזער, ביז די מער-דערייען האבן זיך אנגעהויבן און די לעצטע, וואס האבן נאך געלעבט, האבן זיך איבערצייגט, אז עפשטיינס זייגער איז נישט ריכטיק געגאנגען. די צייט איז נישט געווען קיין ריכטיקע, די צייט פון היטלערן איז א פארבלאנדזשע-טע פון אוראלט, א צייט פון חיות, איידער מענטש איז נאך געבוירן ג-וואָרן.

איך אליין לויף ארום פון איין פארברענטן פונקט צום צווייטן. איך

גריבל זיך אין דעם אש. דאס מאל אין דעם אש פון טלאמאצקע דרייצן. פון גאנצן פוילישׂ - ידישן לעבן איין בית - עולם, מער איז גארנישט פאר-בליבן. אין אונזער צער אבער צעטיילן מיר אפטמאל דעם בית - עולם אויף קלענערע, באזונדערע, א בית - עולם פון דער חסידישער וועלט, א בית-עולם פון ידישן ארבעטער, פון ידישע סוחרים, פון ידישע אונטערנעמער און פאבריקאנטן, א בית - עולם פון א מיליאן קינדער, אונזער צוקונפט זענען זיי געווען. מיר גייען אויך נענטער צו צום בית-עולם פון ידישן גייסט, פון ידישע שולן און ביבליאטעקן. יידיש טעאטער, מוזיק און מאלעריי, ידישע פרעסע און ליטעראטור. פון קיין איינעם פון די בית-עולמס קאן מען נישט אוועקגיין און מען קאן אויך נאר נאענט נישט צוגיין. עס ציט אראפ אין לעצטן אפגרונט. שרייען? ... די טויטע וועלן נישט הערן און די לעבעדיקע וועלט איז נאך טויטער פאר דער טויטער וועלט. איך וואלט וועלן ארומקריכן אין דעם כאאס פון די פארבליבענע שטיינער און אויסקריצן אויף די שטיינער די טיערע נעמען פון די קרובים און פריינט...

זאל כאטש דער ווינט זיי לייענען.

דער ווינט...

איך האב שטענדיק ליב געהאט דעם ווינט, נאר איצט איז ער מיר הייליק געוואָרן. מיינע קרובים און מיינע פריינט זענען מיט געוואלט גע-שלעפט געוואָרן צום פייער, פון זיי איז אש פארבליבן און דער ווינט טראגט דעם אש, ער טראגט אים איבער בערג און ימען. שטויבלעך שוועבן אין דער לופט. קוקט זיך צו צו די שטויבלעך, הערט זיך צו, אפשר וועט זיך לאזן כאפן א צענטל פון א ליד - קלאנג, א זיפץ פון א תפלה, פון דער לעצטער תפלה, אויב אזא שטויבעלע פאלט אראפ אויף א שטיין, ווערט הייליק דער שטיין. אויב עס פאלט אראפ אויף א מענטשנס נשמה, זאל דער מענטש ווייגען א גאנץ לעבן און זאל דער דאזיקער זיך נישט פאר-ענטפערן, אז לעבן איז שטארקער פאר אלע אומגליקן. יסורים זענען שטארקער פאר אלע אומגליקן. יסורים זענען שטארקער פאר אלע לעבנס.

* * *

צוואנציק יאר פון מיין לעבן זענען דורך און דורך פארבונדן מיט טלאמאצקע דרייצן, דעריבער דערלויב איך זיך צו שרייבן וועגן דעם דאזיקן

בנין. איך האָב דאָרטן נעהאט פרייד און פארביטערניש, איך האָב זיך אפילו אמאל שטארק געבייזערט אויף דער „בודע". איך ווארף אָבער איצט קאטענאריש אָפּ דאָס פערזענלעכע. איך ווייל בלויז ארויסרופן די געשטאלטן, יעדערן מיט עפעס דערמאנען. יעדערער פון זיי האָט עפעס געוואלט דערגרייכן אין דער יידישער קולטור און זיין דערגרייכונג איז דאָך נעווען אין דער זעלבער צייט א דערגרייכונג פאַרן גאַנצן פאָלק...

פרייַלעכע און אומעטיקע געשטאלטן. יעדער איינער פאר זיך נענוג ערנסט צו פארשטיין און פארנעמען, וואָס דאָס איז לעבן, וואָס דאָס איז פאָלק. אין פאראיין האָט מען דיספוטירט, אין פאראיין האָט מען זיך אויך אפט נעווייזלט, אפילו זיך נאריש נעמאכט. אָבער אָט עפּנט זיך די טיר און עס באווייזט זיך די ווירדיקע געשטאלט פון הלל צייטלין. מען ווערט רואיקער, איינגעהאלטענער. פון גרויס דרך-ארץ צו א תלמיד-חכם...

מען איז נישט נעווען ביי אונז ווי די שפּסלעך, מען איז נישט נעווען הכנעהדיק. קיינער האָט עס נישט פארלאַנגט און קיינער האָט דערצו נישט נעצוווּנגען. בעסער זיך ריסן און בייסן אביסל איידער זיין אונטערטעניק און נאכגיביק. מען איז נעווען פריי. פריי אין אנערקענען וועמען און פריי אין מבטל מאכן א צווייטן... אָבער וואָס איז דאָ די נפקא-מינה? יידישע שרייבער און זשורנאליסטן האָבן פארבראכט צוזאמען. דער עיקר איז נעווען דער „צוזאמען". און נעווען ביי אונז א טיפער ווילן, אז דער צוזאמען זאל אנהאלטן און אנהאלטן. מיר פון אונזער דור, יידישע שרייבער, וועלכע וועלן קיינמאל נישט גיין צו די פרעמדע, מוזן מיר דאָס אייגענע פעסטער מאכן. אָט דאָס איז נעווען דער ציל פון דער בודע. א באווּסטזיניקער, אדער אומבאווּסטזיניקער ציל... אלץ איינס.

אויף צו שרייבן זכרונות מוז מען זיך שטארק קאָנצענטרירן און ארויסרופן געשטאלטן, די סביבה פון די געשטאלטן, די קלאַנגען פון דער סביבה... אויפגעציטערט ווער איך, וועז איך פרוב דאָס טאָן, דער גע-דאנקען - גאַנג רייסט זיך איבער. „זיי זענען נישטאָ". נישט די יידן, נישט די הייזער זייערע, נישט די גאסן. טלאמאצקע גאס איז נישטאָ און די זיבן פענסטער זענען אויך נישטאָ. איך קוק אין דער פארגאַנגענהייט דורך די פוסטע לעכער פון דער צעריסענער נשמה. איך מוז עפעס אויסקוקן, איך מוז עפעס זען, ווייל איך ווייל עפעס דערציילן. איך שרייב דאָ נישט קיין

קונסט - ווערק. נאָך טרעבלינקע און מאידאנעק קאָן מען דאָס וואָרט „קונסט" נישט הערן. אין דעם אַש פון מאידאנעק זענען אַריין אַזוי פיל געשטאַלטן, אַזוי פיל טייערע נאָענטקייט, אַזוי פיל עלטערע און יינגערע זשורנאַליסטן און שרייבער. פון גרעסערן פּאַרנעם און פון קלענערן מאַס-שטאַב — איצט זענען זיי שוין אַלע גלייך. מען מוז אָבער עפּעס פּאַרצייכע-נען. אין לאָקאַל פון אונזער פּאַראיין האָט געהערשט א מענטשלעכע גלייכ-הייט. קיין יחסנים זענען דאָרט נישט געווען. מען האָט זיך פיינט געהאַט, צי מען האָט זיך ליב געהאַט. אַלץ איינס. קיין יחסן האָט מען נישט געקאָנט וועלן אויף טלאמאצקע דרייצן. דאָס איז געווען איינס פון דאָס שענסטע, וואָס דער פּאַראיין האָט פּאַרמאָגט. א געזעץ, א נישט געשריבענער איז דאָס געווען: נישט אַרויסשפּרינגען אויבן און נישט בלאָזן פון זיך. דער פּאַראיין האָט געהאַט זיינע גרויסע מעלות און זיינע גרויסע חסרונות. אָן חסרונות קאָן אויך נישט זיין, אָבער איין מעלה איז אים אמשטאַרקסטן פאַרבליבן. אָט די גלייכהייט, עפּעס א קלוגע יידישע גלייכהייט, א דזשענ-טעלמענישקייט פון בטלנים, וואָס קומען אין זייער בטלנישער בודע און פאַרברענגען האַרציק. דו ביסט א גוטער ברודער! און אויב דו האָסט צו דערציילן א גוטן וויץ, ביסטו נאָר א גוטער ברודער. מאכן א פאַראָדיע אויף דעם צווייטן, אויסלאַכן גוטמוטיק. דאָס יאָ. אָבער נישט ווייזן די אייגענע העכערקייט. א יחסן אין נאָס, אין רעדאַקציע, א יחסן אין ביבליאָטעק, ביי די לעזער, אָבער נישט אין שרייבער-קלוב. דאָ האָט מען זיך נישט גע-טאָרט באַרימען, וויל מען וועלט גלייך אויסגעלאכט. אָנפאַנגער און אלטע פּען-מענטשן — מען איז געזעסן ביים זעלבן טיש און מען האָט געהאַט די זעלבע רעכט.

אמבעסטן האָט קוואַליפיצירט די מיטגלידער פון אונזער פּאַראיין, דער באַלעבאָס פון אונזער בופעט. דאָס איז געווען א ייד א הויכער, א שלאַנקער, זייער ענלעך צו א דייטש, געהיימן האָט ער נייקראָן. ער איז נישט געווען ענלעך צו א פּשוטן דייטש, נאָר טאַקע צום קייזער ווילהעלם דעם צווייטן אליין. זיינע גרויסע וואַנסן האָט ער געהאַט און זיין שנעלן בליק. ער האָט געהאַט צו טאָן מיט וויכטיקע לייט, מיט דיכטער און רעדאַק-טאָרן, אָבער גרויס בי אים איז געווען דער, וואָס האָט מער געגעסן און מער געצאָלט. קיין אַנדער מאָס האָט ער נישט געהאַט.

די קעלנערין האָט געהייסן מאניע. א פרוי פון עטלעכע און דרייסיק יאָר, אַן אלמנה מיט צוויי קליינע מיידלעך. אַן אלמנה און זי האָט גע-וואָלט א צווייטן מאָל חתונה האָבן. אין פאראיין זענען געווען עטלעכע פארעלטערטע בחורים און די מאניע האָט זיי בעסער באדינט, ווי די אַנ-דערע חברים. זי האָט אלץ געטראכט און געהאט האָפענונג, אז איינער פון זיי וועט ווערן איר מאַן. האָט זי אים דערלאנגט מער זוף אין טעלער און א בעסער שטיקל פלייש. די „בטלנים" האָבן דאָס פלייש אויפגענעסן און זיך נעמאכט נישט וויסנדיק. האָט זי זיך געבייזערט און נישט גע-קאָנט פארשטיין, וואָס דער אָדער יענער בטלן וויל זיך מיט איר נישט פארקנסן. וועגן אלץ האָבן זיי גערעדט, נאָר נישט וועגן א שידוך... מאָדנע מענטשן די שרייבער! סוף כל סוף האָט זי זיך צוגעווינט צו דער לאַנע. זי האָט אונז אלעמען איינגאָרירט און אלעמען נעגעבן גלייכע פּאָרציעס שפייז, נישט געווען מער קיין יחסנים. אפילו זאָקס, דער אייני-זאמסטער פון אלע איינזאמע, ער איז אויך נישט געווען קיין בעלן צו חתונה האָבן מיט דער אלמנה.

דער בופעט מיט דער קיך, וואָס האָט שטענדיק פונקציאָנירט, האָט צוגענעבן זייער פיל נעמיט פאר אונזער פארואמלט וועלטל... דאָס וועלטל איז געווען גאָרנישט קליין. ביז דריי הונדערט מיטגלידער האָט פאָרמאָגט דער פאראיין, א סך פון די מיטגלידער האָבן געהאט פרויען, פלענט מען קומען מיט די פרויען, מיט באקאנטע. ביי די טישלעך איז שטענדיק גע-וועז דיספוט, שפאָם און אנעקדאָטן... צום טישל האָט מען נעמוזט מיט עפעס קומען. מען האָט געמוזט עפעס רעדן, דערציילן. די גרעסטע צאָל מיטגלידער פון דעם ליטעראטן-פאראיין האָט געשטאמט פון די שטעטלעך און יעדעס שטעטל האָט געהאט אירע חכמים און אירע נאראָנים, האָט דאָך יעדער איינער געהאט צו דערמאָנען, וואָס ביי אים אין שטעטל איז פאָרגעקומען. האָט מען געהאט עפעס א פאָלקס-ליד, אן אומבאקאנט ליד, האָט מען געהאט אנעקדאָטן, קאָמישע פאקטן און מעשיות פון א מלמד, צי פון א שוחט...

פיל האָבן טאקע געקאָנט גוט דערציילן, האָט דאָס ליטעראריש וועלטל געשלונגען מעשיות פון דער גרויסער וועלט און פון די קליינע שטעטלעך...

נישט איינמאָל האָט זיך דאָס אויג געפרייט, וען חברים האָבן פול ge-

מאכט דעם לאקאל, א ליטעראריש‌ער יריד, א קיבעצארניע, א נארקיך פאר די פען-מענטשן — אלץ צוזאמען און עס איז גוט געווען, היימלעך געווען. האט מען טאקע געזאגט:

— אן פאראיין וואלטן מיר נישט געקאנט עקזיסטירן.

— אן פאראיין — א ווייסטענ‌יש...

מען זיצט מיט דר. זשיטלאווסקין ביי א טיש‌ל. ער האט גלייענט ביי אונז א סעריע רעפעראטן. גלייענט האט ער אין א גרויסן טעאטער און גהאט דערפאלג ביי טויזנטער. אבער נישט וועגן דעם רעדט מען מיט אים. מען פרעגט אים, ווי געפעלט אים אונזער מיטאג? ענטפערט ער:

— דער מיטאג איז נישט בעסער, ווי אין ניו-יארק, אבער דא עסט זיך געשמאקער.

מיר האבן שטארק געוואלט, אז ביי אונז זאל זיך עסן געשמאקער. עסן געשמאק, גוט זיך פילן, פריי פארברענגען... אט די דריי ביי דעם וויטערן טיש‌ל. אזוי ווי אפגעזונדערטע, זיי האבן זיך זייערע ענינים, זיי פירן לאנגע שמועסן. איינער פון זיי מיט דעם צעקנייטשטן גמרא פנים איז איסר איינהארן, א ברודער פון „היינט"-דירעקטאר אהרן איינהארן. אויסער גמרא האט ער גלערנט אין „סארבאן", א צייט געווען אין ארץ-ישראל, אין מקוה-ישראל אלם שילער פון באראן ראטשילד. א טיפער גלערנטער. קונסט און תלמוד, נאטור - וויסנשאפט און פראנצויזישע ליטעראטור. א בקי, א גאון. דער פאראיין וויים וועגן דעם. דער צווייטער איז דאקטאר קאמענ‌יעצקי, באריימט געווען אלם למדן און פארשער פון די ארמאעאישע וועלטער אין דער העברעאישער שפראך. דער דריטער מיט זיי איז שאפירא. שאפירא — אדער דער עילוי פון דער זיבעטער מלוכה. א לעבעדיקע ענציקלאפעדיע אין פולן זין פון וואלט. ער האט אמאל געענדיקט די מירער ישיבה, ער האט גלייענט און גלערנט פאר צען לעבנס. בעלעטריסטן און פארשער האבן ביי אים באשטעלט ידיעות היסטארישע און וויסנשאפטלעכע, וויי‌ל ער האט געוווסט, וווּ אלץ אויסצוזוכן און געפינען. ער איז געווען א באראטער אין די גרויסע מלוכה-ביבליאטעקן און ער האט אויך געארדנט פריוואטע ביבליאטעקן ביי די פוילישע פירסטן און אריסטאקראטן. ער האט דער ערשטער „אונטערגעראטן" פרצן די בי-כער פון אנרי בערגסאן און נאמבערגן האט ער רעקאמענדירט — טשעס-

די ערשטע פארוואלטונג פון וואַרשעווער יידישן לִיטעראטן און זשורנאלִיסטן־פאראיין (יאָר 1917) פון רעכטס צו לִינקס: ב. קאַרלִינסקי, דוד דרוק, י. ח. זאַגאַראדסקי, יוסף העפטמאן, נ. פרילוצקי, מ. קיפּנים, יעקב דינעזאָן, א. ל. שאלקאוויטש (בן אביגדור), פּ. לִאכאָווער, גאווזע און הענעך איש.

BN
BIBLIOTEKA NARODOWA

טערטאנען. אליין א שטילער, זיינע טריט האָט מען נישט געהערט, זיין וואָרט איז נעווען רואיק, געלאסן. א בלאסער פנים מיט א שווארץ-גרויע באָרד. מער שוואַרץ, ווי גרוי. א געהייליקטער פנים פון א מענטש, וואָס ווייסט א סך. פון אזעלכע געשטאַלטן האָט דער פאראיין אויסגעזען חשובער. אָבער קיינער האָט נישט אונטערגעשטראָכן די חשיבות און קיינער האָט זיך נישט געווארפן מיט פראזן. יעדער איינער האָט געהאָט זיין פלאץ, נאָר קיינער האָט אים אויף דעם פלאץ זיינעם נישט אוועקגעזעצט, אלץ איז אָננעגאַנגען לייכט ביז פרייקייט.

די טיר אונזערע האָט זיך זייער לייכט געעפנט. פראָפעסאָר באלאבאן האָט זיך אָפגערעדט צו באַגעגענען מיט דעם פּאָרשער מתיתיהו מיזעס. זלמן רייזין פון ווילנע באַגעגנט זיך מיט דעם יונגן היסטאָריקער עמנואל רינגעלבלום. יעדן טאָג, יעדע שעה — נייע פנימער. דאָס האָט אונז שוין נישט געוווּנדערט. אומעטיק וואָלט אונז געווארן, וועז דאָס וואָלט אנדערש געווען.

געווען זענען נישט איינמאָל פאלן, וועז געסט פון אַנדערע שטעט און אפילו אַנדערע זענען גלייך פון וואָקזאל צו אונז אראָפגעפאָרן מיט זייערע וואַליזעס און דערנאָך זענען זיי געגאַנגען אין האָטעל אריין. אונזער אדרעס האָט מען שוין נישט באדארפט פאַרשרייבן, מען האָט אים געהאלטן אין זכרון: „טלאמאצקע דרייצן", אן אָפּענע טיר, א סך טישלעך מיט גאָר א סך שטולן. א וועלטל אזא און זאלן קומען געסט, וועלכע האָבן א שייכות צו דער דאָזיקער וועלטל, און זאלן זיי זיין, ווי אייגענע...

אונזער וועלטל האָט נעשאָפן די יידישע פרעסע און געשאָפן ביכער. וואַרשע און די פראָווינץ פלעגן צוזאַמען אַרויסווארפן אין פאַרלויף פון דער וואָך אַנדערטהאלבן מיליאָן עקזעמפליארן יידישע צייטונגען, דערצו נאָך זשורנאלן, ביכער בראשורן. דער הויפט-שטאַב פון דער דאָזיקער צייטונגס-אָפענסיווע איז געווען טלאמאצקע דרייצן.

אין דעם דאָזיקן לאָקאל זענען געווען כמעט אלע שרייבער פון אונזער דור. אין 1919, וועז איך בין צוריקגעקומען פון רוסלאנד, האָב איך ביי א טישל געטראָפן יעקב דינעזאָן, שוין א גאָר אלטיטשקער געווען, מיט לאנגזאמען שפרייזן פלעגט ער אוועקגיין פון לאָקאל און אזוי הארציק מיט יעדן איינעם זיך געזעגנט, ביז ער איז מער שוין נישט געקומען. ש. אנ-

סקי האָט די לעצטע וואָכן פון זיין לעבן ביי אונז פאַרבראכט. ער האָט זיך נישט דערוואַרט צו דער פּרעמיערע פון זיין בארימטן „דיבוק", וועלכער איז דאמאָלט שוין באלד פאַרטיק געווען ביי די „ווילנער". מען האָט אים בא-גראָבען לעם פּרצן און דינעזאָן,וויל דער פאַראיין האָט אזוי געוואָלט, וויל אנ - סקי איז געווען ערלעך און געטריי די יידישע מאסן...

איך געדענק זיין לויה. צענדליקער טויזנטער יידן האָבן אוועקגע-

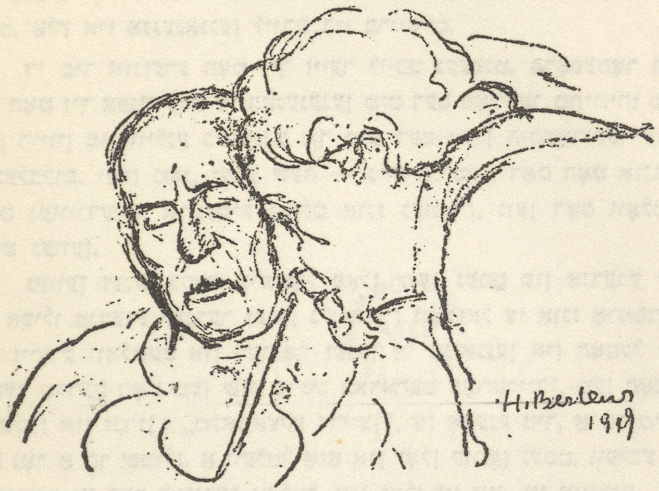

ש. אנסקי ביי י. דינעזאָנס קראנקן - בעט

(געצייכנט דורך הענריק בערלעווי צווי טעג פאר דינעזאָנס טויט)

וואַרפן זייער ארבעט און באשעפטיקונג, די נאלעוווסעם האָבן צונעמאכט די געשעפטן... אנדערע האָבן נישט געווווסט, ווער עס איז אנ - סקי, האָבן זיי געפרעגט, האָט מען זיי געענטפערט:

— א יידישער שרייבער איז געשטאָרבן.

און דאָס איז גענוג, אז דער פרעגער זאָל שוין נאָכגיין ביזן בית-עולם.

אין דעם טאָג פון אנ - סקים לויה איז צו מיר אין פאראיין אריינ-געקומען אלטער קאָציזנע, וועלכער איז געווען אנסקים בעסטער פריינט אין

ש. אנסקי האלט א הספד ביים אפענעם
קבר פון יעקב דינעזאן.

(צייכנונג פון יעקב אדלער)

BIBLIOTEKA NARODOWA BN

ש. אנסקי אויפן טויטן-בעט

(צייכענונג פון
יוסף זיידענבייטעל)

ווארשע. ער האָט געהאלטן א שטעקן און צו מיר האָט ער זיך אָנגערופן מיט א געברָאכענער שטימע.

— טייערער! דעם דאָזיקן שטעקן האָט פּרץ געטראָגן. פּרץ איז געשטאָרבן, האָט אים אנסקי ענומען, איצט האָב איך דיר גע-בראכט דעם שטעקן, נעם עס!

— אָבער, קאציזנע! א י ך ווי׳ל נישט שטאַרבן.

מען האָט דאמאָלט א שפּאָר ביסל געלאכט.

דעם שטעקן האָט מען אריינ-געשטעלט אין א שראנק פון קאנ-צעלאריע. ער איז דאָרט לאנג געשטאַנען. יאָרן לאנג. מלך ראוויטש האָט אים נאָך געפונען, ווען ער איז געווָארן סעקרעטאר ביי אונז. מען האָט דעם שטעקן געוואָלט אַוועקשענקען ווען פון אונזערע חברים, נאָר קיין בעלנים אויף אים האָבן זיך נישט געפונען.

* * *

דער פאראיין האָט זיי געזעען, די יידישע מאסן, דורך זיינע זיבן פענסטער, וועלכע זענען ארויסגעגאנגען אויף דריי גאסן. אין אונזערע לאנגוויליקע און אונזערע אומעטיקע שעהן זענען מיר זייער אפט צוגעגאנ-גען צו די פענסטער און געקוקט. צי מען האָט געוואָלט, צי מען האָט נישט געוואָלט, די שאָטנס זענען געקראָכן אין די נשמות אונזערע. אָט די יידן, וואָס לויפן דאָ פארבי מיט די האנט-וועגעלעך, די יידן מיט פּעק און פּעקלעך, מיט פאַרזאָרגטע פנימער — זיי זענען אונזערע און מיר זענען זייערע, זיי זענען אונזער לאָסט און אונזער האָפענונג, אונזערע לייענער. און ווי דאָס לעבט און שוועבט און ווי דאָס ווי׳ל נישט אונטערגיין. פיל

מאל פלעגט מען זיך פארטראכטן, פיל מאל געשלונגען צער פון דער גאנצער סביבה. קאן דאס זיין אן צער ביי אונז?

אז מען ווערט געבוירן און מען לעבט, מוז מען האבן פון וואס צו לעבן, האט זיך א גרויסער טייל פון די פוילישע יידן געראנגלט ביטער מיט פרנסה, מען האט געמעקלערט, מען איז געקראכן אויף די וועגט און געלעבט פון לופט און פון זייפן-בלאז, מען האט זיך איינער דעם צווייטן גענארט און קוים געבראכט אויף א שטיקל ברויט פאר דער משפחה. איך וואלט וועלן זען, ווי אן אנדער פאלק וואלט עס געמאכט א „לעבן" ביי אזעלכע בארינגונגען. די יידן אונזערע זענען נישט געווען בא-ליבט ביי די פאליאקן. אלע שלעכטע עפיטעטן האט מען זיי אנגעווארפן, די דייטשן האבן אונז מיט האס אנגערופן „מזרח-יודן" און אונזערע אייגענע יידן, די אסימילירטע, האבן נאך צוגעגעבן אזוי פיל האס צו די נאלעווקעס. איך האב געלעבט אין ראיאן פון די נאלעווקעס. יעדן טאג פלעג איך גיין אין רעדאקציע אריין און זיך דורכשטופן קוים אויף די טראטוארן, וועלכע זענען פשוט אנגעשטאפט געווען מיט יידן. פאר מיר זענען זיי נישט געווען קיין „גנבים און שווינדלער". פאר מיר פאר אונז אלעמען פון טלאמאצקע דרייצן זענען זיי געווען מזיקים, וועל-כע ראנגלען זיך ביים אפגרונט און ציען די ביטערע יניקה פון דעם ראנג-לען זיך. איך האב אויך געזען דעם צווייטן צד, דעם קריסטלעכן, זיי האבן דאס געזאלט זיין די מלאכים אנטקעגן די נאלעווקער יידן. איך האב זיי געזען, זיך גוט צוגעקוקט און צוגעהערט צו זיי. איך בין צווייי יאר געזעסן אין פוילישן סיים אלס צייטונגס-באריכטער און דארט האב איך זיך דערוווסט וועגן די נידערטרעכטיקסטע אינטריגעס, וועגן כסדרדיקן קא-ריערזם, וואס האט געהערשט אין דער פוילישער געזעלשאפט. מען האט איינער דעם צווייטן געמסרט, פארפאלגט, אויסגעלאכט. ביכער זענען שוין אנגעשריבן געווארן און וועלן נאך אנגעשריבן ווערן. וועגן דעם, וואס עס האט זיך אפגעטאן אין פילסודסקים צייט, ארום פילסודסקין. וויפיל מיליא-נען זלאטעס זענען אוועקגעגעבן געווארן צו שכורים און טויגעניכצן, זיי זאלן עפענען קראמען און קאנקורירן מיט די יידן. וויפיל באקשיש און אפערע אין די פוילישע אמטן... דאך זיי זענען פארבליבן שטענדיק די פיינע לייט. מיאום געווען זענען בלויז די נאלעווקעס. פארשריגן און פאר-

טויבט זענען מיר געווען פון זייערע רכילות. אזוי פארשריגן, אז אונזערע אייגענע שוואכלינגען און פלאך-קעפ האבן זיך אויפגעהערט צו קאנטראָלירן און זיי האבן שוין אויך געהאסט די נאלעווקעס. אין אונזערע יידישע פארטיי - פראָפאנאנדעס און דעמאגאָגישע שטרייטן זענען נישט איינמאל די נאלעווקעס בלוטיק אנגעגריפן געוואָרן. אבער יידישע זשורנאליסטן און שריפטשטעלער האבן זיך דאס קיינמאל נישט דערלויבט. נישט א הערש דוד נאמבערג, נישט א הלל צייטלין, נישט א יהושע נאטליב. קיין איינער פון די א מ ת ע יידישע זשורנאליסטן, פובליציסטן און שריפטשטעלער האט זיך קיינמאל נישט דערוועגט צו באלוידיקן און אויסלאכן יידיש שווער לעבן. די נאלעווקעס, די יידישע לופט - געשעפטן, די ענגשאפט, אלץ איז דאס געווען יידישער וויטיק און אזא האט מען עס באדארפט טיפער באנעמען, אזוי און נישט אנדערש.

דער פאראיין איז געוואָרן אונזער אבסערוואציע-פונקט. פון אונזער באלקאן האבן מיר זיך צוגעקוקט צו דער יידישער באוועגונג, צו א סך זאכן, מיר האבן געזעען מאניפעסטאציעס, מיר האבן דא געזעען קאטויליש פראצעסיעס מיט די קאשטשאל-בילדער. פון אונזער באלקאן האבן מיר אין צוואנציקסטן יאר געהערט, ווי די הארמאטן הילכן ביי קארטשעוו און אטוואצק. די רוסן זענען דאמאלט געגאנגען אויף ווארשע און דאמאלט זענען זיי אויך צוריקגעגאנגען. דער פאראיין האט אלע קלאנגען און אפ-קלאנגען פון דער גאס פארנומען, פארטייטשט און דעבאטירט וועגן יעדן פאל, וואס האט אנגעריבט די יידישע אינטערעסן. צו ערשט האט עס געזאלט זיין אזוי, אז דער פאראיין זאל זיך פארנעמען בלויז מיט די פראָפעסיאנאלע און עקאנאמישע אינטערעסן פון זיינע מיטגלידער. אבער עס האט זיך ארויסגעוויזן, אז דאס איז נישט געווען דער עיקר. עס האט זיך געוואלט האבן אן אייגענעם ווינקל. די יידישע שרייבער און זשורנאליסטן האבן געזוכט שוץ ביי זיך אליין, אין אן אייגענער היים, אין א יידישן קלוב. א זאמלפונקט, א טריבונע פאר זיך, א שוץ פון דער אסימילאציע, א שוץ פון דער ארומיקער פרעמדשאפט. פון דער הויך, פון די רייכע און רייך געוואָרענע, איז זי נעקראכן די אסימילאציע, פון די ערב-שמדניקעס. שלעכט איז דאמאלט, ווען פרעמדע ווילן אונז איבערמאכן, אבער נאך ערגער איז, ווען דאס ווילן טאן אייגענע, אין זעלבן גורל געבוירענע, די

אייגענע קריכן נאָך מער ארײַן אין די ביינער, זיי לאָכן אויס ביטערער, ווי די פרעמדע און עס פֿארדריסט מער, ווען אן אייגענער לאכט אויס דיין שפּראַך, דיין תּפֿלה, דיין מנהג, דיין בגד. די פֿארמאַסקירטע ווילן, אז דו זאָלסט אויך אָנטאָן א מאַסקע. פון דער הויך, פון די רייכע עטאַזשן, איז זי נעקראָכן די אַסימילאַציע אן אויסנעפּוצטע, א צוגעפּאַסטע צו פרעמדן לעבן און אין דער זעלבער צייט א פּחדנישע, אָן אן אייגענער נשמה. נישט ווערט איז זי גאָרנישט איין פֿאַלקס-ליד, וואָס איז נעקומען פון קעלער. נישט ווערט איז זי און זי וועט קיינמאָל נישט אָפּנארן דעם, וואָס האָט הארץ און מענטשן-ווירדע. איין ליד פון דוד איינהאָרן, און איין ליד פון משה קולבאק, צי פון איציק מאנגער, איין עכט ליד פון א ייִדישן דיכטער, וועגט איבער אלע שקרים פון דער אַסימילאַציע. סביבה האָט מען נעזוכט אין פֿאראיין. און גאנץ שנעל איז טלאמאצקע דרייצן גאָרנישט נאָר א היים פֿאר ייִדישע דיכטער און זשורנאַליסטן, נאָר דאָרט איז אויך נעווארן א שטאָם - גאסט דער ייִדישער אקטיאָר, דער ייִדישער מאלער און דער ייִדישער מוזיקער. אלע ייִדישע קינסטלער פון פּוילן און ווייטער פון פּוילן זענען נעווען ביי אונז. צוליב די פיל נעסט האָט מען נעמוזט פֿאַרגרעסערן דעם לאָקאל, ארויסנעמען א דיקע וואנט און מאכן מער פּלאַץ, מען האָט נעקויפט נייע מעבל און שטענדיק געהאלטן אין איין פּוצן די צימערן. די מאלערס, יעדער מאָלער האָט דעם פֿאראיין געשאָנקן א בילד, אזוי אז מיר האָבן שוין געהאט א גאנץ פיינע גאלעריע פון בילדער... טלאמאצקע דרייצן, די „בודע", האָט זיך נעמענטשלט. שוין נעווען עטלעכע „משוגעים", וועלכע האָבן דעם פֿאראיין אָפּגענעבן זייער גאנצע פרייע צייט. דער שטאַרקסטער „משוגענער" אין דעם הינזיכט איז נעווען דער פֿאַלקס-זינגער מנחם קיפּנים, א וווּנדערבארער דערציילער. יאָרן-לאנג נאָכאנאנד האָט ער פאר אונז דערציילט קאָמישע מעשיות פון זינגער און חזנים און דאָס האָט זיך ביי אים קיינמאָל ניט אויסגעשעפט. ער האָט געהאט א קוואל פון פֿאַלקס-לידער, וואָס אין קאנצערט-זאל האָט מען זיי נאָך קיינמאָל נישט געהערט.

דאָס, וואָס פֿאַלק האָט געשאפן אין משך פון דורות, איז נעווען צופיל, אז אייך דור זאָל עס צונויפזאמלען און קאָנצענטרירן. קיפּנים איז אין דעם הינזיכט נעווען דער גרעסטער זאמלער. ער האָט פיל לידער באארבעט

מוזיקאליש און ליטעראריש, ער האָט אליין די לידער געזונגען און אליין זיי ארויסגענעבן אין זאמלביכער. פיל מאל האָט ער אויך גערופן צו זיך אהיים און געווייזן גאנצע אוצרות, וואָס האָבן געווארט זייער תיקון, געווארט, אז יידיש עולם זאל זיי דערהערן, פיל פון די לידער האָט ער פאר מיר געזונגען און געלייענט. נעוועז אין די לידער פון פאָלק פיל טיפע אי-בערראשונג, א געלייטערטער יידישער חן. נשמה יידישע... דאָס איז אלץ פארניכטעט געוואָרן צוזאמען מיטן פאָלק.

קיפּניס איז נעוועז אין אונזער קרייז א טייערער שפאסער, דאך נישט קיין אפשפאסער. דאָרט ווו ער איז געזעסן, צו זיין טישל האָט זיך דער עולם געזאמלט, איינס האָט מען געווסט, אז זיצנדיק מיט קיפּ-ניסן און שמועסן, וועט מען אין עצבות נישט אריינפאלן.

מ. קיפּניס
(צייכענונג פון
משה אפעלבוים)

וועז דאָרט די צוואנציק יאָר, וואָס טלאמאצקע דרייצן האָט עקזיסטירט, וואָלט דאָרט געזעסן א סטענאגראף און אויפגעכאפט די אלע מעשיות, וואָס חברים האָבן דערציילט, אלע זכרונות פון זייערע היימען, מעשיות פון יידי-שע קרעטשמעס, פון ישובניקעס, מעשיות פון וואלד-יידן, טערפענטין-יידן, מילך-יידן, פון יידי שע באלעגאָלעס, פון טייך-יידן, און מיל-יידן. וועז דאָס וואָלט אלץ פארשריבן געוואָרן, אלע די אויסדרוקן און אלע די לידער פון יידישן דלות און פון יידישן בטחון און יום-טוב. עס איז געוועז אין דעם אלעם א געוועב פון דורות. מיט איינמאל ווערט עס גישט באשאפן. דער ייד פון קליינעס שטעטל האָט תמימותדיק ליב געהאט דאָס לעבן און די נאטור. עס איז געוועז א יידישער פאנטאזיום. יידישע מעלאָ-דיעס געוועבט מיט קלאנגען פון דער ארומיקייט. עס זענען געוועז יידישע מוזיקאנטן, וועלכע האָבן די מעלאָדיעס אויסגעשפילט, עס האָט זיך שוין באוויזן דער דיכטער, דער יידישער, וועלכער, האָט עס אלץ גע-וואָלט אויסזינגען. דער פאָלקס-זינגער מנחם קיפּניס איז געוועז, ווי א פאר-מיטלער צווישן פאָלק און דיכטער...

ער האָט ליב געהאט דעם פאראיין, ווי דאָס לעבן און אריינגעבראכט האָט ער דאָרט א סך לעבן. שוין געווען נישט יונג, האָט ער דאָך גע-האָט א שווארצן קאָפּ מיט האָר, שווארץ דערפאר, וויל ער האָט זיי געפארבט און אין ווארשע האָט מען זיך אויף דעם חשבון געוויצלט, מען האָט געזאָגט, אז אין שטאָט געפינען זיך זקנים, וועלכע געדענקען נאָך, ווען קיפּנים איז גרוי געווען...

וויפיל פרייד האָט געגעבן דעם יידישן פארבענקטן און נייגעריקן צוהערער באָרים אייסוראָוויטש. ער האָט געארבעט אין „אָרט", איצט איז ער אין אמעריקע. אין פוילן איז ער געווען א ליידנשאפטלעכער בארג-

ב. אייסוראָוויטש

(קאָפּיע פון
א צייכענונג)

גייער, פלעגט ער אָרגאניזירן גרעסערע גרופּן פון יידישע מידלעך און בחורים און געקלע-טערט מיט זיי אויף די געפערלעכע שפּיצן פון די טאטרען, בעסקידן און קארפאטן. אָבער נאָכמער באַוווסט איז ער געווען אלס גוטער דערציילער פון דער טריבונע. ער איז ge-וען ביי אונז אן אָפּטער גאסט און איז זייער אָפּט ארויסגעטראָטן מיט זיינע פאָרלעזונגען וועגן עקזאטישע לענדער. דאָס בעסטע ביי אים איז געווען זיין דערציילונג וועגן אינדיע. דאָ האָט ער דערגרייכט דאָס העכסטע אין שטי-מונג און מאלערישקייט. אונזערע לצים האָבן זיך אפילו געשושקעט, אז אייסוראָ-וויטש איז קיינמאָל אין אינדיע נישט געווען און וועגן די אלע זאכן האָט ער אויסגעלייענט פון ביכער, אָדער אליין אויסגעטראכט. אויב דאָס איז טאקע אמת, איז אייסוראָוויטש ביי מיר נאָך העכער אויסגעוואקסן. מיט אזא פאנטאזיע קאָן מען איבערשטייגן אלץ, וואָס מען זעט אין באן, שיף און אעראָפּלאָן. בעת אייסוראָוויטש האָט דערציילט, האָב איך נישט געקוקט אויף אים, נאָר אויף זיינע צוהערער. זיי זענען געזעסן פאר-כאָפּט, מיט דער טיפסטער נייגעריקייט. די בחורים און מיידלעך פון ווער-שעווער אָרעמע קוואָרטאלן, זיי האָבן זיך געווי טיקט אין אזעלכע לענע-דארישע מעשיות פון די ווייטע לענדער, שעהן-לאנג האָבן זיי געהערט,

א גרופּע יידישע שרייבער פּאָטאָגראפירט אין
ליטעראטן - פּאראיין דורך מ. קיפּניס

עם זיצן פון רעכטס: י. מאסטבוים, י. ראָזענפעלד,
ב. קאַרלינסקי, ז. סענאַאָוויטש, י. פּערלע.
עם שטייען: פון רעכטס: א. קאציזנע, א. קאנאנאוויסקי,
י. מ. נייפאן, מ. ראוויטש.

ווי אַ מענטש דערציילט וועגן דער שענסטער פרוי, וואָס ער האָט אויף זייַנע רייזעס באגעגנט, וועגן דעם שענסטן בוים, וואָס ער האָט געזען און וועגן שענסטן פּאלאץ, וואָס ער האָט אָנגעקוקט... אונזערע בחורים און מיידלעך האָבן הנאה געהאט פון אייסוראָוויטשעס פאנטאזיעס און עס האָט זיי אוודאי שפּעטער אין שלאָף נעקלונגען:

— שוואַרץ, ווי די נאכט, היים, ווי די מדבר-זון, זיס, ווי די לאָטאס-בלום...

און טאקע דערפאר, וויל זיי האָבן קיינמאל קיין לאָטאס-בלום נישט געזען...

* * *

איך האָב נישט געציילט, וויפיל מאל אין טאָג עס פלעגט אריינקומען אין בודע יואל מאסטבוים. ער מיט זיין קינסטלער-קאָפּ האָט זיך אָנגעזעען אין גאנצן זאל... א קאָפּ! איך וויים נישט צו וועמענס קאָפּ עס איז ענלעך. בעטהאָווען, לישט, שובערט. יואל מאסטבוים, וועלכן איך זע דאָ אויף אלענבי... ער דערמאנט מיר גלייך דעם וואַרשעווער ליטע-ראטן-פּאראיין. א טאלאנטירטער, נאָר טאלאנט איז נאָך וויניק. יואל מאסטבוים האָט שטענדיק נעהאט געניאלע פּלענער וועגן אזעלכע ווערק, אז די גאנצע וועלט וועט א כּפּרה גיין. נאָר נישט ליטעראטור אליין. יואל מאסטבוים איז זייער מוזיקאליש. ער קען שטיקער סימפאָניעס אויף אויסנ-ווייניק און אפשר גאנצע סימפאָניעס. מיר האָבן תּפלה געטאָן, ווען ער איז געווען אין פּאראיין, ער זאל נישט כאפן א צווייטן אזא מוזיקאלישן חבר. וויל דאמאלט נייט עס אויף שעהן אווענט אזא טורניר, ווער עס גע-דענקט מער פון בעטהאָווען, פון מענדעלסאָן, פון טשאיקאָווסקין... דא-מאלט איז שוין געווען צופיל מוזיק, כאטש נעם און אנטלויף.

מוזיקאליש איז אויך געווען י. י. פּראפּוס. ער איז געווען א יחסן אין דעם וועלטל. ער האָט שוין געארבעט אין אָנהויב פון אונזער יאָרהונ-דערט אין א יידישער צייטונג, אין פּעטערבורג, אין „פּרייַנד" גופא האָט ער געארבעט. לעצטנס איז ער געווען רעדאקציע-סעקרעטאר פון „מא-מענט", אן אלטער בחור, האָט ליב געהאט גוט אָפּצועסן און גוט זיך אוים-

צושלאָפן, האָט ליב געהאַט מוזיק און שטענדיק געברומט א שורהלע פון א וועלט-קאָמפאָזיציע. האָט ליב געהאַט צו בארימען זיך:

דערביי פלענט ער פון וועסטל-קעשענע ארויסציען א בילעט אויף דעם נאָענטסטן קאָנצערט.

— דו זעסט...

ער האָט זיך פשוט נעריצט דערמיט. ער האָט שוין א בילעט. ע ר

י. מאַסטבוים
(צייכענונג פון פ. פרידמאן)

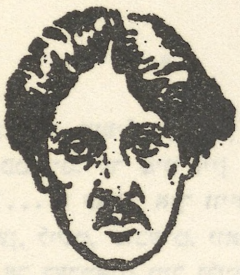

מ. שניאור
(קאָפּיע פון א צייכענונג)

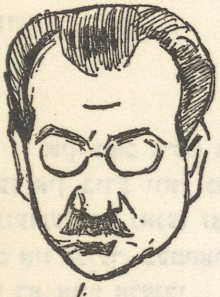

י. י. פראפוס
(צייכענונג פון ש. פיגענבוים)

וועט הערן די סימפאָניע און וואָס איז וועט דער צווייטער, וואָס וויסט אפילו נישט, וואָס דאָס איז אזוינס סימפאָניע?

אמאל פלענט עס וועלן ביי א טישל אזא מין „פילהארמאָניע". הענעך קאָן, דער טאלאנטירטער קאָמפאָזיטאָר, וואָס געפינט זיך איצט אין אמעריקע, דער דיריגענט שניאור, יואל מאסטבוים, פראפוס און אנדערע, איינער דעם צוויטן האָט איבערגעשטיגן אין מוזיקאלישקייט. דערביי קומט צו דער קליינער קיפנים און רופט זיך אָן:

— חברה! איך בין שוין גאָרנישט?

— הא! קיפנים! חזנות, אהער אביסל חזנות!

און קיפּנים הויבט אָן צו דערציילן מעשיות פון חזנים און ער דער-מאָנט זיך ניגונים...

אי, ווי, אי ווי... איך דערמאָן זיך אויך... די אלע טעג, די אלע נאָכמיטאָגס. אלץ און אלעמען דערמאָן איך זיך...

מיר האָבן שטענדיק געוואָלט וואָס וויניקער פאָליטיק און מער חבר-שאפט און דאָך האָט מען פיל מאל געמוזט רעאגירן פאָליטיש. וועו אין לעמבערג האָט זיך געענדיקט דער פּראָצעס פון שטייגערן, וועלכער איז פאלש באשולדיקט געוואָרן אין וועלן דערמאָרדן דעם פוילישן מלוכה-פּרעזידענט און די דאָזיקע באשולדיקונג איז שטאַרק אויסגענוצט געוואָרן פון די אנטיסעמיטן פארן פּראָצעס און בעת דעם פּראָצעס. וועו שטייגער איז באפרייט געוואָרן, האָבן מיר טעלעגראפיש ארויסגערופן דעם באפרייטן מיט זיין באריטן פארטיידיקער לייב לאנדאו צו אונז אין בודע. מיר האָבן אויסגעשטעלט אונזערע טישן און שטולן און געפּראוועט א באנקעט, א דע-מאָנסטראטיוון באנקעט קעגן דער פוילישער רעגירונג און פאר דער אויי-ביקער נערעכטיקייט.

א צווייטן מאל האָבן מיר אָפּגעטאָן א צולהכעיס דער פוילישער רעגירונג צוליב דער באריטער זינגערין איזא קרעמער. איזא קרעמער איז נעקומען קיין וואַרשע זינגען אויף פראנצויזיש, דייטש, ענגליש, פויליש, אי-טאליעניש, רוסיש און... יידיש. עס קאָן זיין, אז צוליב דעם „יידיש" טאקע האָט זיך אָנגעהויבן אין דער רעכטער פוילישער פרעסע א גרויסע העצע קעגן איר. זינגען האָט זי געזאָלט אין דעם רייכסטן זאל פון פוילן, אין דעם פילהארמאָניע-זאל. דעם דאָזיקן זאל האָט א ייד רייכמאן אויסגע-בויט פאר זיין געלט און ער האָט עם אוועקגעשענקט צו דער שטאָט וואַרשע. האָט מען אָנגעהויבן שרייבן אין די צייטונגען, אז איזא קרע-מער איז א קאָמוניסטישע אגענטין, אז זי איז א שונא פון פוילן און אין טאג פון קאָנצערט, עלף אין דער פרי, האָט מען געגעבן צו וויסן דעם אימפּרעסאריא פון דער זינגערין, אז דער קאָנצערט וועט נישט פאָרקומען, פאַרבאָטן און א סוף. די רעפּאָרטערן האָבן אונז די נייעס געבראכט אין דער בודע צום מיטיק און אזוי עסנדיק און שפּאסנדיק האָט זיך איינער פון אונזערע אָנגערופן:

— זאל זי זינגען ביי אונז, אויב די רעגירונג דערלויבט נישט, טא זאל זי זינגען ביי אונז, פאר אייגענע מענטשן...

— און א דערלויבעניש?

— א דערלויבעניש וועלן מיר זיך אליין געבן.

קיין איין אונטערנעמונג אונזערע האט נישט געטארט דורכגיין אן א דערלויבעניש פון רעגירונגס-קאמיסאר. דאס האט געדארט מיט א פראצעס און מיט פארמאכן דעם פאראיין... דאסמאל האבען מיר באשלאסן צו פייפן אויף דער דערלויבעניש און זאל זיין, וואס עס וויל... מען איז מיט דעם פלאן ארייגנגעלאפן אין קאנצעלאריע צו אונזער סעקרעטאר. מען איז באלד אוועק צו איזא קרעמער אין „האטעל אנגעלסקי". זי האט איינגעשטימט. דאמאלט האבן מיר טעלעפאניש איינגעלאדן אונזערע בעס-טע כלל-טוער, אלע פארזיצערס און סעקרעטארן פון די פראפעסיאנעלע און געזעלשאפטלעכע ארגאניזאציעס, אלע מיטגלידער פון אונזער פאראיין. עס האט זיך אנגעקליבן אן עולם פון הונדערטער מענטשן און איזא קרעמער האט פאר אונז געזונגען עטלעכע שעה נאכאנאנד. זי געדענקט נאך אוודאי איצט אין אמעריקע דעם נישט דערלויבטן קאנצערט אירן. איך האב איזא קרעמער געהערט נאך אין אדעס ביי איר אנהויב. איך האב זי געהערט אין לאנדאן און אין פאריז, נאר אזא „די מיזשינקע אויסגעגעבן", ווי דאמלט ביי אונז אויף טלאמאצקע דרייצן, האט זי אפשר קיינמאל נישט געזונגען. זי געדענקט נאך אוודאי דעם באנקעט פאר איר ביז באגינען, די שטימונג די יידישע אין אזא סביבה פון פאלקס-אינטעלינענץ, אזא יום-טובדיקע שטימונג...

דער פיינער אויפטו איז דורכגעגאנגען בשלום. די רעגירונג האט זיך נעמאכט נישט זעעוודיק.

* * *

מיר האבן זיך נישט פארשלאסן פון דער גאס. אונזערע זיבן פענ-סטער האבן דערצו נישט דערלאזט און ווען מען האט זיך אויף א מינוט פארגעסן, זענען געקומען די רעפארטערן און דערציילט אלץ, וואס עס טוט זיך אין דער יידישער וועלט און נישט בלויז אין דער יידישער. אבער מיר

האָבן בעסער געוואָלט זיין א קרעטשמע, ווי א סעקטע און דאָס האָבן מיר טאקע א לאנגע צייט אויסגעפירט אויף צו להכעיס אלע סעקטאנטן, וועלכע האָבן אונז אטאקירט פון פיל זייטן.

א קרעטשמע, אָדער א גאסט-הויז פאר אלע חברים. דאָך אין לאָקאל גופא האָט זיך יעדערער אויסגעוויילט, וועמען ער האָט געוואָלט. עס זענען געווען אזעלכע, וואָס האָבן זיך שטענדיק געהאלטן צוזאמען. אָט דער קארלינסקי האָט זיך נישט געקאָנט שיידן מיט דעם רעאליסטישן דער-ציילער דוד קאסעל און זיי ביידע האָבן געמוזט זיין צוזאמען מיט דעם טונקעלן און די דריי האָבן אויך געהאט שטענדיק א פערטן צו זייערע שמועסן. דער פערטער איז געווען דער העברעאישער לערער ראקאווסקי, וועלכער האָט פון צייט צו צייט געשריבן ארטיקלען אין די צייטונגען. די אלע פיר האָבן זיך פשוט נישט אָפגעלאָזן. זיי האָבן געהאט טעמעס צו רייזן וועגן אלט-וואַרשע, וועגן אלטע עסקנים, משכילים, רעדאקטאָרן, וועגן פרצם הויז, ווו זיי זענען געווען אָפטע געסט, זיי האָבן געהאט א באזונדער מיי-נונג וועגן דער יונגער יידישער ליטעראטור. זיי האָבן רואיק דיספוטירט. עס האָט אויסגעזעען, אז זיי זענען שטענדיק איינשטימיק אין זייערע אָפ-שאצונגען. איינשטימיק אפילו דאמאָלט, וועז מען איז אבסאָלוט נישט אייני-שטימיק געווען...

י. זינגער מיט זיין ברודער זענען קיינמאָל נישט געזעסן צוזא-מען. מען האָט זיי געזעען ביי באזונדערע טישלעך, מען האָט זיי געזעען און שטארק געזען, צוליב די גלאטע שארפע קעפ... די צוויי זענען ג-ווען געבוירענע אָפלאָכערס, נאָר נישט קיין לאָכערס.

איטשע מאיר וויסענבערג האָט געהאט זיין טישל מיט זיינע חסידים. דער ערשטער חסיד זיינער איז געווען האראנטשיק, שפעטער האָבן זיי אויפגעהערט מיט זייער חברשאפט, וויל וויסענבערג האָט נישט ליב ג-האט, אז איינער פון זיינע חסידים זאל ווערן צו זעלבסטשטענדיק, דאָך, וויסענבערג האָט זיך פון דעם נישט געגומען צום הארצן, ער האָט יעדן טאג אנטדעקט נייע טאלאנטן און זיי געהאלטן פעסט לעם זיך, זיי זאלן נישט אנטלויפן. שלמה שיינבערג, א יונגער פראָזאָאיקער, א ווילער, א שטיל'ער, ער האָט געהאט א זעצעריי אין פולאוו און איז יעדע וואָך געקומען נעמען ביי די פארלעגערס נייע קאָפיע. ער איז אויך שטענדיק

געזעסן מיט ווייסענבערגן און געהאט פאר אים גרויס דרך-ארץ. איך פאר-גורע דעם זכרון אין יענע טעג. איך זע די מענטשן, איך הער זייער שמועס. ווי ווייניק פון זיי זענען פארבליבן און די פארבליבענע זענען צעוויט און צעשפרייט, אזוי משונהדיק ווייט איינער פון צווייטן. די, וואס זענען פאר-בליבן, האבן באקומען א שרעקלעכע ירושה, דעם אש פון זייערע פאר-ברענטע משפחות. מיט אזא ירושה וועט מען זיך שטיקן ביז דער לעצ-טער שעה.

טלאמאצקע דרייצן איז א לאנגע צייט נעווען א טראנזיט-פונקט פאר די יידישע שרייבער פון אמעריקע, וועלכע זענען דורך פוילן נעפאָרן בא-זוכן רוסלאנד. אט אזוי משה נאדיר, ליווויק, אפאטאשו, מחנם, הלל רא-נאף. מיר האבן קיינמאל נישט דורכגעלאזן די געלעגנהייט אויפצונעמען א חבר מיט וואס מיר קאנען און מיר האבן דאך א סך שטולן, האט מען נעמאכט באנקעטן. מיט איינעם האט זיך דער באנקעט אביסל פארהא-טשעקט. ער האט נישט נעווארט קיין באנקעט. דאס איז נעווען אונזער ליב-הארציקער פריינט, אונזער אלעמענס פריינט אברהם רייזין. איך האב צו אים א ספעציעלן סענטימענט: פון אים באקומען דאס ערשטע בריוול וועגן מיינע לידער, פון אים די ערשטע אנערקענונגס-ווערטער אין א זשורנאל. אברהם רייזין! איך לאז נישט דורך קיין געלעגנהייט צו דערמאנען זיין „א נעזינד זאלבע אכט", זיין „אין קישן באהאלט איך דאס פנים" און „דער שטויב פון דער ערד איז נעפאלן אויף מיר". מיין טייערער רייזין! מיר ווילן מאכן א באנקעט פאר אייך. ענטפערט ער:

— איך וויל נישט, מען דארף נישט...

— פארוואס?

— מען דארף נישט.

— מיר ווילן חבריש פארברענגען מיט אייך עטלעכע שעה, מיר האבן אייך ליב.

— וואס וועט דארט זיין?

— עס קאן זיין א גלעזל טיי און עס קאן זיין פיש, און ווין.

— ניין! נישט דאס מיין איך. איך מיין, ווער וועט דארט זיין?

— חברים, אייגענע מענטשן, ליטעראטן... מען וועט ריידן און זינגען...

— וואָס וועט מען ריידן?

איך האָב אים פֿאַרשטאַנען. ער האָט מורא געהאַט, מען זאָל נישט ריידן קיין ראַטן-פֿאַרבאַנד. איך האָב אים פֿאַרזיכערט, אַז ער מעג זיין רואיק. איז געווען א באַנקעט און רייזין איז געפֿאָרן קיין רוס-לאַנד. מען האָט אים אין מינסק, ביי זיין אָנקומען, אויפֿגענומען מיט פֿאַראַד. קאַוואַלעריע און אינפֿאַנטעריע מיט אַרטילעריע, מען האָט אים אויפֿגענומען מיט מילִיטער. מען האָט נערעדט צו אים די בעסטע וואָר-טער. ער, דער דיכטער פון פֿאָלק, האָט עס פֿאַרדינט כשר. אָבער נאָך רוסלאַנד, נאָך זיין צוריקקומען קיין אַמעריקע, איז ער גלייך אַריינגע-טראָטן אלס מיטאַרבעטער אין אַנטיקאָמוניסטישן „פֿאָרווערטס". די „בודע" האָט זיך וועגן דעם דערוווסט און די „בודע" האָט געשמייכלט. וואָס מער, ווי שמייכלען? עס זענען געווען א סך קאָמישע און אין דער זעלבער צייט טראגי-קאָמישע געשיכטעס, וואָס נישט פֿאר אונזערע כוחות איז דאָס געווען צו אַנטשיידן... האָט מען אָנגעשטעלט דעם פֿאטעפֿאן און זיך גוט אויסגעטאַנצט. און יעדער איינער פֿאר זיך האָט געטאָן זיין אַרבעט. געשריבן, וואָס ער האָט געפֿילט און איבערגעלִיטן און געווארט און געבענקט...

און מען איז געווען היימיש...

דאָך פון צופֿיל היימישקייט האָט מען זיך אייִנגעווויגט דעם פֿאראיין גרינגצושעצן און אפֿילו זידלען, אָנגרייפן... אייִנענע חברים האָבן דאָס פיל מאָל געטאָן. איך געדענק, ווען דער באַוווסטער זשורנא-לִיסט בערנארד זינגער איז געפֿאָרן באזוכן דעם ראטן-פֿארבאנד, האָבן מיר איינגעאָרדנט פאר אים א געזעגענונג. טישן, שטולן און אביסל משקה. דאָכט זיך אלץ איז פיין, די דרשות אויך פיין. דעם שלום-וואָרט האָט זינגער. ער דאָנקט נישט פֿאר די גוטע וועדטער, ער דאָנקט נישט פאר דער משקה. ער זידלט אונז, ער זאָגט, אז מיר זענען צעפֿוילטע קליין-בירגער, אז מיר זענען פֿארקויפט ביי דער יידישער בורזשואזיע און מיר דינען אירע אינטערעסן. ווי געזאָגט, ער האָט אונז געמאכט אויסצודרייען. געדענדיקט שנעל, געענדיקט שנעל און פֿארלאָזן זיין פלאץ, דורכגעלאָפן דעם גרויסן זאל און א קלאַפ געטאָן מיטן טיר, מיט כעס א קלאַפ געטאָן...

— וואס איז דאס? — האט איינער פון אונזערע געפרענט.

— גארנישט... אז מען פארט קיין רוסלאנד, באדארף מען זיך-לען דעם ליטעראטן-פאראיין...

דאס זעלבע האט אויך געטאן משה קולבאק... איינער פון די בעסטע און איינער פון די עכטסטע יידישע פאעטן. א טייערער יונג. ער איז אוועק פון אונז קיין רוסלאנד מיט א גוטן, ריינעם ווילן, מיט גלויבן... ער איז געווען א סמארגאנער און געלעבט אין ווילנע. געליבט געווען ביי דער יידישער יוגנט ביז גאר. זיי האבען דארט געווינט אין ווילנע, בעת ער איז אוועקגעפארן. דאך ער האט זיך איינגעשפארט: רוסלאנד. דארט איז זיין פלאץ און דארט איז זיין צוקונפט. פאר זיין אוועקפארן פון פוילן איז ער געקומען צו אונז זיך געזעגענען. מיר האבן אים פיין באגלייט, פיין, וואס פיינער קאן שוין נישט זיין. די בעסטע סעודה און די בעסטע ווערטער. ער האט עס פארדינט מיט זיינע „ליט-ווישע מאטיוון", מיט זיינע „וועלפישע לידער". עס איז גוט, ווען מען קאן מאכן א מענטשן קאמפלימענטן פארדינטע, ערלעבע... משה קולבאק איז געווען אזא מענטש... אבער, ווי איבערראשט זענען מיר געווארן, ווען אין יענעם אוונט האבן מיר פלוצלינג דערהערט פון אים:

— איר זענט דא אלע פארפוילט, איר זענט א קנעכטישער עלעמענט אין דער יידישער ליטעראטור, א שעדלעכער עלעמענט, מען דארף אייך אלעמען אויסראטן...

מיר האבן זיך ביי די טישן דאמאלט איבערגעקוקט און מיר האבן געשמייכלט: אז מען פארט קיין רוסלאנד, באדארף מען זידלען דעם ליטעראטן-פאראיין. די „בודע" האט נישט רעאגירט. די בודע האט זיך געלאזן זידלען און באליידיקן, מן הסתם באדארף אזוי זיין. עס איז נישט קיין אומגליק, אז מען ווערט באליידיקט. אבי דער באנקעט איז געווען א שיינער, אן אויפריכטיקער. קולבאק איז אין רוסלאנד געווארן אוים. פארוואס און פאר ווען וויסן מיר ביז היינט נישט. פארוואס תפיסה און פון וואס געשטארבן? פרעג דעם ווינט!...

די שאטנס און די ליכטיקע זייטן, אלץ צוזאמען איז דאס טייער געווען. אפילו די ארויסגעבערס, די באלעבאטים פון אונזערע צייטונגען

די גרינדער און ערשטע רעדאקטאָרן פון „היינט"

(פון רעכטס צו לינקס): ש. י. יאַצקאַן, נחמיה פינקעלשטיין, נח פינקעלשטיין.
(עם שטייען): א. גאָלדבערג און א. נאוועז

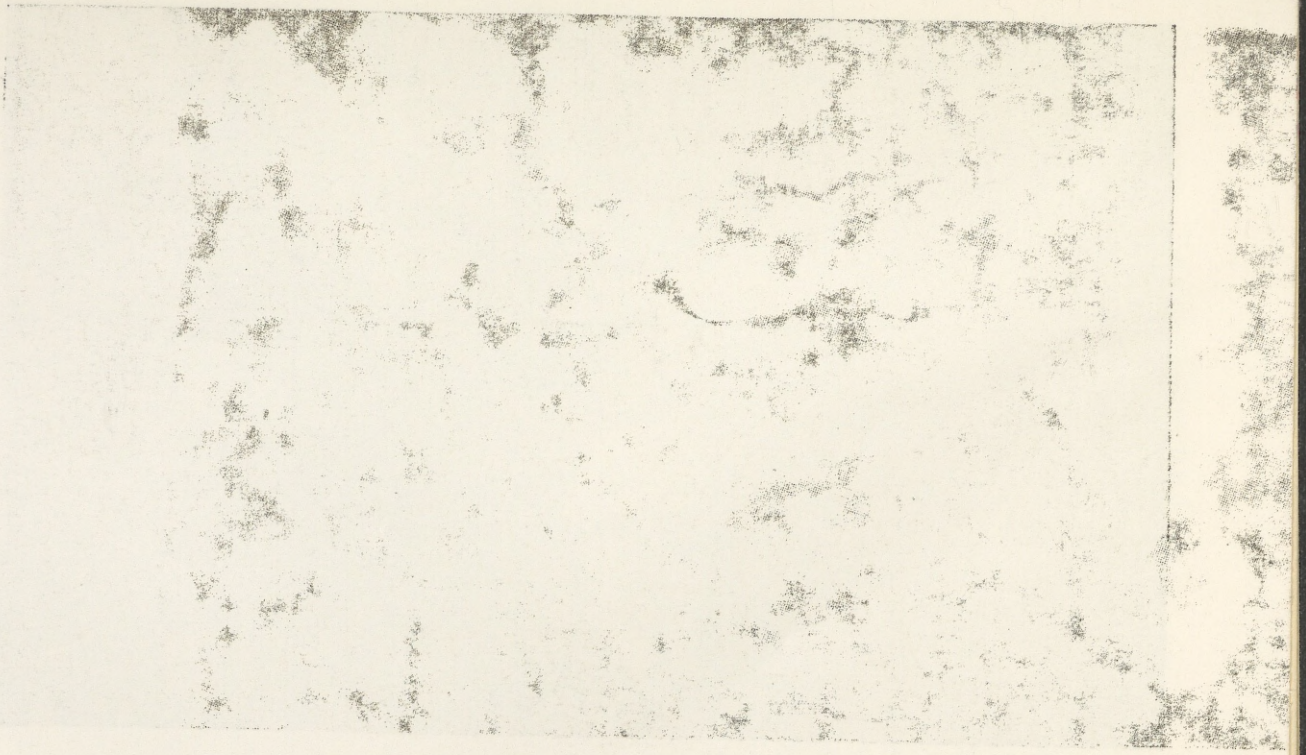

— איך געדענק פאר די צוואנציק יאָר קיין איין ביטערן קאמף מיט זיי, איך נעדענק נישט קיין לאנגע שטרייקן, קיין נעשרייען. נישט געווען צווישן זיי קיין פארביסענע, נישט געווען קיין עקספלאָאטאציע. פאר-קערט, די גרעסטע צאָל צייטונגס-ארבעטער האָבן געמאכט א פיין לעבן.

די באלעבאטים פון די יידישע צייטונגען זענען אביסעלע געווען ברוגז אויף דער „בודע". דער פאראיין האָט געקעמפט פאר זיינע מיטגלידער און האָט אויסגעקעמפט פאר זיי, וואָס נאָר עס איז מעגליך געווען. אין דעם קאמף מיט די באלעבאטים האָט ביי אונז געהערשט א גרויסע דיס-ציפלין. נישט געווען אזא מיטגליד, וואָס זאָל די דיסציפלין ברעכן. א וואָרט פון אונזער פראָפעסיאָנעלער סעקציע איז געווען הייליק און „שטרייק" איז געווען דאָס בעסטע געווער. גלייכצייטיק מוז מען צוגעבן, אז די באלעבאטים אונזערע זענען נישט געווען קיין פארביסענע „באסן". מען איז כמעט שטענדיק דורכגעקומען אין אלע קאָנפליקטן. די באלעבא-טים פון „היינט", די ארויסגעבערס ש. י. יאצקאן, די ברידער נח און נחמיה פינקעלשטיין, פון זיי איז יאצקאן געווען אביסל איינגעשפּארט, ער האָט געהאט זיין אייביקן מאָטיוו: איז א מיטארבעטער פעאיק, אָדער טאלאנטירט — קומט אים צו צאָלן, וויפיל ער וויל, איז ער אָבער א טויגניכץ — באדארף מען אים שנעלער אוועקשיקן. אין פראקטיק איז אָבער געווען אנדערש, מען האָט געמוזט א סך טויגניכצן שיצן און פארטיידיקן. נח און נחמיה פינקעלשטיין, די צוויי איידעלע געשטאלטן פון אונזער פרעסע-וועלט, זענען ווערט דערמאָנט צו ווערן מיט רעס-פעקט. זיי וועלן נישט פארגעסן ווערן ביי אונזערע גראָטעווטע זשור-נאליסטן און שריפטשטעלער. זייער פארנעם אין דער ארבעט, זייער באציאונג צו די מיטארבעטער...

נח פינקעלשטיין איז איצט אין פאריז, אלט און קראנק. פראנצויזן האָבן אים גראָטעווט. נחמיה... אין קאלך-אויוון.

עס איז געווען ביי דער יידישער פרעסע סוחרישע קאָנקורענץ, אביסל צופיל געטומלט אפט, געווען... ווו איז דאָס נישט פא-ראן? אָבער לאָמיר ארויפלייגן רואיק די האנט אויפן הארצן און זאָגן, וואָס עס וויל זיך זאָגן: מען איז געווען מענטשלעך איינער צום צווייטן. איך וואָלט עס אויסגעדריקט און איינגעפאסט אין אונזערס א ווערטל,

„יידישע נזלנים". איך געדענק, וועו די „אגודה" האָט נישט געהאט קיין דרוקעריי פאר דעם „יידישן טאג-בלאט", זענען זיי געגאנגען, די ארטאדאקסן, צו דער בונדישער „פאלקסצייטונג" און געבעטן, מען זאל זיי דערלויבן צו דרוקן זייער פרומע צייטונג אין דער אפיקורסישער דרוקעריי. אין פינף מינוט איז די טראגזאקציע געמאכט געוואָרן און דער חבר נח, נח פאָרטנאָי, דער פירער פון „בונד", האָט זיי געוווּנטשן „מזל" מיט דעם טראדיציאָנעלן „גאָט זאל העלפן"...

וועו איינער פון די ארטאדאקסישע פירער האָט דאמאלט געפרענט נחן:

ווי וועט עס איצטער זיין? מיר וועלן דרוקן ביי אייך אונזער צייטונג און מיר וועלן אייך, בונדיסטן, קריטיקירן, מיר וועלן אייך אפשר אויך זידלען.

אויף דעם נח פאָרטנאָי:

— קלאפט, וויפיל עס גייט אריין.

נעווען ביי דער יידישער פרעסע קאנקורענץ, דאָך, וועו עס פלעגט קומען אן ענין, וואָס באלאנגט דעם גאנצן יידישן כלל, דאמאלט איז מען געווען אייניק. וועו דאָס געריכט האָט פארמשפט כאסקעליעוויטשן צום טויט פאר דערמאָרדן אין בריסק א פוילישן זעלנער אין גראנגל, דאמאלט האָט אויך דאָס זעלבע געריכט נעגעבן מאטיוון צו דעם פסק. מאטיוון בייזע, אנטיסעמיטישע מאטיוון, וועלכע האָבן סטימולירט צו פאָגראָם. די יידישע פרעסע האָט געמוזט רעאָגירן, אבער ווי רעאָגירט מען, וועו קריטיקירן א געריכט-אורטייל טאר מען נישט. אוו דאמאלט נאָך, וועו דער אנטיסעמיטיזם האָט אזוי ווילד געבושעוועט, דאמאלט, צוויי יאר פאר דעם נייעם הורבן... עס האָט ממש געדראָט, אז די נאנצע יידישע פרעסע זאל פארמאכט ווערן. האָט מען זיך באראטן אין ליטעראטן-פאראיין, ביז צוויי ביינאכט. אנטיי האָבען אין דער באראטונג געזומען: ה. ערליך, פנחס שוואַרץ, נח פרילוצקי, לאזאר קאהאן, משה אינדעלמאן, דוד פלינקער, בערנארד זינגער, ב. כילינאָוויטש, אלחנן צייטלין, נתן שוואלבע, מארק טורקאָוו, חיים פינקעלשטיין וועו בער ראזען. די אנגענומענע רעזאלוציע, וואָס האָט שארף קריטיקירט דאָס געריכט מיט דער פוילישער רעגירונג אינאיינעם איז געווען אבליגאטאָריש

די לעצטע פארוואלטונג פון וואשעווער
זשורנאליסטן-סינדיקאט (יידישע סעקציע).

עס זיצן פון רעכטס צו לינקס: חיים פינקעלשטיין, בערנארד זינגער, נתן שוואלבע, בן-ציון כילינאוויטש
און מארק טורקאוו. עס שטייען דוד פלינקער, ש. קלעין, פנחס שוואַרץ און בער י. ראזען.

BIBLIOTEKA NARODOWA
BN

פאר אלע יידישע צייטונגען און איז אפגעדרוקט געוואָרן. אלע זענען באוווסטזיניק אויף דעם געגענגען און ריזיקירט צו ברענגען א קרבן די נאנצע פרעסע אונזערע פאר עטלעכע ווירדיקע ווערטער... מען האָט נעקעמפט מיט די שוואכע ווערטער פון ווארט-קאמף. די אטאם-באָמבע איז נאָך דאמאלט נישט געווען. אויף דער פוילישער רעגירונג, וועלכע האָט זיך דאָך נעמוזט רעכענען אביסל מיט דער וועלט, האָט אונזער אפגעדרוקטע רעזאָלוציע שטארק געווירקט. דאָך די פרעסע, די יידישע, איז נישט אפגעשטעלט געוואָרן. די געהיים-פאָליציי, די פוילישע, האָט בלויז געזוכט און געוואָלט דערגיין, ווער עס זענען די מחברים פון דער רעזאָלוציע, זיי האָט מען געוואָלט צוציען צום געריכט. צוויי יאָר ביז דער מלחמה איז די אויספארשונג געווען אין נאנג און די אנגענטן פון דער פאָליציי האָבן זיך גארנישט דערוווסט.

אין ליטעראטן-פאראיין האָט מען געבטלט, געטאנצט, געטריבן אביסל רכילות, אבער קיינער פון אונזער חברה האָט נישט געוואָלט אריינקומען אין פאראיין מיט אן אראפגעלאָזענעם קאפ. פאר אזא אויי-נעם, וואָס האָט נישט רעאגירט ווירדיק אלס מענטש און ייד, א „מאש-קע" האָט ביי אונז קיין פלאץ נישט געהאט, קיינמאל נישט. מיר האָבן יעדע אויגלאדונג פון די פאָליאקן געוווינען און געמאָסטן. מיר זענען געווען פארזיכטיק מיט אונזער כבוד. נישט דערפאר, ווייל מיר האָבן געוואָלט זיין יחסנים, נאר מיר האָבן נישט געוואָלט, אז די יחסנים זאָלן אונז טאָן א טובה. מיר האָבן געוואָלט זיין געבעטענע, נאר נישט קיין אויסגעבעטענע. אין די פוילישע זשורנאליסטישע און ליטעראריש קריזיז האָט מען נאנץ גוט געוווסט וועגן דעם און זיי האָבן זיך באמיט צו זיין מיט אונז אין ארדענונג.

5

שטולן...

אויף טלאמאצקע דרייצן אין אונזער לאקאל זענען געווען א סך שטולן. א שפע פון שטולן, אן איבערפלום. אזעלכע טונקעלע, לייכטע, ווינער שטולן. ביז פינף הונדערט שטיק אזעלכע, אויף א פארלעזונג האבן מיר באדארפט אויסנוצן ביז דריי הונדערט שטיק מאקסימום. זענען צוויי הונדערט בענקלעך פארבליבן אין רעזערוו. מיר זענען פשוט נעווען באלאגערט פון שטולן, מען האט זיי געשטופט צו דער וואנט, אין דיווינקלען, אין קאריאר זיי געשארט און קיינמאל פון זיי נישט פטור געווארן.

פאר די צוואנציק יאר פון פאראיינם עקזיסטענץ זענען אין דעם גרויסן זאל פארגעקומען א סך פארלעזונגן, געזאנג-ארויסטרעטונגען, אקטיארישע ארויסטרעטונגען.

אויסער די אלע פארלעזונגען אין לאקאל גופא, האט דער פאראיין אויך איינגעארדנט א סך גרעסערע אונטערנעמונגען אין פארשידענע טעאטערס, שטאטישע זאלן און אפילו אין דעם צירק, וועלכער האט ארויסגענומען איבער זיבן טויזנט מאן. דער ברייטער עולם האט געהאט א סך צוטרוי צו אונז און אויך א סך... פרעטענזיעס, ווען אן אימפרעסע האט זיך נישט איינגעגעבן. די קלענערע, מער אינטימערע ארויסטרעטונגען זענען פארגעקומען ביי אונז, אין אונזער ליבהארציקער היים. דא האט מען זיך דורכגעשמועסט מיט אונזערע צוהערערס אויפן שענסטן

אופן. געווען אין ווארשע אזעלכע יידן, וועלכע האָבן באזוכט אלע אונ-
טערעמונגען פון ליטעראטן-פאראיין אָן אויסנאם, דאָס זענען געווען
חסידים פון טלאמאצקע דרייצן, איבערגעגעבענע. חדשים לאנג נאָכאנאנד
האָט דאָרט געשפּילט דאָס מאריאנעטן טעאטער „מאָדיקאָט" פון אמע-
ריקע. עס האָבן דאָרט געטאַנצט אויף דראָט די „ליאלקעס" פון דעם
מאלער וויצעק ברוינער, עס זענען דאָרט פאָרגעקומען הונדערטער באנ-
קעטן. איך רעכן, אז א סך מער, ווי טויזנט אונטערנעמונגען האָט דער
פאראיין דורכגעפירט פאר זיינע צוואנציק יאָר. די שטולן האָבן גוט זיך
אויסגעדינט, א סך פון זיי האָבן געגומען הינקען, זיי האָבן פארלאָרן
די הילצערנע פיס. די קאליע געוואָרענע שטולן האָבן זיך געוואלגערט צו-
זאמען מיט די גאנצע. אָנגעוואָרפענע איינס אויפן צווייטן, געפלאָכטענע
פיראמידן פון זיץ-בענקלעך.

פון וואנעט אזוי פיל שטולן?

מיר האָבן זיי נעבאָרגט ביי דעם ארויסגעבער פון „היינט", ביי
נחמיה פינקעלשטיין און צוריק נישט אָפּגענעבן. נחמיה פינקעלשטיין
איז געווען דער פאָרזיצער פון „הזמיר". דער „הזמיר" איז ליקווי-
דירט געוואָרן פון די דייטשן אין דער ערשטער וועלט-מלחמה. דאָס
פארבליבענע פארמענען פון דער ליקווידירטער אינסטיטוציע האָט מען
אריינגעשטעלט אין א שפייכלער אויף דער גאס כלאדנע, דאָרט וווּ עס
האָט זיך געפונען די רעדאקציע פון „היינט". אין דעם פארמעגן זענען
אויך אריין שטולן. זענען זיי אריינגעפאלן צו אונז. א ים מיט שטולן,
מען האָט זיי נעשאָרט פון איין צימער אין צווייטן. אבער עס האָט
געלוינט צו האָבן פון זיי אזוי פיל צרות. געלוינט האָט עס אפילו צוליב
הערשלען אליין. וועז הערשעלע דאניליעוויטש האָט נישט געהאט קיין
נעלט און ער האָט מורא געהאט צו פאָרן אין זיין הענריקאוו, צו זיין
ווייב, פלענט ער נעכטיקן אין דער בודע און דער נעלעגער איז טאקע
נעווען אויף עטלעכע שטולן...

איך קוק איצט אריין אין דעם שטולן-לאבירינט, איך זע זיי אָנגע-
וואָרפן און איך זע, ווי זיי זענען אויסגעשטעלט סימעטריש, ווי אין א
פאראד, ערב א פאָרלעזונג, אָדער ערב א באנקעט ארום די טישלעך. איך
רייד מיט די שטולן, ווייל די גרעסטע צאל פון די חברים, וועלכע זענען

געזעכן אויף זיי, זענען שוין נישטאָ. דער פאראיין האָט זיי אלע אריינ-
נענומען, דער זכרון האָט זיי איינגענעמטלט אין זיך, אָבער א בוך איז א
באשרענקטער ענין... פערציק יאָר צוריק האָב איך באקאנט מיט
לאזאר קאהאן. נעכטן באקומען א ידיעה, אז ער איז געשטאָרבן אין פאר-
ווארפענעם שאנכאי. יאָרן האָבן מיר דורכגעמאכט צוזאמען אין לאָדזש,
אין דער דאָרטיקער פרעסע, אין „הזמיר", „דראמאטישע קונסט" און
אין דער „הארפע". יאָרן צוזאמען אין ווארשע און טאקע אין דער
„בודע". איך פלעג לייכט צוגיין צו זיין טישל, ווייל א לייכטער מענטש
איז ער נעווען, א פרײַנדלעכער. זיין ברודער ישראל דערמאָרדעט בעס-
טיאלישע פון די דייטשן, זיינע קינדער פארלאָרן אין לויפן קיין רוס-
לאנד. יעדער איינער, וואָס רוקט זיך ארויס פון זכרון, דערמאנט גלייך
זיינע צרות. דער מיטארבעטער פון „פאלקסצייטונג" לייזער לעווין, ער
איז נעשטאָרבן אין קאָוונע פון בענקשאפט צו זיין קינד, וואָס איז פאר-
בליבן אין נעטאָ, אין ווארשע... דער פרייַלעכער דרייקורס פון „רויטן
עקספרעס" פארברענט נעוואָרען, ליפע קעסטין פון „מאָמענט" דערשאָסן
נעוואָרן אָנהויב מלחמה אין מעזריטש. הראנטשיק האָט זיך אליין
איבערגעשניטן דעם האלדז, וועו ער האָט געזען, ווי די דייטשן פייניקן
די יידן. דער בעלעטרימסט רייזפעדער — פארשוווונדן אין אש. ווולמאן
דער קאָרעקטאָר, כאיקין דער קאָרעקטאָר, לערמאן דער רעפאָרטער — די
פנימער האָט מען נעזעען יעדן טאָג. יעדער איינער פון זיי האָט אין אמאלי-
קע טעג צוגעשארט א שטול צום ערשטן טישל און פארבראכט אין שמועס,
אין שפאס, אין לצנות... און גאנץ אפט האָבן זיי ביי די טישלעך נע-
שריבן, יעדער איינער דאָס זיניקע.

דאָס, וואָס מיר האָבן נעהאט אזוי פיל שטולן, האָט אויסגעזען
ווי א סימבאָל: עס באדארפן קומען נייע טאלאנטן, זיי מוזן קומען און
איבערנעמען די ירושה פון פרץ, שלום-עליכם און מענדעלע. זיי מוזן קו-
מען פון די שטעט די יידישע און פון די שטעטלעך און אויב זיי וועלן זיך
ערגעץ-ווו באווייזן, וועלן זיי זיין ביי אונז, מיט אונז צוזאמען, מיר
האָבן צוגעגרייט א לאקאל פאר זיי און שטולן האָבן מיר אוועקגעשטעלט
פאר זיי.

אין אונזער נעזעמל זע איך נח פרילוצקין... א זשורנאליסט, א

פאָעט, א פּרעכטיקער רעדנער, א דעפוטאט אין סיים, א פירער פון דער „פאָלקס-פּאַרטיי", א פילאָלאָג. שטענדיק אין יום-טובדיקן בגד מיט דער פּיינער באָרד. נישט קיין גרויסע באָרד, דאָך אַן אויסגערעכנטע, זי זאָל צוגעבן חשיבות און ערנסטקייט. ער וואָלט באַשטימט געלעבט רואיקער, ווען ער פּאַסט זיך צו צו אַן אַנדער אידעאָלאָגיע, אַן עקשן געווען. קיין טאָג-טענלעכער באַזוכער פון פּאַראיין איז ער נישט געווען, דאָך פון צייט צו צייט איז ער געזעסן ביי א טישל מיט זיינע מענטשן, מיט די פּאָלקיסטן. זיין נאָענטער פרייַנט אשר פּערעלמאַן, דער מיטאַר-בעטער פון „מאָמענט", איז שפּעטער אַוועק קיין רוסלאַנד און דאָרטן פּאַרשוווּנדן. דעם זעלבן סוף האָט אויך געהאַט אין רוסלאַנד דער יונ-גער היסטאָריקער מאָקס עריק... אין קאָלייַדאָסקאָפּ פון די בודע-גע-שטאַלטן שוועבן פרויען-געשטאַלטן... די דריי רחלס: רחל פייגענבערג, רחל קאַרן און רחל אויערבאַך. צום גליק זענען זיי אַלע דריי צווישן די לעבעדיקע. א פערטע רחל, די רחל האַלפערן, די באַוווסטע ארטיסטין, גע-פינט זיך אין אויסטראַליע. די הארמאָטן און די אעראָפּלאַנען קאָנען נאָנט שנעל צעשמעטערן נאָנצע גאסן און קוואַרטאַלן, אָבער דאָס, ווָאס איז אייננעבאָקן אין הארצן, קאָן אפילו אזא חורבן אויך נישט צע-שמעטערן. דער פּאַרבּרענטער נעכטן הויבט זיך אויף פון אש און קומט אַריין אין קליינעם צימער. דער נעכטן ווידערהאַלט זיך אין אַלע דע-טאַלן, דו הערסט די פּריערדיקע געשפּרעכן, הערסט ערנסטע ווערטער און לייכטן שפּאָס, זעסט פּנימער, אויגן, דו זעסט דעם גאָנצן צוזאַמען פון א נומער דרייצן פון א טלאמאצקע גאָס, פון וועלכע עס איז שוין קיין סימן נישטאָ. דו זעסט די שטולן...

זיי האָבן געדינט דעם פּאַראיין פון ווארשעווער ליטעראטן און זשורנאַליסטן, זיי האָבן געדינט אַלע קלענערע און גרעסערע אָקטיאָרן פון יידישן טעאטער, וועלכע זענען געווען אונזערע שטענדיקע געסט, אַלע מאָלער און מוזיקער, אַלע געסט, ווָאס זענען געקומען צו אונז פון די אמע-ריקעס. א גרויס פּאַרנעניגן איז דאָס געווען צו דערלאַנגען א שטול דער מאמען פון יידישן טעאטער, אסתר-רחל קאמינסקא. מיט גרויס דרך-ארץ פּאר איר. מען האָט זי גערופן די מאמע פון יידישן טעאטער, אָבער איך וויל דאָ זאָגן, אז מיט דעם זעלבן רעכט האָט מען זי געקאָנט אָנ-

רופן „די מאמע פון אלע מאמעס". זי מיט איר הדרת-פנים האט קודם כל דערמאנט „מאמע". נישט „באבע" און נישט „מומע", נאר בפירוש מ א מ ע. שוועד צו איבערגעבן דעם קאלאריט פון איר קול. וואס האט צו איר אזוי געצויגן? הארציקייט, יידיש-מענטשלעכע באציאונג צו יעדן איינעם, פרומקייט געקרוינטע און אין דער זעלבער צייט פרייקייט און פארגעבונג צו יעדן איינעם. אפט קוקן מיר צו א געדיכטן בוים און מיר קאנען זיך נישט אפרייסן פון זיין זאפטיקער גרינקייט, מיר געניסן פון זיין שאטן. אזא טייערער בוים, האט אזוי פיל פרוכט גענעבן און איצט באהאלטן מיר זיך אונטער זיינע געדיכטע צווייגן... אסתר-רחלס געבענטשט לעבן האט אונז אזא בוים דערמאנט. אט רעדט זי אזוי מונטער-פריינדלעך:

— געקומען צו אייך אביסל, קינדערלעך!

די „קינדערלעך" זענען געווען די חברים פון ליטעראטן-פאראיין און נישט איינער פון זיי האט שוין אליין געהאט א גרויען קאפ. די „קינדערלעך" זענען געווען די הערשער פון געדרוקטן וואָרט פון יידישן פוילן, אבער עס איז געווען א מחיה צו פארברענגען מיט דער פרוי, וואס האט זיך צוועקגעזעצט אויף אונזערס א שטול און גענומען יעדן אויספרעגן, ווי ער לעבט און וואס ער מאכט. געווען א פריינט פאר אלעמען. דאס האט יעדער איינער געפילט, געווען א שוישפילערין פון גאטס גנאד און געווען עפעס מער, ווי א שוישפילערין, — א געבענטשטע פרוי. דער נאמען אסתר-רחל קאמינסקא האט אין פוילן געקלונגען, ווי א מוזיקאלישע שורה...

א מאדנע גוטסקייט איז געלעגן אויף איר פנים, נישט קיין ווייך-צעקראכענע גוטסקייט פון א פלאפלערקע א יידענע. אויב מען קאן זיך אזוי אויסדריקן, באדארף מען זאגן, אז אסתר-רחל האט געהאט א שטאלצע גוטסקייט, וואס איז געגאנגען פון אינערלעכע ווירדע און מענטשלעכקייט.

זי פלענט קומען צו אונז מיט איר טאכטער, מיט אידא קאמינסקא, מיטן אייניקל... צו אונז פלענט מען קומען אפרועו און פארברענגען. די יידישע אקטיאָרן האבן ביי אונז פארנומען א סך שטולן. פון טלאמאצקע דרייצן, פון אונזער פענסטער, האבן מיר געזעען דעם נומער

די מאמע פון יידישן טעאטער

אסתר-רחל קאמינסקי

BIBLIOTEKA NARODOWA
BN

צוויי פון לעשנא נאס. דאָרט אויפן דריטן שטאָק איז נעווען דער פאר-איין פון יידישע אקטיאָרן. א טומלדיקער פאראיין, מיט א סך מיטגלידער, אבער דאָס איז זיכער, אז פיל פון די יידישע אקטיאָרן זענען מער גע-זעסן ביי אונז, ווי אין זייער אייגענעם לאקאל. ביי אונז איז נעווען היימלעכער, א טייערער פונקט נעווען, די טלאמאצקע דרייצן. פון איין זייט די סינאגאגע מיט דער בארימטער טלאמאצקער ביבליאָטעק, פון דער צווייטער זייט, אויף לעשנא „איינס", דאָס יידישע טעאטער „צענטראל", דער ארטיסטן-פאראיין אויף לעשנא צווי, אונטן אין אונ-זער הויז דער גרויסער באר „מעטראָפאל", אנטקעגן דער רעסטאָראן „גערטנער". ליכט, באוועגונג בייטאָג און ביינאכט און מיר מיט אונ-זער בודע, מיט אונזער אפענער טיר, מיט געסט אריין און ארויס. ביז דעם יאָר טויזנט נייַן הונדערט דריי און צוואַנציק איז אין וואַרשע נעווען „די ווילנער טרופע", דאָס שענסטע, וואָס יידיש טעאטער האָט ווען עס איז פארמאגט. די גאנצע טרופע, אלע חברים אָן אויסנאם, זענען אין די פרייַע שעהן נעוזסן אויף אונזערע שטולן. דער פאראיין איז נעווען זייער היים, פונקט ווי עס איז נעווען אונזער היים. און אזוי זיצנדיק און פארברענגענדיק מיט זיי צוזאמען, האָט מען אפט געפראוועט טעא-טער פאר זיך. צו אלע פראָדיעס און קאלאמבורן, צו אלע אנעקדאָטן און קליין-שטעטלשע מעשיות האָט קיין סוף נישט געגומען. דער אנפי-רער פון די שפאסן איז כמעט שטענדיק נעווען נאכבוש, דער בארימטער משולח אין דער ערשטער אויפפירונג פון „דיבוק". אין פאראיין, אין אונזערע פארברענגענישן, פלעגט מען לייכט איבערגיין פון ערנסט צו לייכטזין. דאָס איז דאָך נישט נעווען קיין אקאדעמיע און אויך נישט קיין מאנאסטיר. דאָס איז נעווען א פרייַע היים: זיי, ווי דו ווילסט.

ווייזט אוים, אז דאָס ביסל לייכטזין איז נעווען א נויטווענדיקייט פון אונזער חברה, ווייל שטענדיק, ווען די בודע פלעגט צוליב א געווישע סיבה ווערן צו ערנסט, דאמאלסט זענען א סך שטולן נישט געווען פאר-נומען, דער עולם איז דאן ווייניקער געקומען. די וואָס רייַדן א נאנץ לעבן דורך זייער שרייבן פאר אנדערע, האָבן אויך געוואָלט פאר זיך אביסל רייַדן און די אקטיאָרן אונזערע, וואָס שפילן יעדן אָוונט פאר אנדערע, האָבן אויך געוואָלט פאר זיך אביסל שפילן, דאָס איז א פארשטענדלעכער

און א בארעכטיקטער ענאַאיזם. אין שפּאַם און לייכטזין זענען די אק-טיאַרן ביי אונז געווען א מער נוצלעכער עלעמענט, זיי האָבן געליפערט דעם אמתן מאטעריאל. צוערשט האָבן זיי געלאכט פון אלעמען, פון די טעאטער-באזוכער, פון זיין געשמאק און דערנאָך האָבן זיי געלאכט איי-נער פון צווייטן, קאָפּירט מארעווסקין מיט זײַן הייזעריקע שטימע און נאָכגעמאכט די אינטאָנאציע פון משה קארפינאָוויטש. משה קארפינא-ויטש איז געווען א וויכטיגער, אן אימפּרעסאריאָ. ער האָט נערעדט זייער אייגנהאַלטן און זייער לאַנגזאַם. מען האָט אויף אים געזאָגט, אז אוי-דער ער רעדט ארויס א וואָרט, האלט ער עס פּריער א שעה צייט אין זיין שווארצער בּאָרד. אז ער איז געקומען אננאזשירן אן אקטיאָר, איז צו-גענאַנגען אזא שמועס:

— איר וועעט ביי מיר ספּילן „דער", וואָס קריגט די פּעטש"...

— וואָס הייסט איך וועל שפּילן? — פּרענט דער אקטיאָר פּאר-וונדערט...

— איר וועעט ספּילן און א סוף...

— וואָס הייסט?

— עס הייסט, אז אויף ביאַליסטאָקער גאַסן הענגען סוין אפּיסן מיט אייער נאָמען...

— אָן מיין וויסן?

— איר דארפט ניסט וויסן, איר דארפט ספּילן... דער צוג גייט אָפּ האלב דריי, די פּאָרסטעלונג הויבט זיך אָן האלב ניין.

און דער אקטיאָר איז טאקע געפּאָרן און טאקע געספּילט...

משה קארפינאָוויטש האָט נעהאט זיין משפּחה אין ווילנע. אהיים פלענט ער קומען צווי אָדער דריי מאל א יאָר. פון זיינע קורצע באזוכן האָט זיך אָנגענאמלט א פּולע שטוב מיט קינדער, א סך קינדער. משה קארפינאָוויטש האָט נישט געוווסט וויפיל קינדער ער האָט און ווי זיי הייסן. איינמאָל, וועו ער איז געקומען אהיים, האָט אים דאָס ווייב אָנגעזאָגט די טרויעריקע בשורה, אז יאָסעלע איז קראַנק...

— וואָס הייסט? — האָט קארפינאָוויטש געפרענט אן איבערראש-טער — איך פּארסטיי ניט... מיר האָבן א יאָסעלע אויך?

* * *

די יידישע אקטיאָרן זענען מיינסטנס געקומען פון קעלער, פון אָרעמ-קייט און פון דער הפקר-גאס. פיל פון זיי זענען געווען פאַרביסן און בייז אפילו. דער קאמף פאר עקזיסטענץ האָט אויסגעארבעט ביי פיל פון זיי א פארניכטנדיקע גרינגשעצונג צום צווייטן. קעגנזייטיק האָבן זיי זיך אָנגערופן „קאיאף". דאָס איז א ספעציעל אקטיאָרישער אויסדרוק. „קאיאף" באדייט טאקע „פארביסענער", נישט חברישער. מען קאָן גלויבן, אז דאָס צונויפקו-מען זיך מיט אונז, מיט די שרייבער און מאלער, מיט געזעלשאפטלעכע טוער, וואָס פלעגן ארויסקומען צו אונז, האָט גוט געווירקט אויף די אקטיאָרן, אפילו אין זייערע באציאונגען פון איינעם צום צווייטן. אביסל חברשאפט איז דאָך צוגעוואקסן. אויסער דעם איז צו דער אקטיאָרישער משפחה אלץ מער צוגעקומען אינטעליגענץ, ארטיסטן מיט מער בילדונג און דער טעאטער-עולם איז אויך געווארן אן אנדערער, א בעסערער.

נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה האָט דאָס יידישע טעאטער גוט אָנגעהויבן... דאָס יידישע טעאטער און די גאנצע יידישע ליטעראטור האָט שטענדיק גוטע „אָנהויבן" און דערציט קיינמאל נישט ביזן סוף. פרץ הירש-ביינס טרופּע איז געווען א טייערער אָנהויב. די לאדזשער „דראמאטישע קונסט" איז אויך געווען א גוטער אָנהויב. דאָס טעאטער „צענטראל" אין וואַרשע, די „וילנער טרופּע". וווּנדערבאר ליכטיקע אָנהויבן.

און אין דער ליטעראטור? פרצס יום-טוב-בלעטער אין וואַרשע און די „ליטעראַרישע מאָנאטשריפטן" אין וילנע און צענדליקער, אפילו הונ-דערטער קלענערע און גרעסערע אָנהויבן, וואָס האָבן זיך שנעל געענדיקט. די גאנצע יידישע קולטור באשטייט בלויז פון אָנהויבן. איין זאָך איז ביי אונז אין דעם הינזיכט מער ווי אן אָנהויב: דער וילן צו שאפן פאר יעדן פרייז און אין אלע באדינגונגען. א מאָדנע זאָך מיט אונזער טייערן יידיש. עס גייט כסדר אונטער און מאכט א לעבן פון אונטערגאנג... יידיש לעבט נאָך אפילו א י צ ט צו לאנגע גוטע יאָר. עס לעבט נאָך. דער בעס-טער סימן: מען זידלט נאָך אלץ דיין מאמע-לשון, וויל הארציקע און נשמהדיקע שפראך שאפט מען נישט אף מיט קיין צירקוליאר און מען שאפט עס אויך נישט מיט קיין צירקוליאר.

אין וואַרשעווער ליטעראטן-פאראיין האָט מען אמוויניקסטן דעצא-טירט וועגן דער שפראכן-פראגע, דאָס האָט מען איבערגעלאָזן פאר אנדערע.

מען האָט אויך נישט דעבאטירט וועגן דער נאטירלעבער לופט, מיט וועלכער מען אָטעמט. אברהם רייזין, לייווּיק, משה-לייב האלפֿערן, דוד איינהאָרן, איציק מאנגער, קולבאק — זיי באדארפן נישט די הסכמה פון קיינעם. פאר זיי רעדט דער קוואל, פון וועלכן זיי האָבן געשעפֿט, דער קוואל, פון וועלכן מען וועט אפשר ווייטער שעפֿן. כאָטש דער קוואל איז איצט געוואָרן אזוי דויט פון אונזער בלוט. אין א שריפט וועגן טלאמאצקע דרייצן מעג מען זאָגן אזעלכע עטלעכע וועלט. זי שטייט פאר מיר, די געשאָכטענע וועלט אונזערע. מיר האָבן דאָרט אזוי פיל יאָרן געקוקט דורך אונזערע זיבן פענסטער.

מיר האָבן דורך די פענסטער געזען א ליידיקן פּלאַץ מיט א הילצערנעם פּארקאן ארומגעצוימט. מיר האָבן לאַנג געקוקט אויף דעם ליידיקן פּלאַץ, ביז איינעם פון אונז איז איינגעפֿאלן א געדאַנק. אָפּקויפן דעם פּלאַץ און אויסבויען א פּאַלקס-הויז אויף פּרצם נאָמען. מען האָט אָנגעהויבן ארבעטן אין דער ריכטונג. קיין געלט האָבן מיר נישט געהאט, דאָך עטלעכע יידן האָבן אונז צוגעזאָגט א הלוואה. מיר האָבן שוין געהאט פּלענער, שוין נעהאט אן ארכיטעקט און אייניצייטיק האָבן מיר געפירט אונטערהאנדלונגען מיט די באַזיצערס פון פּלאַץ, דאָס זענען געווען די יורשים פון אן אלטן און רייכן אסימיליאטאָר רונדשטיין. מען האָט שוין געדארפט גיין צום רעיענט און דעם היפּאָטעקן-אמט, אָבער דאמאלט איז געקומען צו אונז אייניער פון די יורשים, א פּארביסענער אסימיליאטאָר און געפרעגט, וואָס וועלן מיר טאָן אויף דעם פּלאַץ:

— מיר וועלן בויען א פּאַלקס-הויז פּאר יידן...

— פּארוואָס עפּעס? פּ א ר י ד ן. וואָס שטרייכט איר אזוי אונטער? פּ א ר י ד ן...

— ווייל די קריסטן בויען פּאַלקס-הייזער בלויז פּאר קריסטן...

עס האָט גארנישט געהאָלפֿן. מען האָט דעם פּלאַץ נישט געקויפט, ווייל די משפּחה רונדשטיין ווינטשט זיך נישט, אז אויף זייער פּלאַץ זאָל מען בויען א יידיש פּאַלקס-הויז. מיר האָבן שטענדיק געהאט פּאר אונזערע אויגן דעם ליידיקן פּלאַץ און פון זיין ליידיקייט האָט א שנאה געטראָגן צו אונז... און מיר האָבן געדאַנקלעך געשיקט אונזער שנאה און קללה

צו אלע אסימילְיאטאָרן. זיי, די וואָס האָבן זיך געשעמט מיטן אייגענעם פאָלק, זיי האָבן א שיין ביסל פייער צוגעטראָגן צום גרויסן שייטער... איך געדענק אמאל אין בערלין, פאר היטלערס קומען. איך בין געווען אויף קורפירסטענדאם אין א וואריעטע-טעאטער. דער עולם, פארשטייט זיך, א דיטשישער, געציילטע יידן. אויף דער סצענע א שלאנקער אקטיאר. זיין נומער: „מיט וואָס אלץ האנדלט א ייד?" ער שלעפט פון קעשענע קעמעלעך, שפילקעס, זייגערלעך, אקציעס, פאלשע וואליוטע, דאמען-זאקן, ביוסטנהאלטערס. דער ייד האנדלט מיט רפואות, מיט קאנדענסירטע מילך...

דער דייטשישער עולם, די ביר-בייכער זענען צעזעצט געוואָרן לאכנדיק.

און צום סוף ציט דער אקטיאר ארויס פון זיין טאש א צלם... א צלם אויף א שטריקעלע און ער ענדיקט מיט דער פראַזע:

— מיט וואָס אלץ האנדלט א ייד?

איך מיט מיין באגלייטער האָבן שנעל פארלאָזן אונזערע פלעצער, מיר זענען ארויס אויף דער גאס:

— מיאוס, — האָב איך געזאָגט...

— דו ווייסט אָבער, ווער דער אקטיאר איז?

— אלץ איינס, א געמיינער אקטיאר...

— ער איז א ייד, א זון פון א באוווסטן דאקטאָר און א באוווסטן אסימיליאטאָר.

אויך פון די דאָזיקע אייגענע ווערעם האָבן מיר זיך באהאלטן אין אונזער בודע.

געווען זענען פיל טעג, ווען מען האָט געאָטעמט אין איין געזעמל. מען האָט געקאָנט אָפמעסטן, וואָס מיר פארמאָגן און געצויגן האָט מען יניקה פון דער ליבער ארומיקייט.

מיר, איינזאמע יידישע שריפטשטעלער, אקטיאָרן און מאלער. מיר האָבן זיך געמוזט האלטן צוזאמען. מיר האָבן נישט געהאט קיין רעגירונג, וואָס זאל אונז שטיצן אין אונזער אנטוויקלונג, נישט געהאט קיין סובסידיעס. די רייכע יידישע אינטעלינענץ האָט נעשטיצט דאָס פוילישע טעאטער, דעם פוילישן שרייבער און מאלער. די ארעמע יידישע אינטעליגענץ איז געווען מיט אונז, אָבער קיין מאטעריעלע הילף האָבן מיר דאָך פון איר

נישט נעקאנט דערווארטן. אויסלאכערס און גרינגשעצערס מיט די ביליק-סטע ארגומענטן האבן מיר שטענדיק נעהאט און דאך האט זיך אונז נישט איינמאל איינגענעבן צו איבערראשן די ערגסטע קענגער אונזערע. מען האט זיי נישט איינמאל געהאלטן אין א יידישן טעאטער שעהן לאנג. זיי זענען נעזעסן מיט א פארכאפטן אטעם און אויסגעהערט. לאכן האבן זיי געמוזט און וויינען האבן זיי געמוזט פון די יידישע פשוטע ווערטער, נעפאנגען זענען זיי געווען.

יידיש טעאטער, אנהויבנדיק פון דעם פורים-שפיל און ענדיקן מיט בראדערזאנס „אראראט". אלץ איז דאס געווען מיט הארציקייט און טרייסט פאר דעם יידישן עולם, וואס האט קיינמאל אין לעבן נישט געלעקט קיין האניק. אבער זים איז זיי געווען גאלדפאדן, טייער און זים. ער האט דורות פארווינט צום רואיקן שלאף: „שלאף זשע, יידעניו, שלאף". זים איז אפילו געווען „דאס פינטעלע יוד. און אלע נאאיווע אפערעטקעס, אלץ, וואס האט אמאל געגעבן אביסל פרייד אונזערע מאסן, זאל נעהייליקט זיין, דאס יידיש טעאטער איז קיינמאל נישט געווען קיין שונד-טעאטער, ניכער איז דאס געווען אן עמך-טעאטער, א טרייסט-טעאטער, א מאראל-טעאטער. פון זיך אליין א געבויטער, פון פרעמדע און אייגענע אויסגעלאכט, האט ער זיך דאך אליין דערשלאגן צו זיין א קוואל פון נחת פאר אונזערע געהויקערטע געסלעך. אפשר איז דאס בעסער געווען, וואס אונזערע גרויסע פאלקס-אק-טיארן זענען נישט געווען ארומגעשליפן, ווען פארקערט, וואלטן זיי גע-

א. מאַרעווסקי
(צייכענונג פון
פ. פרידמאן)

לאפן צו פרעמדע. שפעטער, ווען דער יידישער אינטעליגענט האט דערפילטדעם טיערן טעם צו זיין און בלייבן מיטן פאלק, דאמאלט איז שוין אויך דער ארומגעשליפענער אקטיאר פאר-בליבן אויף דער יידישער סצענע, דאמאלט זע-ען מיר שוין ביי אונז זיגמונט טורקאווין, אברהם מארעווסקין. דאמאלט איז שוין מענלעך געווען אוועקצושטעלן ביי אונז די גרעסטע, אבער אויך אינצייטיק, די שווערסטע קאמעדיע פון דער וועלט, ווי דאס איז נאנאלם „רעווי-זאר", און טאקע זיגמונט טורקאוו האט עס

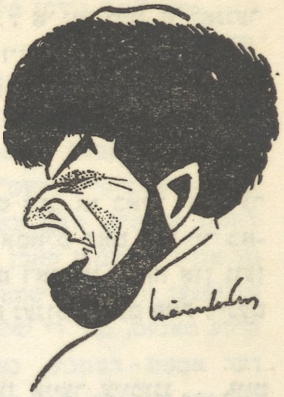

זיגמונט טורקאוו
אלס מישקא
ציגאניאק
(שארוש־ציכענונג)

רעזשיסירט און אליין האָט ער געשפילט די שווערע ראָל פון כלעסטאקאוון: מען האָט אויך אָפּגעשאצט מיט גרויס ליבע זיין „מישקא ציגאנגאק" אין „די זיבן געהאנגע־נע" פון אנדרעיעוון.

יעדע נייע אויפּפירונג, יעדע בעסערע אויפ־פירונג איז ממש מיט צוואנגען ארויסגעריסן גע־ווארן פון אונזער עלנט און אָרעמקייט. עס איז גענוג זיך צו דערמאָנען, אין וועלכע געביידעס די יידישע טרופּעס האָבן געשפילט. קאמינסקים טעאטער אויף אָבאָזשנע גאָס איז געווען א טוי־בער שפּייכלער אָן אקוסטיק. דאָס „צענטראל־טעאטער" איז געווען ענג און נידעריק. „על־דאָראדאָ" אויף סמאטשע גאָס האָט דערמאנט א צירק אין א קליין שטעטל און „סקאלא־טעא־טער" אויף דער דזשעלנא גאָס איז געווען איין סכנה. וועז דארטן ברעכט אוים א שרפה, בלייבט קיינער נישט ביים לעבן. אָבער דער טויזנט־קעפּיקער יידישער עולם האָט געשטראָמט אין טעאטער אריין, ער האָט נעוואָלט הערן. שטענדיק געווען אין דערוואָרטונג עפּעס צו דערהערן אזוינס, וואָס זאָל אים געבן כוח צו וואָרטן אויף דעם מאָרגן. דער ייד אין פּוילן האָט שטענדיק געוואָרט אויף א גוטער בשורה, וויל די שלעכטע בשורות האָט ער שוין געהאָט גענוג. ער האָט געוואָרט, אז זיין צייטונג זאָל אים דאָס גוטע אָנזאָגן. מיט אונזערע צייטונגען האָט דער ייד נעאָטעמט, ער האָט זיי פון דער האנט נישט ארויסגעלאָזט. די גאנצע האָ־פענונג האָט ער אַרויפּגעלייגט אויף זיין צייטונג. ז י י ן רעדאקציע וועט שוין מאכן אָרדענונג אויף דער וועלט.

אין ז י י ן רעדאקציע פלעגט ער אריינקומען, ווי אן אייגענער. איך נעדענק, וואָס מען האָט איינמאָל דערציילט ביי אונזערם א טיש: אין דער יידישער רעדאקציע „דער רויטער עקספּרעס", וואָס האָט דאמאָלט דערשיינט אויף די נאלעווקעס, איז איינמאָל פּארנאכט אריינגעלאָפן א

פּאַרסאַפּעטער ייד מיט א גרויסן פּאַק סחורה... א ייד מיט א לאַנגער קאַפּאָטע און מיט א גרויסער באָרד. דעם פּאַק זיינעם האָט ער אַוועקגע-לייגט אויף דער פּאדלאָגע, האָט אָפּגעצויגן דעם אָטעם און קוים אַרוים-גערעדט:

— גיט מיר אַביסל וואַסער!

האָט מען געמיינט, אז דעם ייד איז נישט גוט, אז באלד וועט ער חלשן, איז מען געלאָפן און געבראַכט וואַסער. דאמאלט האָט דער ייד בא-גאָסן די שפּיצן פון די פינגער און זיך געשטעלט דאוונען מנחה און וועז ער האָט געענדיקט דאוונען מנחה, האָט ער צוריק גענומען דעם פּאַק זיינעם אויף די הענט און געזאָגט:

— איך בין א פּולטוסקער און איך לייגן אייער צייטונג... זייט מיר געזונט.

* * *

עס דערמאָנען זיך די „ווילנער". די „ווילנער טרופּע" איז געווען דער אויסדרוק פון יידישער קולטורעלער אויפלעבונג. אזא טרופּע האָט שוין באַפרידיקט דעם געשמאק פון אונזער אינטעליגענץ. דאָך צוליב מא-טעריעלע שוועריקייטן זענען זיי געצוווונגען געווען צו פאָרן קיין אמעריי-קע, דאָרט איז פון זיי געוואָרן א סוף. דאָס, וואָס אין ווילנע איז פאַרזייט געוואָרן, האָט געבליט אין וואַרשע. פאר דער טומלדיקער אמעריקע איז דאָס געווען א צו איידעלע פלאַנצונג. מיט זייער אוועקפאָרן האָט טלאמאצ-קע א סך פאַרלאָרן און זיי אליין אָן וואַרשע און אָן „טלאמאצקע דרייצן" האָבן אלץ פאַרלאָרן. איך האָב זיך מיט זיי געזעגנט אין לאָנדאָן, ווו איך בין צופעליק געווען, וועז זיי האָבן געמאַכט דעם לעצטן טור אין אייראָפּע. איך געדענק זייער דערפאָלג ביי די יידן פון ענגלאַנד און ביי די ענגלענדער גופא. איך געדענק דעם כבוד, וואָס מען האָט זיי אָפּגענעבן. איך געדענק אויך דעם לעצטן באַנקעט ביי דאָקטאָר קרופּעני אויף העקנעי. א גאַנצע נאכט האָט מען געטרונקען און געזונגען. דערנאָך אינדערפרי אויף דעם וואטערלאָא-וואקזאל האָט מען זיך געקושט און געזעגנט און פון די פענ-סטער פון דעם וואגאן האָבן יידישע אקטיאָרן געשריגן:

— לאזט גריסן טלאמאצקע דרייצן! וואס וועלן מיר טאן אן טלא-מאצקע?

געווען איז דאס אין טויזנט ניין הונדערט דריי און צוואנציק, אינ-גאנצן פינף יאר נאך דער מלחמה. די וועלט האט געלייענט „לע פעי" פון בארבים, שפעטער אביסל האט וועלט געלייענט רעמארקס: „אויף מערב-פראנט קיין נייעס". מלחמה איז פארדאמט געווארן. שטארק פאר-דאמט געווארן. וואס פאר א פנים און ווערט האבן היינט די ביכער? ווו און ביי וועמען האבן זיי היינט אן אפקלאנג? נאכדעם ווי צענדליקער מיליאנען יונגע און שטארקע האבן ווידער נענומען ביקסן. נאך די היינ-טיקע טאנקס, נאך די שלאכט-אראפלאנען מיט די טאניקע באמבעס, נאך דער אטאם-באמבע, נאך טרעבלינקע און מיידאנעק, נאך די בערג מיט די סקעלעטן פון מיליאנען פרידלעבע בירגער. און איצטער מיט די נייע ווילדע פראפאגאנדעס. מען וויל שוין ווידער ימען בלוט און טרערן.

— „גריסט די טלאמאצקע דרייצן!"

היינט איז שוין נישטא וועמען צו לאזן גריסן. אבער די געשטאלטן פון יענע טעג — די שותפים צו אונזער לייד און פרייד שוועבן פאר די אויגן. „נעכטן" טרעט נישט אף, נישט אין וואך זיין און נישט אין שלאף. מיר האבן מיט זיי פארבראכט און געשפאסט און פלענער געבויט אינ-איינעם פאר א שיין יידיש לעבן... ווו זענען זיי איצטער: עזרא אזן עלמית, קאדיסאן און בולאוו, נאכבוש, פאלא וואלטער, שניאור און בעלא-בעלערינא זענען אין אמעריקע, קאוואלסקי און נעמי זענען דארט אין ניו-יארק געשטארבן. מארעווסקי, נארוויד, קאמען און שטיין זענען אין רוסלאנד, גראסבארד — אין ארגענטינע...

ארלעסקא, גאלדענבערג און מזא"ה — פארברענט פון די דייטשן.

די פעדער מוז עס פארצייכענען. יעדע מינוט, יעדע רגע אן אנדער פנים פאר די אויגן פון די פארברענטע און דערשטיקטע. בלויז איין ווינקל פון אונזער אומגעקומענער וועלט, בלויז איין בנין... אזא טלאמאצקע דרייצן און דו קאנסט זיך נישט קיין עצה געבן מיט די פארשוווונדענע חברים און פריינט... וואלסט וועלן דעם און יענעם ארומנעמען גע-דאנקלעך, וואלסט וועלן וועגן יעדן עפעס זאגן און עס קלעקט נישט קיין כוחות... אט אזא פיין געשניצטער פנים פון דער מרים ארלעסקא. א

מרים ארלעסקא און אסתר גאלדענבערג
אין שעקספירס „שיילאק"
(צייכענונגען פון פעליקס פרידמאן)

י. קאמען
אין לייוויקס „גולם"
(צייכענונג פון י. ראמבוים)

מרים, אבער ענלעך צו דא ווינטשעס „דושאקאנדא", אביסעלע ענלעך. א פרוי מיט א סך אידלקייט אין לעבן און אויף דער סצענע מרים ארלעסקא, און דו מוזט אנשרייבן דאס פינסטערע וואלט:

פארברענט...

צוואנציק יאר האט טלאמאצקע דרייצן זיך געהאלטן. הונדערטער באגעגענישן און באקאנטשאפטן זענען דארט געמאכט געוואָרן. געוועלעכע באקאנטשאפט און איינגעפונדעוועטע פריינטשאפט. מיט שפיל-ווערטער און מיט ערנסטע שמועסן. אט אזוי, ווי עס גייט שטענדיק צו אין א נרעסערן געזעמל. מענער האבן דעבאטירט, פרויען האבן קאקעטירט. מוטערס האבן אפט געבראכט זייערע קלענערע און גרעסערע קינדער. דיכטער האבן געבראכט זייערע לידער. מען האט זיך געוועקסלט מיט ביכער, מיט איינדרוקן, מיט געדאנקען. דא האט מען געמאכט פאר-וויילונגען, מען האט געטאנצט ביזן פארטאג אריין און אזוי פיל לאמפן האבן העל נעלויכטן... דא איז געווען לעבן. אונזער לעבן לויט אונ-זערע מעגלעכקייטן. מיר האבן קיינעם קיין שלעכטס נישט געטאן און אפילו אין זינען נישט געהאט קיין שלעכטס. אויב עס איז געווען א ווילן, איז דאס נענאנגען אויף דעם וועג פון בעסער און שענער לעבן... איז

דאמאלט שוין געווען דער פּסק און דאמאלט שוין האָבן מיר געלאכט און געטאַנצט מיט פּאַרמשפּטע, געזעסן מיט זיי ביי א טישל און אָפּט אביסל ווײַן געטרונקען, פּאַר זייער געזונט געטרונקען. מיט מתים געזעסן, מיט די, וואָס זענען דערנאָך געפּאַנגען געוואָרן וווי חיות און פּאַרברענט געוואָרן. אונזערע פּריינט, אונזערע אומשולדיקע פּריינט. איך קוק אַריין אין טלאָמאצקע און איך זע זיי אין באַזונדער און אין צוזאמען. איך זע דעם שמייכל פון רוטא קאַרלינסקאַ... א פּאַרברענטער שמייכל.

נאָט מיינער! פּאַרוואָס קאָן מען נישט פּאַרברענען דאָס, וואָס מען נעדענקט. איך בין נישט אזא פּרעסער, איך זאָל קאָנען לעבן מיט דער איציקער רגע. איך בין שוין צו אלט, איך זאָל זיך בויען א צוקונפט. פּאַר מיר איז אַלץ אין נעכטן און דער נעכטן איז פּאַרברענט. עס זענען אביסל פּריינט פּאַרבליבן. זענען זיי ווייט, זענען זיי צעזייט און צעשפּרייט. פּאַר זיי שרייבט מען דאָס די זכרונות. זאָלן זיי אויך דערמאָנען, זאָלן זיי אויפּציטערן פון שרעקלעכן „נישטאָ"...

אָט שוועבט פּאַר מיינע אויגן יאנקל דאַנציגער מיט זיינע קורצע הענט און קורצע פּיס, א רונדער, ווי א פעסל. א קאָפּ אָבער האָט ער נעהאָט א פּילאָזאָפּישן. א גרויסן קאָפּ מיט א וואַשנעם שטערן. דער דאָזיקער מענטש מיטן פּילאָזאָפּישן קאָפּ איז געווען א קנאַפּער למדן, האָט זיך קוים אונטערגעשריבן. פון וואַנענט ער איז געקומען, האָט קיינער נישט געוווסט. מיר האָבן שוין געהאט מזל אין אונזער פּאַראיין צו אַזעלכע פּאַרבלאָנדזשעטע. יאנקל דאַנציגער האָט זיך איינגעלעבט ביי אונז און רק ביי אונז. ער איז געווען אימפּרעסאַריאָ, האָט געפּירט איבער פּוילישע שטעט זינגער און ארטיסטן, מען האָט אים געזעען אויף אַלע באַנען, אין אַלע שטעט פון גרוים פּוילן. מיט זיין נידעריקן, רונדן וווקס האָט ער אָפּגעשטעלט מענטשן. מען פלעגט שמייכלען. מען האָט דערציילט, אז איינמאָל איז ער געקומען צו א בייזן קאָמיסאר בעטן א דערלויבעניש אויף א קאָנצערט. דער קאָמיסאר האָט געענטפערט לאַכן און ער האָט צוגעפּנערופן אַלע באַאמטע און זיי אָנגעזאָגט א בשורה:

— פּאַנאַוויע, מיינע הערן! עס וועט זיין פּריילעך, לילי פּוטן קומען צו אונז.

מיט דעם, וואס ער איז געווען אימפרעסאריא, האט ער זיך שוין איינגעקויפט ביי אונז אין פאראיין. דאס האט דאך עפעס א שייכות צו קונסט, אבער נישט מיט דעם אליין, יאנקל דאנציגער האט געהאט א קינסטלערישע נשמה אין באציאונג צו געלט. ער האט שטענדיק א סך פארדינט און מאדנע אומגעלומפערט, פארשוועדעריש און באהעמיש דאס געלט אויסגענעבן. מיט דעם שטריך פון זיין כאראקטער איז ער אונז ליב געווען. אונזער חברה האט שטענדיק פיינט א קארגן נפש.

יאנקל דאנציגער האט זיין גאנץ לעבן פארבראכט צווישן אקטיארן, זינגער און שרייבער. ער האט אן זיי נישט געקענט לעבן. ער איז אבער מיט פיל פון זיי צוזאמען געשטארבן, צוזאמען פארפיניקט און פארברענט געווארן, איך האב זיין נאמען געפונען אין דעם צעטל פון די אומגעקומענע קינסטלער אין פוילן. אין צעטל פון פארברענטע זשורנאליסטן און שריפטשטעלער, מאלער און זינגער איז אויך פאראן דער נאמען: יאנקל דאנציגער. דער, וואס האט זיין נאמען אין אזא צעטל ארויסגעשטעלט, האט געטאן זייער א שיינע זאך. יאנקל דאנציגער איז געווען פון אונזער משפחה.

איך וויים נישט, צי נאך ערגעץ-ווו איז געווען אזא צוזאמען פון שריפטשטעלער, אקטיארן, מאלער און מוזיקער. כמעט אליץ, וואס מיר האבן פארמאגט פון קינסטלער, האט זיך קאנצענטרירט אויף איין ארט. די אקטיארן פון „צענטראל-טעאטער" זענען אויך געווען ביי אונז. דער סאמבערג, וואס האט געגעבן אזא פרעכטיקן גראדניטשני אין גאנאלס „רעווי-זאר" און דעם „קארגן" און אזא „מאטקע גנב". אזא אקטיאר, ווי לאנדע מיט אזוי פיל מאס אין די שווערסטע ראלן...

אייזיק סאמבערג מיט זיין פרוי העלענא גאטליב פארברענט פון די דייטשן. ראזען — פארברענט. די אקטיארן פון „אזאזעל". די טרופע פון קליין - קונסט - טעאטער „אראראט" מיט די צוויי מזיקים דזשיגאן און שומאכער. די צוויי זענען ערגעץ פארוואלגערט געווארן אין א תפיסה אין רוסלאנד. די צוויי האבן אין פוילן געמאכט לאכן צענדליקער טויזנטער יידן. עס האט געשפרודלט ביי זיי פון הומאר. דער יידישער הומאר און זעלבסט-חוזק. נישט ווייניק פון זייערע פראגראמען

בא א טישל אויף טלאמאצקע 13:

יאנקעלע דאנציגער, מארק טורקאוו, ז. סעגאלאוויטש.

BIBLIOTEKA NARODOWA

זענען געשאפן געוואָרן ביי אונזערע טישלעך. כמעט אין שפּאָס איז בינע-שפּאָס געשאפן געוואָרן.

איך באַצייכן דאָ נישט קיין דאטעס. איך האָב פּאר די אויגן צוואנציק יאָר, א לאקאל פון פינף צימערן מיט א גרויסן זאל פאר פּאָרלעזונגען, פינף הונדערט שטולן מיט דריי הונדערט מיטגלידער פון ליטעראטן און זשור-נאליסטן-פאראיין, אונזערע וועלט מיט די בילדער. אונזערע געסט, וואָס

א. סאָמבערג און העלענאַ גאָטליב
אין ד. בערגעלסאָנס „דער טויבער"

ש. לאנדוי
אין מאָליערס „קאַרגן"

(צייכענונגען פון פעליקס פרידמאן)

פלעגן קומען צו אונז ווי צו אייגנס. אונזערע געסט, אונזערע פריינט און אונזערע מיטגלידער. ביי א טישל, ווו דער ליטעראַרישער רעדאקטאָר פון „מאָמענט" איז געזעסן, בועז קארלינסקי, דאָרט איז געווען געמיט און פיין-געפיל, דאָרט, ווו זיין פרוי, רוטא, איז געזעסן, דאָרט איז געווען שמייכל. רוטא קארלינסקא מיט איר בלאָנדן קאָפּ, מיטן ליכטיקן פנים, א קליינע זון אין אונזער וועלטל. זי האָט געשטאמט פון דער באַוווסטער פּוילישער - יידישער חסידישער משפּחה רובינליכט. איר שוועסטער פראנקא האָט געמאָלט טאָלאנטירטע דעקאָראַציעס פאַרן פּוילישן טעאטער, איר ברודער פעליקס, א באַוווסטער סקולפּטאָר... אָלץ איז דאָס אַוועק אין ברען-אויוון. און ווו נעמט מען כוח דעם נאנצען „אלץ" צו דערמאנען?

איך האָב דאָ דערמאָנט אונזערע שטולן, זיי ווערן לעבעדיק די שטולן, ווען מען דערמאָנט זיך, ווער עס איז אויף זיי געזעסן. אונזערע פריינט זענען מאָרטירער געווׂארן. אויף אונזערע שטולן זענען געזעסן מענטשן, וועלכע זענען פאַרפיניקט געווׂארן אָן ווידערשטאַנד און אויך אזעלכע, וועלכע האָבן אנטיי׳ל גענומען אין דעם הייליקן געטאָ-קאמף. אויף אונזערס א שטו׳ל איז געזעסן א פּשוטער ייד, א שטילער, צוריקגעהאלטענער. איך מיין דאָ דעם בונדיסט, שמוא׳ל זיגעלבוים, וועלכער האָט זיין אָפּגעראַטע-וועט לעבן פרייוויליק אַוועקגעגעבן מיט דעם איינציקן גראַנק, אז דאָס קאָן העלפן זיין פאָלק. דאָס האָט גאָרנישט געהאָלפן און ווען מיר פארסמען זיך אין די טויזנטער, וואָלט אויך גאָרנישט געהאָלפן. אין א דור, ווען מען ברעכט זיך די קעפּ מיט אַלע דערפינדונגען, ווי צו פארסמען די אנ-דערע, אין אזא דור זענען זיך נישט אָן אזעלכע קרבנות...

ווען דאָס וואָרט „וועלט" שטעכט אזוי די נשמה, ווילט זיך באמת אַוועקגיין פון דער וועלט און עס איז כמעט ווי א רעטונג אין אזא רגע צו דערמאָנען אַלע קליניקייטן פון פאַרברענטן נעכטן, אַלע פריינט און נישט פריינט אפילו. דאמאָלט, ווען מיר האָבן זיי געהאט, האָבן מיר אויך די וועלט געהאט און א קאפּעטשקע גלויבן; אפילו אין די ערגסטע טעג איז געווען א טראָפן גלויבן. איצט, נאָכדעם. ווי מען האָט געגומען א מיליאָן קינדער, א מיליאָן חלומות און געוואָרפן אין קאלך-אויוון, אָדער אין סם-אויוון... איצט, ווען אייגער רעדט וועגן צוקונפט, זעט ער מיר אוים צו זיין, אָדער א משוגענער, אָדער א שווינדלער, וואָס האַנדלט מיט צוקונפט. מאידאנעק און טרעבלינקע זענען גרעגעצן, וואָס מען קאָן אריבערגיין בלויז מיט פאַלשע פּעסער... צום נייעם שקר און צו נייע מאידאנעקס...

פאר אונז זענען פאַרבליבן הייליקע שאָטנס. נעכטן, אַלץ פון דיר איז טייער, אפילו דער לייכטזין.

מיטאמא׳ל העקט זיך עס אויף אין זכרון אזא טאָנץ-קאראהאד פון אונזערס א פרייטיק, פון אונזערס א גוטע שעה, נישט לייכט קומט דאָך אונז אָן צו דערגרייכן אביסל זאָרגלאָזיקייט...

טאַנצט מען, איז מען צופרידן, איז מען לייכטזיניק. אין וועלכן פרייטיק דאָס איז געווען, איז דאָך נישט קיין אונטערשיד. דער טאַנץ-

י. מ. נייַמאַן

(צייכענונג פון
ח. האַנפּט)

עולם אונזערער פּאַרגרעסערט זיך, היינט איז צוגעקומען י. מ. נייַמאַן, ער איז אויך אַריין אין קאַראַהאַר, אמת איז, אז די פּעדער זיינע פּירט זיך לייכטער אין זיינע טאַלאַנטירטע פּעליעטאַנען. די פּים גייען אַביסל שווערלעך, אָבער מיט דער צייט, עס וועט גיין גוט. אהרן אייזנהאַרן טאַנצט אויך. א קלוגער געווען און אפשר דערפאר טאקע האָט ער אויך געוואָלט כאפּן א טענצל. מיר האָבן אים גערופן דער גע־לער אייזנהאַרן. מיר האָבן געהאט עטלעכע גע־לע, יהודה ווארשאוויאק, דער יונגער העברע־אישער שריפטשטעלער, איז געווען א גלעזער. ער איז שוין נישטאָ. דער פּאָעט אורי צבי גרינ־בערג איז אויך א גלעזער. ביי די גלעזע דער־מאָנט זיך מיר אויך דער לעבנסלוסטיקער אק־טיאָר פון דער „הבימה" קליאצקין, וֹוי ער טאַנצט מיט קלארען. ער צעלאָזט זיך אין טאַנץ מיט דער גאַנצער זאַרגלאָ־זיקייט, ער טאַנצט מיט פּארנעם און דערלאַנגט א פּאָכע מיט דער האַנט און טרעפט אַריין אין א שויב פון א שראַנק מיט ביכער. די שויב צעשפּרינגט אויף פּיצלעך.

אייַנער שרייט אויס:

— אָי, די שאפּע...

קליאצקין אליין דערלאַנגט מיט שפּאַס א געשריי:

— אָי, די האַנט.

די האַנט זיינע איז פּארבלוטיקט, אין פּליוש שטעקט א שטיק גלאָז. הערץ גראָסבּארט שפּרינגט אונטער און ציט ארויס דאָס שטיק גלאָז פון קליאצקינס האַנט. מען ברענגט וואַסער, מען מאַכט א באַנ־דאַזש און קליאצקין טאַנצט ווידער מיט א באַנדאַזשירטע האַנט.

קלייניקייטן, אָבער צוליב די קלייניקייטן דערמאַנט זיך די גרויסע ווארשע, דער יידישער ישוב פון פוילן. דער פרייטיק צונאַכטס איז פּאר־

בונדן מיט דער גאנצער וואָך און די וואָך איז פארבונדן מיט דריי און א האלבן מיליאָן יידן. מיר שרייבן וועגן זיי, פאר זיי, מיר זענען א טייל פון זיי און אפילו איצט אין טאנצן פליען נישט וויי-ניק רעפלעקסן אין קאָפּ אריין וועגן אן ארטיקל, וואָס מען דארף אנשרייבן אויף זונטיק, אדער אויף מאָנטיק. איננאנצן פארגעסן זיך קאָן מען נישט און מען וועט זיך נישט פארגעסן. קיין צרות פעלן נישט ביי יידן און זיי וועלן אונז, פּען-מענטשן, שוין ניכטער מאכן.

הערץ גראָסבארט
(צייכענונג פון מארק שוואַרץ)

וועמען דערמאָנען און וועמען נישט דער-מאָנען? הונדערטער און הונדערטער פּנימער, געשטאלטן, פּיגורן. שרייבער, מאלער, אקטיאָרן, פון צוואנציק יאָר באָגעגענישן אין אזא לאָקאל, ווי אויף טלאמאצקע דרייצן.

אונזערע פארלעגערס, זיי זענען אויך צו אונז געקומען. ניטלין און לידסקי, וואָס זענען געשטאָרבן פארן קריג, שימין, קאפלאן — פאָרברענט פון די דייטשן. סרעברעק איז דאָ אין תל-אביב געשטאָרבן. מיר האָבן אויך געהאט פארלעגער מעצענאָטן. דער ערשטער פון זיי באָרים קלעצקין, א רייכער און א גרויסער ערד-באָזיצער. דער קלעצקין האָט אָנגעהויבן מיט די „ליטעראָרישע מאָנאָטשריפטן" אין 1906 אין ווילנע. ער האָט עס דעם שענסטן יידישן זשורנאל געשטיצט מיט זיין גלט. שפעטער איז געגרינדעט געוואָרן דער גרויסער קלעצקין-פארלאג. קלעצקין האָט קיינמאל נישט געטראכט צו פאָרדינען פון זיינע אויסגאבן און ער האָט א שיין ביסל פון זיין מאָנאָנטעק געפּטרט פאר יידישע בי-כער. דאָס זעלבע חיים בזשאָזע. א גאס מיט הייזער האָט זיין משפּחה נעהאט אין לאָמזשע, האָט מען די הייזער פארקויפט און דאָס געלט געשטאָפּט אין פארלאג. ביי יעדן הויז, וואָס מען האָט פארקויפט, האָט די משפּחה געווויינט און ביי יעדן נייע בוך, וואָס איז דערשינען אין

זיין פארלאג, האָט זיך בזשאָזע געפרייט. יידיש איז געווען זיין עולם-הזה. דער דריטער פון זיי, יוסף יאטשקאָווסקי, איז געווען א מאנופאק-טור־סוחר אויף דער נעשע נאס אין ווארשע. האָט ער אָנגעהויבן מיט א ביכל, וואָס ער האָט אָפגעדרוקט צופעליק פאר איינעם א נישט פאר-מעגלעכן שרייבער. דערנאָך האָט ער ליקווידירט די מאנופאקטור און זיך אינגאנצן אָפגענעבן דער ליטעראטור. געוואָרן א פארלעגער מיט פאר-נעם און מיט פארנעם געפטרט זיין נעלט. די אלע זענען געווען נעסט אין אונזער פאראיין, געווען זענען זיי אין אונזער משפחה. קלעצקין איז נע-שטאָרבן אין זיין ווילנע. בזשאָזע און יאטשקאָווסקי — אַוועק אין אש צוזאמען מיט זייערע פארלאנן. מיט די ביכער, מאטריצן און מיט א סך מאנוסקריפטן, וועלכע וועלן שוין די וועלט נישט זען.

6

דריי...

שלום אש, וויסענבערג און נאמבערג. די דריי האבן זיך צוגלייך באווייזן ביי פרצן אין שטוב. מיט זיי זענען געווען נאך. געווען איז דער ארציקער אברהם רייזין. נעקומען זענען אביסל שפעטער יואל מאסט-בוים, שלמה גילבערט, אלטער קאציזנע, קאווע, מנחם, יהושע פערלע און נאך אנדערע. וואס איז דאמאלט געווען פאר זיי פרצם שטוב? דער אנהויב פון שפעטערדיקן וואַרשעווער ליטעראטן-פאַריין. דער ערשטער אדרעס פארן יידישן שרייבער: צענלאנע גאס נומער איינס איז געווען דער אדרעס.

יונגע, אנפאנגער זענען פון דער פראַווינץ געפאַרן קיין וואַרשע. אזוי שלום אש פון קוטנע, הערש דוד נאמבערג פון אמשינאוו און אי-טשע מאיר וויסענבערג פון זשעלעכאוו. זיי האבן געזוכט מבינות. י. ל. פרץ האט זיי דאס געגעבן, אפילו מער. ווי מבינות. ער האט זיי גע-נעבן אנווייזונג. אש און וויסענבערג זענען געקומען פון שטעטל מיט דעם שטעטלשן באגאזש, מיט דעם „קוילער-געסל", מיט א „מעשה מיט א ציג", דער אינציקער נאמבערג האט פון שטעטל קנאפ וואס גע-בראכט. ער האט זיך גלייך געגומען צו זיין „פליגעלמאן", צום שטאטישן אינטעליגענט, וואס איז פול מיט ספקות, מיט ניהיליזם.

צו יענער צייט האט נאך אין פוילן געהערשט די צארישע, די רו-סישע אקופאציע. אין פוילן זענען אנגעפאַרן א סך רוסישע יידן, צווישן

זיי א סך אסימילירטע, האלבע-אסימילירטע, זיי האבן געבראכט די רוסישע שפראך, זיי האבן געבראכט פושקינען און טאלסטאיען און פוילן אליין איז אויך געווען נישט ארעם אין ליטעראריש נאונים. פוילן מיט מיצ-קיעוויטש און סלאוואצקין, מיט קראשינסקין, פוילן מיט שענקעוויטש, פרוס, זשעראמסקי און רעימאנט. די יידישע אסימילאציע איז דאמאלט געגנג שטארק נעווען, פון יידישן נאציאנאלן גוף האבן געריסן שטיקער סיי די רוסן און סיי די פאליאקן און מיט אמאל קומען יידישע שרייבער. עס איז

שלום אש
(צייכענונג פון
פ. פרידמאן)

י. מ. וויסבערג
(קאפיע פון
א בילד)

ה. ד. נאמבערג
(צייכענונג פון
פ. פרידמאן)

שוין פאראן א פרץ, א שטארקער אנזאגער, א שטאלצער יד מיט א טיפער נשמה, מיט ליבע צו שיינקייט און דער עיקר: מיט ליבע צו יידישע שיינ-קייט. עס קומען שרייבער, זיכערע אין זיך, פארליבטע אין יידישקייט, אין שפראך און מנהג, זיי באדארפן נישט דורך פארגרעסער-גלעזער ארויינקוקן אין דער יידישער נשמה, זיי זענען אליין יידישע נשמה. זיי זענען שותפים צו דער וויסל, וויל הונדערטער יארן שוועגקט דער טייך די ברעגן, ווו יידישע ישובים זענען אנגעפיקט, וויל דא לעבט א גרויסע עדה יידן, וועל-כע דאוונען באזונדער, זיי האבן חתונה באזונדער און זיי באגראבן זייע-רע געשטארבענע אויף באזונדערע בית-עולמס.

האבן זיך אנגעזאמלט מעשיות און לעגענדעס ביי די יידן, איז צו

קליין געוואָרן דער שטעטלשער פּנקס, דאָס אלץ צו נאָטירן, איז געקומען דער שרייבער דער יידישער, דער שרייבער, וואָס נעמט אַביסעלע טיפער די ענינים פון פאָלק און יחיד. דער קינסטלער איז געקומען אויף דער יידישער גאָס, אים איז וויניק אָננעגאַנגען, וואָס די פרעמדע אנערקענען נישט זיין שפּראַך און זיין קונסט, ער האָט זיך נישט צוגעהערט צו די אייגענע, וואָס האָבן געצוויגן צו פרעמדם, ער איז געגאַנגען צו פֿרצן, דער יונגער יידישער שרייבער, און איין גוט וואָרט פון יצחק לייבוש האָט געהאָט מער וואָג, ווי די אלע בייסיקע און בייזוויליקע אויסלאכער...

אזוי נאָמבערג, אזוי ווייסענבערג און שלום אש...

אָבער שלום אש האָט גלייך פון פּרצם שטוב, גלייך נאָך דעם ערשטן דערפאָלג זיינעם ביים יידישן לעזער, געגומען זוכען א וועג צו די קריסטן. ער איז געפאָרן קיין קראקאָוו צו זשעראמסקין, געפאָרן מיט זיין „משיחס צייטן" קיין פּעטערבורג, צו דער בארימטער רוסישער אקטריסע קאמיסאר-זשעווסקאַ, געפאָרן צו רייגהארטן מיט זיין „גאָט פון נקמה", אָט אזוי א גאנץ לעבן, ביז ער איז דערפאָרן צום קריסטלעכן גאָט, דאָס איז נישט קיין פּאַרבערעכן צו לויפן און זוכן דערפאָלג ביי פרעמדע, אָבער עס איז אויך א שיינע זאך צו בלייבן מיט אייגענע און טיילן זיך מיט די, וואָס האָבן דיר אלץ געגעבן. פון אזא אוועקלויפעניש האָט קיינמאל נישט געטראכט נאָמבערג און ווייסענבערג אוודאי נישט. זיי זענען פאַרבליבן אין וואַרשע און געצויגן יניקה פון זייער יידישן קוואל — פאר דעם יידישן קוואל. אש איז שוין געוואָרן אן אויסלענדער און בלויז פון צייט צו צייט אראָפּגעקומען קיין פוילן אנזאפן יידיש לופט און אָנזאמלען טעמעס יידישע, אזעלכע טעמעס, וועלכע זאלן אויך נושא חן זיין ביי די גויים.

מען קאָן נישט זאָגן, אז שלום אש האָט פיינט באַקומען די יידן, אויף דעם איז ער צופיל קינסטלער און אויף דעם האָט ער צופיל נשמה, אָבער אין א נשמה זענען אָפט פּאַראַן מאָדנע ניואַנסן און אין אש נשמה איז פּאַראַן א ניואַנס, וואָס מען קאָן אים אָנרופן: „געיעג אויף גויים". ער האָט אראָפּגעריסן די צירונג פון שטעטל, די טייערסטע פערל אָננזאמלט פון אונזערע טייערע ישובים. ער האָט אין שטעטל געפונען הארץ, נשמה און חן און האָט עס אונז באַוויזן, ווי א קינסטלער קאָן עס באַ-

ווייזן. איז ער געגאַנגען מיט די פּערל צו די פּרעמדע, האָבן זיי זיך נישט פּאַרשטאַנען אויף דעם, אָדער זיי האָבן זיך נישט געוואָלט פּאַרשטיין אויף דער אינטימער נשמה פון א געלייטערט פּאָלק, איז אש דאמאלט געקומען צו זיי מיט זיין „גאָט פון נקמה", מיט א פּאסקווילן אויף זיין אייגענעם פּאָלק און אין צענטער פון איראָפּע, אין בערלין, ביי ריינהארטן, געוויזן „יידישקייט". מיר האָבן אַלע דאמאלט אויסגעשפּיגן אויף אזא יידישקייט. אָבער אש האָט זיינם דערגרייכט: מען האָט אים געשפּילט אויף דייטש און טאקע אין „בערלינער טאגעבלאט" און אין נאָך נישט-יידישע צייטונגען האָט מען וועגן אים געשריבן.

די דייטשישע אנטיסעמיטן האָבן זיך דאמאָלט פּשוט געפּריים פון אזא „גאָט" און פון אזא „נקמה", אָבער דער יידישער שרייבער שלום אש האָט זיך אויך געפּרייט, וואָס די גויים באשעפּטיקן זיך מיט אים. וואָס פאר א פּנים האָט עס,ווען וועגן אים שרייבט באָגייסטערט דער אייגענער בעל-מחשבות? ... אַלפּרעד קער איז וויכטיקער. און עס איז וויכטיקער צו לעבן אין אויסלאנד, אביסעלע נענטער צו די נישט-יידישע רעדאקציעס און צו די גרויסע וועלט-פּארלאגן און ארויסגעבן ביכער און נישט ארויס-שטעלן, פון וועלכער שפּראך די ביכער זענען איבערגעזעצט געוואָרן. „יידיש" איז ביי אים פּאַרשווינגן געוואָרן. א קנעכטישער פּארשווייגן. יידיש איז אים קיינמאָל נישט טייער געווען, ער איז געלאפן פון אייגענעם קוואַל, כאָטש דער קוואַל איז אין אים אַליין. און היינט מיט זיינע אַלע רעקלאַ-מעס און מיט זיינע אַלע בארימקייטן פּאַרמאָגט ער נישט מער, ווי דאָס, מיט וואָס ער איז געקומען צו פּרצן. ער פּארמאָגט די פּערל, וואָס ער האָט צונויפּגעזאמלט אין די שטעטלעך אונזערע און צי ער וויל יא, צי ער וויל נישט, ער וועט פון דעם דאָזיקן פּארמעגן קיינמאָל נישט פּטור ווערן, וויל בלויז מיט דעם פּארמעגן איז ער שלום אש, דער קינסטלער, דער פּאָעט פון אונזער געשאכטענער וועלט.

זיינע נאָוועלן פון שטעטל.

איך געדענק אין סוף פון אכצנטן יאָר. איך בין פון קיעוו געפּאָרן קיין מאָסקווע מיט דעם פּלאָן זיך צו דערשלאָגן צו ווילנע און פון ווילנע אנטלויפן קיין וואַרשע. איך בין געפּאָרן אין א פּערד-וואגאן מיט קראנקע

אויף טיפוס. געווען אפילו איין טויטער אין וואגאן. די פרוי פון דעם פארשטאַרבענעם האָט אים נישט געלאָזט ארויסווארפן. איך האָב זיך קוים דערשלעפט קיין מאָסקווע, דורכגעפאָרן בין איך דורך אן אמתן ניהנום. אומעטום בלוט, מאָרד, רויב און געוואלט. אין מאָסקווע בין איך געקומען צו מיין פריינט פייוול שאפירא. היינט איז ער אין תל-אביב. א זעלטענער ייד, וואָס האָט א מיליאָנען פארמענגן געפֿטרט פאר אנדערע. איך האָב באדארפט איבערנעכטיקן ביי דעם שאפיראן, נאָר איך האָב גלייך געמאָלדן, אז איך בין געפאָרן מיט טיפוס - קראנקע און עס איז א סכנה מיך אריינ-צולאָזן.

האָט ער מיך אריינגעלאָזט א-ן אן איזאָלירטן נישט באהייצטן צימער. אויב אויף דער גאס איז דאמאָלט געווען פינף און צוואנציק גראד פראָסט, איז אין שאפיראס צימער געווען פופציק. אזא קעלט איז נישט צו באשרייבן. גליווער און אפשטארבונג, אן אייז-קעלער, אן אייז-געלעגער. איך האָב נע-האט א פערענע, איז די פערענע געווען געפרוירן, די קישן — געפרוירן, די לופט — געפרוירן, דער לאָמפּ האָט געברענט און באלויכטן דעם פראָסט אין צימער. איך האָב געטראכט, אז אויב שוין דערפראָרן ווערן, איז דאָס אין דער ליכטיקייט. איך האָב געטראכט פון דעם שווערן וועג, וואָס איך האָב נעהאט, פון די מערדערייען, וואָס איך האָב געזעען אין וועג, פון די צרות, צו וועלכע איך האָב זיך צוגעקוקט. איך האָב געטראכט: צו וואָס לעבט מען?

מיין בעט איז געשטאנען לעם א וואנט, אין דער זעלבער וואנט איז נעווען אן אפענער ספרים-שראנק. איך האָב דערזען א פאליאנט מיט דעם אויפשריפט „שלום אש". איך האָב עס גלייענט. אש... שטעטלשע נע-שיכטעס. איך האָב עס גלייענט מיט מסירת־נפש, ווייל יעדעס מאָל, ווען איך האָב באדארפט איבערמישן א זייטל, האָט דער פראָסט געסמאלייט מיין האנט. אין יענער נאכט האָט מיך געראטעוועט דאָס שטעטל, שלום אשם שטעטל, דאָס פרידלעכע, דאָס נישט באוואפנטע יידישע שטעטל... איך וועל עס נישט פארגעסן.

* * *

נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה איז אש געקומען עטלעכע מאָל קיין פּוילן. אמאָל אויף עטלעכע וואָכן, אמאָל אויף עטלעכע חדשים. דער קוטנער איז געוואָרן א ניו-יאָרקער, צי א פּאריזשער. שטענדיק אויסגע-פּוצט, שטענדיק א זאטער — זאָל דאָס אים ווויל באקומען. דער קלוגער נאָמבערג האָט אים נישט מקנא געווען. איטשע מאיר ווייסענבערג האָט שטענדיק געהאט א חשד אויף יעדערן, וואָס האָט געלעבט בעסער פּאר אים. האָט ער אויך אויף שלום אשן געוואָרפן דעם חשד, אז יענער שווינדלט מיט זיין שרייבן. איינמאָל האָט ער׳אים פּאר חברים אין די אויגן געפרענט:

— זאָג מיר שלום!

— וואָס זאָל איך דיר זאָגן?

— ווי אזוי מאכסטו דאָס דעם טאראראם ארום זיך, מיט אלע ריינ-הארטס און מיט די פּארלעגערס דיינע? ביסטו א מזיק, קריכסט ווונדער-באר אויף אלע פיר.

אש איז א בייזער אוועקגענגען.

אויב אש איז געווען דער מאלער פון שטעטל, איז ווייסענבערג ג׳ע-ווען דער סקולפּטאָר. א טאלענט פון גראניט. ער איז פּארבליבן שטיין אין מיטן וועג. גורם זענען דערצו געווען פּארשידענע נעגאטיווע באדינגונגען. שלום אש און ווייסענבערג האָבן דאָך ביידע געענדיקט די זעלבע קליינשטע-טלשע אוניווערסיטעטן. פּארוואָס איז איינער אוועק אזוי ווייט און דער צווייטער איז פּארבליבן אויף אין ארט? ביידע האָבן זיך געקאָנט פּארגלייכן מיט טאלענט, נאָר נישט מיט מזל. געשפּילט האָבן דאָ אויך א וויכטיקע ראָל די פרויען זייערע. ווייסענבערג האָט חתונה געהאט מיט א זשעליכאווער מיידל, געווען איז זי א טאכטער פון א שענקער, צי א שוסטער, א מויד א ברען, א יאטישע טאכטער. זי האָט ווייסענבערגן מער ווי קריגעריי און ארומרייסעניש נישט געגעבן און ער, דער מזלדיקער שלום אש, האָט חתונה געהאט מיט א טאכטער פון א ווארשעווער ייד, אן עכטער אינטעליגענט, א העברעאישער לערער און אין דער זעלבער צייט אייגער פון די בעסטע פּאלאניסטן אין לאנד. שלום אש איז אריין אין א יחוס-שטוב. זיין פרוי מאדושא, אדער מאטילדא, מיט קלונשאפט און שיינ-

קויט. דאס איז שלום אשם גרעסטער גליק אין זיין לעבן. זי, א געבילדעטע, זי, מיט עטלעכע שפראכן, מיט דערציאונג, און ער מיט טאלאנט, מיט א נאטנעבענטשטן. מיט אזא צוזאמען קאן מען גיין אין לעבן.

ווייסענבערג האט געקעמפט מיט אשן. האט אליין רעדאגירט א זשור-נאל און זאמל-ביכער, געזידלט שלום אשן ... און וועמען האט ווייסענבערג נישט באקעמפט? מיין ווייניקייט האט אויך געהאט אויסצושטיין א שיין ביסל פון זיינע בייזע פיילן. איך בין נאך איצטער צופריידן, וואס איך האב אים קיינמאל נישט געענטפערט, קיינמאל נישט אפגעצאלט. איך האב אים פארשטאנען און דאס איז פאר מיר גענוג געווען. ווייסענבערג איז געווען צע-שמעטערט פון זיין זעלבסט-געפיל, וועו דער גאלדענער קוואל פון זיין שטע-טל האט זיך אויסגעשעפט. ער האט זיך אבער דערצו נישט מודה געווען און אין זיין מאכטלאזיקייט האט ער גענומען זוכן „פארכאפערס". דער ערש-טער פארכאפער איז געווען ביי אים שלום אש. ער האט צוגעכאפט דעם גאנצן כבוד פון דער יידישער ליטעראטור און די גאנצע פרנסה פון דער יידישער ליטעראטור. יעדער אייגער, וואס האט עפעס פארדינט, איז געווען א פארכאפער און די גרעסטע פארכאפערס פון דער וועלט זענען בייא אים געווען די „ליטוואקעס". דער עיקר, זיי האבן פארכאפט די שפראך, די אוים-לייגעכע, די פאנעטיק פון אונזער שפראך. ווייסענבערג האט געהאט זיין זשע-ליכאווער שפראך און פאר זיין שפראך האט ער געקעמפט ביז זיין לעצטן טאג. ער איז געווען א פאטריאט, א שטארקער פאטריאט פון פוילישן יידן-טום. די יידן זענען בייא אים געווען די בעסטע און די שענסטע. ער האט אויך געהאט א טראגישע הצלחה נישט צו דערלעבן דעם חורבן, אין וועלכן זיינע פוילישע יידן זענען צוזאמען אומגעקומען מיט די „ליטוואקעס" די „פארברעכערס".

אין ליטעראטן-פאראיין איז ער געזעסן ביז זיין טויט. ער האט געהאט זיין טישל מיט זיינע פרייונט. ער איז געווען בייז, נאר קיינער האט פאר זיין בייזקייט נישט מורא געהאט און איבערהויפט ביי אונזערע טישלעך, אויף אונזערע שטולן — ווער פאר וועמען האט מורא געהאט? אט נעמט יאנקל קורלענדער, א יונגער אקטיאר, נאכמאכן, ווי אזוי דער אקטיאר סאמבערג

רעדט וועגן שעקספירן און פון אלע טישלעך הערט זיך געלעכטער. ווייסענ־
בערג לאכט אויך, ביי אונז האָט מען נעמוזט אביסל לאכן.

ער איז געוועסן אויף אונזערם א שטול און געזידלט די יעניקע, וואָס
האָבן דעם שטול פאר אים אוועקגעשטעלט, ער האָט געזידלט די פארוואל־
טונג און דער זעלבער צייט האָט אונזער פארוואלטונג געטראכט, ווי
אזוי העלפט מען ווייסענבערגן מיט גרעסערע סומען געלט. כדי ער זאָל פירן
א בעסער לעבן. מען האָט אים טאקע פיל געהאָלפן און שטענדיק מיט כבוד,
ער זאָל זיך נישט באַליידיקן. ער איז פסיכאָלאָגיש פארבליבן שטעקן אין
שטעטל, וועו דאָס שטעטל אליין איז שוין פיל ווייטער אוועק. ער... דער
קלוגער, דער מחבר פון „דער טאטע מיט די בנים", פון „א מעשה מיט א
ציג", פון „שטעטל". ער איז געווען א נאאיווער פראָווינציאל פילמאָל. מיט
איין ביסעלע געשליפנקייט וואָלט דער „בריליאנט" א וועלט באַלויכטן, אָבער
אן עקשן געווען, נישט געוואָלט ארויסגיין פון זשעליכאווער שפאן...

ליב געהאט ביז לעבן האָט דעם פאראיין נאָמבערג. האָט עס פאסירט,
אז מען האָט די „בודע" פארמאכט צוליב רעמאָנט אויף עטלעכע טעג, איז
נאָמבערג נעווען אן א קאָפּ. אויפגערעגט געווען, קיין פלאץ זיך נישט גע־
פונען. נאָמבערג, דער קאָפע - זיצער, דער קאווע - טרינקער און ביליארד־
שפילער האָט אין די לעצטע יאָרן זיינע געפונען א פלאץ, וואָס איז אים
טייערער געווען פאר אלץ. ער איז געווען א צייט דער פאָרזיצער פון
פאראיין, האָט געהאָלפן אָרגאַניזירן די פראָפעסיאָנעלע סעקציע, איז קעמפע־
ריש געווען קעגן די ארויסגעבער, כאָטש ער איז לעצטנס נעוואָרן א גרוי־
סער פארדינער. ער האָט זיך כמעט אינגאנצן אָפּגערוקט פון ריין־ליטערא־
רישער ארבעט. א צייט געארבעט אין „היינט", שפעטער אריבער אין „מא־
מענט". זיינע הונדערט־שורהדיקע ארטיקלען האָבן באפוצט די צייטונג.
קליינע שעדעוורן געשריבן. חכמה און מאָס. נישט אומזיסט האָבן אלע גע־
וואַרט, וואָס נאָמבערג וועט זאָגן וועגן א וויכטיקער פראָגע פון געזעל־
שאפטלעכן לעבן. ער האָט גוט געלעבט מיט אלעמען, מיט די זשורנאליסטן
און מיט די ליטעראטן, מיט די שאך־שפילער און מיט די קאָרטן־שפילער.
נאָמבערג האָט אלעמען פארגונען פון גאנצן הארצן. א נידעריקער, מיט
אויסגעמאטערטע אויגן, כמעט איבערגעברענטע אויגן פון רויכערן און פון

שווארצע קאווע. צוויי מעלות האָט דער מענטש פארמאָגט: קלוגשאפט און ערלעכקייט. קלוגשאפט, וואָס ער האָט אליין באצייכנט מיט די שורות פון פערסישן דיכטער האפעם, וועלכן נאָמבערג האָט אריינגעבראכט אין יידיש.

„און גלויב, די גרעסטע זינד

איז מאטערן דאָס הארץ"...

נישט מאטערן דאָס הארץ... איך וויים נישט, צי דאָס איז אים נעלונגען. דערפאר איז אים געלונגען צו באהאלטן זיין הארץ. איך וויים נישט, צי עס איז געווען איינער אזא, א פריינט, פאר וועלכן נאָמבערג זאָל זיך אויסרייד אינטים. דאָס האָט ער אויסגעמיטן און פאר דעם האָט ער מורא געהאט. א הארץ און אלץ, וואָס עס טוט זיך אין הארצן איז מיינס און מער קיינמאל נישט. אויב איך אליין וועל זיך מיט דעם קיין עצה נישט געבן, וועט מיר שוין קיינער נישט העלפן. דאכט זיך, אז אזוי האָט ער געטראכט.

ערלעכקייט מיט דעם, וואָס ער האָט קיינעם נישט געחנפעט. נאָמבערג האָט קיינמאָל קיינעם נישט נעזאָגט קיין ליגן, וואָס ס'איז אָנגעלאנגט יענעמס בוך. „גוט" און „שלעכט" איז אָנגערופן געוואָרן מיטן פארדינטן נאָמען. געשמאק האָט ער געהאט מער ווי אנדערע און אים אָפּנארן האָט מען נישט געקאָנט. באנאָל זיין איז ביי אים געווען די גרעסטע זינד. ריידן וועגן ליטעראטור — אדרבה. אָבער צופיל ריידן וועגן דעם, שהן לאנג קייען דאָס זעלבע, דאָס האָט אים ארויסגעבראכט פון געדולד און ער האָט גלייך נעזוכט א מיטל, ווי פטור צו ווערן פון דעם. איינמאָל איז פאריזש, אין קאפע „לא ראטאנד" זענען מיר געזעסן ביז שפעט, ביז נאָר שפעט, עס איז געווען אש, נאָמבערג, משה נאדיר, עוזר וואָרשאוסקי, דוד איינהאָרן, מנחם און דער טונקעלער. ביים קאפע-טישל איז אָנגענאנגען אן ערנסטער שמועס וועגן ליטעראטור. דאָס האָט לאנג געדויערט. דער שמועס האָט זיך שוין געדארפט ענדיקן, האָט נאָמבערג פארגעלייגט, מען זאָל גיין אביסל שפאציירן. אָבער אויף דעם בולוואר „ראספאי" איז ווידער אָנגענאנגען דער זעלבער געשפרעך. נאָמבערג האָט שוין געשוויגן, מיט קיין איין וואָרט זיך נישט אָנגערופן, אזוי א לענגערע צייט. איך האָב געפילט, אז ער איז דענערווירט פון דער ליטעראטור. פלוצלינג מאכט ער עטלעכע טריט אויף דעם בריטן טראטואר און שרייט אויס:

— וואר פון אייך האָט געזען די נייסטע פיגור אין טאנגא?

און ער טאנצט אוים פאר אונז די נייסטע פיגור. אים איז געלונגען, ער האָט דעם נודנעם ליטעראַרישן שמועס איבערגעריסן און פארענדיקט מיט עפעס א שפאס פון א טאנגא-פיגור. א נידעריקער און אן אויסגעמא-טערטער, אבער דרך-ארץ האָט מען פאר אים געהאט, ווי פאר א פיינעם יחסן, כאטש ער אליין האָט אבסאלוט קיינמאל נישט די יחסנות נישט גע-זוכט. ער האָט שטענדיק געוואלט זיין מיט מענטשן, לעם מענטשן און דער-פאר האָט אויך צו אים געצויגן. מיר האָבן צווישן זיך אמאל גערעדט, אז וועו נאָמבערג וואלט געווען דער גרעסטער שרייבער אויף דער וועלט, אדער דער גרעסטער מילְיאָנער, וואלט ער אויך געווען דער זעלבער.

ער איז געפאָרן קיין דרום-אמעריקע, דערנאָך קיין נאָרד-אמעריקע, קיין רוסלאנד, קיין ארץ-ישראל. דאָך, וועו ער פלעגט קומען צוריק, איז ער געלאָפן אין דער „בודע" און אויסדערציילט, ווי ער האָט געבענקט. געווען א פארברענטער חסיד פון „טלאמאצקע דרייצן". און אים האָט מען ליב געהאט, ווי אן אייגענעם מענטש. אזא איינער, וואָס קאָן מיט חברים זיצן ביי א טישל און בטלנען, אזא איז אן אייגענער מענטש. ער האָט נישט געוואלט מאטערן דאָס הארץ און נישט געוואלט, אז א צווייטער זאל אים מאטערן. מיר זענען מיט יארן צוריק געזעסן אין שווידער ביי אלטער קא-ציזנען אין דער ווילְיע. יענער האָט אונז פארבעטן אויף א גאנצן טאג. נע-וועו איז גוט אונטער די סאסנאָווע ביימער, מען האָט געדעדט און געשווייגן, געשווייגן און געדעדט און קאציזנעם פרוי האָט יעדע פאָר מינוט געבראכט גוטע זאכן צום פארזוכן. מיטאמאל פאלט איין קאציזנען א נישט געלונ-גענער איינפאל: ער וועט אונז לייענען פראגמענטן פון זיין שווערער פאָע-מע „דער גייסט, דער מלך". גרויסע און לאנגע פראגמענטן פון נאָר א שווערער פאָעמע. איך און נאָך עטלעכע חברים האָבן אָנגעשטעלט די אויערן און געהערט. די כוונה פון אונז איז געווען צו כאפן א גוטע שורה, כדי שפעטער נאכן לייענען אויסגעפינען א גוט וואָרט פאר דעם מחבר... נאָמבערג אבער האָט זיך אויסגעצויגן אויף דעם גראָז און צוגעמאכט די אויגן, האָבן מיר געמיינט, אז ער הערט אוים קאציזנעם שאפונג מיט גרויס אויפמערקזאמקייט, אין דער אמתן איז ער טאקע איינגעשלאָפן און גאנץ געשמאק.

שפּעטער האָבן מיר געפרעגט ביי נאָמבערגן:

— ווי אזוי שלאָפט מען עס אײַן, וועלן א חבר לייענט זײַן ווערק?

אויף דעם האָט נאָמבערג געענטפערט:

— נישט איך בין אײַנגעשלאָפן, נאָר ער האָט מיך פּאַרשלעפּערט מיט זײַן פּאָעמע. מען דאַרף עס רעקאָמענדירן די אַלע, וואָס ליידן אויף שלאָפלאָזיקייט.

קיין גוטער פרײַנט איז אים קאַציזנע נישט פּאַרבליבן. נאָמבערג מיט זײַן אײַנשלאָפן ביים לייענען „דעם גייסט — דעם מלך" האָט אַזוי ווי איבערגעריסן קאַציזנעס ליטעראַרישע קאַריערע. דאָכט זיך א קלײניקייט: א מענטש איז אײַנגעשלאָפן, אָבער אין לעבן זענען פּאַראַן קלײניקייטן, וועלכע צעשטערן גרויסע ענינים. און דאָ איז נאָמבערג גאָרנישט שולדיק געווען: מען דאַרף וויסן, וועלן צו לייענען פּאַר א פּיינשמעקער. דאָמאָלט אונטער די סאָסנעס, מיטן ווינטל האָט זיך זייער געווּאָלט אָפּרוען... און מיט אָמאָל: א גייסט — א מלך.

איך וויים נישט, צי דאָס איז א מעלה, צי א חסרון, נאָר נאָמבערג האָט זיך שטענדיק אַוועקגערוקט אָביסל ווייטער, וועלן עס האָט געשמעקט מיט צופּיל ליטעראַטור, האָט נישט געוואָלט, מען זאָל אים צופּיל פּאַרדרייען דעם קאָפּ, איז קיינמאָל נישט אַרויסגעקראָכן אויבן-אָן...

* * *

נישט אזוי איז געווען שלום אש אין די וואָכן, וועלן ער פלעגט פּאַרברענגען אין וואַרשע. אש איז זייער הויך, שלאַנק, ער אימפּאָנירט. אש טראָגט שיינע בגדים, מען זעט אים אָן, נאָר ער וויל שטענדיק, מען זאָל אים מער אָנזען.

נאָר, ווי זאָגט מען אויף יידיש: „נישט ביי מאָטיען", איך מיין דאָ, נישט אין ליטעראַטן־פּאַראיין, דאָ האָט מען פיינט געהאט יחסנים און אי־בערהויפּט די, וואָס שטופּן זיך, ווי יחסנים. קיינער האָט אים נישט באַ־לײדיקט און נישט פּאַרמינדערט זיין ווערט. אשן האָט מען ליב געהאט, אשן דעם שרייבער. זיין פּאָרטרעט איז געהאנגען אין דער בודע אויבן־אָן און ער האָט ד אָ ך איינמאָל דערפילט, אז מען טיילט אים צו ווייניק

כבוד. ער האָט זיך געבייזערט און געברומט און איינמאָל האָט ער זיך מיט אונז אָפּגערעכנט אויף זיין, קוטנער, שטייגער. איינמאָל, אין א זו-מערדיקן נאָכמיטאָג, איז ער אריינגעקומען אין פּאַראיין. געווען דאמאָלט אין דער בודע וויניק חברים, געציילטע פון אונז זענען געזעסן אין די זיי-טיקע צימערן...

פּיל פון אונז האָבן דאָרט געארבעט אין די רואיקע שעהן, נישט איין יידיש בוך איז דאָרט פאַרענדיקט געוואָרן אין די זייטיקע צימערן פון טלאמאצקע דרייצן, נישט איין בוך איז דאָרט אָנגעהויבן געוואָרן און וועט שוין קיינמאָל נישט פאַרענדיקט ווערן. א סך פּלענער זענען דאָרט פאַר-טראַכט געוואָרן, זיי וועלן שוין אויך קיינמאָל נישט פאַרווירקלעכט ווערן. אָבער דאמאָלט האָט מען נאָך געגלויבט און עס איז געווען פּאַר וועמען צו גלויבן.

יאָ, דאמאָלט אין א זומערדיקן טאָג:

אש איז אריינגעקומען און נישט אליין. ער האָט מיטגעבראַכט א יינגל, א שטיוול-פּוצער. מיט דעם דאָזיקן שטיוול-פּוצער איז ער אריין אין גרויסן זאל, אין אונזער בעסטן און שענסטן חדר, דאָרט, ווו די קונסט-בילדער זענען געהאנגען, דאָרט, ווו פּרצם פּאַרטרעט איז געהאנגען און דאָרט האָט ער זיך גלאָזן פּוצן די שיך...

איז מען אריינגעלאָפן צו מיר אין א זייטיקן צימער:

— גיי זע! וואָס שלום אש טוט אין זאל אין גרויסן.

בין איך געגאנגען און געזען זיין שלעכטע האנדלונג און אליין האָב איך אויך שלעכט רעאַגירט. איך האָב געכאפט דאָס יינגל מיט זיין פּוץ-קעסטל און אריסגעשליידערט פון לאָקאל און אש איז פאַרבליבן מיט איין שוך נישט אויסגעפּוצט. צו דעם גרויסן מייסטער פון דער יידישער נאַוועלע האָב איך קיין איין וואָרט נישט אריסגערעדט. חברים זענען אויף מיר ברוגז געווען, פאַרוואָס איך האָב אים דאמאָלט נישט אריסגעטריבן. אפשר זע-נען זיי געראטן געווען.

איך האָב אשן א סך נישט פיינקייטן מוחל געווען, פערזענלעכע און נישט פערזענלעכע. איך האָב אים מוחל געווען אויך די געשיכטע מיט דעם שטיוול-פּוצער, אָבער צו זיין פּסיכאָלאָגיע איז עס א שטריך, וואָס געדענקט

זיך. דאס איז פריצישקייט פון אן אויפגעקומענעם, דאס איז אן אנגעבלאזענע גרויסקייט, וואס פארקלענערט דעם סוביעקט, וועלכער דערלויבט זיך אויף אזעלכע זאכן. איך קאן זיך נישט פארשטעלן נאך איינעם אזא פון אונזער ליטעראריישער וועלט, וואס איז פעאיק געווען אויף אזא „נקמה" ...

דער ליטעראטן-פאראיין איז נישט געווען קיין בית-תפלה. וועגן פארשוועכן איז דא נישט געגאנגען, נאר א באליידיקונג פאר אונז איז דאס געווען. אש האט געוואלט ווייזן, אז ער לאכט פון אונז, ער פייפט אויף אונז. מיר האבן זיך געראנגלט, פאר אונזערע גראשנס האבן מיר געבויט א היים, ווו מען קאן זיך אפרוען. מיר האבן געוואלט, אז די, וואס לעבן מיט אונזער שפראך און די, וואס לעבן פון אונזער שפראך, זאלן זיך האלטן ווי ווייט מעגלעך אינאיינעם. מיט מי און מאטערניש האט מען געשאפן א ווינקל, אביסעלע סביבה און בעסערע באציאונגען צווישן חברים, קומט איינער און לאכט עם אויס. א יחסן, וויל ער האט זיין אויסלאנד מיט זיינע פארלענער. ער האט פון דעם וויניק געוווינען. און מיר האבן וויניק פארשפילט. קיין יחסן איז ער ביי אונז ווייטער נישט געווען.

מיר האבן נאנץ באוווסטזיניק שטענדיק אפגעטיילט אשן דעם קינסטלער פון אשן דעם מענטש און דאס איז זיין שולד. שיין איז דאס און הויך איז דאס, וועו די ביידע זאכן גייען צוזאמען. כאטש נעמען דעם נאענטסטן ביישפיל: פרץ. מיר האבן געהאט דעם איינדרוק, אז אש רעכנט זיך נישט אבסאלוט מיט אונז. וועו זענען מיר דאס די אלע, וואס וואלנערן זיך אין ווארשע, עפעס שרייבערלעך. אנדערש איז ער. וועגן אים וויים די וועלט און „פאסישע צייטונג" און „נייע פרייע פרעסע" און נאך אזעלכע צייטונגען. אים האט שטענדיק געפעלט תמימות פאר חברים, געפעלט האט אים אפילו נעפיל פאר זיין אייגענער קוטנע און פאר אלע אנדערע טייערע שטעטלעך, וועלכע ער האט אזוי שיין געמאלט. פוילן און פוילישע יידן זענען ביי אים געווארן א פארענדיקטע קאנטא. — דערפאר א ווידער-נעפיל צו אים. מען האט נישט ליב אזא אייגענעם, וואס ווערט א גאסט .ער האט געוואלט, אז זיין קומען צו אונז זאל זיין אן איבערראשונג, א יום-טוב און מיר אבער האבן אויך נעמענט וועלן, ער זאל אונז

זען, ווי מיר ראנגלען זיך אליין, ווי מיר ווילן זיך האלטן מיט ווירדע. ביי אים האָט דאָמינירט: אש און זיינע ביכער. ביי אונז האָט דאָמינירט: יידיש וואָרט, יידישע ליטעראטור. ער האָט געהאט א ווילע אונטער פא-ריזש — אין בעלווי. איך בין דאָרטן געווען ביי אים נישט איינמאָל, איך בין געקראָכן אויף זיינע ביימער און געריסן קארשן... נאנץ געשמאקע קארשן, אָבער איך האָב געווסט, אז מיין אָרט איז אין וואַרשע אויף טלא-מאצקע דרייצן, מיין פּלאץ איז אין קאזשימיעזש און אין אלע אנדערע יידי-שע שטעטלעך. איך ווילּ ניט אראָפקוקן, ווי א יחסן אויף זיי פון איפל־טור. איך ווילּ זיין מיט זיי, מיט די יידן אונזערע, א י ך מ ו ז ז י י ן מ י ט ז י י. אש האָט זיך אָבער מיט אלע כוחות איינגעפונדעוועט אין דער פרעמד. דאָס איז זיין פּריוואָטע זאך, דאָס איז אמת. קיינער האָט אים ניט געשלעפט פאר די פּאָלעס, ער זאָל זיצן אין פּוילן, דאָך פּאַרוואָס האָט ער אזוי אויסגערעכנט אַריינגעקראָכן פּוצן די שיך זיינע אין א ו נ ז ע ר היים?

אויף צומאָרגנס בין איך נעזעסן מיט נאָמבערגן ביי א טישל טאקע אין דעם גרויסן זאל. נאָמבערג האָט זיך נאָר וואָס דערוווסט די נעשיכטע מיטן שטיוול-פּוצער. אין דעם קומט אריין אש און גייט צו צו אונז און שטרעקט אוים די האַנט צו נאָמבערגן. דער קליינער נאָמבערג הויבט אויף די אויגן אויף דעם גרויסן אש:

איך גיב דיר נישט די האַנט.

—פּאַרוואָס? — פרעגט אש.

— ווייל איך ווילּ מיט דיר נישט רעדן.

אש פּרובט שפּאַסן און פרעגט:

— וואָס? איך בין שוין מער קיין יידישער שרייבער נישט?

— ביסט א גרויסער שרייבער, אָבער איך ווילּ אויף דיר נישט קוקן. גיי!

דאָס איז געווען א נאנץ היפּשער מאָמענט. א קליינער שעקספּירל וואָלט פון דעם נעמאכט א נישקשהדיקן טעאטער-בילד. א מחנה סטאטיסטן פון אונזערע שטענדיקע פּאראיינס־באזוכער זענען געשטאנען און זיך צוגע-קוקט. אויף א שטולּ איז געזעסן נאָמבערג, דער דערער און איינגעצויגע-

נער פריינט אונזערער, נאמבערג מיטן צעקנייטשטן פנים, ווי ער וואלט שוין א יאר נישט געגעסן. ער איז געזעסן, ווי א יחסן, אדער ווי איינער, וואס זיצט ביי זיך אין דער היים און פילט זיך זיכער. נאמבערג ביי זיך אין ווארשע... און לעם אים, א שטייענדיקער א הויכער, א זאטער, אן אויסגעפיינטער שלום אש... דער, פון דער גרויסער וועלט. נאמבערג וויל אויף אים נישט קוקן און אש שטרעקט אוים און שטרעקט ווידער אוים די האנט צו אים:

— הערש דוד! גיב מיר די האנט!

— הערש דוד!

שווייגנדיק האט מען זיך צוגעקוקט און צוגעהערט. אלעמען האט עס שטארק הנאה געטאן, וואס דער קליינער נאמבערג האט אזא גרויסן כוח. וען אזא חברה-מאן, ווי דושיגאן דער אקטיאר וואלט געווען דערביי, וואלט ער אויף זיכער געשריגן:

— דערלאנג אים, נאמבערג! דערלאנג אים נאך.

אש האט פשוט אויסגעבעטלט ביי אים צוריק די חברשאפט. צוגעהאלפן האט אים זיין פרוי מאטילדע. אלע האבן פאר איר געהאט דרך-ארץ, נאמבערג — אויך. אשן איז שטארק געגאנגען אין נאמבערגס פריינטשאפט. דעם קלוגן חבר האט ער נישט געוואלט פארלירן, דעם חבר פון פרצם שטוב. אט דער סענטימענט האט זיכער דא געווירקט אמשטארקסטן. איך האב זיך צוגעקוקט צו דער סצענע, ווי אש האט זיך געבעטן ביי נאמבערגן די האנט זיינע און איך מוז זאגן דעם אמת: אש האט ביי מיר אין די אויגן גארנישט פארלארן מיט זיין הכנעה... נאמבערג האט עס פארדינט. אפט האב איך געטראכט, אז נאמבערג האט דורך קלוגשאפט דערגרייכט דעם שוועדסטן יאוש און פון יאוש איז ער צוריקגעקומען אין אונזערע גאסן און געלעך, דא האט ער געזען פאר זיך די לעצטע רעטונג. עס איז קיינמאל אין באטראכט נישט געקומען, אז נאמבערג זאל ווען עס איז פארלאזן ווארשע מיט די נאלעווקעס, מיטן „מאמענט", מיט דעם ליטעראטן-פאראיין: דא לעבן און דא שטארבן.

און ווען ער איז געשטארבן, האט מען טאקע זיין טויטן קערפער אריינגעבראכט אין גרויסן זאל פון ליטעראטן-פאראיין, אנגעצונדן אלע

לאָמפֿן און די ליכט פֿארצויגן מיט שוואַרצן קרעפּ. גרויסע וואַקסענע ליכט האָט מען אויך אָנגעצונדן אוֹן פֿיר אוֹן צוואַנציק שעה איז געשטאַנען ארום זיין מיטה א כבוד-וואַך פון אונזערע חברים. די שטאָט וואַרשע, די יידישע וואַרשע, האָט דורכגעמאַרשירט אין אונזער זאַל, דעם לעצטן בליק געוואָרפן אויף א יידישן שרייבער. דערנאָך א גרויסע לויה. א גראַנדיאָזע לויה. אין א נאָסן אָנהויב-ווינטער, וועו שניי האָט געשאָטן אוֹן צוגלייך מיטן שניי א רעגן, א האָגל, א פֿארגליווערונג. א שוואַרצע קאַלטער טאָג אוֹן אַזוי פיל יידישע וואַרעמקייט. הערש דוד נאָמבערג צו באַגלייטן זענען ארויסגעגאַנגען הונדערט טויזנט יידן, פֿשעיאַזד, נאַלעווקי אוֹן געגשע זענען געווען פֿארשטאָפּט מיט מענטשן, די קראָמען האָט מען צוגעמאַכט אוֹן אמתער טרויער איז געווען... נאָמבערג איז געשטאַרבן. אוֹן נאָמבערג האָט דאָך נישט איבערגעלאָזן קיין צו גרויסע ליטעראַרישע ירושה. נישט געווען קיין שרייאיקער געזעלשאַפטלעכער טוער אוֹן דאָך אזא לויה. פשוט: די גאַס די יידישע האָט געפילט זיין ערלעכקייט, די יידישע בריטערע מאַסע האָט אין אים געזען אַן אייגענעם מענטשן, א פריינט אוֹן דערצו א קלוגער אוֹן א טאַלענטירטער פריינט. דאָס איז נישט געווען קיין קליניקייט אין פֿוילן צו שרייבן אין א יידישער צייטונג דריי מאָל אין וואָך אוֹן אויפֿקלערן, וואָס ארום אונז קומט פֿאָר. נאָמבערג איז נישט געווען קיין שוואַכער טרייסטער אוֹן נישט קיין ביליקער אָפּשפּאַסער, צו ווירדע אוֹן זעלבסטאַכטונג האָט ער נעצילט. שעם זיך נישט מיט זיך אליין, וועט דיך דער צווייטער נישט פֿארשעמען. אין יעדער שורה זיינע איז קודם־כל געווען ווירדע. דאָס האָט נאָמבערג געירשנט פון פֿרצן. נאָמבערג, וואָס איז פֿארבליבן אין פֿרצם וואַרשע. אים איז אפילו אין זינען קיינמאָל נישט אריין צו גאַזענען זיך אוֹן ערנעזן אַנדערש ווו פֿארקריכן, ווו זיינע יידן געפינען זיך נישט...

* * *

נעשטאַרבן איז ער מיט יאָרן פֿאר דער מלחמה. געווען איז ער שוין לאַנג קראַנק, נאָך אין די יונגע יאָרן נעהאַט צו טאָן מיט די לונגען, אָבער ער האָט געלאַכט פון דאָקטוירים. איין שווארצע קאַווע, האָט ער געזאָגט, איז מער ווערט פֿאר אַלע דאָקטוירים. איז ער איינמאָל געזעסן

מיט אונז ביז שפעט אין דער נאכט און געטרונקען א שווארצע קאווע. געווען עפעס דאמאלט אן ערנסטער שמועס, א נעהויבענער שמועס. ווען נאמבערג איז אועק פון אונז, האבן מיר געהאט פאר אים עטלעכע גוטע ווערטער, און אפשר א סך גוטע ווערטער. אין דעם איז ווער אריינגעקומען און געזאגט, אז אויף די טרעפ ליגט עפעס א מענטש. זענען מיר ארויסגעלאפן און געפונען נאמבערגן א פארבלוטיקטן און א פארחלשטן. א בלוט-שטורץ פון האלדז. אים אוועקגעפירט אהיים און אין עטלעכע טעג שפעטער — קיין אטוואצק, אין א פענסיאנאט. יעדע פאר טעג פלעגן חברים צו אים ארויספאהרן, איך אויך. געווען איז סוף פון הארבסט און אנהויב פון ווינטער. שניי מיט רעגן און רעגן מיט שניי און נאמבערג א פארשלאסענער אין א פענסיאנאט, ווו מען האט אים קיין שווארצע קאווע נישט געווארעלט געבן, ווייל דאקטוירים האבן פארבאטן. נאמבערג א נידע-דיקער, א דארער און אזא קלוגער, מיט אזוי פיל געשמאק, מיט אזוי פיל מבינות און מיטאמאל פון אים אזא פראזע:

— איז נישט געשריבן, איז אן שווארצע קאווע, אבער אן פאראיין קאן איך נישט לעבן, איך קאן נישט. שיקט מיר אהער וואס מער חברים. שיקט הערשעלען, זאל קומען אלא לילית, זאל קומען יאנקל דאנציגער, ברענגט די טישלעך, די שטולן, די קאץ...

— נאמבערג! איר וועט געזונט ווערן און זיין מיט אונז.

פון מיין וואָרט „געזונט ווערן" איז ער בלויז שטיל געווארן. ער האט קיינמאל נישט דערמאנט דאס וואָרט „שטארבן". צו לאנג איז ער שוין געזעסן אין אטוואצק צווישן די סאסנאווע ביימער, צו לאנג. די האפענונג אויף געזונט ווערן איז אלץ ווייניקער געווארן. אין אטוואצק איז מען געפארן אויף שבת, אויף א וואך, אויף א חודש, אבער נישט מער. דער, וואס איז דארט פארבליבן אויף לענגער, דער איז שוין פון דארטן נישט ארויסגעפארן.

איינמאל בין איך אים געקומען באזוכן אין אוונט און דארט בין איך שוין פארבליבן נעכטיקן אין פענסיאנאט. מיר זענען לאנג געזעסן. נאכט געווען. ווינט האט געבויגן די ביימער ארום דער געבויידע. ווינט האט שטארק געבויגן די ביימער, עס האט זיך געלאזט הערן, ווי די צווייגן

קלאפן זיך איינס אָן צווייטן. אזוי, אז עטלעכע מאָל האָבן מיר איבער-נעריסן אונזער שמועס און נעקוקט צום פענסטער, ווי מיר וואָלטן עפּעס איבערווארטן א בייזע געשעעניש, נאָמבערג האָט צו מיר נערעדט זייער נוטע ווערטער, צו מיר פּערזענלעך, וועגן מיר. פּאַר מיר איז דאָס געווען אָן איבערראשונג, ווייל פּאַר פינף און צוואַנציק יאָר באקאַנטשאפט און פּריינטשאפט האָט ער מיין אַרבעט כמעט אינגאַרירט. קיינמאָל וועגן מיין ארבעט קיין ווארט נישט נערעדט, קיין ווארט נישט געשריבן. און זאָל דאָס גיין, ווער האָט עס פון אים פּאַרלאַנגט. זאָל ער האָבן זיין מיינונג און איך — מיין מיינונג. ער איז מיר די אַלע יאָרן געפּעלן פּאַר זיין קלוגשאפט, טאָ זאָל איך נישט זיין קיין נאַר אין זייַנע אויגן. דאָס אַלץ...

אין יענעם אָוונט האָט נאָמבערג אַרויסגענומען פון א טאַש א פּאַטאַגראַפיע און ער האָט עס מיר דערלאַנגט צום באַטראַכטן. די פּאָטאָגראַפיע איז געווען נאָמבערגס בילד אין דער יונגט מיט א קליין היטעלע און מיט א לאַנגער קאפּאָטע ביז צו דער ערד. נאָמבערג, שוין דאמאלט מיט טיפע קלוגע אויגן:

— דאָס בילד איז געווען ביי מיין זון, איך האָב אים געבעטן, ער זאָל דאָס מיר ברענגען.

און ער האָט זיך פּאַרטיפט אין זיין אייגן בילד פון דער יונגט.

נאָמבערג מיט א פּאָטאָגראַפיע אין דער האַנט, דאָס איז נישט געווען אין זיין סטיל... נו, און קראַנק זיין, זיצן אָפּגעזונדערט פון אונז אַלע-מען אין אַן אטוואצקער פענסיאָנאַט, איז יאָ געווען אין זיין סטיל? אָבער וואָס האָט ער אזוי לאַנג געקוקט אין ז י י ן אמאָליקער פּאָטאָגראַפיע? אין אזא קאפּאָטע פון יידישער איזאָלירונג! וואָס האָט זיך אים דאמאָלט דערמאָנט? וואָס האָט ער געשאצט און איבערגעשאצט אין יענעם מא-מענט? אפשר האָט עס דער ווינט געווסט. זיין פּאָטאָגראַפיע מיט דער לאַנגער קאפּאָטע, זיין פּנים מיט א יונג בערדל איז פּאַרבליבן אין זכרון אויף שטענדיק.

געווען פינף אינדערפרי. עס האָט מיך אויפגעוועקט בערנארד זינ-גער, דער זשורנאַליסט. ער האָט נאָר וואָס באקומען א טעלעפּאָן פון אט-וואצק, אז נאָמבערג איז געשטאָרבן. בערנארד זינגער האָט געווינט אין

זעלבן הויז, וואס איך, אויף נאוואליפיע דריי. האט ער אנגעקלאפט צו מיר אין טיר, אנגעזאגט מיר די טויט-בשורה און איז אוועק, אוועק צו זיך, ווי גארנישט. איך בין אראפגעלאפן אויף דער גאס, געכאפט א טעקסי און געלאפן די אכט אין צוואנציק קילאמעטער קיין אטוואצק. מאדנע זעט עס אויס, ווען א טעקסי לויפט מיט דער גאנצער שנעלקייט צו א גע-שטארבענעם חבר.

דער טויט האט דאך פארענדיקט צווישן אונז אלע ענינים, טא וואס איז די אייגעניש און דאך, ווען דער וואגן האט זיך אויף א רגע אפגע-שטעלט, האב איך געברענט פון אייגעניש. די אומגעבונג ארום, די פעל-דער זענען פיל רואיקער געווען פאר מיר, זיי זענען שטענדיק רואיק... אפילו נאך דער גרעסטער שלאכט, ווען טויזנטער דערהרגעטע וואלגערן זיך אויף די גראזן מיט פארגלאצטע אויגן, דאמאלט זענען זיי אויך רואיק און א וויסער שמעטערלינג באוועגט מיט באשטראלטן ציטער זיינע זיידענע פליגעלעך און א פויגל זינגט זיך פונאנדער פון פויגל-פרייד, ווי גארנישט... א, מענטשלעך טייער לעבן, ווי נישט טייער דו ביסט ביי דער אייביקייט, ווי גלייכגילטיק די נאטור מיט איר גאנצער שיינקייט איז צו דיר. איך אליין... איך האב זיך אויף א רגע פארטראכט, איך האב א קוק געטאן אויף דעם לאנגן שאסי און מיר איז געפעלן געווארן דער לאנגער פאס פון מיין וועג, אויף וועלכן איך לויף צו א געשטארבענעם פרייַנט, אבער אויף א רגע האב איך דאך פארגעסן מיין פרייַנט. איך האב אפילו מיין אייגעניש פארגעסן און א פארוורף זיך אין דער שטיל געמאכט.

פרימארגן, קאלטלעך, אבער ריין די לופט, עטלעכע ביימער נאך גל, די איבעריקע שוין פוסט... נאך א בלאט אראפגעפאלן, א מענטש איז געשטארבן, א קלוגער מענטש. איך בין ארייַנגעפארן אין אטוואצק, ווען דאס וואלד-שטעטל איז נאך געשלאפן, איך בין אריין אין פענסיאנאט, ווען די געסט זענען נאך געשלאפן. שטיל, ווי עס וואלט גארנישט געשען, אלע געסט אין זייערע צימערן, אין די בעטן.

מאדנע - מאדנע האט עס אויסגעזען דער פענסיאנאט מיט די בא-זונדערע צימערן, מיט די נומערן ביי די טירן, מיט די גרויסע מענער-שיך

און מיט איידעלע דאמען - שיכלעך ביי די טירן. אזא אידילישע רואיקייט אין לאנגן קאָרידאָר, וואָס איז געווען מיט בלומען-טעפּ אויסגעשטעלט, מיט עטלעכע טישלעך און שטולן פאר די געסט אפּצורוען. בלויז אין איין צימער, אין א נומער דריי און צוואנציק איז שוין אלץ געווען געענדיקט... איך האָב זיך ארומגעקוקט: גדליה האָט זיך ארומגעדרייט אין לאנגן קאָרידאָר. ער האָט אויפגערוימט. גדליה, אן עלטערער ייד, האָט שווער געשלעפּט די פּיס און פויל געווען פון אלטקייט...

אט דער גדליה איז געווען א משרת, א שווייגער. מען פלעגט אים שיקן פון פענסיאנאט, ער זאל גיין אוועקטראגן א בריוו אויף דער פאסט, ער זאל ברענגען א צייטונג, אדער בייטן א בוך אין אטוואצקער ביבליאָטעק.

— דו וועסט גיין, גדליה, אין אפטייק און ברענגען א פראשעק צום קאפּ, וועסט באקומען דערפאר א האלבע זלאטע.

אויף דעם זיין רעפליק:

— דאָס איז ווערט זעכציק גראשן.

ער האָט זיך נישט געדונגען, נאר שטענדיק האָט זיך אים אויסגעדוכט, אז די שליחות איז ווערט נאך א פאר גראשן.

— דו וועסט גיין אויפן וואקזאל, גדליה, און קויפן דריי בילעטן אויף דעם צוג, וואָס גייט אף צען אין אוונט, דו וועסט באקומען דערפאר א זלאטי...

און ער רעדט, ווי צו זיך אליין:

— דאָס איז ווערט אנדערטהאלבן זלאטעס.

שטענדיק די זעלבע פראזע און שטענדיק האָט ער געגומען וויפיל מען האָט אים געגעבן.

איצטער האָט ער מיר אויף שטום-לשון אנגעוויזן אויף א צימער. איך האָב נעעפנט די טיר. אויף א בעט איז געלעגן נאמבערג א טויטער, דאָס פנים אויסגעשמירט אין בלוט. ער איז געשטארבן פון א בלוט-שטורץ. עס האָט אויסגעזעזן, ווי דער מלאך-המות וואלט מיט אים א שווערן קאמף געפירט...

נאמבערג...

צענדליקער יאָרן נאָענטע פריינטשאפט. נאָמבערג אין פּרצם נעזעל-שאפט, אויף פּאַרלעזונגען אין לאָדזש, אויף דיסקוסיעם אין וואַרשע. נע-בלאָנדזשעט מיט אים אויף די בולוואַרן פון פּאַריזש, אויף די גאַסן פון בערלין. דער פּאַרזיצער פון אונזער „בודע" אַדער דער פּאַרזיצער פון אונזערע בטלנים, מיט וועלכע ער האָט נעקעמפט, מען זאָל אויף אן אמת נישט וועלן קיין בטלנים - כניאָקעס. מען זאָל שטענדיק זיין אַביסעלע קלוג, נאָר נישט איבערקלוג. נאָמבערג, וואָס האָט קיינמאָל קיינעם נישט בארעדט, קיינמאָל קיינעם נישט מקנא נעווען און קיינמאָל קיינעם נישט געחנפעט. דער סקעפטיקער, וואָס האָט מער אינספּירירט צו גלויבן, ווי פיל אַנדערע פרומאקעס...

איך בין צוריק ארוים אין קאָרידאָר. גדליה איז געשטאַנען ביי דער טיר, אַנגעשפּאַרט זיך ביי דער וואַנט און געווארט אויף מיר. באַלד וועט זיך אַנהויבן דער טאָג, חברים וועלן קומען פון וואַרשע און נאָמבערג ליגט דאָרט אין בלוט אויסגעשמירט. בין איך נענטער צוגעקומען צו גדליהן, ארויסגענומען האָב איך פון קעשענע צוואַנציק זלאָטעס און דערלאַנגט דעם משרת:

— גדליה! נאָט אייך צוואַנציק זלאָטעס, נעמט א האַנטוך און וואַשט אַפּ דעם טויטנס פּנים.

ער האָט צוגענומען דאָס נעלט. א רגע אַפּגעווארט און דערנאָך לאַנג-זאם ארויסגערעדט:

— דאָס איז ווערט פינף און צוואַנציק זלאָטעס.

7

נישט פֿאַרגעסענע פּנימער...

אין דער רגע שוועבן פֿאַר מיינע אויגן צוויי פון אונזערע שטאָם-זיצערס: מנחם-מענדל הורוויטש דער קאָרעקטאָר, דער בעסטער קאָרעק-טאָר פון יידיש און העברעאיש אויף דער גאַנצער וועלט, א מיסטער אין זיין פֿאַך. דער צווייטער איז דער באַווסטער מוזיקער און דיריגענט שניאור. צוויי אלטע בחורים, צוויי אייביקע פריינט. היטלער האָט זיי צעטיילט. שניאור איז ערגעץ אין רוסלאנד. מנחם-מענדל הורוויטש איז פֿאַרברענט געוואָרן. שטענדיק זענען זיי געווען צוזאמען. אין פֿאראיין האָט יעדערער פון די צוויי געטאָן דאָס זיניקע. מנחם-מענדל הורוויטש האָט צונויפ-געקליבן די יידישע צייטונגען און געזוכט דרוק-פעלערן. דאָס איז געווען זיין סאַטיספאקציע. געפינען דרוק-פעלערן און שרייען: סאָר-א שלעכטע קאָרעקטור עס האָט די יידישע פרעסע. שניאור האָט נערוויכערט איין פֿא-פֿיראָס נאָכן צווייטן און געטרונקען „באוואַרקע". דאָס איז וואַסער מיט מילך. אָט אזוי האָט ער געקאָנט אָפּזיצן אויף איינעם פון אונזערע פינף הונדערט שטולן פינף שעה נאָכאנאנד. ער פלעגט אָפט איינשלאָפן מיטן פֿאפֿיראָס אין מויל, דער פֿאפֿיראָס פלעגט זיך אליין רויכערן. פלוצלינג פלעגט ער זיך אויפכאפן, א זופ טאָן אביסל באוואַרקע, פֿאַררויכערן א פֿרישן פֿאפֿיראָס און ווידער שלאָפן. וויפיל די צוויי אלטע בחורים זענען אלט געווען, האָט קיינער נישט געוווסט. מנחם-מענדל הורוויטש איז גע-וועז א נידעריקער מיט פֿאַרלאָשענע אויגן מיט א הייזעריקן קול און קורצ-

זיכטיק פון די אייביקע קארעקטן. פון זיי ביידן האָט מען זייער ווייניק נעוווסט. פון וואַנענט נעקומען? וועלכע יוגנט געהאט? באמת — צוויי ספינקסן. שניאור האָט געהאט א שווארצן קאָפּ האָר, מיט א טונקעלן פּנים, וואָס האָט שטענדיק קאָנקורירט מיט זיין קראגן, וועלכער איז אמאָל ווייס נעוווען. אָבער אויף א קאָנצערט פלעגט ער אָנטאָן א ליכטיק ווייסע העמד און פון דעם האָט זיין פּנים נאָך שווארצער אויסגעזען. פאראויניקט האָט די צוויי בחורים איין נעדאנק, א נעדאנק, וואָס איז געווען, ווי א קייט אין זייער פרייַנטשאפט. זיי האָבן ביידע געהאלטן, אז אויף דער וועלט איז נישטאָ קיין איין ערלעכע און נעטרייַע פרוי. פון יעדן נייעם פּארראט, וואָס זיי האָבן זיך דערוווסט, איז ביי זיי ביידן צוגעקומען א שטיק נחת:

מ. ע. הורוויטש
(צייכענונג פון פ. פרידמאן)

— הא! הורוויטש, וואָס האָב איך דיר געזאָגט...

— וואָס האָסטו געזאָגט?

— איך האָב דיר געזאָגט, אז דאָס איז א וויסטע וועלט פון אָפּנאַרעריי. די פרוי... זי איז די ערשטע לינגערין און צוליב איר ווערט אויך דער מאן א שקרניק. גיב א קוק, אזא שטילינקע מיט א שמייכעלע, אזא ננבטע, גיב א קוק, ווי זי טוליעט זיך צום פרעמדן מאן, איך האָב דיר געזאָגט, אז קיין איינע פון זיי טאָר מען נישט גלויבן.

— ניין! שניאור... א י ך האָב געזאָגט...

נאָנצע נעכט זענען זיי ארומגענאנגען איבער ווארשע און אריינגעקוקט אין די אויטאָמאָבילן, צי דארט געפינט זיך נישט א זינדיק פּאָרל, זיי זענען געשטאנען ביי די נאכט-לאָקאלן און זיך צוגעקוקט, ווער עס גייט פון דארט ארויס און ווער עס גייט אהין אריין, טאָמער ווערט מען דערקאנען א איינע, וואָס נארט אָפּ דעם מאן.

ביידע זענען זיי געווען רעזיגנירט, אלט און שווער אין באַווענונג, אָבער זיי האָבן געוואָלט די רעזיגנאציע פארמאסקירן, איינוויקלען עס אין

חכמה פון דערפארונג, אפלאכן און אויסלאכן די וועלט, מיט אלע פאלשע פארגעניגנס, אבי זיך נישט מודה צו זיין, אז אליין האָט מען עפעס פאר-שפעטיקט און דורכגעלאָזט. צוויי כיטרע בערן, וואָס מאכן חוזק פון אלע וועוויארקעס אין וואלד פון לעבן. זיי האָבן זיך זעלטן-גוט צוגעפאסט אין ריידן, און אין שווייגן. מען האָט זיי נעזען שפעט ביינאכט אויף וויטע גאסן. איינער לעם צווייטן, איינגעשפרייזט טריט אין טריט. אין רעגן און אין שניי — שטענדיק לאנגזאם. זיי האָבן צייט, זיי האָבן, וואָס צו בא-מערקן און וועגן וואָס צו טראכטן, געדאנקען דארפען נישט לויפן.

אזא חברשאפט, ווי זייערע, האָט מען געמעגט מקנא זיין. בייטאג זענען זיי געווען צו ביסלעך פארנומען און די נעכט, יענע נעכט, וועו הור-ווישט האָט נישט באדארפט גיין אין רעדאקציע צו דער קאָרעקטור, דא-מאלט זענען זיי ארומנאנגען ביז פארטאג. שניאור, דער מוזיקער, פלעגט כסדר אויסגעפינען פאלשע קלאנגען אין לעבנס־ארקעסטער און מנחם-מענדל הורוויטש האָט קאָרעגירט די גאנצע וועלט.

עס איז געווען, וואָס צו קאָרעגירן...

די אלע פאָליטיקער רעדן איינס און טוען עפעס אנדערש. מנחם-מענדל האָט דאָ געהאט, וואָס צו זאָגן, ער האָט אומעטום געזען בייזווי-ליקע גרייזן, ביי די פרויען האָט ער שוין געזען צופיל גרייזן און נאָכ-מאכונג, ער האָט פיינט געהאט געפארבטע האָר און געפארבטע ליפן. אויב געפארבטע ליפן, זענען אויך די וועדטער געפארבטע מיט דעם בי-ליקן פארב און מיט גרייזן, גרייזן אָן א סוף. אין דער ליטעראריש וועלט האָט ער געזען א ים מיט גרייזן:

— אזוי פיל מענטשן קאָנען א נ ש ר י ב ן און אזוי וויניק קא-נען ש ר י ב ן.

פיינט האָט ער געהאט די קריטיקער, אלע קריטיקער אָן אויסנאם:

— א קריטיקער איז א מיאוסע פרוי, וואָס קאָן נישט קוקן אויף קיין שיינער.

דאָס בעסטע ביי אים איז געווען: אנטלויפן פון דער מחנה, פון אלעמען. ער מיט שניאורן צוזאמען, זיי האָבן עס דורכגעמאסטן די וואר-שעווער גאסן ביינאכט, ווי קיינער נישט. די הייזער, די שילדן, די באל-קאנען, אלע האָבן זיי איינגעזאפט, איינגעמאלט אין זיך.

וואַרשעווער גאַסן, באַלויכטענע און לײַדיקע, אין מיטן דער נאַכט, יידישע און נישט-יידישע קוואַרטאַלן. אַרום דעם אייזערנעם פּאַרקאַן פון פּאַרשלאָסענעם זאַקסישן גאָרטן. אויף א ברייטן בולוואַר, צי אויף א שמאָל יידיש נעסל. צופעליקע פּאַרבייגייער פלעגן זייער אָפט זען די צוויי נעשטאַלטן. ביידע מיט שווערע פּליצעס, ביידע נענוג איינגעבויגן, ווי דער וועלטס-שווערקייט וואָלט גלעגן אויף זיי. זיי האָבן שטענדיק געהאט וועגן וואָס צו שמועסן...

וועגן וואָס? זייערע אייגענע פּערזענלעכע ענינים האָבען זיי ניך אָפּגעפּטרט. איז געבליבן די וועלט. די וועלט, די משוגענע מיט אירע דער-פינדונגען, די וועלט פון שקר און האַס און די וועלט פון מענטשלעכער אייגנזאַמקייט. אָבער דאָ האָבן זיי געהאט זייער נחת. די אַלע מענער, וואָס רעדן זיך איין, אז זיי זענען נישט איינזאַם, די אַלע זענען אָפּגענאַרטע מע-נער, מיאוס אָפּגענאַרט, ביז שאַנד אָפּגענאַרט, ווייל אויף דער דאָזיקער ערד איז נישטאָ קיין איין טרייע פרוי, קיין איינע נישט. דאָס איז זיכער, ווי די נאַכט...

פון זייערם א נאַכט-שפּאַציר פלעגט די וועלט ביטער אָפּשניידן... זיי האָבן זיך איינער דעם צווייטן גוט אויסגעטייטשט, ווי ווייט אַלץ איז פאַלש און נידערטרעכטיק... שלעכט, אַלץ איז גאַליק-שלעכט און אַליין באַדאַרף מען אויך זיין שלעכט, אויף קיינעם טאַר מען נישט רחמנות האָבן... און אַהיים פלעגן זיי קומען מיט פולע קעשענעם מיט בייגל... ווייל דאָ און דאָרט האָבן זיי באַגעגנט אזעלכע עלנדע בייגל-פּאַרקויפערס אינמיטן נאַכט, האָבן זיי געקויפט ביי יעדן צו עטלעכע בייגל, פון רחמנות-וועגן געקויפט...

מנחם-מענדל הורוויטש האָט איינמאָל מיר דערציילט אַן עפּיזאָד פון זיין אייגענעם לעבן. דער איינמאָל האָט געדויערט צוויי וואָכן. יעדן טאָג צו עטלעכע שעה האָט ער עס פאַר מיר דערציילט. מיר פלעגן זיך באַגע-נענען אין באַר „מעטראָפּאָל" און געזעסן זענען מיר ביים לעצטן טישל, כדי קיינער זאָל אונז נישט שטערן. ער האָט גערעדט און איך האָב געשווינגן. ער האָט גערעדט זייער לאַנגזאַם, ווי א קאַרעקטאָר האָט ער זייער אַכטונג געגעבן, אז זיינע פּראַזן און ווערטער זאָלן אַרויסקומען אָן גרייזן. איך

בין דאמאָלט קוים פון אים פּטור געווארן. צוויי וואָכן אויסהערן א פּאר-פּלאָנטערטע געשיכטע פון א מענטשן. אויסהערן א געשיכטע אין פּאָר-זעצונגען און צום סוף נישט פּארשטיין אינגאנצן, וואָס ער האָט דער-ציילט — אויף דעם האָט מען באדארפט האָבן כח.

די געשיכטע האָט זיך אָנגעהויבן ערגעץ אין וואָלין, אין א קליינער יידישער שטאָט אין א יידישער אכסניה. מנחם-מענדל הורוויטש האָט דאָרט געווויינט אין יענער אכסניה, געלעבט האָט ער פון לערעריי. אויך לידער האָט ער דעמאָלט געשריבן און ביכער א סך געלייענט. געווען איז דאָן א צייט פון הויכן אידעאליזם, טאָלסטאי און רוסישע רעוואָלוציאָנערן... מנחם-מענדל הורוויטש האָט זיך זייער אינטערעסירט מיט דער וועלט, כאָטש די וועלט אליין האָט נישט געוווסט פון זיין עקזיסטענץ. אין דער אכסניה, ווו ער האָט געהאט אן אָרעמען צימער, איז געווען א מיידל, די טאָכטער פון בעל-האכסניה, א מיידל נישט קיין מיאוסע און אויך נישט קיין שיינע. דאָס מיידל איז פּאַרגאָנגען אין טראָגן... מנחם-מענדל האָט פון גאָרנישט געוווסט, ער האָט נעגעבן „שטונדן", געלערנט העברעאיש מיט באלעבאטישע קינדער און געשריבן לידער. איינמאָל זענען צו אים אַריין-געקומען עטלעכע יידן און אָנגעהויבן רעדן וועגן דער מיידל, וואָס איז פּאַרגאָנגען אין טראָגן:

— ס'איז א רחמנות אויף איר, — האָט איין ייד געזאָגט.

— א גרויסער רחמנות, — האָט מנחם-מענדל צוגעגעבן.

— מען מוז עפּעס טאָן, כדי צו ראטעוון די יידישע טאָכטער, — האָט א צווייטער ייד געזאָגט.

— אוודאי מוז מען עפּעס טאָן, — האָט ווידער געזאָגט מנחם-מענדל הורוויטש.

און מיט דער פּראָזע זיינער האָט ער זיך געקוויעטשט אָן א מעסער.

פּינף יאָר פון זיין לעבן האָט ער זיך ארומגעשלעפּט איבער פּאַר-שידענע שטעט מיט א פּרעמדער מיידל און מיט א פּרעמד קינד. צוויי וואָכן האָט ער מיר דערציילט די געשיכטע זיינע און זייער לאַנגזאם און זייער דייטלעך און דאָך האָב איך נישט פּארשטאַנען, ווי אזוי מען האָט אים איינגעפּלאָנטערט אין א געשיכטע אזא. איינם האָב איך געווווסט:

מנחם-מענדל הורוויטש איז אומשולדיק געווען, ווי א טויב, ווי א מלאך, ווי א גוט פארריכטער גרייז פון אן ערשטקלאסיקן קאַרעקטאָר. נאָך עפעס האָב איך פארשטאנען, ער אליין איז טאקע נישט שולדיק, נאָר די צייט, די צייט, ווען די געשיכטע זיינע איז פאַרנעקומען, איז געווען א צייט פון הויכן אידעאליזם. און צוליב אידעאליזם נעמט מען אויף זיך א קרבן. און איך בין אויך געווען א קרבן. צוויי וואָכן האָט עס מיך געקאָסט.

עס האָט שוין איינמאל געהאלטן, אז פון דער חברשאפט צוויישן הורוויטשן און שניאורן זאָל נאָרנישט ווערן. שניאור, דער טאלענטירטער מוזיקער, האָט ערגעץ אויסגעפונען א פראָסטיטוטקע, א מיידל, ווָאס איז אַוועק אויף דער גאס פון א חסידיש הויז. שניאור איז אַוועק צו אירע קרובים און געזאָגט, אז ער ווי! מיט איר חתונה האָבן. די קרובים פון דער אויסגעלאָסענער האָבן געקוקט אויף אים, ווי אויף א משוגענעם. נאָר שניאור האָט עס געמיינט גאנץ ערנסט. ער האָט געוואָלט ראטעווען א פארבלאָנדזשעטע נשמה. ער האָט אָנגעהויבן ארומגיין מיט דער מיידל. ער האָט זי באקלויידט. ער האָט זי איינמאל אפילו געבראכט צו אונז אין בודע און זי איז אויך געזעסן אויף אונזערס א שטול. ער האָט זי פאר-געשטעלט, ווי זיינם א כלה. און מיר האָבן זיך געגרייט צו גיין אויף זייער חתונה. איין הורוויטש האָט זיך געבייזערט און איז איינגאנצן אנטלאָפן אויף א צייט פון פאראיין. מנחם-מענדל הורוויטש האָט אין שניאורס טאט געזען דעם לעצטן פאַרראָט. דערנאָך איז זייער פריינטשאפט ווידער גע-ווָארן פעסט, ווי! דאָס מיידל האָט נישט אויסגעהאלטן די ארענטלעכע סביבה און איז ווידער אַוועק אויף דער גאס...

די דאָזיקע צוויי „טיפן" האָבן געהאט ביי אונז זייער ווינקל און זייערע שטולן. מען איז צוגעווויינט געווען צו קוקן אויף זיי און איך וויים: זיי וואָלטן אונז געפעלט. דער ליטעראטן־פאראיין האָט געהאט א סך צילן, ער האָט געקעמפט און אויסגעקעמפט בעסערע לוינען פאר זיינע מיטגלידער, ער האָט אויך א פאַרלאג געגרינדעט און ארויסגעגעבן זאמל-ביכער און ביכער פון באזונדערע שרייבער. דער ליטעראטן-פאראיין האָט רעפרעזענטירט די יידישע פרעסע און ליטעראטור, ער האָט איינגעאָרדנט פיל וויכטיקע ליטעראַרישע פאַרלעזונגען, ער האָט אָרגאניזירט א גרויסע

אויסשטעלונג „הונדערט יאר יידישע פרעסע". אבער דאס איז בלויז נע-
ווען א נעבן-זאך. דער עיקר פון זיין עקזיסטענץ איז באשטאנען אין דעם,
אז די טיר פון אונזער לאקאל זאל זיך נישט פארמאכן, די שטולן זאלן
זיין באזעצט און אזעלכע, ווי מנחם-מענדל הורוויטש, זאלן האבן א פלאץ,
ווו זיך אויסצוריידן.

וועגן מנחם-מענדל הורוויטש וויים איך נאך עפעס צו דערציילן. אין
זיינע יונגע יארן האט ער געשריבן שירים. ער האט זיי אנגעזאמלט א סך
און ער מיט די שירים, מיט זיין ארבעט פון פיל יארן, האט ער זיך גע-
לאזט פון זיין שטעטל קיין אדעס, צו ביאליקן. די לידער זענען ביאליקן
שטארק געפעלן געווארן, ביאליק האט אפילו עטלעכע פון זיינע לידער
ערגעץ-ווו אפגעדרוקט, נאר דעם גאנצן פאק מאנוסקריפטן, זיין ארבעט
פון יארן, האט מנחם-מענדל הורוויטש פארלארן אויף דעם צוריקוועגס
פון אדעס. פאר אים איז דאס געווען א ל ץ און א מענטש, וואס פאר-
לירט „אלץ", נייט שוין דערנאך ארום צווישן די מענטשן רעזיגנירט און
אן איבעריקער. אבער מנחם-מענדל איז דאך נישט געווען קיין רעזיג-
נירטער. א מענטש, וואס זוכט פעלערן, איז נישט קיין רעזיגנירטער. אין א
לייט-ארטיקל, אין א פעליעטאן, צי אין א דערציילונג, אין לעבן און אין
טויט, אומעטום האט ער געזוכט און געפונען פעלערן...

איך וויים נישט, ווו אזא שניאור און אזא מנחם-מענדל הורוויטש
וואלטן א פלאץ פאר זיך געפונען, ווען נישט די „בודע". דא איז די טיר
געווען שטענדיק אפן. דא זענען געווען א סך שטולן מיט טישלעך, מיט א
בופעט, ווו מען קאן באקומען „באווארקע" א גאנצן טאג. דא האט מען
געקאנט צוגיין צו איינעם פון די זיבן פענסטער און ארויסקוקן אויף דריי
יידישע גאסן. קוקן אויף די יידן, ווי זיי אילן צו זייערע ענינים און צו
זייערע היימען. פארטראכטן זיך און איינגליווערן זיך אין די געדאנקען,
אין דער גרויער אלטעגלעכקייט און אפשר חלומען פון א יום-טוב, וואס
וועט קיינמאל נישט קומען...

* * *

טישלעך און שטולן... די מיטארבעטער פון ארטאדאקסישן
„טאגבלאט" זענען נישט געווען קין טאג-טעגלעכע אריינקומער אין פאר-

איין. בלויז אין די טעג, וועו עס זענען פאַרגעקומען וויכטיקע באראטונגען וועגן איינטיילן די ארבעט אין רעדאקציע, אדער ביי א סכסוך מיט דער אד-מיניסטראציע, דאן זענען זיי געקומען און מען האט זיי אנגעזען. מען האט אנגעזען אייזיק מאיר עקערמאן, פיין צונעקעמט די באַרד און „קורץ" גע-קליידט, א קאנטראסט צו אים איז געווען מרדכי ראנאוויי מיט א ווילדער באַרד, א חסיד מיט ברען, מיט טיפע טונקעלע אויגן, מיט זיי צוזאמען איז שטענדיק געזעסן וואלף ליפסקער. די דאזיקע דריי זענען אלע פאר-ברענט געווארן פון די רוצחים. דריי אנדערע פון זיי משה מארק, דוד פלינקער און שמואל ראטשטיין האבן זיך געראטעוועט און געפינען זיך אין תל-אביב. די אלע זענען צוזאמען געווען דער שטאב פון דער ארטאדאקסישער פרעסע. דוד פלינקער, דער קורץ געקליידטער מיט א „קורץ" בערדל, א רואיקער און אן איידעלער, ער איז געווען דער פא-ליטיקער, ער איז געזעסן אין סיים, אין דער זשורנאליסטן-לאזשע, שמואל ראטשטיין מיט דער נעדיכטער באַרד און מיט די גוטע פרומע אויגן, ער איז געווען די נשמה פון פאלקסטימלעכן חסידיזם און משה מארק האט יעדן חודש פארקירצט דאס בערדל און די קאפאטע. עס האט נעמאכט דעם איינדרוק, אז דער מענטש וויל נישט אוועקגיין פון חסידיזם, דאך אין דער זעלבער צייט פארשטייט ער, אז אן די „וועלטלעכע" קאן מען אויך נישט לעבן.

איך זע זיי אלעמען אויף טלאמאצקע דרייצן...

נעווען איז ביי אונז אין לאקאל איינער אזא, וואס האט אבסאלוט נישט נעווסט, וואס דאס איז בייזקייט. אין מיין פארשטעלונג איז דאס נעווען א מענטש, וואס איז ענלעך צו א שטילע טויב. פאר אים האט גע-לוינט אוועקצושטעלן א בעסערן שטול, א שטול מיט זייד, צי מיט סאמעט אויסגעבעט. דאך, ער אין זיין טיפער באשיידנקייט וואלט זיך אויף אזא שטול נישט געזעצט. קלמן קאמאשן-מאכער האט מען אים גערופן. אונ-טער דעם זעלבן נאמען פלעגט ער פון צייט צו צייט שרייבן אין דער „פאלקס-צייטונג". א בונדיסט געווען, איך ווייס נישט געניי, וואס פאר א פלאץ ער האט פארנומען אין דער פארטיי. פאר מיר איז דאס קיינמאל נישט וויכטיק געווען. פון די שמועסן, וואס איך האב מיט אים גע-האט, האב איך איינם פארשטאנען, אז ער האט פאראייניקט די הייליקע

לוחות מיטן סאָציאַליזם, געגלויבט אין דער דאָזיקער פאַראייניקונג און מיט דעם געאָטעמט. נישט איינמאָל האָב איך וועגן אים געהערט זאָגן דאָס וואָרט: „הייליקער". געהאט האָט ער א הוי-

ק. קאָמאשנמאכער

(צייכענונג פון ש. פייגענבוים)

קער, געהאט בלויע אויגן, וועלכע האָבן מיט פאַרטרויאונג געקוקט אויף יעדן איינעם. געהאט הצלחה, ער איז געשטאָרבן מיט עטלעכע יאָר פאַר דער מלחמה, זיין געשטאלט איז ביי מיר פארבליבן אין מיין ראָמאן דעם „וועבערס טאָכטער". די געשטאלט פון „זשאמע דער הויקער". דאָס איז קלמן „קאמאשן־מאכער", ער האָט מיך צו דעם בוך אינספירירט.

דער יונגער העבראישער שריפטשטעלער טשודנער האָט געהאט א בלאָנדן קאָפּ מיט האָר. ער איז געווען מיט לייב און לעבן „פארקאָכט" אין העברעאיש. אָט לויפט ער אריין אין פאראיין און לויפט באלד ארויס. בלייבן לענגער פלעגט ער בלויז דאמאָלט, ווען ער האָט געפאקט איינעם, מיט וועלכן מען קאָן זיך אויסשמועסען אין העברעאיש. דער עולם און אפילו זיינע נאָענטע חברים האָבן אים געווענליך אוועקמאכן מיט דער האַנט און געווענליך האָבן זיי עס פשוט צוליב דעם, וויל טשודנער האָט זיך געגראמט מיט „נודנער". קיין אנדער סיבה איז נישט געווען. א שטי-לער מענטש, א פליסיקער, האָט א סך געלערנט, האָט געהאט זיין ציל און זיין גלויבן... מען דערציילט, אז אין די טעג פון ערב-טויט איז ער ארומגעלאָפן און געשריגן:

— איך וויל נישט, מען זאָל זאָגן קדיש נאָך מיר, איך וויל נישט קיין הספדים, איך וויל לעבן, איך וויל לעבן. זיין „איך וויל לעבן" איז שוין איצטער טויט, אזוי ווי עס איז טויט דער „איך וויל לעבן" פון די זעקס מיליאָן פאַרפיניקטע, דערשטיקטע און פארברענטע. דאָך, נישט נאָר די תלינים, נאָר די נאנצע וועלט האָט ניט דערהערט זייער געשריי, פאראן א סך איידעלע אויערן, פאראן מענטשן פון די איידעלע און נאָר איידעלע, זיי קאָנען נעבעך נישט דורכלאָזן קיין איין קאָנצערט און ווען זיי קומען צוריק פון א קאָנצערט, חזרן זיי איבער די שטאַרקסטע און די דינסטע

מוזיקאלישע פראזן, זיי קאנען זיך נישט איינהאלטן און פאר פרויענט און באקאנטע חזרן זיי דאס איבער:

— ווי טיף עס איז דער טשייקאווסקי...

— ווי געטלעך און אייביק איז דער מאצארט.

די גרויסע קאמפאזיטארן האבן זייער טיפקייט און אייביקייט געשאפן פאר מענטשן, פאר לעבן. האט מען געזומען דאס לעבן און פאר-סמט, טאג-טעגלעך צו צוואנציק און צו פופציק טויזנט, איז פאר וועמען די טיפקייט פון טשייקאווסקין? הייליקער טשורנער! דיין בלאנדער מארטירער קאפ גייט נישט אוועק פון מיינע אויגן. דיין געשריי „איך וויל לעבן" איז נישט פאר די, וואס זענען סנאביש-מוזיקאליש, נישט פאר די, וואס האבן אביסל געדעכטניש און קאנען געדענקען עטלעכע קלאנגען פון א מוזיקאליש ווערק. „איך וויל לעבן" איז פאר די, וואס האבן אויף אן אמת ושמה. טא זאל קומען איינער פון זיי מיט הייליקן פייער אין בלוט, מיט דעם כוח פון טויזנט בעטהאווענס און שאפן זאל ער די לעצטע סימפאניע: „איך וויל לעבן". מיליאנען, וואס זיי קומט דאס לעבן, שרייען ארוים אפילו אין זייער שווייגן. די לעצטע סימפאניע זאל פארהילכן די וועלט, אז טויב און שטום זאל זי ווערן.

טישלעך און שטולן... יעדער דעראינערונג וועגן א טישל וועקט אויף און רייסט שטיקער פון צעריסענעם נעמיט.

אין די ערשטע יארן פון פאראיין-עקזיסטענץ איז דא נאך ארייננגעקומען דער אריסטאקראט פון „בונד" וולאדימיר מעדעם. ער און די פאלקס-מענטשן ביניש מיכאליעוויטש און חיים-יאנקל ליטוואק. די זענען דורכגענאנגען די רוסישע תפיסות, געלימן אין סיביר און אונזערע שטולן האבן זיך אליין געדארפט בעטן ביי זיי, זיי זאלן זיך זעצן. זיי האבן כשר פארדינט דעם כבוד. זיי זענען געווען מיטגלידער, נאר זיי האבן אויך געהאט רעכט צו זיין ערן-מיטגלידער ביי אונז, ביי יידן און ביי אלעמען...

און קאליא טעפער... א פייערדיקער רעדנער, א געווען בונדיסט, אן אנארכיסט. נישט צו באגרייפן וויפיל דער מענטש האט פארשטאנען און געוווסט, ער האט געוואלט ביי אונז פארן ברייטערן עולם, ער

האָט געריכט מיט אונז ביי די טישלעך אין היימישן טאָן. געווען איז דאָס א ווינט-מיל מיט קאלירטע ווינט-פליגל. נישט געלעבט האָט קיין פילאָזאָף און דענקער, וועלכן קאליא טעפער האָט נישט אויסגענוצט צו זיינע אר-גומענטן און דאָס אלץ האָט ער אויף מאָרגן איבערגעדרייט. געווען זענען ביי אים קאָנצעפציעס וועגן מענטש און וועלט-רעטונג און געווען קאָנ-

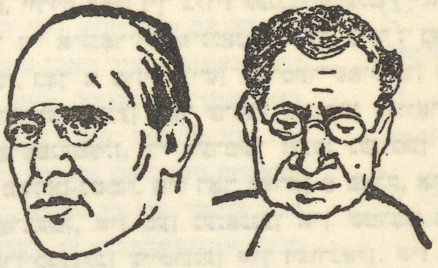

א. ליטוואק
(קאָפּיע פון
א צייכענונג)

ב. מיכאלעוויטש
(קאָפּיע פון
א צייכענונג)

צעפּציעס, אז מען דארף נאָרנישט ראטעווען, וויל אזוי איז געווען און אזוי וועט פאָרבלייבן. א יאָר צייט איז ער אָפּגעזעסן ביי אונז אויף די שטולן און אריינגעבראכט אויפּברויז און דערנאָך איז ער אוועק קיין רוסלאנד און דאָרט, אין דער סאמע רויטקייט האָט ער זיך... אָפּגעשמדט און דערנאָך א נייע קאָנצעפּציע: געגומען און געשטאָרבן...

איך טראכט און דערמאָן, איך האָב א סך צו טראכטן, דאָס זענען געדאנקען פון מתים - שטיבל.

מיט די געדאנקען מיינע גיי איך אדורך דעם בלוטיקן טאָל פון די לעצטע יאָרן. מיט די געדאנקען גנבע איך זיך אין „אמאָל". אין אונזערע חדרים פון טלאמאצקע דרייצן. איך דערזע יוסף לעשצינסקין, איך דערזע לייזער לעווין, איך דערזע דאָס געשטאָלט פון שכנא זאנאן. איינער איז א בונדיסט, דער צווייטער איז א פועלי-ציוניסט, זאָלן זיי זיך זיין, וואָס זיי ווילן. איך זע זיי זיצן אין זשורנאליסטן און ליטעראטן-פאראיין און עס דאכט זיך, און עס ווילט זיך גלויבן, אז זיי באפרייען זיך אויף אביסל צייט פון זייער פּארטייאישן באלאסט. דאָס זאָל זיי ווייל באקומען. דאָס איז א גוטע זאך, זיך צו פילן פריי, פריי אפילו פון דער אייגענער פאר-

טיי. מיר, די אומפארטייאישע, פרייען זיך פון דעם. דאָס איז טאקע גע-
ווען דער פארדינסט פון אונזער פאראיין, דאָס האָבן געוואָלט זיינע גרינ-
דער: פאראיניקן די מענטשן פון פארשידענע ריכטונגען, כדי צו שאפן
א ליטעראטור, א קולטור, אין ענין, וואָס געהערט צום גאנצן פאָלק. שאפן
אָן פראזן, איז מען געגאנגען דערצו אָן פראפאגאנדע, דער פאראיין איז
געווען יי ד י ש. אָבער יידיש מיט גרוים טאָלעראנץ. יידיש האָט קיינעם
נישט אויסגעלאכט. יידיש האָט זיך בלויז קעגנגעשטעלט די אויסלאכער און
פיל מאָל האָט ער זיי איגנאָרירט איננאנצן. דער עיקר: נאָך א ליד פון
אזא איציק מאנגער, נאָך א מוזיקאלישן ווערטער־שפיל פון ווירטואָז משה
בראדערזאָן. די ווערטער זענען דאָך ערגעץ געזומען געוואָרען. פון הימל
זענען זיי נישט אראָפגעפאלן. די ווערטער זענען געזומען פון א טיפע-
ניש, וואָס הייסט פאָלקס-נשמה. איז דאָך פאראן א פאָלק, איז דאָך פאראן,
פאר וועמען צו ארבעטן, איז מען געגאנגען אין שטראָם מיט מיליאָנען
יידן. האָט מען ארויסגענעבן צייטונגען און זשורנאלן. איז אונטערגעגאנ-
גען „יונג-יידיש", איז געקומען די „כאליאסטרע". נערוישט און געטומלט
אין יידיש. אָבער אָן פרעטענזיעס און קיינעם נישט אָנגעוואָרפן. קיינעם
נישט גליקלעך און נישט אומגליקלעך געמאכט. מען האָט אונז ליב געהאט,
מען האָט אונז געזוכט און געפונען. דאָס האָט אונז צוגעגעבן מוט. נישט
קוקנדיק אויף אזוי פיל מאטעריעלע שווערקייט האָבן מיר געגלויבט און
פלענער געבויט, יא געגלויבט און נישט געגלויבט... מען האָט געלעבט.

נאָמבערג, בועז קארלינסקי... זיי זענען געווען „שוואכע" מענטשן
און א מאָדנעם כח האָבן זיי געהאט אין זייער שוואכקייט, זיי האָבן פאר-
אייניקט מיט זייער געמיט די סביבה אונזערע, זיי זענען געווען אין דער
פארוואלטונג פון אונזער פאראיין. אין פארוואלטונג איז אויך געווען שעפ-
נער, אויך א „שוואכער" מענטש מיט דעם זעלבן כוח פון געמיט. דאָס
זעלבע אויך יוסף העפטמאן, א צייט איז ער געווען פארזיצער פון טלא-
מאצקע דרייצן, היינט איז ער דער פארזיצער פון די זשורנאליסטן אין תל־
אביב און דאָכט זיך מיט דער זעלבער „שוואכקייט", וואָס דאמאלט ביי
אונז. ער קעמפט נישט און שטורעמט נישט און דאָך, ער צעמענטירט די
ארגאניזאציע... מיט זיין שוואכקייט. געבענטשט זאָל זיין אזא שוואכ-
קייט.

אבער ווי וויט איז היינט פון יענעם געמיט און פון יענער צייט. אלץ איז אראפגעזונקען. די ערד האט א ציטער געטאן און נאך דער ערד-ציטערניש איז אויסגעוואקסן א בארג פון אש און ביינער... איך וויים נישט, צי מיר ליגן אונטער דעם בארג אדער מיר שטייען אויף אים?

ב. קארלינסקי

(צייכענונגען פון משה אפעלבוים)

מיר האבן נישט געוווסט, וואס פאר א כמארע עס גייט אויף דער וועלט, קיינער האט נישט געוווסט. מיר האבן געמיינט, אז שלעכטס האט אויך א גרענעץ, האט זיך ארויסגעוויזן, אז אלע חכמים האבן גארנישט פארשטאנען. שלעכטס האט דאס גרעסטע מויל מיט די ווילד-סטע ציינער און די גאנצע וועלט שטייט אין סכנה איינגעשלונגען צו ווערן פון מענטשלע-כער שלעכטס. ביז היטלערן האבן מיר געוווסט פון מענטשלעכער שלעכטס, וואס פיניקט, פארגינט נישט, בארבעוועט און מאכט פאגראמען מיט שחיטות. אבער אוועקסמען א פאלק, פארמעקן א וועלט פון טויזנטיערי-קייט... וואס פאר א ווערט האט דאמאלט ליטעראטור און קונסט און וועלכער משוגענער וועט עס קעמפן פאר אזעלכע נארישקייטן? צו וואס באדארף מען דאמאלט פרעסע, טאג-טעגלעכע צייטונגען, וועלכע באלויכטן דעם טאג און דערציילן פון דער ליבער גרויסער וועלט, פון גאטס גרויסע וווּנדער און פון מענטשס קלייַנע וווּנדער? הא... צו וואס באדארף מען פרעסע? אויף צו דערציילן, וויפיל טויזנטער קינדער מען האט פארברענט און ווי אזוי מען האט זיי פריער אויסגעטאן די שיכלעך, אויף צו דער-ציילן, וויפיל פרויען מען האט פארברענט און. ווי אזוי מען האט זיי פריער אפגעשאָרן די האָר, וויל די האָר קענען אויך צונוץ קומען.

דאמאלט, אויף טלאמאצקע דרייצן זענען מיר געווען א מיליארד קי-לאמעטער ווייט פון אזא אמת... דאמאלט זענען געווען קליינע זאכן, טאג-טעגלעכקייט האט דיקטירט צו בויען און שאפען פאר גוף און פאר נשמה. מען איז געווען אין לעבן, אין פארזעצונג פון לעבן. מען האט גע-

גלויבט מיט איינשטעלונג, אז דאָס באשאפענע וועט נישט פארלאָרן גיין...

אויף טלאמאצקע דרייצן האָט מען זיך אפגעשרוט פון דער ארבעט, וואָס יעדער איינער האָט געבראכט אין זיין רעדאקציע, אדער אין זיין פארלאג. מען איז געקומען אנקוקן א פרויענט און אמאל טאקע אויסהערן א נוט וואָרט וועגן אן אויסגעבענעם ארטיקל, אדער וועגן א געלונגען ליד. דאָך כדי נישט צו מאכן פון אונזער גאנצן געזעמל קיין גרויס וועזן, האָבן מיר אליין דעם פאראיין פון זשורנאליסטן און ליטעראטן א נאמען גענעבן: „בודע". פון קיין בודע באדארף מען קיין סך נישט פארלאנגען, מען דארף זיין א קאפעטשקע חבריש, טאלעראנט, נישט קריגעריש און דאָס אליין איז שוין א דערגרייכונג. אין שטראמיקן לעבן פון יידן מילי־אָנען האָבן מיר אונזערס גענעבן.

* * *

אָט די קליינע לידלעך, וואָס הערשעלע דאניעליעוויטש האָט גע־שריבן, ער האָט זיי אויסגעגריבלט אין די יידישע שטעטלעך, אין אָרעמ־קייט. פון קעלער, פון בוידעם-שטיבל. עזור וואַרשאווסקים „שמוגלארס", בערלינסקים נאָוועלן. אָט דאָס, וואָס יידישע מאָטיוון, וואָס ברוינער און שליוניאק האָבן אויסגעקלאפט אין קופער — דאָס אלץ איז דאָך גע־וועזן אזוי נאטירלעך נויטוועגדיק, אזוי פשוט מענטשלעך. שיפער, באלא־באן, מתתיהו מיזעס, דער אלטער ציטראָן, דער יונגער רינגעלבלום... די אלע האָבן ארויסגעקוקט אין אונזער נעכטן און אין נעכטן קוקט מען אריין, כדי עס צו פאראייניקן מיט דעם איצטער, כדי צו פארשענערן און צו פארפעסטיקן. דער ליטעראטן-פאראיין האָט ניט געליינט קיין זיגל אויף קיינעמס ארבעט. די בודע איז אבער געווען א ווינקל, ווו מען האָט זיך וועגן א סך זאכן פארשטענדיקט. אָט אזוי אין חברישקייט האָט מען דעם צווייטן אינספירירט, דערנענטערט און קלאָר געמאכט פארשידענע ענינים, וואָס האָבן געהאט א שייכות צו יידישער וויסנשאפט און ליטעראטור. מען האָט דאָרט נישט געקנייטשט דעם שטערן, נישט געגריבלט זיך אין שלחן ערוך, נאָר מיט וואָרט-שפיל פיל געגומען.

אלץ, אלץ, וואָס מיר האָבן געטאָן ביז דעם חורבן. פרילוצקים

שפראך-פאַרשונגען, די ארבעט פון „ייווא" און „צישא". א סך ארבעט און א סך ביי-ארבעט. פון גרויסע טעאטער-זאלן און גרויסע פארלאג-זאלן ביז עפיזאדישע קליניקייטן.

אבער אלץ קומט צוניץ אין לעבן, אפילו לידיקע שטולן קאנען אויך וועמען דינען. איך געדענק אזא מאמענט: איינמאל האט מען בייטאג, נאכ-מיטאג, אויסגעשטעלט עטלעכע הונדערט שטולן אין גרויסן זאל. די שטולן האט מען אויסגעשטעלט דערפאר, וויל אין אוונט האט געזאלט פארקו-מען א פארלעזונג. איך בין צופעליק ארויינגעקומען אין פאראיין און קיי-נעם נישט געטראפן. דורך דער אפענער טיר האב איך בלויז געזען די רייען שטולן. סימעטריש, לידיק, אין דערווארטונג. האב איך זיך אוועקגעזעצט אין ערשטן זאל אביסל אפרוען. געזעסן א צוואנציק מינוט. נישט געהאט מיט וועמען צו שמועסן, אפילו פון בופעט איז קיינער נישט געווען... פלוצלינג דערהער איך, מען רעדט. אין גרויסן זאל האט ווער גערעדט אויפן קול. דאס איז געווען הערשעלע דאניליעוויטש. איך האב זיך אוגטערגע-גנבעט, געכאפט א בליק און זיך צוגעהערט: הערשעלע האט געהאלטן א רעדע צו די לידיקע שטולן. ער האט געוואלט דערפילן דעם טעם פון אן ארטאר, ער האט געמאכט עקזאמען, ער, דער נידעריקער, דער אויסגע-פיניקטער פון שטענדיקער נויט... וועמען וואלט עם ווען איינגעפאלן צו געבן הערשעלען די מענלעכקייט ארויסצוטרעטן עפענטלעך. האט ער זיך די דאזיקע מענלעכקייט אליין געזומען און די לידיקע שטולן, די סימעטריש-אויסגעשטעלטע, האבן אים אויסגעהערט מיט גרויס אויפמערק-זאמקייט.

הערשעלע דאניעליעוויטש האט געדעדט וועגן ארעמקייט. ער איז גע-שטאנען אויף אונזער קליינער עסטראדע און געדרשנט. די אויגן האט ער געהאלטן אראפגעלאזט צו די שטולן און געדעדט, געדעדט:

— ארעמקייט איז רייכער פאר דער רייכקייט, ארעמקייט איז שע-פעריש. די ארעמקייט מאלט שיינע בילדער, כדי צו באפוצן דעם דלות, די רייכע קויפן די בילדער, כדי צו פארדעקן זייער פוסטקייט. די ארעמקייט זינגט. אלע פאלקס-לידער קומען פון פאלק און פאלק איז שטענדיק אין נויט, פאלק איז שטענדיק פארפירט און אפגענארט. די רייכע גייען אין

קאנצערט-זאל און באצאלן עטלעכע גילדן פאר געזאנג. אליין האבן זיי נארנישט. זיי מוזן אלץ קויפן...

איך בין געשטאנען אן איבערראשטער. דאס איז געווען נאר אן אנדער הערשעלע, אפילו דער קול איז געווען אן אנדערער, אפילו דער ווקס זיינער... ער, דער אפגערוקטער אין דער זייט, ער, אויף וועלכן אלע האבן געהאט רחמנות. ער האט איצט אויסגעזען נישט ערגער, ווי אלע אונזערע געשווויגענע רעדנער...

פלוצלינג האט ער אויפגעהויבן די אויגן און איך האב נישט באוויזן זיך צו באהאלטן. אונזערע בליקן האבן זיך באגעגנט און הערשעלע האט איבערגעריסן זיין לעקציע וועגן ארעמקייט. איין מענטש האט אים נעשטערט. דריי הונדערט לוידיקע שטולן האבן אים צוגעהאלפן... ער איז אראפ פון דער עסטראדע און צוגעברומט:

— מען לאזט זיך נישט מאכן אביסל נאריש.

— הערשעלע! — זאג איך צו אים — דו ביסט דאך אן אמתער רעדנער...

— רעדנער, רעדנער... אן אמתער קבצן בין איך.

און באלד אויפן ארט איז ער ווידער קליין געוואקסן, ווידער הערשעלע. ער האט מיר גלייך דערציילט, אז אין הענריקאוו, אין זיין געוועלב איז פוסט און לוידיק. נישטא קיין גרויפן, נישטא קיין זאלץ, נישטא קיין זייף, נישטא קיין ציקאריע.

איך האב אים אלץ צוגעזאגט און ער בעט זיך:

— רעד איבער מיט ראוויטשן, ער איז דאך סעקרעטאר, זאל מען מיר שאפן אביסל געלט, אויב נישט וועט זיין שלעכט.

— וואס וועט זיין? הערשעלע!

— דאס ווייב וועט מיך ארויסווארפן...

מיט מענטשן איז ער געווען א קנאפער אויפטוער, אבער מיט די לוידיקע שטולן האט ער זיך דערהויבן גאר פיין.

איז געקומען א פייער און פארברענט די שטולן צוזאמען מיט די, וועלכע זענען אויף זיי געזעסן. דאס לעבן האט דאך שוין לאנג געווייזן זיין נוסח, די נייע דערפינדונגען בייטן בלויז די פארמען פון עקזיסטענץ. דער

טויט אָבער האָט איצט אזוי איבערראשט מיט זיין פארניכטונג, אז לעבן איז קליין געווארן און נישטיק, ווי א מילב... וואָס פלאפלען זיי נאָך די מילבן פון מענטש און קולטור? זאָלן זיי זיך שוין בעסער אליין פארברע-נען. מיין סאטיספאקציע איז צו טראכטן פון א וועלט אָן מענטש, א וועלט פון ענדלאָזע, גרינע שטחים מיט ווילדע חיות, מיט קאָלירטע פייגל, מיט וואסער-פאלן, מיט ווינטן, מיט שנייען און אין דעם אלץ, זאָל צעשטויבט ווערן דאָס לעצטע בוך און דאָס וועט אויך זיין דער לעצטער שקר. אָבער דאָך נישט אלע מאָל האָב איך די רואיקייט אזוי פילאָזאפיש צו טראכטן. איך גיי מיט מיט מיין הארץ, וואָס קאָן נישט פארגעסן דעם נעכטן און איך רוף זיי ארויס, די געשטאלטן, די שותפים פון מיין לעבן. אנדערע זענען נאָענט, אנדערע געדענקען זיך בלויז און נאָך אנדערע זענען א טייל פון דיין הארץ. נעכטן איז פארבליבן אָן א נעכטן, נעכטן איז בלויז א קבר, שוואַר, איבער שוואַר צו קוקן שטענדיק אין קבר. וואָס העלפט דאָ טינט און פאפיר?

פנימער... פנימער אין לאָקאל פון פאראיין, פנימער אין די יידישע רעדאקציעס, אין יידישן טעאטער און אין יידישע קאפע-הייזער. איך פאר-בינד דאָס אלץ מיט אונזער לאָקאל. עס זענען געווען פעדעם מיט זיי, מיט אלעמען. נישט איינמאל פלעגן קומען יידן פון דער נאָענטער און ווייט-טער פראָווינץ. זיי פלעגן ארויינקומען מיט גרויס דרך-ארץ, פרעגט מען אזעלכע:

— וועמען באדארפט איר?

— גארנישט, גלאַט אזוי, מיר זענען געקומען א קוק טאָן.

און מיר האָבן זיי אָנגעקוקט די דאָזיקע יידן פון דער פראָווינץ, וועלכע זענען געקומען אויף אונז א קוק טאָן. מיר זענען אפילו נישט צופרידן געווען מיט דעם... ווער זענען מיר? און מיט וואָס האָבן מיר דאָס פארדינט אזא כבוד? מיר, וועלכע האָבן ליב געהאט צו חוזקן פון זיך אליין. אויף אן אמת, מיר האָבן פארקלענערט אונזער ווערט, אויף אן אמת ביי אונז איז נישט געווען קין פארריסנקייט. אלץ און אלעמען האָבן מיר ארויינגעלאָזן, נאָר די גאווה האָבן מיר פאריאָגט פון אונזער בודע און אויסגעלאכט האָבן מיר יעדן איינעם, וואָס האָט זיך געהאלטן פאר אן

אויסגעווייקלטן. ענגוג געווען דאָס געפיל, אז מען לייענט אונז און מען נעדענקט אונזערע נעמען.

אמאל פלעגט אזא פּראָווינצער אפשטיין שהען לאנג אויף אונזערע טונקעלע טרעפּ. אזא איינער האָט נישט געהאט קיין דרייסטקייט אריינצוגיין צו די יידישע שרייבער. פלעגט ער אנקומען מיט גרוים נייגעריקייט יעדן איינעם, וואָס איז ארוים, אדער אריין אין פאראיין. „טלאמאצקע דרייצן" האָט אין דער פּראָווינץ אויסגעזען עפּעס, ווי א לענענדארישער טעמפל-מענטשן, האָבן געשמייכלט פון אזא נאַיוויטעט. און אזוי שמייכלענדיק, האָט יעדער איינער געטאָן דאָס זיניקע. יידישע פּען-מענטשן האָבן געשריבן פּאר די יידישע מאסן. א סך פון אונזערע האָבן געוואָלט זיין באַהעמע מענטשן און אויסלאכן ז י ך און אלעמען. איך טראכט און איך האָב שטענדיק געטראכט, אז א יידן איז שווער צו זיין הפקרדיק און ציגיינערישש. איך האלט נישט פון יידישע שכורים. וועז די ניכטערע ווירקלעכקייט איז פּארסמט, איז דער בראָנפן נישט מער, ווי א ביטערער צוגאָב. וועז איך זע, ווי א גוי גייט און שאקלט זיך אויף דער גאס, וועז דער בראָנפן מאכט פון אים א קאָמישן צאפל-מענטש, דאָמאלט וויל זיך מיר לאכן, אבער וועז איך זע א שכורן ייד, ווערט מיר עפּעס טרויעריק.

פון אונזערע דיכטער האָט דער איציק מאנגער ליב א כוסה, נאָר אויב ער מאטערט זיך א גאנץ לעבן פון פארשידענע צרות, און א יידישן דיכטער פעלן נישט קיין צרות, אזוי מאטערט ער זיך אויך מיט דעם וויין, וואָס ער גיסט אריין אין זיך. איך האָב אים נישט אינמאל בארואיקט, וועז ער איז געקומען אין בודע א שכורער און ער האָט מיך נישט איינמאל באלייידיקט אין זיין צעבושעוועטן צושטאנד... דאָס איז נישט אזוי וויכטיק, וויכטיקער איז געווען דאָס, וואָס ער פלעגט נעמען ברעכן די שטולן. אונזערע שטולן...

רבונו של עולם! הלוואי וואלט עס היינט געווען, איך וואלט מאנגערן גענאָזן צעברעכן אלע שטולן, אלע ביז איינעם און אויסהאקן אלע שויבן, איך וואלט זיך געלאָזן באלייידיקן און זאל איך זיין א מיטלמעסיקייט, א גראָפאמאן, אבי הערשעלע דאניעלעוויטש זאל שטיין פון ווייטן

און שמייכלען און זאָס זאָל זיין און יאנקעלע דאנציגער, און פון דער פראָווינץ זאָלן אָנקומען די טייערע בריוועלעך און די יוגנט זאָל גיין שפּאַצירן אין וואָלד מיט אונזערע ביכלעך...

* * *

אָפּגרונט אונזערער. אויף א רגע פּאַרמאַכסטו זיך נישט, אויף לינקס און אויף רעכטס, אין וואָך און אין שלאָף. צי זינדיק איך נישט מיט דעם, וואָס איך דערמאָן איצט איין הויז-נומער פון אונזערע אומגעקומענע נאָסן? עפּעס טלאָמאצקע דרייצן.

איך מיין דאָך שטענדיק אלע נומערן פון די יידישע הייזער, אלע נאָסן, אלע שטעט און שטעטלעך, איך שילט דאָך כסדר, אויך וועט איך טראכט אמאָל פון אונזער פאראיין, וועט איך דערמאָן זיך די שטולן, וואָס האָבן זיך געפלאָנטערט אין די צימערן, די שטולן, אויף וועלכע אזוי פיל פריינט זענען געזעסן, דאכט זיך מיר, אז מען האָט איצט פאר-ברענט אלע שטולן אין דער וועלט. מען דארף זיי נישט, מען דארף נישט די טישלעך, ביי וועלכע מענטשן פאַרברענגען און ריידן געמיטלעך. מען דארף בלויז איין שטול פאר דעם, וואָס טראָגט זיך מיטן אראָפּלאָן צו א געוויסער שטאָט. דאָס געדויערט עטלעכע שעה און אָט, ער הויבט זיך שוין אויף, ער דערזעט די שטאָט, וואָס וועט שוין באלד קיין שטאָט נישט זיין. נאָך א מינוט, נאָך א מינוט... ער ווארפט אראָפּ די אטאָם-באָמבע... איך זאָג דאָס בקול רם: אויב מענטשן זענען אזעלכע ברואים, וואָס מען קאָן זיי אָנרייצן אויף די אַנדערע מענטשן, זאָלן זיי צעריסן און פאַרברענען, איז טאקע נויטיק פאר זיי די אטאָם-באָמבע, וואָס זאָל זיי אלעמען פאַרניכטן. פון טיפן צער ווערט עס געבוירן אזא שרעקלעכע פרייד: פאַרניכטן, פאַרניכטן ביזן לעצטן מענטש... געווען איז דאָס פאַראיאַרן אין זומער פון טויזנט נייַן הונדערט פינף און פערציק. סוף פון דער צווייטער מלחמה. איך האָב פאַרבראכט אין שיינעם צפת. יעדן טאָג בין איך ארויפגעפאָרן אויפן הר כנען און פון דאָרטן געזען דעם כנרת אין אלע זיינע קאָליִרן. שיין דער פּלאָנטער פון די בערג דורך וועל-כע די בלויקייט פון כנרת רייסט זיך אדורך. שיין... אָבער, ווי זעט

עס אויס די שיינקייט, וועו מיט א האלבער שעה צוריק האסטו געהאלטן א צייטונג אין האנט אוו אין דער צייטונג ווערן אויסגערעכנט צענדליקער שטעט, ווו קיין איין ייד איז נישט פארבליבן. דא פארברענט זיבעציק טויזנט אוו דארט דערשאסן אוו פארסמט פערציק טויזנט, יעדן טאג די זעלבע ידיעות... אוו קיינער לייקנט עס נישט אפ, יעדן טאג באשטעטיקט זיך דער חורבן, אלץ רויטער פאר די אויגן פון די טייכן בלוט. איך האב שוין נישט קיין ברידער אוו איך האב שוין נישט קיין שוועסטער, איך האב שוין קיין איין קרוב נישט. מען באשרייבט בלויז, ווי אזוי מען האט זיי דערהרגעט, מיט וואס פאר א כוח פון רציחה. הא־הא! דער שוואכער בן־אדם איז שטארק געווארן. ער האט זיך דערהויבן צו א ווילדער חיה פון דער ווילדסטער פאנטאזיע...

אין אזעלכע טעג איז פאראן איין אויסוועג: טאן דאס, וואס דער פארהייליקטער שמואל ארטור זינעלבוים האט געטאן אין לאנדאן: שווענגבן דאס נישטיקע לעבן. אבער זינעלבוים האט עס געטאן מיט א הויכער כוונה, ער האט געוואלט מיט זיין טויט אביסל לעבנס ראטעווען פון דער שחיטה. איצט איז שוין נישטא וועמען צו ראטעווען: מיליאנען דערוואקסענע און קינדער זענען אפגעמעקט געווארן פון דער ערד. נעבט מען א צעשמעטערטן לעבן אוו מען ווערגט זיך מיט די טעג... אין אייגעם פון אזעלכע טעג לייגן איך איבער אין דער פרי, אין א קאפע, א צייטונג, א ידיעה, א מאניפעסט צום פאלק, צו דער וועלט. דעם מאניפעסט האט ארויסגעלאזט דער פרעזידענט פון די פאראייניקטע שטאטן, ער מעלדעט, ער זאגט אן, אז די אטאם־באמבע איז פארטיק, זי איז גרייט, עס הויבט זיך אן א נייע עפאכע, אפשר די לעצטע... זי קאן פארניכטן שטעט אוו לענדער אין נעציילטע סעקונדן. איך גלויב דעם מאניפעסט, דארט, ווו מענטשן באריימען זיך מיט פארניכטונג, גלויב איך זיי שטענדיק...

איך בין איבערראשט געווארן פון דער נייעס, איך האב דערפילט, אז דאס איז נישט אויף קאטאווענס. איבערראשט געווארן, אבער זיך נישט דערשראקן. עפעס א רואיקייט האט מיך ארומגענומען אוו מיט דער רואיקייט בין איך ארויס פון קאפע אויף א גאס פון צפת. דעם ערשטן, וועמען איך האב דערזען אויף דער גאס איז געווען דער אלטער פראפע־

סאָר סלושע, אין זיין ווייסן אנצוג און מיט א ווייסע צייטונג אין דער האנט. ער האָט שוין אויך געהאט די ידיעה וועגן דער אטאָם-באָמבע און מיר האָבן זיך ביידע באָגריסט מיט א... מזל-טוב.

אייגציטיק האָבן מיר ביידע ארויסגערעדט:

— מזל-טוב!

— מזל-טוב!

— זיי וועלן זיך אויסהרגענען קעגנזייטיק...

— הלוואי...

אין די טעג, וועו די ערד אין איראָפּע איז אויסגעמישט געוואָרן מיט אונזער בלוט און אש, האָבן צוויי יידן מיט גרויע קעפּ זיך אזוי באָגריסט אין דעם אלטן צפת...

8

דער פּאטעפּאן...

צו ערשט האָט עס געהייסן: גראמאפּאן, שפּעטער פּאנאָגראף, פּאר-לעפּאן און געבליבן איז עס: פּאטעפּאן. עדיסאָן האָט דאָס דאָזיקע געזאנג-קעסטל אויסגעטראכט אין סוף פון נײַנצנטן יאָרהונדערט און צו אונז אין ווארשעווער ליטעראטן און זשורנאליסטן פּאראיין איז עס אריינגעפּאלן אין טויזנט נײַן הונדערט צוואַנציק. עמעצן איז אײַנגעפּאלן אונז צו געבן אזא געשאנק: א פּאטעפּאן מיט א סך פּליטן, חזנים־מאָטיוון, אָפּערן-זינגער או זנישט וויניק טאַנגאָס און פּאָפּקסטראָטן. האָט דער פּאטעפּאן געגומען געבן קלאַנגען, האָבן די, וואָס זענען געזעסן פּאַרטראָכט, אָדער געלייענט, אויפּגעהויבן די אויגן, ווי אויף א בייז ווונדער. זייערע בליקן האָבן פּראָטעסטירט: ווי קומט א פּאטעפּאן אין א ליטעראטן־פּאראיין? דער אלטער זאָקס האָט געגומען ברומען און זיך פּאראיניקט מיט די, וואָס האָבן פּראָטעסטירט, אָבער דאמאָלט, ווען מען האָט ארויפּגעלייגט א פּליטע מיט שאָליאָפּינען און זאָקס האָט דערהערט „וואָלגא, וואָלגא...“ איז ער אינגאנצן צעשמאָלצן געוואָרן און אויפּגעהערט צו פּראָטעסטירן. אויך די איבעריקע האָבן זיך ביסלעכווייז צוגעווויגט. דער פּאטעפּאן האָט באקומען בירגער־רעכט אין אונזער קלוב. א גרויסער חסיד פון פּאטעפּאן איז געוואָרן נאָמבערג און נישט דערפּאר, ווייל ער האָט אזוי ליב געהאט געזאנג און מו-זיק. ער האָט דאָ געהאט זיין מיינונג, אז אין פּאראיין איז פּאראן צופיל ערנסטקייט, צופיל ליטעראַרישקייט. זאָל מען זיך מאכן אביסל נאריש. זאָל

י.כ.פרץ (זיך אפקוקנדיק פון אויבן): — וואס. איז עס פאר א מין ליטעראטור ?!
שלום-עליכם (קוקנדיק): — נו! דאס שאפט מען "יידישע קולטור"!...

קאריקאטור פון חגי (ח. גאלדבערג), פארעפענטלעכט אין ווארשע, פורים 1926,
אין זיין מאנוסקריפט-אויסגאבע „א ביסל רכילות".
(פון משה לייוואס זאמלונג)

דער פאטעפאן פארטויבן די אלע שמועסן, וועמענס לידל עס איז בעסער, מיינס צי דיינס?

וועז מען האט שוין אויסגעהערט צו הונדערט מאל די פליטעס מיט די אריעס פון אפערעס, די אלע חזנישע מעלאדיעס, האט מען זיך גענומען צו דער טאנץ-מוזיק און איין פארל, א צווייט פארל, מען האט גענומען טאנצן. אויף טלאמאצקע דרייצן איז צוגעקומען א נייער פאקטאר: טאנץ. א סך מאל נאכמיטיק און אפט טאקע אין מיטיק, פארנאכט, ביינאכט און אפט ביז שפעט אין דער נאכט — מען האט געטאנצט. דער פאטעפאן איז נישט געשטאנען לוידיק. געווען אזעלכע, וואס האבן געקענט טאנצן, האבן זיי געטאנצט. געווען אזעלכע, וואס האבן נישט געקענט טאנצן, זענען זיי ברוגז געווען, וואס מען פארבילדט דעם פאראיין, איז וויידער געקומען נאמבערג. ער איז דאך געווען פארזיצער פון פאראיין, ער איז דאך גע-וען דער „קלוגער נאמבערג"... האט ער אליין געמומען טאנצן און טאנצן נישט אויף קיין געלעבטער. אויב עס איז נאר געווען מיט וועמען צו טאנצן, האט ער שוין נישט אפגעלאזט. געטאנצט האט ער מיט רוטא קארלינסקא, מיט יוסף טונקעלערס ערשטער וויב צעשיא, מיט ארלעסקא, מיט קלארא סענאלאוויטש, מיט כילינאוויטשעס פרוי, מיט גראפמאנס פרוי...

נאמבערג האט געטאנצט.

דאס האט געטאנצט איינער פון א דור, וואס האט נישט געווסט פון טאנצן. א דור וואס האט א סך נעפרענט, א סך נעזוכט און וויניק געפונען. אין שווערן יידישן לעבן איז שטענדיק געווען א שווערער טראכטן, האט עס איצטער אויסגעזען, אז מען וויל זיך אביסל באפרייען און מאכן שותפות מיט לייכטזין. אבער עס איז נענוג א קוק צו טאן אויף נאמבערגס צעקנייטשטן פנים, א פנים, וואס האט אויך צעקנייטשט דעם שמייכל פון טענצער מיט אזא פנים קומט מען שוין נישט צום לייכטזין...

אין אמשינאוו האט ער געלערנט גמרא און געטראגן א לאנגע קא-פאטע, אין ווארשע האט ער נאך אויך א שטיק צייט געטראגן די קאפא-טע, אבער אין ווארשע האט ער זיך גיך אויסגעלערנט צו שפילן ביליארד

און אין ליטעראטן-פאראיין האָט ער שנעל געכאפט די קונסט פון טאנצ-טאנץ — —

פון צייט צו צייט האָט מען נאָך דיספוטירט וועגן די טענץ. איך נעדענק איינמאל האָט אברהם גאָלדבערג, דער דאמאָלסטדיקער רעדאקטאָר פון „היינט" געפרעגט נאָמבערגן:

— צו וואָס באדארף מען עס דאָ דעם גראמאפאן מיט די טענץ?

נאָמבערג האָט א קוועטש געטאָן מיט זיינע שמאָלע פלייצעס.

— וועמען שאט עס?

— דאָס איז נישט שיין — האָט גאָלדבערג קאָטעגאָריש א זאָג געטאָן.

נאָמבערג האָט אים באטראכט פון קאָפ ביז די פים:

— נישט שיין! הערט זיך איין, גאָלדבערג! אמתע באנריפן וועגן שיינקייט שאפן זיך אליין און פאלשע ווערן אויסגעטראכט פון פרומא-קעם.

נאָמבערג האָט זיך אויפגעהויבן פון זיין שטול און איז גלייך גע-נאנגען אנשטעלן א נייע טאנץ-פליטע אויף דעם פאטעפאן. געוואָרן איז ער אין א קורצער צייט א גאנצער ווייסער אין די פליטן און יעדערן אנגע-ווייזן, ווי אזוי די ארגענטינער טאנצן דעם טאנגא. ער איז דאָך געווען אין ארגענטינע, ווייסט ער דאָך... און עס קאָן זיין, אז ער האָט טאקע געווסט. מען האָט אים פארגונען די טאנגא-תורה, מען האָט דאָך געווסט, אז ער קאָן עפעס אנשרייבן אויך, צוזאמען איז דאָס נישט שלעכט: א שלעכ-טער טענצער און א גוטער שרייבער, איז א סך בעסער, ווי א שלעכטער שרייבער און א גוטער טענצער. אָבער נאָמבערג האָט גוט געטאנצט, בלויז די פיגור פון אים, דער געבוי...

געווען איז ער א נידעריקער מיט אן איינגעפאלענעם פנים. קוקנדיק אויף אים, ווי ער שטעלט די טריט, האָט מען געקאָנט גלויבן, אז ער האָט אמאל געליטן אויף דער „ענגלישער קרענק". נישט געווען איז ער קיין געהויבענער פארטנער צום טאנץ, אפילו אביסל קאָמיש אויסגעזען אין טאנץ-באָווענונג. ער האָט זיך פארליבט אין „טאנגא". „פאָקסטראָט", ווו מען דארף זיך שנעלער באָווענן, האָט ער אויסגעמיטן. אנדערש איז

מיט דעם „טאנצ", דאָ באוועגט מען זיך לאנגזאם, ריטמיש. די נשמה האָט ער אין דעם אריינגעלייגט און מען מוז זאָגן דעם אמת: ער האָט פארשטאנען דעם טאנץ, דערפילט דעם געשמאק און באהערשט דעם ריטם בעסער, ווי אלע אונזערע טענצער אין יענער תקופה. ער איז געוואָרן א תלמיד חכם פון דעם טאנצ. נאָך יארן אָפּטאנצן האָט ער די זאך פארטייטשט. דער אלטער גמרא-לערנער האָט זיך געפּשטלט וועגן טאנץ, וועגן זיין באדייטונג און וועגן עקסטאז, וואָס ער רופט ארויס. עס קאָן זיין, וועז נאָמבערג האָט אן אנדער פיגור, וואָלט ער אפשר געוואָרן א בא-רימטער טענצער.

נאָמבערג האָט זיך קיינמאל נישט באָרימט פאר וועמען מיט זיינם א נאָוועלע, צי א פעליעטאָן, ער איז אין זיין וועזן נישט געווען קיין באָרי-מער, אָבער ביי די טענץ איז ער געשטרויכלט געוואָרן. דאָ איז ער גע-וואָרן א גאנצער פאכמאן, ער האָט אנגעוויזן א צווייטן, אז בעת מען טאנצט, טאָר מען נישט וואַרפן מיט די הענט, די האנט דארף זיין פריי און נישט באָוועגן זיך. ער האָט, ווי א בקי, נישט איינעם אויסגעלאכט און זיך כסדר באָרימט, אז ער אליין איז א גוטער טענצער. נישט געווען צו דערקענען נאָמבערגן אין זיין נייער ראָל. מיר האָבן קיינמאל נישט פאר-שטאנען, צי ער מיינט עם ערנסט. ער האָט נישט איינעם פון אונזערע חברים צוגערעדט, אז מען זאָל זיך נעמען צום טאנצן. אפילו צו הערשע-לען האָט ער אמאל געזאָגט:

— הערשעלע! וואָס וועט זיין מיט דיר, דו וועסט זיך בלויז צו-קוקן, ווי אנדערע טאנצן? נעם און טאנץ!

— און פּרנסה? — האָט הערשעלע געפרעגט — פון דעם וועל איך האָבן פּרנסה?

נאָמבערג האָט א מאָך געטאָן מיט דער האנט:

—פּרנסה וועסטו סיי ווי נישט האָבן...

הערשעלע דאניעליעוויטש איז געווען אזא מענטש, וואָס וועט קיינמאל נישט האָבן קיין פּרנסה. מען האָט זיך נאָרנישט געקאָנט פאר-שטעלן אנדערש, אויף דעם איז ער דאָך געבוירן געוואָרן, ער זאָל נישט האָבן קיין פּרנסה און ער אליין האָט דאָס אויך נעוווסט, ער באדארף

אפילעבן זיין לעבן אן פרנסה. איינמאל האט ער איבערגעזעצט פאר א טרופע „ווילהעלם טעל" אויף יידיש, איז פאר דער פרעמיערע דאם טעאטער פארברענט געוואָרן, האט ער געפילאנט און דערשלאָגן זיך צו א פאר גילדן און ארויסגענעבן שילערס דראמע אין א בוך-פאָרעם, אבער צוויי וואכן פאר דעם, ווי זיין בוך איז פארטיק געוואָרן, האט עם א צווייטער שוין ארויסגענעבן. האט ער געצוינגן א האנט-וועגעלע און געפירט זיין „ווילהעלם טעל" צום פארקויפן אויף פאק-פאפיר, האט פאליציי פאר-דעכטיקט, אז ער פירט אומלעגאלע ליטעראטור, האט מען אים ארעס-טירט.

הערשעלע האט נישט געטאנצט. ער האט נישט געזען אין דעם קיין תכלית און צו נאמבערגס נישט-תכלית אדער קעגן תכלית איז ער געווען צו קליין. נאמבערג איז נישט געווען קיין לייכטזיני-קער. גיכער ווי אלץ האט אים די חכמה געמאטערט.

ה. ד. נאָמבערג (שארזש)

אבער אין אונזער פאראיין האט ער לעגאליזירט די לייכטזיניקייט. אויב נאמבערג טאנצט, מעג אויך א צווייטער טאנצן און דער דריטער האט שוין סתם געשווינגן, מען זאל אים נישט האלטן פאר א נאר. און נערעכט איז טאקע געווען נאמבערג: צופיל ליטעראטור איז נישט גוט, צופיל טענץ איז אויך נישט גוט, מען דארף עס פאראיניקן. אמת איז, אז די שרייבער האבן געגומען אביסל טאנצן, נאר די טענצערס האבן נישט געגומען שרייבן.

צו יענער צייט איז אין וואַרשע געקומען דער ארויסגעבער פון ניו-יאָרקער „טאג". שאפירא האט ער געהייסן. ווי א גאסט אין פוילן, האט ער געגאס-טעוועט ביי אונז אין לאקאל. אונזער חברה איז אים שטארק געפאלן געוואָרן:

— ביי אונז אין ניו-יאָרק האבן מיר דאם נישט...

ער האט זיך צוגעהערט, ווי חברה זאגן וויצן, ווי מען רעדט ערנסט. ער האט זיך צוגעקוקט, ווי אונזערע טאנצן... און וואם עפעס א פא-

טעפּאַן? פֿאַרוואָס נישט קיין קלאַווייר? דערביי האָט ער אַרויסגענומען דאָס טשעק-ביכל און אויסגעשריבן א טשעק אויף פינף הונדערט דאָלער, מען זאָל זיך קויפן א קלאַווייר. זענען מיר שוין איצט געווען א „בודע" מיט א גראַמאפאָן און מיט א קלאַווייר.

דער ערשטער, וואָס האָט זיך צוגעכאַפּט צום קלאַווייר, איז געווען דער דיריגענט שניאור, דער מוזיקער, דער עלטנדער, כמעט היימלאָזער שניאור. עס האָט אויסגעזען, אז דעם קלאַווייר האָט מען טאַקע געקויפט פֿאַר אים. אויף דעם קלאַווייר האָט ער געפֿרובט זיינע אייגענע קאָמפּאָזיציעס און געשפּילט פון דער קלאַסישער מוזיק, דאָס וואָס ער האָט ליב געהאַט. עפּעס א גאַנץ יאָר צייט האָט ער אונז דערלאַנגט די „שפּאַנישע מעלאָדיען" פון לאַלאָ. דערנאָך א יאָר צייט די „נישט געענדיקטע" סימפֿאָניע פון שובערט... ער און אַנדערע האָבן געגנוג אַרויסגעקלאַפּט אין אונזער מוזיק. אָבער טלאַמאַצקע דרייצן איז געווען גערולדיק און אַלץ אַראָפּגעשלונגען.

פון קיין רואיק לעבן האָט דער קלאַווייר ביי אונז נישט געווסט. געווען זענען ביי אונז א סך מיטגלידער, געווען א סך געסט. דאָס זענען דאָך מענטשן און יעדער מענטש האָט צווויי הענט, אויף יעדער האַנט פינף פינגער. מיט די פינגער קלאַפּט מען אין קלאַווייר. גלאַט אזוי, מען זעט, עס שטייט א שפּיל-קאַסטן מיט אזעלכע וויסע קלאַווישן, באַדאַרף מען א קלאַפּ טאָן. אפשר איז דאָס געווען פון לאַנגווייל, פון מעלאַנכאָליע, פון שטימונגסלאָזיקייט, אָדער פון שטימונג... מען האָט געקלאַפּט אין קלאַווייר. אפילו די קאַץ „פיפי", די שותפטע צו אלע אונזערע מאַלצייטן און באַנקעטן, זי האָט נישט-איינמאָל זיך דורכגעשפּאַצירט מיט אירע פעלווייכע פיסלעך איבער די קלאַווישן און זיי, די קלאַנגען, האָבן זיך אָפּגערופן.

מיר האָבן געהאַט א פּאַטעפּאָן און מיר האָבן געהאַט א קלאַווייר, איז איינמאָל איינגעפֿאַלן, מען זאָל מאַכן פֿאַרווייַלונגען פֿאַר די מיטגלידער. א לאַקאַי האָבן מיר א שיינעם, א קלאַווייר האָבן מיר, פֿאַר וואָס זאָל מען זיך נישט וווילן?

האָבן זיך אָנגעהויבן אונזערע פּרייוטיק צו נאַכטסן, אונזערע פֿאַר-

ברענגענישן אין אונזער איגענעם פאראיין. איך רעכן, אז דאָס איז געווען דאָס בעסטע און דאָס פיינסטע פון טלאמאצקע דרייצן. נישט צו דערקענען געווען דעם פאראיין פון דער גאנצער וואָך. אלע לאָמפן העל אָנ־געצונדן, די טישן מיט ווייסע טישטעכער באדעקט און דער עולם אין די בעסטע בגדים. מיר האָבן שוין דערלעבט אזא נחת און אזא מדרגה, אז די פרויען פון די מיטגלידער האָבן זיך גענייט ספּעציעלע קלײדער פאר אזא פרייטיק צונאכטס. אפילו דער אלטער זאקס האָט ערגעץ אויסגעזוכט א שוואַרצן בגד מיט א ווייס העמד, מיט לאַנגע מאנזשעטן.

נישט יעדער איינער האָט געקאָנט קומען אויף אזא פארוויילונג. יעדער מיטגליד האָט געהאט רעכט צו ברענגען איין גאסט און די זאלן זענען פול געוואָרן מיט אייגענע און פרעמדע. דאָס בעסטע פון דער יידישער שרייבער-וועלט, פון מוזיקער, אקטיאָרן, מאָלער, כלל-טוער... מען איז נעקומען זיך ווײַלן צו די ליטעראטן, אזוי האָט עס דאמאָלט גענהייסן. מען איז נעקומען פון דער גרויער וואָך אביסל פארברענגען. נאָר אין דער פארברענגעניש האָט מען אומבאַוווסטזיניק געפילט, אז אונזערע אונזערע פענסטער, אין די נאָענטע גאסן ארום, שלאָפן הונדערטער טויזנטער יידן זייער שבתדיקן שלאָף, אז מאָרגן פרי וועלן זיי גיין דאוונען מיט ריינע קאפּאָטעס און טראָגן די טליתים אין סאמעטענע זעקעלעך, אז מאָרגן וועלן זייערע קראמען זיין פארמאכט און א האלבע שטאָט וועט אויסזען אינגאנצן אנדערש ווי אלע טאָג און קיין יידישע צייטונג וועט נישט ארויסגיין — די רעדאקציעס פארשלאָסן, דערפאר קאָן מען זיך דערלויבן צו פארברענגען ביז פארטאָג. אין אונזער פארברענגעניש איז געווען אינגעווען א חלק פון דער שבתדיקייט, איינגעווען מיט לאַנגע און אייביקע פעדעם, וואָס ציען זיך אוועק פיל ווייטער פון וואַרשע און לובלין, פיל ווייטער פון דובנא און בראָד, אויף אלע ערד-טיילן און אין אלע לענדער, ווו עס איז נאָך פאראן א בית-המדרש. אָט מען פארברענגט און מען טאַנצט פרעמדע טענץ, מען זינגט אפילו א פרעמדן ניגון, נאָר ביסלעכווייז באקומען די טענץ מיט די פרעמדע מעלאָדיעס אונזער יידישן קנייטש און אונזער צער. מיר האָבן א סך צער און א סך קנייטשן, פאלט עס אריין אין יעדער פריילעכקייט. מיר וועלן זיך קיינמאל נישט פארגעסן אינגאנצן און אפשר איז דאָס בעסער, העכער און טי־

פער, הייליקער און ריינער... איך וויים נאָרנישט, איך וויים בלויז, אז אונזער אינקוויזיציע-נעכטן און אונזער אומבאוווסטער מאָרגן, אונזער היינט — אלץ איז איינגעהילט אין א בלוטיקן באוווסטזיין, אז מען האָט א דריטל פון אונז, ווי די ווערעם פארניכטעט. ווייל איך זיך אויף א רגע פארגעסן אין אונזער איצטיקן צעריסענעם טאָג, רוף איך ארויס געשטאלטן געשעענישן און אומשולדיקע פארוויילונגען פון נעכטן.

עס שוועבן געשטאלטן, נאָר די פעדער שטעלט זיך אפּ. עס דערמאָנט זיך צופיל, מען זאָל עס קאָנען ארויסברענגען מיט אמאָל. ווארשע... אזוי ווי די צעריסענע גאסן, אויף וועלכע מיר זענען געגאנגען, אזוי איז צעריסן מיין הארץ און די נשמה איז צעפליקט און דער בליק שפרינגט פון איין צעפליקטער גאס אויף דער צווייטער און אט שפרינגט עס ווי-דער ארויין אין אונזער לאָקאל, אין א פרייטיק-צונאכטס, ווו מיר זענען געקומען חבריש פארברענגען. קיין מלאכים האָבן דאָרט פאר אונז נישט געטאָנצט און די הימלען האָבן פאר אונז קיין שירה נישט געזונגען. מיר האָבן אליין אביסעלע געטאָנצט און מיר האָבן אליין אביסעלע געזונגען, ווייל מען איז מענטשן און מען איז יידן מיט געזונג בלוי אויף דער נשמה, ווייל מיר רייסן זיך א גאנצע וואָך אין די צייטונגען, מען פאָלעמיזירט, מען באַליידיקט איינער דעם צווייטן, איז אזא פרייטיק-צונאכטס מאכט אונז געמיטלעכער און הארציקער. אט קומט אריין יצחק גרינבוים מיט זיינע שוועכע, טינערישע טריט, מיט אים זיין פרוי, א שמאָלע פינגער, אן איידעלער פנים. פון די געצייטלטע פרויען, וואָס שווייגן מער, ווי זיי ריידן און דאָס ריידן איז טאקע אויך געהילט אין דער געבוירענער אידלקייט. גרינבוים איז אויך געקומען צו אונז זיך וויילן. א הייסער יוד, א טייע-רער ייד. דאָס זענען אלע מודה, אָבער אויך א „האַרטער" ייד. טלאמאצקע דרייצן האָט וועגן יעדן געהאט א מיינונג. דער יצחק גרינבוים איז פון אונזער חברה כאראקטעריזירט געוואָרן אלס אזעלכער, וועלכן מען קאָן נישט קלאפן איבערן פליצע, מעשה-גוטערברידערשאפט. נישט אזוי, ווי מיט גאָטליבן און נישט אזוי, ווי מיט ד"ר שיפערן. נישט אזוי, ווי מיט א סך אנדערע. טלאמאצקע דרייצן האָט פיינט געהאט שטייפקייט. די אלע פארברענגענישן און פארוויילונגען זענען דאָך געמאכט געוואָרן ספעציעל צוליב דעם, כדי צו דערנענטערן. אזוי האָט געוואָלט מנחם

קיפּנים, הערש דוד נאָמבערג און גאווזע, דער מיטאַרבעטער פון „היינט", אזוי האָבן געוואָלט א סך חברים, וועלכע האָבן דערצו מיטגעווירקט.

דער עולם איז צופריידן און די, וואָס האָבן אלץ צוגעגרייט צו דער פּאַרווייַלונג, זענען נאָך מער צופריידן. אָט דערלאַנגט צו מיר קיפּנים א ווונק, איך זאָל צוגיין צו אים. ער האָט מיר עפּעס צו זאָגן, ווער ווייסט, וואָס פּאַר א געהיימנים? וועז איך שטיי שוין לעם אים, פּרעגט ער ביי מיר שטילערהייט:

— ווי געפעלט דיר דער לאָמפּ?

צו ערשט פּאַרשטיי איך נישט די פּראַגע, נאָר באלד דערמאָן איך זיך, אז דעם נייעם לאָמפּ איז ער געגאַנגען קויפן און ער האָט עס אוים-געקליבן, זאָג איך צו אים:

— האָסט גוט געטראָפן, אזא לאָמפּ האָבן מיר טאָקע געדאַרפט.

נעמט ער דערציילן סאַרא טייערער לאָמפּ דאָס איז, א מציאה א לאָמפּ... איך האָב הנאה פון אים, ווייל ער איז א חבר, ער וויל, אז ביי אונז זאָל ליכטיק זיין. מען דאַרף זיך אויסלעבן אין איבערגעגעבנקייט און נישט אין פּאַרטיי־רייסענישׂ.

אָט דערפּאַר זענען אונזערע חדרים אזוי העל באַלויכטן און די טישלעך מיט די שטולן זענען גרייט, דער פּאטעפּאָן איז גרייט, דער קלאַווייר און מוזיקאַנטן ספּעציעל געדונגענע, א קוואַרטעט וועט שפּילן און חברים-אַקטיאָרן וועלן אימפּראָוויזירן, וואָס זיי וועט זיך וועלן. אָבער אלץ אָן שטייפקייט, אליין פון זיך, מיט גוטן וויל און נישט אָפּיציעל. דאָס האַרץ האָט אין מיר געקוואָלן, וועז איך האָב באַמערקט, ווי גרינגבוים רעדט זיך דורך אינטים מיט ערליכן דעם בונדיסט. ערליך און אלטער זענען אויך געווען אונזערע מיטגלידער, אין פּאַראיין האָבן זיי זיך באַוויזן נישט אָפּט. ערליך און אלטער זענען דערשאָסן געוואָרן אין רוסלאַנד... איך האָב זיי אין די געדאַנקען אָנגערופן: ד י א ל ט ע ע ר ל ע כ ק י י ט. דערשאָסן געוואָרן. צוויי שיינע געשטאַלטן אזעלכע, וואָס ווירקן אָפּילו מיט זייער אויסערלעכקייט. צוויי ערלעכע נשמות. טלאמאצקע דרייצן האָט שטענדיק געווסט, ווער עס איז ריין און ערלעך, מען האָט דערצו נישט געדאַרפט טראָגן דעם נאָמען „ערליך".

מען האָט קיינעם נישט געזאָגט אין די אויגן, וואָס ער איז: שיין, צי מיאום, גוט, צי שלעכט. אָבער געווּסט האָט מען, אָפּגעשאצט האָט מען אלעמענס ווערט און... געלאָזן זיצן אויף אונזערם א שטול און יערער איינער איז געווען א טייל פון געזעמל... אלע צוזאמען: טלאמאצקע דרייצן. מיר האָבן גענייגערט די גאָס, מען האָט אויף אונז אויסגעטראכט גוטע און שלעכטע זאכן, מען האָט אונז ליב געהאט, געהאט דרך-ארץ פאר אונז און גאנץ אָפּט גרינגגעשעצט און גאנץ אָפּט געזידלט. מען האָט אונז אין אנדערע פאלן צו שטארק אָפּגעשאצט, צופיל האָפענונג געלייגט אויף אונז. מען האָט אָפּט פון אונז געפּאדערט טעטיקייט, ווי פון א מיניסטעריום און געווען זענען מיר... א קלוב א בודע, א פּראָפּעסיאָנעלער פאראיין מיט א פאטעפאן.

בונדיסטן, פּועלי-ציוניסטן, ציוניסטן, פאלקיסטן און קאמוניסטן, דאָס איז פאר דער גאנצער וואָך, אָבער נישט פאר אונזערע פרייטיק צונאכטסן. איצט איז מען יידן און איין פאלקס-ווייַ, איין פאלקס-לידל קאָן אלעמען בינדן מיט זייערע פעדעם. שמייכל, געלעכטער באפרייט, האָט מען אביסל געלאכט און געשמייכלט. רוטא, די קלייַנע בלאָנדע רוטא, קאר-לינסקים פרוי, זי איז שטענדיק געווען פרייליך, זארגלאָז און ווען זי האָט פארזוכט בלויז עטלעכע טראָפּנס פון א גלעזל וויין, איז זי אויפגע-ברויזט געוואָרן און געמעען נאכמאכן איר באָבע און איר מומע. בעלא בעלערינא איז געווען רוטאס שוועסטער, בעלא, די ארטיסטין פון דער „ווילנער טרופּע". זי איז מקנא רוטען, די אמתע אקטריסע איז זי דאָך... דערהערט זיך א „שא, שטיל זאל זיין!" בעלא בעלערינא הויבט אָן צו דערלאנגען סחורה. זי פארדייסט הויך דעם קאָפּ, פארקרימט די ליפּן, זי איז איצט א מארק-יידענע, וואָס האָט געכאפּט א רייכע מאדאם ננבענען א פיש און עס גייט אוועק א לשון. מען זעט, ווי זי פאטשט מיטן נעגנבעטן פיש דער רייכער מאדאם אין פנים אריין, מען זעט דעם גאנצן מארק ארום און דער עיקר דער לשון, די קללות, פאר די קללות אליין, פאר די יידישע, קומט א מאָנומענט דער יידישער שפּראָך. דער עולם לאכט, אזש די וועגט ציטערן. דאָס איז נישט קיין נומער פון פּראָ-נראם. בעלערינען האָט זיך פארוואלט א שפּאס טאָן, האָט זי אונז דער-לאנגט א נומער מיט קללות.

אבער נאמבערג לאזט נישט לאנג לאכן. ער וויל טאנצן, ער שטארבט אוועק פאר א טענצל. דער איינגעלאדענער קוואַרטעט שפילט שוין. יידישע שרייבער טאנצן, די פארבעטענע געסט טאנצן. געווען אזעלכע, ווי אלכע האבן אינגאנצן נישט געפילט דעם טאנץ-ריטם, אבער אנדערע האבן געטאנצט נישט ערגער, ווי אלע פראפעסיאנעלע דזשיגאלאָס. די טאנץ-תורה איז נישט אזא שווערע. אפילו טונקעל, וועלכער לאמט אויף א פוס, האט אויך געטאנצט. טונקעל דער הומאריסט האט ליב געהאט צו חוזקן אפילו פון זיך אליין.

זיצנדיק ביי א טישל מיט מיר און נאך עטלעכע חברים, האט ער זיך פלוצלינג אויפגעהויבן פון שטול:

— איך קאן דא נישט זיין...

— וואס איז, טונקעל! וואס איז געשען?

— איך קאן דא נישט זיין מיט אזוי פיל קאליקעס.

— וועלכע קאליקעס? — פרעג איך ביי אים.

האט ער אנגעוויזן אויף דעם אינזשיניער פייגענבוים, א פירער פון די געווען ציוניסטן-סאציאליסטן, אויף דעם לאנדאנער זשורנאליסט שאיאק און אויף דעם בונדיסט חיים יאנקל ליטוואק.

די אלע דריי זענען געווען לאמע.

געפאקט האב איך אים איינמאל ביי א נאַרישע און דאך נישט קיין סימפאטישע געלט-מאניפולאציע. זאג איך צו אים:

— דאס געפעלט מיר נישט. נישט שיין.

ענטפערט ער:

— אלע זענען פאסקודניקעס — איך בין אביסל א גרעסערער... איז וואס?

איז טאקע גארנישט אזוי שלעכט, וויל דער טונקעלער איז פאר אונז אלעמען שטענדיק ווי געווען און א שמחה אן אים איז שטענדיק געווען א האלבע שמחה. איצט איז ער אין אמעריקע און עלטערט זיך דארטן.

ער איז אין ניו-יארק און דארט זענען אויך פנחס שוואַרץ, שעפנער, קאושדאן און שלמהקע זוסמאן, שלמה מענדעלסאן, יעקב פאט, אריה וואסער. מארק טורקאוו איז אין ארגענטינע, מלך ראוויטש — אין

קאנאדע, מ. פלאקסער, עלבוים, ראפאפארט, בער ראזען — אין שאנכאי. איך ווייס נישט, ווי אזוי וועלן זיי זיך איינאָרדענען אין לעבן, אפשר ווארטן אויף זיי גליקלעכע קאריערעס, אפשר וועלן זיי דאָך געפינען א שטיקל מנוחה. אָבער איינס וועלן זיי שוין נישט געפינען: אזא אָפענע טיר, וואָס איז נעווען אויף טלאמאצקע דרייצן, איז אויף דער וועלט נישטאָ און עס וועט נישט זיין. אזוי פשוט צוגיין צו א חבר, ווי מען איז ביי אונז צוגענאנגען, איז נישט פאר דעם טומלדיקן ניו־יאָרק, אזא אָפקלאנג פון א ליטעראָרישע, צי א זשורנאליסטישע ארבעט ווי אין פוילן, וועט מען זיך אזוי שנעל נישט דערווארטן, אפשר אויף דער לבנה. און נאָך עפעס: אזוי מענטשלעך און יידישלעך, ווי מיר האָבן זיך געווויילט, וועט מען זיך אין ערגעץ שוין נישט ווייל, מיר האָבן זיך דערצו נישט באמיט, נישט געמאכט קיין רעקלאמע קיין שרייאיקע. דאָס ביסל פארווויילונג האָבן מיר געטראָגן אין זיך, די גרויסע מחנה יידישע יידן האָבן אונז דערצו אינספירירט... וועלן מיר האָבן זיי געזען פאר די אויגן, האָבן מיר געלעבט מיט זייער צער, וועלן מיר האָבן געפילט, ווי מיר זענען מיט זיי צונויפגעבונדן מיט שפראך און געפיל, האָבן מיר געהאט רעכט אויך אויף א רגע פארווויילונג.

* * *

עס האָט זיך אָנגעהויבן ביי אונז מיטן פאטעאָן און עס איז דערגאנגען ביז די גרויסע פוּרים-בעלער, וואָס מיר פלענן איינאָרדענען אין די גרעסטע זאלן אין וואַרשע. די בעלער האָבן געהאט א שם אין גאנץ פוילן. הונדערטער זענען געקומען ספעציעל פון דער פראָווינץ זיך ווייל. די בעלער האָבן געגעבן דעם פאראיין א גרויסע הכנסה, וואָס איז געגאנגען צו העלפן די ארבעטסלאָזע.

אָבער דאָס טייערסטע, דאָס אינטימסטע זענען געווען די פרייטיק-צונאכטסן. ביז פארטאָג און פארטאָג שוין, וועלן דער עולם איז אוועק, זענען נאָך פארבליבן געציילטע מיט נאָמבערגן אינאיינעם. וואָס עפעס ניין שלאָפן? די אלטע בחורים האָבן נישט געוואָלט פארלאָזן די בודע. צווישן א כאָאס פון צערוקטע טישלעך און שטולן, מיט לויטיקע פלעש-לעך פון וויין אויף די טישלעך, מיט לויטיקע גלעזלעך, מיט עלנטע נשמות.

מען האָט זיך קוים איינגעבעטן ביי דעם אינהאבער פון בופעט, ער זאָל נישט גיין שלאָפן, ער זאָל אונז אָפּקאָכן פרישע קאוע, שווארצע קאוע און נאָמבערג איז ווידער געקראָכן צום פּאטעפּאָן, ער פלעגט אָנשטעלן עפּעס א טאנץ, א טאנגא און זיך דרייען אַיינער אַליין, געוויזן און בא-וויזן אונז די גרויסע חכמה פון טאנגא - פיגור. ער האָט אזוי פיל געלערנט אין לעבן, אזוי פיל פּארשטאנען און קלוג געשריבן, אזוי פיל, נאָר דאָס אַלץ איז ווייזט אוים וויניק געווען. די טיפקייט פון פלאָכן טאנגא האָט זיך אים געוואָלט דערגיין. א גמרא-קאָפּ האָט זיך פּארטיפט וועגן טאנגא-טאנץ, אין א פּארטאָג. איך געדענק יענעם פּארטאָג. איך האָב דאמאָלט טיף דערפילט ווי איינזאם א מענטש קאָן זיין. נאָמבערג האָט געוועדט וועגן לייכטזיניקע זאכן מיט דעם גאנצן ערנסט און געווען איז דאָס דערפּאָר, וויל ער האָט געוואָלט מיט דעם עפּעס פּארדעקן. די עלטער, די מיד-קייט און אפשר א יאוש אין אַלץ און אַלעמען. ער איז כסדר אויפגעשטא-נען און איז געגאנגען צום פּאטעפּאָן, געפרובט נאָך א מאָל א מעלאָדיע און נאָך א מעלאָדיע, ווי ער וואָלט וועלן ארויסקוועטשן דעם גאנצן טעם פון דעם מוזיקאַלישן קעסטל. מיט עטלעכע שעה צוריק האָט זיך דאָ א גרע-סערער געזעמל געווילט, מען האָט זיך געוויצלט, מען האָט געטאנצט, עס איז געווען, ווי מען זאָגט, שטימונג, עס איז געווען ווארעמקייט און זארגלאָזיקייט. די עלטערע האָבן געווירקט אויף די יינגערע, זיי זאָלן נישט ווערן צופיל שטיפערייש, וואָס גרענעצט אָפּט מיט פלאכקייט. די יונגע האָבן געווירקט אויף די עלטערע, זיי זאָלן נישט זיין צו ערנסט און צו שווער. מען איז באמת געווען פרייגטלעך, מען איז געווען צופרידן פון יידישן צוזאמען. עטלעכע יידישע דעפּוטאטן פון סיים און דער סענאטאָר קערנער איז אויך געווען. דאָס איז דער הארציקער קערנער, וועלכן איך זע איצט אזוי אָפּט אין תל-אביב. עס האָבן זיך אין דער בודע באגעגנט יידישע געלערנטע, דיכטער, אקטיאָרן, זשורנאַליסטן. מיט וואָס איז דאָס נישט געווען אונזער סאלאָן? די פרויען פון די מיטגלידער האָבן צו-נעגעבן זייער חן. אהרן אייזנהארנס פרוי, ברכה, עס האָט זיך געוואָלט מיט איר שמועסן, עס האָט זיך געוואָלט שפּאסן מיט כילינאָוויטשעס פרוי, פלירטעווען מיט רוטע קארלינסקי. די ביידע צייטלינס, אהרן און אלחנן,

האבן געהאט שוינע פרויען און די אריגינעלע קלאַרע סענאלאוויטש, די טאלענטירטע אקטריסע פון צענטראל-טעאטער.

וועגן איר שרייבט מען איצט אין אונזער טויט-כראַניק, אז די מער-דערס האבן זי געפיניקט ביז דער לעצטער מינוט פון איר לעבן און צום סוף דערשאַסן אויף דעם הויף פון דער תפיסה „פאוויאק".

וועגן איר שרייבט מען, וועגן אנדערע שרייבט מען, מען שרייבט מיט טינט, ווייל דאס בלוט פון מיליאָנען קרבנות האט זיך איינגעזאפט אין דער ערד און אויף דער ערד בליען בלומען, ווי פריער... צי ווייסט ער, דער באגרענעצטער מענטש, וואס פאר א בלומען דאס זענען? אין דער ערד זענען איינגעקנאטן די לעבנס פון אונזערע משפחות און מען שפרייזט אויף דער ערד, מען ציט ווידער יניקה פון דעם... מען שרייבט און נאך אביסל צייט: מען וועט אויפהערן צו שרייבן, בלויז געציילטע היסטאריקער וועלן דערמאַנען. מיר, די אבלים, מיר, אונזער דור קאן נאך נעדאנקלעך ארומנעמען די נאַענטסטע געשטאלטן און נישט שלאפן א נאכט און נישט שלאפן א סך נעכט... אזא קאראהאד פון מתים פאר די אויגן, אזוי פיל פון זיי האבן געטאנצט אמאל אויף אונזערע אינטימע אוונטן, אין אונזער יידישןווינקל, וואס מען האט עס אין נאנץ פוילן נערופן: טלאמאצקע דרייצן. אויף יעדן קרבן וואלט זיך וועלן ארויפ-לייגן די האנט און מיט פחד אין הארצן, מיט פארשעמטער חרטה אי-בערבעטן, וויל מען איז פארבליבן צווישן די לעבעדיקע, וויל אויף זיי איז אויסגעפאלן אזא ערב-טויט און אזא טויט... א טרייסט וואלט עס נעווען, ווען די לעבעדיקע זאלן וועלן אביסל עמפינדלעכער, זיי זאלן אנ-הויבן מער פילן און דערפילן דעם טעם פון טרעבלינקער יסורים. אויב די נקמה וועט אונז רופן יעדן טאג, יעדע שעה, אויב מיר וועלן ווייטער דולדן א ז א וואלט, זענען מיר שטילע שותפים צו די מערדער, אזוי פאר-שטייט דאס נעווייסן, דאס ביסלע נעווייסן, וואס איז נאך ערגעץ-ווו פארבליבן.

איך וואלט זיך ארויס אין דעם נעכטן, מען טאר נישט דערלאזן, אז אפילו א קליינער טייל פון אים זאל פארמעקט ווערן אין זכרון. פון אזא פינעם און רויגעם יידישן אריסטאקראט, ווי אברהם העפנער ביז א

יידישן טרענער פון די נאלעווקעס, אלעמען זיי ליכטיקער אנדענק און אין זייער אלעמענס נאמען א קלאה דער ביז איצטיקער וועלט, וואס זי האט באשאפן דעם באדן פאר אזא שחיטה.

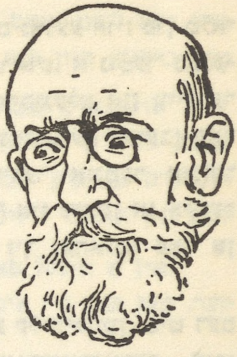

צבי פרילוצקי
(צייכענונג פון י. ברוינער)

איך שילט, וויל איך געדענק, ווי פריינט און חברים האבן געשמייכלט, ווי מען האט ליב געהאט דאס לעבן, אפילו דאן, וען עס איז שווער געווען צו לעבן. איך שילט, וויל דאס, וואס איך דערמאן, איז היינט פאר-ברענט, נעשענדעט און צעטראטן פון דער ני-דערטרעכטיקייט. איך קאן נישט אנקוקן די צי-פערן, די רעגיסטראציעס און די פראטאקאלן, וואס ווערן אזוי פיל פארעפנטלעכט... ווו זענען די שטראמען בלוט, וואס מוזן גיסן און רינען פון יעדן אפגעדרוקטן פאפיר-בוינן?, ווו זענען די קללות, וואס דארפן שרייען און פאר-הילכן. בעת מען נעמט אזא רעגיסטראציע פון טויט אין האנט אריין?

אין די יסורים פון דערמאנען עפנט זיך וויידער פאר מיר אונזער לאקאל, אונזערע באלויכטענע צימערן מיט אזוי פיל באקאנטע פנימער: וואנמאן, יהושע פערלע, נתן שוואלבע מיט זיין פרוי, פארוואס רעדן זיי נישט אביסל העבער. ס'איז דאך אונזער פאראיין? פאר-וואס שווייגן אלע? איך מוז זיך גוט אנשטרענ-גען, איך זאל הערהערן דעם, אדער יענעמס קול, זשיטניצקי מיט זיין פרוי, סטופניצקי, צבי פרילוצקי, נח פרילוצקי, היינט איז א גרויסע שמחה, אלע זענען געקומען. מען ברענגט פון אלעווינקלען שטולן, אונ-זערע שטולן פאר אונזערע מיטגלידער, פאר זייערע פרויען און פאר ספעציעל געבע-טענע געסט. מיר האבן געהאט א סך שטולן, מיר האבן געטראכט, אז די משפחה וועט זיך פארגרעסערן, עס וועלן

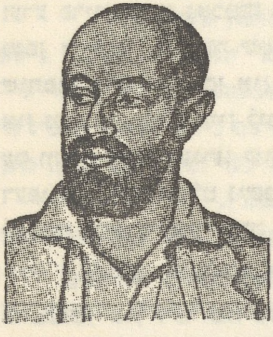

נח פרילוצקי
(צייכענונג פון מ. עליאוויטש)

צוקומען נייע זשורנאליסטן, נייע פּאָעטן און ראָמאַנען - שרייבער...
מיר האָבן געטראכט צו בויען א ספּעציעלן בנין פאר אונזער פּאראיין...

מיר האָבן אפילו געטראכט וועגן אָפּקויפן דאָס גאנצע הויז פון טלא-מאצקע דרייצן, דער באלעבאָס האָט געהייסן זאכאריאש. א גוטער באלע-באָס, ער האָט אונז קיינמאָל נישט געמאָנט קיין דירה-געלט און וויל ער האָט נישט געמאָנט, האָבן מיר אים שטענדיק באצאָלט. עס שוועבן פאר די אויגן זיינע קינדער — די יורשים. דער פריזירער אונטער אונזער פּאראיין, פאלץ האָט ער געהייסן, דער שוואר זיינער איז געווען אן אלטער יידישער אקטיאר און דערפאר האָט פאלץ אליין זיך געהאלטן פאר אן אייגענעם מענטש צווישן די אקטיאָרן.

פאר די אויגן קומט זי, אונזער גאס, מיט אלע קליניקייטן, מיט דעם פּאָפּיראָסן-פּארקויפער, מיט דעם ייד, דעם צייטונגס-פּארקויפער. יאָרן און יאָרן די זעלבע פּנימער... און זיי גייען נישט אוועק, שותפים מיינע, טייערע שותפים...

פאר די אויגן שוועבט קאנאָוסקים פרוי מיטן בלייכן פּנים. זי האָט נענוג געליטן אין איר לעבן, נענוג גיהינום געהאט, נאָך איידער זי איז מיט איר קינד אריין אין היטלערס גיהינום. דאָך דאָמאָלט אין אונ-זערע פרייטיק צו נאכטסן האָבן אלע זיך נעפילט גוט. מען האָט פאר-געסן די וואָך. אונזער שטימונג און אויסלעבן זיך האָט שטענדיק געהאט שותפות מיט די נאָסן און געסלעך, וווּ יידן האָבן געלעבט. אָן יענע נאָסן און געסלעך וואָלט קיין ליטעראטן און זשורנאליסטן פאראיין נישט געווען, עס וואָלט נישט געווען קיין יידישע אינטעליגענץ, נישט קיין יידישע סיים-דעפוטאטן. עס וואָלט נישט געווען דאָס פריילעכע און נישט דאָס טרויערי-קע און אזא גייסטרייכער סקעפּטיקער, ווי נאָמבערג, וואָלט נישט געווען.

אזא העוש דוד וואָלט איצטער געשלאָפן און נישט געפיניקט דעם פאטעפּאָן און דער מוזיקער שניאור וואָלט נישט געזעסן ביים טיש, ווי דער פארגליווערטער בודא און מנחם מענדל הורוויטש וואָלט נישט גע-קוקט מיט זיינע אויסגעלאָשענע קרענקלעכע אויגן אין איין פינטל אריין, בונקט ווי ער וואָלט וועלן אָפּנעמען ביים פארטאג דאָס אלץ, וואָס מען האָט ביי דעם טאג און ביי דער נאכט נישט באוויזן צו נעמען.

פארטאג, ליכטיק שוין אויף דער גאס. ליכטיק אין דער בודע, אי אלע עלעקטרישע לאמפן ברענען און די עלעקטרישע ליכט גיסט זיך צונויף מיט דעם ליכט, וואס קומט שוין פון גאס. די לאמפן פון פאראיין וועלן נאך ברענען ביזן טאג ארויס, קיינעם פאלט נישט איין זיי צו פארלעשן.

אויף איין שטול, איינגעדרייט אין דרייען שלאפט דער אלטער זאקס, אויף א צווייטן שטול האט זיך אויסגעלייגט די קאץ פיפי און א הונדערט אנדערע שטולן שטייען און ליגן צעווארפן אין דער גאנצער לענג פון אונזער גרויסן זאל...

אין אווינקל פארדעקט זיצט די גאנצע צייט ארנאלד א שווייגנדיקער. מען קאן ביי אים קיינמאל נישט דערגיין, צי ער איז הונגעריק, צי זאט, שלעפעריק, צי נישט שלעפעריק. ער טראכטן. אט הויבט ער זיך אויף און גייט צו צו די פארבלי-בענע און פארשפעטיקטע. ער האט עפעס צו זאגן:

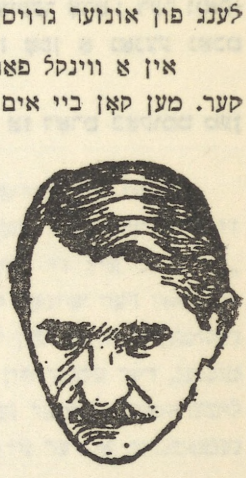

ד"ר יצחק שיפער
(קאפיע פון
א בילד)

— צו וואס פארנעמט ער זיך דער ד"ר שיפער מיט פאליטיק? ער האט געזאלט בעסער האלטן א רעפעראט וועגן טעאטער.

ארנאלד טיילט שטענדיק ראלן. נישט אומזיסט איז ער א טעאטער-מענטש. אבער קיינער ענטפערט אים איצט נישט. ס'איז א מידער פארטאג. און וואס איינער זאל נישט זאגן, מען וועט אים נישט ענטפערן.

געווען אביסל שטימונג, טאנץ, געזאנג, געווען וויץ און אנעקדאט. געווען א פאלקס-לידל, וואס מען האט געזונגען אין כאר, געווען א יידישער צוזאמענקום און מען איז א היים געגאנגען. נאך יעדער שמחה איז שטענדיק אומעטיק... אפשר דערפאר, וויל עס איז א שאד די שמחה. מענטשן גייען אוועק און נעמען מיט דאס, וואס עס לאזט זיך מיטנעמען פון אזא צוזאמענקום, און זיי לאזן איבער די לידיקע גלעזער און פלעשער און די איבערגעדרייטע שטולן.

די לעצטע פארבליבענע גייען ארויס פון פאראיין און בלייבן שטיין ביים טויער פון טלאמאצקע דרייצן. מען שטייט, מען קוקט און מען ווייסט נישט, וואס צו טאן מיט זיך. רופט זיך אפ דער ערשטער, נאמבערג:

— יאך וויל נישט שלאפן...

די פראזע האט איר באדייטונג און דאס דארף מען פארשטיין, אז מען דארף גיין און זוכן אן ארט, ווו צו טרינקן א שווארצע קאווע. אבער ווו? די קאפע-הייזער, די קריסטלעכע וועט מען ערשט עפענען אין צוויי אדער דריי שעה ארום. בלייבט איין און אינציקער ארט: דער וואק-זאל, דער בופעט אויף דעםווינער וואקזאל איז אפן א גאנצע נאכט און פארטאג און בייטאג.

און נאמבערג פירט צום וואקזאל, ער זאגט, אז דארט באקומט מען גוטע קאווע...

9

נעסט...

נעסט פון ווארשע, פון דער פּראָווינץ און פון אויסלאנד. גיין צו די ליטעראטן איז נעווען א כבוד-זאך. האָט אין ווארשע געווילט די „הבימה", איז די גאנצע טרופּע נאָך דער פּאָרשטעלונג געקומען צו אונז און דער שיינער קאָפּ פון ראווינא האָט געלויכטן צווישן עולם. איז נעקומען י. אוגער פון לאָדזש, דער אלטער רעדאקטאָר פון לאָדזשער צייטונגען, דער קענער פון ליטעראטור און איבערהויפט פון דער דייטשישער ליטעראטור, דערפאר האָבן אים טאקע די דייטשן דריי טעג געשלאָגן און נעמאטערט, אידער זיי האָבן אים דערשאָסן.

איז נעקומען פּסח קאפּלאן זיך באגעגענען מיט די קאָלעגן שרייבער פון ווארשע. נעקומען אויף א פרייטיק צו נאכטס אין אונזער בודע. פּסח קאפּלאן, דער רעדאקטאָר פון „דאָס נייע לעבן". א ייד א חכם און א תלמיד-חכם, א גרויסער מנגן, אלזייטיק געבילדעט. מיר האָבן שטענדיק נערעדט צווישן זיך, אז דאָס איז א גרויסער שאָד, וואָס פּסח קאפּלאן זיצט אין ביאליסטאָק, זיין אָרט איז ביי אונז אין ווארשע, אויבן-אָן. אויך אים האָבן די מערדער געפּטרט.

איז נעקומען זלמן רייזין פון ווילנע און האָט זיך געפרייט נישט איין פרייטיק צו נאכטס מיט אונז. ער, א ברענענדיקער יידישיסט, א פּאָנאטיקער אין דעם הינזיכט, ער האָט איינגעפונען, אז טאנצן באדארף מען

אויך אין יידיש. פון ווילנע זענען אויך געקומען משה שאליט, גראדזענ-סקי און ד"ר ווינרייך, וואָס איז איצט אין אמעריקע. מיר זענען קיינ-מאל נישט געווען אליין, מיט אונז זענען געסט געווען און פאר זיי פלעגן מיר אויסשטעלן א טיל פון אונזערע שטולן. מיט אונז האָט א וועלט געלעבט און פעדעם האָבן זיך געצויגן... דריי יידישע צייטונגען: אין ביאליסטאָק, אין לאָדזש, טשענסטאכאָוו, בענדין, לעמבערג, פינסק, דריי יידישע צייטונגען אין ווילנע. יעדן אין דער פרי פלעגט אויף די טישן ביי אונז אראָפפאלן פעק מיט יידישע צייטונגען, פון וואַרשע און פון דער פראָווינץ און פון דער גאנצער וועלט. די „פאָרווערטסן" מיט די „טאָגן" מיט די „מאָרגענס-זשורנאלן". צייטונגען פון ארגענטינע, פון בראַ-זיל, פון מעקסיקא און אפריקע, העברעאישע צייטונגען פון ארץ-ישראל, פראַנצויזישע, דייטשע און רוסישע צייטונגען, זשורנאלן, זאמלביכער און ביכער. די אלע צייטשריפטן האָט די „וועלט" אליין געשיקט צו אונז, וויל מיר זענען געווען אן אדרעס: „טלאמאצקע דרייצן", וויל מיר האָבן געהאט פינף הונדערט שטולן מיט א קליינער טריבונע, א שטענדער פאר אלעמען. מען האָט זיך מיט אונז גערעכנט, וויל מיר האָבן רעפרעזענ-טירט. מיר זענען געווען מיט א פאָלק, מיט אונזער אויסגעליטן פאָלק. מיר האָבן די אומעטיקע אויגן שטענדיק געזען, מיר זענען פון די שמאלע געסלעך נישט געלאָפן, כאָטש נישט איינער פון אונז האָט די מענלעכ-קייט צו לויפן ערגעץ אנדערש-וווּ געהאט.

אונזער היים אויף טלאמאצקע דרייצן איז מיט דעם טאקע טייער געווען, וואָס זי איז געשטאנען אין דער געדיכטענישׂ פון יידיש לעבן. מען דארף זיך בלויז אויפהויבן פון שטול, צוגיין צו איינעם פון אונזערע זיבן פענסטער און דערזען די קאפאָטעס, די בערד פון די יידן און די אויגן. יעדע פאר יידישע אומעטיקע אויגן דערציילט די געשיכטע פון אונזער פאָלק... די געשיכטע, וואָס מיר האָבן סיי ווי שטענדיק געטראָגן אין זיך.

די יידישע גאסן אין וואַרשע זענען געווען די ארעמסטע אין פארבן, אין ארכיטעקטור און גרינס. נאוואליפקי און די געגנשע, די נאלעווקעס און די לעשנא. אזוי איינטאָניק, גרוי און נישט היימלעך. קראכמאלנע

א גרופּע שרייבער און קינסטלער (פון רעכטס צו לינקס) זיצן: ה. ל. זשיטניצקי, ארטור שיק,
י. מ. ניימאן, ז. סענאלאוויטש. עם שטייען: יהושע פּערלע, ד"ר יהושע גאָטליב,
מארק טורקאָוו, נחמן מייזל, ש. קאווע, מאנע קאַץ, יוסף טונקעל און שיקם זון.

און סמאטשע, אזוי אפגעקראכן די הייזער, אזוי פארלאזט און דאך האט עס עפעס נעהאט א חן, א נישט ארויסגערעדטן, א נישט באשריבענעם חן... איך זאג עס נישט דערפאר, ווייל דאס אלץ איז שוין „נישטא". איך האב עס דעמאלט נישט איינמאל אזוי באצייכנט און ליב געהאט ביז צער. ווי זאל איך דאס אנרופן? מיינע נאסן, אונזערע נאסן... גלייכ-גילטיק פארבייגיין און נישט א טראכט געבן וועגן די, וואס ווינען אין די אפגעקראכענע הייזער, איז פאר מיר געווען אוממגלעך. די באלקאנען אן א בלום און די פענסטער אן א בלומען-טאפ. אלץ צוזאמען האט עס געמאכט דעם איינדרוק, ווי דא וואלט מען באשלאסן זיך אפזאגן פון יע-דער אויסערלעכער שיינקייט. האבן דאך די יידן געטראגן קאפאטעס פון שווארצן קאליר, האבן אויך די דאזיקע יידן פארמאגט הייזער פון איין גרויען קאליר, גלאטע פאסאדן פון פארעלטערטן ציגל, עס האט דער-מאנט תפיסה און דאך האט עס געהאט א חן און דאך האט עס גע-וועקט דעם געדאנק, עס האט מער געפון, ווי געפירט צוריק. עס האט געצוווונגען צו פארטראכטן זיך. שטענדיק איז דאס געווען פאר די אויגן, ווי א טראגיש בוך, וועלכן דו האסט שוין גוט איבערגעלייענט, ווייסט שוין זיין אינהאלט און דאך אראפנעמען פון טיש דעם ספר ווילסטו נישט. איך האב שטענדיק געלעבט צווישן מיליאנען יידן און נאך מער מיליאנען קריסטן, אבער שטענדיק האב איך מער אריינגעקוקט אין דעם ייד ווי אין א קריסט, נישט געקוקט אויף דעם, וואס דער ייד איז מער באקאנט געווען. דאס איז געווען די נייגעריקייט צו א גורל...

קיינער קאן דעם גורל נישט פאראויסזען און א זא גורל, ווי עס האט געווארט די אלע נאסן, וואס זענען געשטאנען ארום טלאמאצקע דרייצן, האט די פינסטערסטע פאנטאזיע נישט געקאנט פארויסזאגן און ווען יא... וואלט מען זיך נישט געווייגלט אין די פרייטיק צונאכטסן טיר און פענסטער וואלט מען אויפגעריסן, קינדער אויף די הענט וואלט מען געגומען און געלאפן, געלאפן, ווי יעדע באשעפעניש לויפט פון סכנה... געהייליקטע יידן פון פוילן, אן אומגליק איז געווען דאס גלויבן אין מענטשן.

* * *

אויף איינעם פון אונזערע פרייטיק צונאכטסן האָט זיך געפונען א דייטש, א בלאָנדער, א שיינער, א באוועגלעכער, ער האָט זיך זייער פריי געהאלטן, ליב געווען ביז גאָר. דאָס איז געווען האָנס - היינץ עווערס, דער מחבר פון „אלראונע". ער האָט זיך דאָן געפונען אין ווארשע און באזוכט די פוילישע שרייבערס, האָט ער אויך אונז באזוכט. קורטואזיע, מיר האָבן שטענדיק נעווען, אז די אויסלענדישע קינסטלער און דיכטער זאָלן אונז באזוכן, כדי מיט דעם זאָל אונטערגעשטראָכן ווערן דער אינטערעס צו די יידן פון פוילן, וועלכע האָבן א באזונדער קולטור.

האָנס היינץ עווערס האָט מיט אונז פארבראכט אין יענעם פריי-טיק צונאכטס ביז פארטאָג. עס האָט זיך אים אבסאָלוט נישט נעוואָלט פארלאָזן אונזער לאָקאל. דאָס איז געווען א פאָר יאָר פאָר היטלערס קו-מען צו דער מאכט. נאָך היטלערס קומען צו דער מאכט, וואָלטן מיר צו אונז קיין דייטש נישט אריינגעלאָזט. דאמאָלט האָבן מיר נאָך נישט אלע געווסט, וואָס די דייטשן זענען און קיינער האָט זיך נישט פאר-געשטעלט, וואָס זיי קאָנען ווערן, האָט מען זיך פארוויילט און דער דייטש האָנס עווערס האָט זיך אויך פארוויילט. שוין צען מינוט נאכדעם, ווי ער איז אריין צו אונז, האָט ער ארויסגענומען דעם מאָנאָקל פון אויג און אין דער גאנצער נאכט אים מער נישט אריינגעטאָן אין אויג. ער האָט מיט דעם אוועקגעווארפן יעדע שטייפקייט און פאזע. דאָס איז געווען א סימן, אז ער האָט זיך דאָ דערפילט היימיש. געשמועסט מיט אונז און נאָך פריער געטאנצט מיט אונזערע פרויען. ער האָט געטאנצט און א סך פון אונזערע מיטגלידער און געסט האָבן געטאנצט. די איבעריקע ביי די טישלעך האָבן געשמועסט. פון צייט צו צייט פאלט ביי א טישל א שמייכל, דאָס שמייכלט מען פון נאָמבערגס טאנצן, ווי אזוי ער מא-ניפולירט מיט זיינע קורצע פיס, כדי בעסער און טיפער אריינצאקומען דעם עיקר פון טאנץ. עס האָט אויסגעזען, ווי ער וואָלט פירן א טיפן וויכוח... מיט די פיס. אָבער אין דער אלגעמיינער, צופריעדענער שטי-מונג איז דאָס אלץ איינגעשלונגען געווארן. אן איינגעבענע פארווי-לונג איז א ספאָנטאנישע קאָמפאָזיציע, א סימפאָנישע גאנצקייט, וואָס קומט פון זיך אליין, מען זעט נישט, מען באמערקט נישט די דעטאלן.

אזוי האָט מען אויך פֿאַרגעסן, אז היינט איז דאָ פֿאַראן א גאַסט, א באַוווסטער שרייבער, א דייטש. זאָל ער זיך ווייל מיט אַלעמען צוגלייך.

מיר זענען נעוועז צוגעווויזענט צו אַלערליי געסט. יעדן איינעם האָט מען אויפגענומען גערן מיט פריינדלעכקייט, אָבער בלויז די ערשטע שעה. דאָס איבעריקע האָט מען געלאָזן פֿאר אים אליין, זאָל ער זיך איינבירגערן אין אונזער געזעמל און פֿאַרבראַנגען, ווי ער ווייל און מיט וועמען ער ווייל. און אויב איינער ווארט, מען זאָל טאַנצן אַרום אים — טאָ זאָל ער נישט קומען צו די ליטעראַטן. מיר האָבן זיך נישט געשפּילט אין צערעמאָניעס. טישלעך זענען דאָך פֿאַראן געווג, שטולן — אויבערגענוג און פון וואַנט קוקט אַראָפּ פּרץ מיט זיין קלוגן פריינדלעכן בליק... וואָס דאַרף מען מער?

ביי איין טישל דערהערט זיך א געזאַנג. דאָס האָבן געזונגען די, וועלכע האָבן נישט געקאָנט, אָדער נישט געוואָלט טאַנצן. עס האָט זיך דערהערט:

„איינע פון די שענסטע זאכן
דעם אקציז פון בראַנפן אראָפּצומאכן".

צו-ערשט איינזאַם-סאָלאָ, באַלד אַביסל שטאַרקער און נאָך א רגע, עס זינגט שוין א גרעסערער עולם. מיט געזאַנג ווערט פול דער גרויסער זאל. דאָס איז געווען א געמישטער געזאַנג-אנסאַמבל. קיפּניס פירט אָן, זיין פרוי זמרה זעליגפעלד באַווייזט, וואָס זי קען. עס נעמט אנטיל דער ספּאָרט-רעדאַקטאָר פון „מאָמענט", באַרנשטיין, וואָס מיר אַלע האָבן אים גוטמוטיק גערופן „צוציק". קיינער האָט נישט געווסט, פֿאַרוואָס „צוציק"? אפשר דערפֿאַר, ווייל ער האָט מיט אַלעמען שטענדיק געשפּאַסט, האָט מען אים א שפּאַסיקע צונעמעניש געגעבן. דער באַרנשטיין-צוציק האָט געהאַט א גוטע שטימע. ער האָט אפילו געזונגען ביי שניאורן אין כאָר און אין טלאָמאצקע שול געזונגען, ער האָט עס ליב געהאַט צו ווייזן אביסל זמירה ביי א טישל פון אונזער בודע און אונטער דער שוץ פון עטלעכע שטימען באַהאַלטן זיך די שוואַכערע זינגערס. עס זינגט מיט אלחנן צייטלין, עלבוים פון „עקספּרעס"...

די יידישע פאָלקס-לידער זענען זייער שטאַרק געזונגען געוואָרן

צווישן די צוויי מלחמות, דאס וואס פריער איז עס געווען אין שטעטל ביים פאלק, ביי ישובניקעס פארווארפענע אין די דערפער, דאס איז איצטער נעקומען אין שטאט ארײן צו דער אינטעליגענץ, צו די ארבעטער. דאס פאלקס-ליד האט ארויסגעשטויסן די פוילישע לידער און אפילו די רעוואלוציאנערע לידער. די סיבה איז אוודאי באשטאנען אין דעם, וואס אונזער אינטעליגענץ האט זיך דערנענטערט צום פאלק און אפשר אן א סיבה: דאס באהנטע יידישע פאלקס-ליד האט נעפונען חן אין אונזערע אויגן... מיר זענען נישט ארעמער געווארן פון אזעלכע פערל, ווי „אזוי איז זי געפלויגן די גאלדענע פאווע", אדער, „אין ווילדן וואלד אליין". נישט געווען קיין יידישע פארוויילונג, וואס האט זיך נישט אנגעהויבן, אדער געענדיקט אן א „לאמיר אלע אינאיינעם". אומעטום האט מען געזונגען: „וואס וועט זיין, אז משיח וועט באלד קומען".. דאס איז געווארן א נויטוועندיקייט אזא: אויסזינגען זיך אביסל און טאקע פאלקס-לידער.

אזוי איז אויך געווען אין ליטעראטן-פאראיין. אן א פראגראם, מען זינגט שוין, עס זינגט זיך.

דאס „טישל", וואס האט אנגעהויבן צו זינגען, בלייבט נישט אויך-זאם. עס פאראייניקט זיך באלד צו אים נאך א טישל און נאך צווי, דאס געזאנג גייט ארײן מעכטיק אין דער טאנץ-מוזיק און צעשטערט דעם ריטם פון דער טאנגא. די טענצערס מוזן איבערריסן. א סך פון זיי פאר-אייניקן זיך מיט די זינגערס און פלוצלינג באמערקן מיר דעם יענעם, וועלכן מיר האבן אינגאנצן פארגעסן, דעם גאסט. מיר האבן דאך עפעס היינט א דייטש אין אונזער געזעלשאפט, א שריפטשטעלער, וואס הייסט האנס היינץ עווערס. ער שטייט אין מיטן זאל און הערט אונזער געזאנג. קוקט אויף אונז און איז אביסל איבערראשט, אדער שטארק איבערראשט. טא זאל ער... מען זינגט וויטער און אלץ שטארקער און שטארקער. ער האט דעם אינדרוק, אז די גאנצע בודע האט זיך צעזונגען, געווען ווייזט אוים, אזא גוטע מינוט, עס האט זיך אלעמען געוואלט זינגען, האט מען גענומען די נידעריקסטע און די העכסטע טענער. פון די הויכע טע-נער האט זיך די קאץ „פיפי" דערשראקן און איז אנטלאפן אין קיך...

האָנס היינץ עווערס האָט געלאָסן-רואיק געגומען א שטול און זיך שווע-
נעזעצט לעם די זינגערס.

דאָכט זיך, אז דער עולם פון גאָנצן זאָל האָט זיך צונויפגעזאָמלט אויף
דעם פּלאַץ, ווו מען זינגט. אָן איינדרוק מאָכט עס, אז אָט דאָ האָט מען
אָן אוצר געפונען און אלע ווילן געניסן פון דעם אוצר. מען האָט נאָך
נישט געענדיקט איין ליד און מען גייט שוין אריבער צו דעם צווייטן.
אין א צונויפגוס פון געווייגלעכע שטימען רייסט זיך פּלוצלינג אריין אָן
עכט זילבערנער קלאָנג פון א געבענטשטן קול. דיסאָנאָנס און האַרמא-
ניע, נאָר מען זינגט מיט גוטן ווילן און באַגייסטערונג און דאָס קויפט
אוים אלע פאלשע קלאָנגען. מען זינגט פאָלקס-לידער און בלויז פאָלקס-
לידער. מילנער, ישובניק און חסיד, פאָכטער, רבי, קרעטשמע... דאָס
יידישע פאָלקס-לעבן גייט אדורך אין די לידער.

וויאָ, וויאָ, פערדעלעך
שטילער! די קעפּ אין דער הויך
פירט די פּארשיינדעלעך
טרייסלט די ביינדעלעך!
שנעלער, אז גיין זאָל א רויך.

פאָלקס-לידער — א מתנה פון דורות. ווערטער און בילדערישע גיג-
שטאלטן אין די ווערטער. מעלאָדיעס און וואָר האָט זיי פּארפאסט?
פאָלקס-לידער זענען ירושה-פערל, וואָס קאָנען זיך פארוואלגערן אויף אָן
אָרעמען בוידעם, אָדער אין א האלב-פינסטערן קעלער. דאמאָלט האָבן די
פערל זיך צעלויכטן אין א זאָל פון יידישע פּען-מענטשן. די אלטע קלאַנ-
גען פון אונזער נעכטן זענען געשוומען אין אונזער פרייטיק צונאכטס
און געזיום-טובט דאָס פּארברענגען.

אין יענעם אוונט האָט מען געזונגען שטארקער, ווי אין אלע אונ-
זערע פרייטיק צונאכטסן. געווען איז זייער א גוטע שטימונג און לידל
נאָך לידל. איך געדענק דעם „אברהמעלע מלמד" פון יענער שעה. אזא
„אברהמעלע" האָט מען אין ערגעץ נישט געהערט. קיפּנים האָט געפי-
בערט און אינספּירירט א נייע אימפּראָוויזאַציע, מיר אלע צוזאמען זענען
געווען דאמאָלט גוטע תלמידים און גוט געגאנגען אין טאקט און מיר
האָבן אלעיין נישט באמערקט, ווי דער דייטש איז אריינגעצויגן געוואָרן

אין אונזער זינגעריי. ער האָט אונטערגעכאפט א רעפרען און געהויבן זיך פון שטול, פון הנאה. אונזער גאנצער עולם מיט אונזער זינגען איז פאר אים נעווען אן עקזאטישע איבערראשונג...

— אמתע יידן, מזרח-יידן! און אונזערע זענען אינגאנצן אנדערש.

ער האָט אונז אָנגעווארפן א בארג מיט קאמפלימענטן, וועלכע קיינער האָט פון אים נישט פארלאנגט. איצטער זענען דאָס געווען אמתע קאמפלימענטן, אויפריכטיקע. ער האָט אונז געזאגט, אז דעם דאָזיקן אוונט וועט ער שטענדיק געדענקען, ער וועט דאָס באשרייבן. אויף מארגן האָט ער מיך מיט גאָטליבן איינגעלאדן אויף מיטיק אין איינעם פון די שענסטע וואַרשעווער רעסטאָראנען, ער האָט ווידער גערעדט וועגן דעם טיערן אוונט, וואָס ער האָט פארבראכט. דערנאָך זיך מיט אונז געזעגנט און צעקושט זיך מיט אונז. דאָס איז געווען דער אינציקער דייטש מיט וועלכן איך האָב זיך נעקושט אין מיין לעבן. ווען איך דערמאן זיך דאָס, וועלט מיר נעמיין אויף דער נשמה, כאָטש נעם און שנייד זיך אָפּ די ליפן, וועלכע האָבן זיך צוגערירט צו טריפות. ביי היטלערן איז האנס עווערס נעוואָרן א נאצי און א משוגענער אנטיסעמיט. מיר האָבן קיין גרונט נישט געהאט צו טראכטן אין יענעם פרייטיק צונאכטס, אז ער איז מיט אונז נישט אויפריכטיק. וואָס? ער איז דאָן געקומען צו אונז אָנזאמלען גיפט פאר זיין שפּעטערדיקן האָס און דערפאר האָט ער מיט אונז אינאיינעם נעזונגען דעם טרויעריקן „אברהמעלע מלמד" און „יאשקע פּאָרט אוועק" און אלערליי חסידישע ניגונים?

וואָס, נעבעך, האָט ער געקאָנט ביי אונז אויסקוקן? אזוי טרויעריק, ווי אונזערע לידער איז אונזער לעבן און אונזער כוח, אונזערע נעווער-ארסענאלן? מער ווי פּרצעם שטעקן, וואָס איז אין שראנק געהאנגען, מער קיין געווער האָבן מיר אין אונזער לאָקאל נישט געהאט. עס פאַרדריסט, עס קרענקט, וואָס דער נפש איז געזעסן אויף איינעם פון אונזערע שטולן. דאָס איז דער אינציקער שטול, וואָס איז מיט רעכט פארבראנט געוואָרן...

איך האָב זיך נעקושט מיט א דייטש... מיין פאַרדרום איז נאָך טיפער מיט דעם, וואָס איך האָב די דייטשן קיינמאל נישט ליב געהאט,

פון קינדווייז אָן איז ביי מיר געווען א געפיל פון מורא און האָס צו זיי. געווען דערצו א סיבה:

מיין מאַמע איז געבוירן געוואָרן אין דעם קליינעם שטעטעלע קי-בארטי. אין דער גרויסער רוסישער אימפעריע, ביי די צאַרן איז קיבארטי געווען דאָס פענסטערל אין אייראָפּע, ווייל קיבארטי איז געווען דער גרע-נעץ צווישן רוסלאַנד און דייטשלאַנד. פון דאַנען דער וועג קיין קע-ניגסבערג, פון דאַנען קיין בערלין. שפּעטער, וען ליטע איז געוואָרן זעלבסטשטענדיק, איז קיבארטי געוואָרן דאָס גרענעץ־שטעטל פאר ליטע. מיין מאַמע איז דאָרט געבוירן און דערצויגן געוואָרן. פון דאָרטן האָט זי מיטגענומען אָן אייביקן סענטימענט פאר דייטשלאַנד. אזעלכע יידישע מאַמעס האָבן אויך געווירקט שטענדיק אויף זייערע קינדער, זיי זאָלן ליב האָבן, דאָס, וואָס עס לאָזט זיך נישט פארגעסן פון די יונגע יאָרן. מיין מאַמע האָט ליב געהאַט די דייטשן.

קיבארטי איז געלעגן לעם איידקונען. א טריט און דו ביסט שוין אין דייטשלאַנד. אין איידקונען האָט מיין מאַמע געלערנט, אין איידקו-נען געקויפט קליידלעך און שיכלעך, אין איידקונען געהאַט חברטעס און שפּעטער, וועו זי האָט חתונה געהאַט און אַוועק קיין ביאַליסטאָק, האָט זי נעבענקט און שטענדיק דערמאָנט די קינדערשע יאָרן אירע און מעשהלעך געהאַט פאר אירע יונגע קינדער, דייטשישע מעשהלעך און דייטשישע לידער. זי האָט אונז די לידער געזונגען. מען זאָל לעבן טויזנט יאָר און אזעלכע לידער פארגעסן זיך נישט, ווייל דאָס זענען לידער פון דער קינד-הייט. מיט שילערן איז זי געווען ווי ביי זיך אינדערהיים. זיינע באַלאַדן האָט זי פאר אונז דעקלאַמירט, זיינע לידער איינגעפלאַנצט אין אונזערע יונגע נשמות. געדענק איך א ליד, ווי א יינגל זיצט ביים קוואַל און דערביי נאַענט בליען בלומען. רייסט דאָס יינגל די בלומען און פלעכט א קראַנץ. דערביי איז ער זייער פּאַרטרויערט דאָס יינגל און ער באַקלאָגט זיך, אי אַלע דערשיינונגען און אַלע שטימען פון דער נאַטור ברענגען פאר אים נישט מער ווי צער און ער בעט זיך ביי דער נאַטור, אַז זי זאָל נישט פרענען ביי אים פּאַרוואָס ער טרויערט.

מיין מאַמע האָט נישט אַגיטירט פאר דייטשלאַנד, נישט געזונגען

פאר די דייטשן קיין לויב־געזאנג. נאר אז זי פלעגט רעידן וועגן קעניגס־בערג, פלעגט זי דערלאנגען א זיפץ און דער זיפץ האט שוין אלץ געזאגט.

וועז איך בין אלט געוואָרן צוויי וואכן, האט מען מיך אוועקגעגעבן צו אן אם אין שטעטעלע קרינקי און טאטע־מאמע מיטן עלטערן ברודער זענען אוועק קיין קעניגסבערג. דארט האט מיין פאטער געעפנט א גרויסע דאמף־נארבעריי. וועז איך בין אפגעווען א יאר צייט ביי דער אם, האט מיך מיין זיידע אין ביאליסטאק גענומען צו זיך און ביי אים האב איך זיך נעהאדעוועט ביז זיבן יאר. ביז דאן האב איך מיינע עלטערן נישט גע־זען. מיין זיידע האט נעהאט א גרויסע בארד, ער האט געדאווענט און ge־האנדלט מיט פעל. ער האט גערעדט יידיש און געגעסן שווארצע ברויט. געווען איז ער א פשוטער ייד און זיין איניקל איז געוואקסן נישט ווי קיין אריסטאקראט. צו יענער צייט האט מיין טאטע פארלאָרן, צוליב שלעכטע געשעפטן, די פאבריק אין קעניגסבערג און ער איז צוריקגעקו־מען קיין ביאליסטאק. ער האט מיטגעבראכט נאך עטלעכע קינדער, וועל־כע זענען פאר דער צייט געבוירן געוואָרן. ער האט אויך מיטגעבראכט א באָגע צו די קינדער. „פריילין" האט מען זי גערופן און דאס „פריי־לין" האט עס באדארפט דערציען מיינע ברידערלעך און שוועסטערלעך און אויך מיך. זי איז געווען זייער א שטרענגע, א סיסטעמאטישע דערציערין. די אויגן פלעגט זי פון מיר נישט אראפלאָזן. איך בין דאן געווען א גע־שטרויכלטער. איך האב גערעדט יידיש און ליב געהאט צו שטיפן אופן ביאליסטאקער שטייגער און זי האט געוואלט, איך זאל זיך פארנייגן אויפן קעניגסבערגער אופן. גאנץ פשוט: איך האב געזאלט ווערן א יונג דיי־טשעלע. זי איז געווען א לאנגע, דאס „פריילין". זי האט געהאט א שטעכיקן בליק מיט לאנגע הענט און מיט לאנגע פים איז זי געווען. געהייסן האט זי „עממא". נאך היינט, אז איך דערהער דעם נאמען „עממא", דערלאנג איך א ציטער. איך האב פאר איר מורא געהאט און אז מען האט מורא, האט מען אויך פיינט... די עממא, דאס פריילין עממא, האט מיך איי־נמאל א צי געטאן פארן האנט און גערופן ערגעץ:

— קאם שוין איינמאל!

זי האט מיך א צי געטאן פארן האנט מיט כעס. די האנט האט ווי געטאן. דאמאלט. עס איז שוין מער ווי א האלבער יארהונדערט, די האנט

טוט מיר נאָך וויי. איך האָב דאמאָלט פיינט באקומען אלע באנעם, אלע עממאם און אלע דייטשן. מיין מאמע האָט מיט דער דאָזיקער דייטשקע זייער פיל גערעדט און זייער פיל פארבראכט. פארשטייט זיך, אז גערעדט האָבן זיי שטענדיק מער וועגן קעניגסבערג, ווי וועגן ביאליסטאק. שפעטער איז דאָס פריילין אוועק צוריק קיין קעניגסבערג און דערצוינן האָט אונז שוין בלויז די מאמע. זי האָט דערציילט וועגן דייטשלאנד און געזונגען דייטשישע לידער. זייער שיינע, זיסע מעשהלעך און זייער הארציקע, ביז טרערן רירנדיקע לידער, אָבער איך האָב נישט געקאָנט פארשטיין מיט מיין קינדערשן שכל, ווי אזוי מען פאסט עס צונויף צוזאמען אזעלכע הארציקע געזאנגען מיט אזא שלעכטער עממא?

מיין מאמע איז געווען יידישלעך, מעסיק פרום מיט א כשרער קיך אין שטוב, מיט ליכט-בענטשן, אָבער אָן דעם טייטש-חומש. דער טייטש-חומש איז ביי איר געווען דייטש און דייטשלאנד. זי האָט ערנסט געגומען דאָס געמיטלעכע פון דייטשלאנד און האָט עס אויפן יידישן אופן פארשענערט און אויסגענוצט.

אָבער אינגאנצן איז איר ליבע צו די דייטשן נישט איינגעגאנגען. מיין טאטע האָט עפעס געהאט פרעטענזיעס צו די דייטשן. צי דאָס זענען געווען אידעאָלאָגישע פרעטענזיעס, אָדער דאָס האָט עפעס געהאט צו טאָן מיט זיינע שלעכטע געשעפטן אין קעניגסבערג, דאָס וויים איך נישט. דאָך וועז די מאמע פלעגט צופיל נעמען רויידן וועגן איידקונען, אָדער וועגן קעניגסבערג, פלעגט דער טאטע זיך אריינמישן: —

— הער שוין אויף מיט דיינע דייטשן!

איך האָב געהאלטן מיטן טאטן. אָבער וועז די מאמע פלעגט אין די פארנאכטן נעמען זינגען וועגן דעם בלינדן קאטערינשטשיק, האָט עס געירט ביז טרערן...

ביי דער ערשטער מלחמה, בעת די דייטשן האָבן באָמבארדירט לאָדזש, איז ביי אונז אין שטוב אריין א באָמבע, זי האָט צעשמעטערט א צימער. די מאמע האָט געזיפצט און דער טאטע האָט זיך מיט איר געריבט:

— דיינע דייטשן!

שפּעטער האָבן זיי רעקוויזירט ביים טאטן זיין גאנץ פּאַרמענן. זיי האָבן צוגענומען ביי אונז א סך זעק מיט וואָל. די מאַמע האָט ווידער געזיפּצט און דער טאַטע האָט זיך ווידער געריצט מיט איר:

— דיינע דייטשן!

יענע מלחמה, די ערשטע וועלט-מלחמה, האָט פּאַרקירצט די יאָרן פון מיין טאַטן. ער איז געשטאָרבן, ווען דער שלום איז געקומען! און די מאַמע איז געשטאָרבן א יאָר פּאַר דער איצטיקער מלחמה. די לעצטע עטלעכע יאָר איז זי געווען זייער קראַנק. מיר, די קינדער אירע, האָבן צוגענומען פּאַר איר צו באַדינען א ספּעציעלע פּריילין. זי האָט געבעטן, אז דאָס זאָל זיין א דייטשקע. האָט זי געהאט מיט וועמען צו רעדן וועגן אייִדקונען און וועגן קעניגסבערג.

א יאָר פּאַרן אויסברוך פון דער מלחמה איז זי געשטאָרבן. מיר האָבן זי מקבר געווען אויף דעם לאָדזשער בית־עולם. מיר האָבן זי פּאַרזיכ־טיק אין קבר אַראָפּגעלאָזט און קדיש געזאָגט.

א טרייסט, וואָס זי איז געשטאָרבן א יאָר פּאַר דער מלחמה.

זי האָט זיי נישט געזען, זיי מיט די פּאַרשיכורטע אויגן, מיט די פּאַר־בלוטיקטע הענט, זי האָט זיי נישט געזען די מענטשן־חיות, וואָס היסן „דייטשן" און זיי האָבן זיך צו איר נישט צוגערירט. די דייטשן, מיין מאַמעס דייטשן... זאָל זייער נאָמען נישט געדאַכט ווערן!

* * *

איך קריך אַריין אין דער פּאַרגאַנגענהייט, איך כאַפּ געשטאַלטן. איך שפּריי אין דער בודע פון טישל צו טישל. עס איז גענוג ליכטיק אין זאָל ביי אונז, דאָך איין לאָמפּ האָט מען פּאַרגעסן אָנצינדן, טו איך עס — זאָל זיין נאָך ליכטיקער. היינט בין איך דער באַלעבאָס פון אָוונט, איך נעם אויף די געסט. וואָס בלאָנדזשעט זי אַליין איבערן גרויסן זאָל, די איזא וואַנמאַן? זי איז א שמאַלינקע, א מיטלוווקסיקע ברונעטקע. זי לאַכט נישט ווייניק אין געזעלשאַפט, נאָר היינט איז זי אומעטיק, וויל דער מאַן איז ערגעץ פּאַרשוווּנדן.

— איזא, קום טאַנצן!

זי, א גנבטע אזא, א כיטרע אזא, זי פרענט:
— וואָס, דו ווילסט מיך טרייסטן?

אָט איז סטעלא זעמש. איינע פון די שענסטע פרויען אין וואַרשע. א חבר האָט זי מיטגעבראכט, זי איז געקומען קוקן אויף די ליטעראטן, נאָר די ליטעראטן קוקן אויף איר. מען קאָן דעם בליק פון איר נישט אָפּרייסן. אזא לייכטע פיגור און אזא לייכטער טריט.

ביי איין טישל איז א גרעסערער עולם. מען זיצט און מען שטייט ארום דעם טישל. אינמיטן זיצט קלאַרא סענאַלאָוויטש, זי דערציילט א קאָמישע מעשה און דער עולם שיסט מיט געלעכטער. א מעשה, ווי אזוי א יינגל האָט זיך אָנגעפרעסן מיט קאָנפיטורן, בעת קיינער איז ניט אין דערהיים נישט געווען. דאָס יינגל איז אויסגעשמירט מיט דער קלעפּ-קער זיסקייט פון קאָפּ ביז די פיס. עס רינען לאָנגזאם טראָפנס זיסע פון אים, זיי רינען פון די ליפּן און פון די פינגער. אין דעם קומט אריין די מוטער, וועלכע טראָגט אויף זיך א ניי קלייד, די מוטער ווערט אין כעס און גיט א שטויס דעם יינגל, וועלכער פאַלט אויף א קליין טישל. אויפן טישל שטייט א וואזע פון קרישטאל, פאַלט עס אום און די וואזע צע-ברעכט זיך. די מוטער נעמט שרייען, קומען צולויפן די שכנים און איין שכן רופט ארויס פאָליציי. אויף דער גאס זאמלען זיך אָן א סך מענטשן און מען דערציילט וועגן א באנדיטן-אנפאל, וועגן געהרגעטע מענטשן און צוגערויבטע בריליאנטן. מען דערציילט. יעדע רגע וואקסט די גע-שעניש אין איר גרויזאמקייט.

קלאַרא דערציילט עס לאָנגזאם. זי זעט דאָך, דער עולם האָט הנאה, באדארף מען די הנאה אויסציען, וואָס לענגער אויסציען. זי ענדיקט איין געשיכטע און הויבט אָן א צווייטע. ווען נישט די טענץ, נעמט עס ביי איר נישט קיין סוף מיט די קאָמישע מעשיות.

זי איז אומגעקומען מיט דעם פאראיין אונזערן אינאיינעם, מיט דעם אקטיאָרישן פאראיין, מיטן יידישן טעאטער און מיט אלע באזוכער פון טעאטער. אומגעקומען מיט אלעמען אינאיינעם, פונקט ווי זי האָט פריער געלעבט און פארבראכט מיט אלעמען אינאיינעם. זי איז נישט געווען קיין געווויינלעכע פרוי און נישט געווען אזא, וואָס איז לייכט צו פאר-

שטיין. מענער זענען איר נאכגעלאפן, פרויען האבן זיך געהברט מיט איר. זי האט טעאטער געשפילט מיט גרויסן דערפאלג. אפלאדיסמענטן און בלומען, א שיין פנים מיט א שיינעם קערפער און שיינע קליידער און דאך עפעס א ווייטע, א טראגיש פארבענקטע.

זי איז געבוירן געווארן אין קיעוו. איר פאטער, א דאקטאר, וואס איז פרי געשטארבן, האט געהייסן באראדינא. נאכן פאטערס טויט האט די מוטער מיט דריי קינדער נעוואנדערט איבער רוסלאנד און אזיע. די יונגע קלארע האט אין דער יוגנט געזען טורקעסטאן, אשכאבאד. שפעטער זיך איר מוטער באזעצט אין פוילן, אין טאמאשאוו-מאזא-וויעצק און דארט האט קלארע אנגעהויבן איר ארטיסטישן וועג אין א קליינעם דראמאטישן קרייז. שפעטער איז זי געקומען קיין וואַרשע, ארויינ-געטראטן אין טעאטער „צענטראל" און גיך געווארן א געליבטע פון עולם... נאר דא רעדט זיך וועגן קלארען אין אונזער קרייז, ווו זי האט זיך שטארק אנגעזעען. צו איר האט מען זיך נישט צוגעווויגט, ווי צו א פארטרעט, וועלכן מען נעמט אריין אין ראם, זי האט אלע ראמען צע-בראכן. וועגן איר איז נישט געווען אזוי מיינונג, ווייל אט באלד וועט זי מיט עפעס איבערראשן און די מיינונג מוז שוין זיין אנדערש. א צענ-טראלע פיגור אין טעאטער-אנסאמבל און א צענטראלע פיגור אין לעבן. זי האט געקאנט ווייל דעם עולם, געווען א גוטע דערציילערין און נאר א פיינע זינגערין, אפשר מער זינגערין, ווי אקטריסע, א פיינע טענצערין און מיט געשמאק זיך אנצוטאן, מיט נאר א באזונדערן געשמאק. האט זי זיך אין פאנטאזיע ארויינגענומען א קליידל פון א נייער מאדע, פון זיך אליין אן אויסגעטראכטן מאדעל, איז די וועלט א כפרה, אזא קליידל האט ג-מוזט זיין און אין דער זעלבער צייט, וועו דאס קליידל איז שוין פארטיק, זאגט צו איר א חברטע:

— קלארע! וועו איך האב אזא קליידל, בין איך גליקלעך!

אויף דעם ענטפערט קלארע:

— דו ביסט שוין גליקלעך...

זי עפנט דעם שראנק, נעמט ארויס דאס קליידל און שענקט עס אוועק מיט א לייכט געמיט.

קלארא סענאלאָוויטש

(צייכענונג פון ליזא טשערטאק-גאָלדשטיין)

BN
BIBLIOTEKA NARODOWA

אַן איינדרוק איז שטענדיק געווען, אַז אונזער וועלטל איז צו קליין פאר אירע אוואַנטיורעס, פאר אירע אינפאַלן, זי האָט באדארפט געבוירן ווערן אין אַנדער פלאַץ, אין אַן אַנדער צייט, אויסלעבן זיך ערגעץ אין א זאַרגלאָזע קאמאריליע. אינטריגירן, דערגרייכן און פאַלן. ווידער אינ-טריגירן און ווידער זינן...

אָבער אין דער בודע מיט הערשעלס פרנסהלאָזיקייט, מיט די שטענ-דיקע זיפצן פון אפרים קאנאַוואוסקים פרוי, וועלכע האָט אייביק געליטן גויט, מיט דער קנאה פון די ארטיסטן — א קליין וועלטל, א צו קליין וועלטל געווען פאר קלארן. קליין אפילו דאמאלט, ווען מען איז אין דעם וועלטל אויפן ערשטן פלאַץ. נישט איינגעלעבט זיך אינגאנצן מיט אונז, אָבער זי פלענט דאָך ברענגען אין פאראיין אָנרעגונג, קלוגע ווערטער, ריזיק פון איר שיינקייט. פארן פרויען, וואָס טראָגען ליכט. זיי שפרייזן און באלויכטן, קלארע האָט געהאט א שטראליק פנים. זי האָט געהאט א קלינ-גענדיק קול, וואָס האָט געצויגן צו זיך. אין די צימערן פון פאראיין איז גויטיק געווען אזא געשטאלט. אין אונזער צוזאמענקום פון קאָנטראסטן איז זי געווען א געטרייע שותפטע, א חברטע, א שטאלצע און דרייסטע... איך געדענק א רייזע מיט איר אין וואגאן צוריק פון קאזשמיעזש. זי איז געשטאנען אין פענסטער און אַרויסגעקוקט אויף די פעלדער, וועלדער. לעם איר איז געשטאנען א סאָלדאט. אין וואגאן א סך מענטשן. איך האָב געלייענט א צייטונג. פלוצלינג האָב איך דערהערט א פאטש. א שטארקער פאטש. דער עולם איז אויפגעשפרונגען. איך בין אויך אויפגעשפרונגען. דאָס האָט קלארע אראָפגעלאָזט א פאטש דעם זעלנער, זי האָט אים בא-צאָלט פאר א גראָב וואָרט. דער סאָלדאט האָט זיך צעטומלט און איז גלייך אָפגעצויגן אין א צווייטן וואגאן. דער עולם, א קריסטלעכער, האָט געשווויגן. קלארע האָט וויטער געקוקט אין די פעלדער־וועלדער און האָט אויך געשווויגן. דאָס האָט שטארק אימפּאָנירט...

מען האָט ביי אונז ליב געהאט דעם שפּאָס און די פּראָדיע. אין די אויגן האָט מען דיר אריינגעזאגט. איצט דיר, שפּעטער — א צווייטן. איך האלט, אז דאָס, וואָס מען האָט זיך נישט באלויידיקט, איז שוין געווען א פיינע מדרגה. אין דער איינענער בודע, אין אונזער קלוב, זאָל

ניין דער וויץ נאקעט און פריי. איינמאל געדענק איך אין א פרייטיק צו נאכטס, אויף א פארוויילונג, האט זיך אונז פארגלומט אויסצולאכן דעם פאראיין מיט אלעמען צוזאמען. האט מען זיך צוועקגעזעצט, האט מען פארפאסט א ליד, וואס איז שפעטער געזונגען געוואָרן יארן לאנג פון אלע יידן אין פוילן. דאס ליד איז געווען אביסל טאנדעטיש צוגעשניטן, אביסל אומגעלומפערט, דאך דער פאקט, וואס אונזערע שטעטלעך האבן עס ארויסגענומען אין זייער רעפערטואר, איז א סימן, אז עטלעכע גוטע קערנדלעך האט דאס ליד געהאט. מער פאר אלעמען האט אין דער אימפראוויזאציע אנטייל גענומען דער דאקטאר יורים. ער האט אויך געגעבן די פאלקס-מלאדיע דערצו: איך געדענק בלויז עטלעכע שורות, כאטש דאס ליד איז געווען זייער לאנג, דאך מיט דער צייט איז עס געוואָרן נאך לענגער, ווייל מען האט כסדר פארפאסט נייע גראמען כמעט צו אלע מיטגלידער פון פאראיין, צו די געסט, צו די אקטיאָרן און מאלערס, אזוי ווי מען האט זיך ארויסגעפאקט אלע אין איין בודע, האט מען אויך אין אזא ליד אלעמען געוואלט ארויפאקן. איך געדענק:

נאטליב דאקטאר!
וואס פארמאגט ער?
בים - באם - באם!
נאמבערג שרייבער
טאנצט מיט ווייבער
בים - באם - באם.
סענאלאוויטש זייען
האלט אין שרייען:
לאפיטוטן
שפילט אין קארטן —
אי, ווי! קלוסקעלעך מיט באב..
טונקל יוסף,
גראב ווי עשו
בים - באם - באם.
אי, די גראמען
קאנען סמען,

בים - באם - באם...
סענאלאוויטש זייען
האלט אין שרייען:
לאפיטוטן
שפילט אין קארטן —
אי, ווי! קלוסקעלעך מיט באב...

דער ליטעראטן-פאראיין האט עס אפגעזונגען ביי זיך אין לאקאל עפעס אין א פארטאג און אוועק איז עס ווייט אין די שטעטלעך אונזערע. א ווידער - קול פון יידן א סך צו א פראזע אזא:

סענאלאוויטש זייען
האלט אין שרייען — — —

מיט מיר איז עס געווען מערקווירדיק, איינע האבן געזאגט, אז איך בין א שווייגער, די צווייטע, — אז איך בין א שרייער, דער עיקר: מען האט עפעס געזאגט וועגן מיר. איך וואלט אליין עפעס וועלן זאגן וועגן זיך, נאר איצט האבן מיר שוין קיין רעכט נישט אויף דעם...

* * *

איצט הער איך שטענדיק איין געוויין, אדער אן אפקלאנג פון א ג-ווין... אן עכא פון ערשטן וועלט-קריג.

דעם ערשטן יאר פון יענעם קריג האב איך כמעט איננאנצן פאר-בראכט אין באברויסק. געבליבן שטעקן אין יענער געגנט. פון וואר-שע אנטלאפן און אין מאסקווע האבן די צארישע געזעצן נישט ארייננ-לאזט. כאטש עס איז געווען מלחמה, דאך איז אין באברויסק געווען גאנץ היימלעך. געווען זענען דארט פריינט, געווען דער הומאריסט יוסף טונקל, לאצקי - בערטאלדי, דער קריטיקער ניגער און זיין ברודער דניאל טשארני. די מלחמה האט שווער געמאכט דאס לעבן, אבער זי האט נישט געשראקן. פארקערט, מען האט געלייגט פיל האפענונג אויף איר: מענטשן האבן ג-רעדט, אז נאך דער מלחמה וועט זיך אנהויבן א נייע וועלט פון גערעכט-קייט און ערלעכקייט...

מיר ווייסן שוין, וואס פאר א וועלט עס האט זיך אנגעהויבן...

אין באברויסק האב איך געהאט א סך פריינט און איינמאל האט

מיר אייגער פון זיי פּאַרגעלייגט, איך זאָל זיך דורכפּאַרן איבער דעם טייך בערעזינא. מיין פרייַנט איז געווען אַן אייגנטימער פון אַ שיף און די שיף האָט ביי אים געדונגען אַ רוסישע רעגירונגס-קאָמיסיע, וועלכע איז געפּאַרן אויספּאָרשן די טיפקייט פון טייך, דעם שטראָם, די ברעגן...

אָט מיט דער קאָמיסיע זענען מיטגעפּאַרן עטלעכע ציווילע פּערזאָנען, אַלס טוריסטן, איך, אַלטער וואַנדערער, בין געווען צווישן זיי. פריַלינג... ערגעץ - ווו איז געווען אַ מלחמה, גרויסע קאַרפּוסן זענען געפאַנגען אין שלאַכט, מענטשן זענען אומגעקומען אין גרויסע מחנות, שטעט האָבן געברענט, אָבער צו די שטילע פּאַרוואַקסענע ברעגן פון דער בערעזינא איז נישט דערנאָנגען קיין איין טומל פון דער מלחמה, פון שטאָט און שטעטל. געווען איז בלויז גרינס און הימל איבער אונז. געווען אַ טוץ מענטשן אויפן שיף, א קיך מיט אַ דיקע קעכין, וועלכע האָט געלאַכט צו אַלע מענער, נאָר קיינער האָט אויף איר נישט געקוקט, זאָל זי פּרעגלען די ביפּשטעקסן און אַכטונג געבן, אַז די קאַרטאָפלעך זאָלן זיין געברוינט און געשמאַק, זאָל זי פּרעגלען געשמאַקע קאָטלעטן און אַ סוף.

שטיל איז געווען אַרום. אַזא שטילקייט, וואָס האָט זיך ציטערדיק געבאָדן אין זיך אַליין. אַ שטילקייט, וואָס האָט הנאה פון זיך אַליין, אַ שטילקייט אַ וועלט פאַר זיך... אַ וועלט מיט גרילן און שמעטערלינגען, פויגל - קלאַנג און עכאָס פון פעלדער - וועלדער. אונזער קלייַנע שיף איז געשוווומען און געשטאַנען, אינזשיניערן האָבן עפּעס געמאַסטן, אין וואַסער, זיי זענען אָפּט אויף די ברעגן אַרויס און ווידער געמאַסטן פּאָטאַגראַפירט און עפּעס נאָטירט אויף גרויסע בויגנס פּאַפּיר. מיר, די ציווילע טוריסטן, האָבן געשמועסט, אָבער אַלץ וויניקער וועגן דער מלחמה, מיר האָבן אויפגעהערט צו רעדן וועגן די קאַרפאַטן, וועגן די דייטשישע, רוסישע און פראַנצויזישע גענעראַלן, מיר האָבן געזוכט אַנדערע טעמעס, דערנאָך האָט אַלץ דערעסן. דאָס שווייגן האָט זיך אַליין געבעטן פון די זאַפּטיקע גראָזן, פון קילן ווינטל. האָבן מיר אָנגעהויבן שווייגן און געקוקט אין וואַסער. אונזער שיף גייט קעגן שטראָם און דאָס וואַסער גייט פּאַראַוואָס, עס גייט מיט איין גאַנג, מיט איין אימפּעט, פּאַראַוואָס און פּאַראַוואָס, עס האָט עפּעס א וויכטיקן ענין, א סך א מער וויכטיקן ענין, ווי די אַלע ענינים

פון די מענטשן און כאָטש דאָס איז געווען א לוסט-רייזע איבער א טייך אויף עטלעכע טעג, דאָך איז מען געווען געפאַנגען פון דער נאַטור, געווען איז דערביי די גרויסע הנאה, וואָס מען האָט זיך אָפּגעריסן פון דער וואכעדיקייט, פון אלץ, אפילו פון דער מלחמה, וואָס איז שוין אויך געוואָרן וואָכעדיק.

שטיל איז געווען, האָבן מיר אריינגענומען די שטילקייט אין אונזער געמיט. געזעסן אויבן-אָן אויפן שיף, געדרימלט אין קאיוטע באגינען, פארנאכט. מיר האָבן געהאט דעם נאנצן טאָג אין שטילקייט. זאָל די נאַטור אויספירן איר שליחות. אין דער שטילקייט האָבן בינען נעזשומעט, האָט עס אויסגעזעען, אז די נאַטור לערנט א גרינע בלאָט גמרא, אָבער זי מאַטערט נישט הארץ און זינען, זי לערנט נישט, עס לערנט זיך אליין, עס שוועבט פאר זיך אליין אין דער איידלסטער רואיקייט די טיפסטע חכמה פון אלע צייטן, רואיקייט און שטילקייט פאר זיך אליין און אויך פאר די נשמות, וואָס ווילן עס פארנעמען...

איינמאל זענען מיר צוגעפאָרן צו אן אָרט, ווו דער ברעג איז געוען זייער שטארק פארוואקסן, דאָס יונגע וועלדל איז צוגענאַנגען ביזן וואסער און די נאלדענע סאָסנעס מיט דעם פרישן נאָדל-צוווקס האָבן זיך געשפּינלט אין די פאליעס. אויסגעזעען האָט עס, אז דאָס וואסער וויל אוועקטראָגן די ביימער העט-וויט, אָבער אלע ביימער ביזן לעצטן זענען פארבליבן אויף זייערע ערטער. די שיף האָט צוגעפירט די אינזשיניערן מיט זייערע אפּאראטן צום סאמע ברעג, די שיף האָט אויך מיטגעפירט די שטילקייט, די אָפּגעזונדערטקייט אונזערע פון דער וועלט.

געווען איז אזייגער פיר נאכמיטאג, געווען איז רואיק, אָבער שוין נישט אזוי ווי פריער. אין דער לופט האָט זיך געטראָגן א קול, א קול, א מאַנאָטאַנער יאמער, א געוויין פון א פרוי, נישט העכער, נישט נידעריקער, אין איין מאָס, איין צער און איין געבעט.

איינער פון די אינזשיניערן האָט זיך אָפּגעריסן פון זיין ארבעט, האָט אויפגעהויבן די אויגן און געפרעגט:

— וואָס איז דאָס?

— א געוויין... — האָב איך געענטפערט.

ער האָט זיך ווידער פֿאַרטיפט אין זיין אַרבעט, אָבער דאָס געוויין האָט נישט אויפֿגעהערט, עס האָט פֿשוט פּול געמאַכט די לופֿט. איין פֿרוי, איין קול האָט געיאָמערט און דער דינער אָפּקלאַנג איז געגאַנגען אויף ווייטע קילאָמעטערס. דאָס איז געווען, ווי א ציטערדיקער זוים, וועלכער האָט ארומגעקרויזט די נאַכמיטאָג-צייט, די גאַנצע שטילקייט פון פעלד און וואַלד, דעם דרימל פון דער מיד-געוואָרענער נאַטור. איך האָב דערפֿילט א נייגעריקייט און א לייכטן ציטער. מיינע מיטבאַגלייטער פון דער שיף האָבן אויך געגומען זיך מער פֿאַראינטערעסירן מיט דעם דאָזיקן ווייטן און אומפֿאַרשטענדלעכן געוויין. מען האָט עס געמוזט הערן און וואָס מער מען האָט עס געהערט, אלץ מער האָט עס ענאַגט, כאָטש פון אָנהויב האָט מען זיך באַמיט צו בלייבן גלייכגילטיק. מען האָט זיך איצט אָנגעקוקט און איינער דעם צווייטן האָט געפֿרעגט:

— ווער זאָל דאָס ווייַנען? הא! ווער זאָל עס ווייַנען.

— דאָס איז א יידיש געוויין — האָב איך געזאָגט.

— יאָ, דאָס פֿילט מען...

— יאָ, אָבער צוליב וואָס ווייַנט זי אזוי פיל, די פֿרוי, און אַן אַן אויפֿהער... וואָס איז איר געשען?

צווּוי אינזשיניערן, צווּוי רוסן מיט באַסיקע שטימען, מיט שווערע און געזונטע טריט, זיי האָבן מיך באַגלייט. מיר האָבן זיך געלאָזן זוכן די וויי-נענדיקע פֿרוי. מיר האָבן זיך אויפֿגעהויבן צום פֿאַרוואַקסענעם ברעג, דורך בייַמלעך און קוסטעס געקראָכן, אויף פֿרייען פעלד ארויס, די זון איז נאָך נישט פֿאַרגאַנגען, כאָטש זי איז שוין געווען גענוג נידעריק. פעל-דער, יונגער קאָרן, יונגע קאַרטאָפּל און קאשע, בלומען פון אלע קאָליִרן, וויטקייט, וואַלד, האַריזאָנט און איבער אלץ און אין אלץ דאָס וויטלעכע נעוויין. מיר זענען געגאַנגען פֿאַראויס און דאָס געוויין האָט זיך אלץ דער-נענטערט צו אונז. דאָס געוויין האָט געצויגן צו זיך און האָט ערנסט נעמאכט דעם וועג. מיר האָבן וויניק גערעדט, עס האָט זיך נישט גערעדט. ארום אונז האָט געבליט און געוואַקסן, די לערכע האָט געטרעלט איבער

דעם קאָרן און צום סוף איז זי אראָפגעפאלן, ווי אן אונטערגעשאָסענע און זיך באהאלטן אין די זאנגען...

א בית - עולם.

מיר האָבן פלוצלינג דערזען אן אלטן יידישן בית - עולם. אלט און פארלאָזן. איין וואנט פון פארקאן איז געווען פון האלב-פארפוילטע קלע-צער, די צווייטע וואנט פון שטיינער מיט וואפנע, די דריטע וואנט איינ-געפאלן, די פערטע האָט אינגאנצן געפעלט און דאָ ביי דער דאָזיקער לויי-דיקייט האָבן מיר דערזען אן אלטע יידישע פרוי, א באָבע, אָדער אן על-טער באָבע... זי האָט עס געווויינט. אויפן קאָפּ א קליינשטעטלשע טיכל, אן אָרעם קליידל, אלץ מיט דעם געשמאק פון אָרעמען יידישן ישוב. אלץ, נאָר נישט די טרויעריקע, טונקעלע אויגן, וועלכע זענען אמאל קאָרשן-שוואַרץ געווען, אלץ איז נישט געווען וויכטיק, אויסער די אויגן. זי האָט איבערגעריסן דאָס ווינען און האָט אויף אונז א קוק געטאָן. צו ערשט איז דער בליק אירער געווען מיט נייגעריקייט, באלד איז ער געוואָרן גלייכ-גילטיק: נישט אונז האָט זי געמיינט און נישט אויף אונז האָט זי גע-וואַרט.

מיר זענען אוועק צוריק. אייגער פון די אינזשיניערן האָט אַרויסגע-וואָרפן איין פראָזע:

— אן אלט פאָלק די יידן...

וואָס ער האָט מיט דעם געמיינט, האָב איך נישט געוווסט און נישט געפרעגט וועגן דעם, איך בין געווען פארנומען מיט די אויגן פון דער יידענע, וועלכע איז געזעסן ביי דער צעפאלענער מצבה. דאָס איז נישט געווען בלויז א בליק פון א זיבעציקיעריקע, דאָס איז געווען א דורות-בליק. איך וואלט געזאגט: דער בליק פון מיין פאָלק. די אויגן אירע זענען געווען אַרומגעראמט מיט קנייטשן, יעדער דור א קנייטש, יעדע צרה, יעדע גזירה — א קנייטש...

אין די געדאנקען מיינע איז דאָס געוואָרן פארצייכנט, ווי „דאָס געווויין איבערן טייך בערעזינא", היינט איז דאָס פאר מיר דאָס געווויין אי-בער אלע טייכן...

10

אַ שטענדער פּאַר אַלעמען...

אין גרויסן זאַל איז געווען אַ קלייניע עסטראַדע, אַ גאָר קלייניע עס-טראַדע. אויף דער עסטראַדע איז געשטאַנען אַ לאַנגער טיש, וועלכער איז גאָר קיין טיש נישט געווען. אַ קאַסטן אַ לאַנגער, באַצויגן מיט זאַק־לייוונט, אויף דעם לייוונט זענען געווען אויסגעמאַלטע פּרעסקעס פון דעם מאַלער שליוניאק. קאַלירטע, שטילע. איינגעהאַלטענע און אויסגעהאַלטענע פּרעס-קעס. די עסטראַדע אַליין — באַדעקט מיט אַן אויסגעטראַטענעם טעפּיך.

דאָס וואָס עס האָט זיך געטאָן אונטער דער עסטראַדע, דאָס האָבן נישט אַלע געוווסט. דאָרט איז געווען אַ באַהאַלטעניש פּאַר דעם אַלטן זאַקס. ער אַליין האָט זיך דאָרט נישט באַהאַלטן, נאָר אַ גאַנצע ביבליאָטעק פון אַלטע רוסישע זשורנאַלן און צייטונגען האָט ער דאָרט פּאַרשטעקט, ווי אַן אוצר און ביי אַ נויטוועגדיקייט האָט ער דעם אוצר אַרויסגעשלעפּט. שניאור דער מוזיקער האָט דאָרט באַהאַלטן נאָטן. די קאָמוניסטן האָבן דאָרט באַהאַלטן אומלעגאַלע ליטעראַטור און „פּיפּי", די קאַץ פון דער בודע, האָט דאָרט געבוירן יונגע קעצעלעך. קיין איין ווינקעלע פון לעבן גייט נישט פּאַרלוירן, אַלץ קאָן אויסגענוצט ווערן. אין די טעג, ווען די עסטראַדע אונ-זערע איז נישט אויסגענוצט געווארן, פלעגט דאָרט הערשען דאניעליע-ווישט זיך אוועקזעצן אויבן-אָן און שרייבן זיינע לידלעך. דער עולם האָט נערוישט אין זאַל, מען האָט געגעסן און געטרונקען, מען האָט מעשיות קאָמישע דערציילט, אָבער הערשען האָט זיין קאָפּ נישט אויפגעהויבן און

פיז שטול איז ער נישט אראָפּ און די פעדער האָט ער פון זיין האנט נישט ארויסגעלאָזט. ער האָט אויסגעזען, ווי א ריכטער, וואָס פארצייכנט די מא-טיון פון פסק-דין.

ער האָט אויסגעזען...

ער האָט אויסגעזען, ווי הערשעלע דאניעלייוויטש.

אלע האָבן אים געהאָלפן לעבן און קיינמאל נישט ארויסגעהאָלפן.

איבער דער עסטראדע צו מזרח, א גרויסער קופער-קוואדראט פון יצחק ברוינער. אויף דעם קופער-בלעך זענען געווען אויסגעקלאפט צוויי יידן: אן עלטערער און א יונגער. יידן פרומע, יידישע יידן מיט געבויגן-קייט און בטחון אינאיינעם. די טויזנטער מענטשן, וואָס זענען געקומען צו אונזערע פארלעזונגען, האָבן געמוזט קוקן אויף די צוויי יידן, זיי זענען שטענדיק געווען פאר די אויגן. אונז איז דאָך אין דעם געגאנגען, אז דער ייד זאל זען דעם ייד, דורך בילד און דורך לייד זאל מען אריינקוקן אין דער אייגענער נשמה. די פרעמדע טראכטן אוים וועגן אונז דאָס געמיינסטע. אזוי לויגט זיי און מיר וועלן דאָ גאָרנישט איבערמאכן, אבער מיר אליין, לאָמיר אפהיטן און לייטערן אונזער וואָרט, אונזער צער. לאָמיר זיין שיין פאר זיך אליין. פרץ האָט דערצו געשטרעבט אין א שפלדיקער צייט און ער האָט א סך דערנרייכט... ביי אונז אין לאָקאל, אויבן-אָן איז געהאנגען פרצם פאָרטרעט.

די וועגט פון גרויסן זאל זענען אויך געווען באצוויגן מיט דעם זעלבן זאק-לייוונט, מיט גאָלדענע ארומגעזוימט און מיט פארשידענע געמאָלעכץ באדעקט. וועז דאָס אלץ איז נאָך פריש געווען, האָט דאָס שיין אויסגעזען. וועז מיט יאָרן שפעטער איז דער זאק-לייוונט אלט געוואָרן און פארשטויבט געוואָרן, האָט דאָס אויך געהאט א חן, אפשר נאָך מערער חן, ווי פריער. אין זאל אויף די וועגט א סך בילדער. אין דעם דאָזיקן זאל האָבן געקאָגט אריין ביז דריי הונדערט מענטשן. ביי א גרויסן דערפאָלג פלעגן אויך אריינגיין פינף הונדערט מענטשן. מען האָט זיך אזוי איינגע-שטויסן און א סוף. די קאץ „פיפי" איז געווען אויף אלע פארלעזונגען, זי האָט אויסגעהערט אלע דעקלאמאציעס זייער פלייסיק, דאָך בעת מען נעמט אפלאָדירן, דערשרעקט זי זיך און אנטלויפט שנעלער אין קיך אריין...

בעת א פּאָרלעזונג האָבן זיך די מיטגלידער אונזערע פּאַרטיי אין די זייטיקע צימערן. מען איז געווען בייז אויף דער פּאַרוואָלטונג, וואָס זי אָרדנט אין אזוי פיל פּאָרלעזונגען און מיט דעם מאכט מען ענג דאָס לעבן אין פאראיין, אָבער אין דער זעלבער צייט איז מען געמאנגען אויף די שפּיץ-פינגער, כדי נישט צו שטערן דעם רעפּעראָט. אויך די, וואָס פלעגן קומען פון שטאָט אויף דער פּאָרלעזונג, האָבן זיך געהאלטן זייער רואיק, אויסגעהערט רואיק יעדעם וואָרט. מען האָט שטאַרק דרך-ארץ געהאט פּאַר די ליטעראָטן, פּאַר אונזערע לעזער איז דאָס נישט געווען קיין בודע, נאָר אן אמתער פאראיין פון שרייבער. מיט דער צייט אָבער איז די רואיקייט אַוועק. זי איז שטענדיק צייטווייליק ביי די מענטשן, וועלכע קאָנען לאַנג נישט אויסהאלטן די פרידלעכקייט.

די קלייַנע עסטראדע האָט געהערט דעם פאראיין. דער פאראיין האָט געהערט צו אלע מיטגלידער און ווער עס האָט עפּעס צו רעדן, זאָל זיך פאר-שרייבן אין קאנצעלאריע, די טעמע און די דאטע, ווען ער ווילּ אַרויס-טרעטן. האָבן קיין בעלנים נישט געפעלט. מען האָט געדרשנט זייער אינ-טערעסאנט און זייער נישט אינטערעסאנט. עס איז דאָך געווען נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה. די ערשטע יאָרן נאָך דעם, ווי די ערד האָט זיך אין בלוט אויסגעבאָדן. זענען דאָך געווען רעוואָלוציעס אין איראָפּא. טאָ זאָלן זיין רעוואָלוציעס אין אונזער וועלטל אויך. טאקע אין ליטעראָטן-פּאראיין. איינע אזא רעוואָלוציע געדענק איך גאָר גוט: א רעפּעראט אין ליטעראטן-פּאראיין אונטער דעם נאָמען: „דער אמת וועגן גאָט". דער פרע-לעגנט, א יונגערמאן, א דיכטער-אַנפאַנגער. ער האָט געאַרבעט אין אר-טאָדאָקסישן יידישן „טאָג-בלאט". ער האָט שוין געהאט אָנגעשריבן א פּאָעמע: „בעש"ט סימפאָניע", א שווייגנדיקער, מיטלוווסקיקער יונגערמאן. זיין נאָמען איז געווען שמואל נאדלער. אומגעקומען צוליב היטלערן אין פּאריזש. א סך אזעלכע יונגע שרייבער זענען אומגעקומען צוזאמען מיט די מיליאָנען יידן. עס זענען אומגעקומען א סך אַנפאַנגער, אָט די אלע, וואָס האָבן צו אונז געשיקט די ערשטע פּרובן זייערע. נישט ביי איינעם פון זיי האָט מען שוין געמערקט גאָטס פונק. איך רעכן, איך טראַכט אָפט וועגן דעם, אז די יידישע ליטעראטור האָט זיך ערשט באַדאַרפט באַווייזן, עס זענען געווען גענוג סימנים פאר דעם, איצט זעט עס אוים, ווי א יונג

פעלד, וואָס איז פארשניטן געוואָרן. אויך אויף שמואל נאדלער האָט מען געמעגט לייגן א סך האָפענונג...

צוליב די רעוואָלוציעס נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה, איז אויך פאַרגעקומען אן איבערקערעניש ביי דעם שמואל נאדלער. אין זיין פילן און טראכטן. פון פרומקייט האָט ער געמאכט א שפרונג צו נישט-פרומקייט, אפילו צו לעסטערונג. צו זיין רעפעראט איז געקומען א גרויסער חסידישער עולם. די חסידים האָבן געמאכט א סקאנדאל און צעבראָכן עטלעכע פון די פינף הונדערט שטולן. א ברודער פון שמואל נאדלער, וועלכער איז געווען אין זאל ביי אונז, האָט זיך אויפן אָרט אָפגעזאָגט פון זיין ברודער דעם אָפיקורס. עס איז געווען א טומל ביז דריי ביינאכט. איך געדענק יענעם אָוונט, מיר זענען צעטומלט געוואָרן אביסל צוליב דער אויפרעגונג פון די לאנג געקלויבטע. קיינמאל איז אונזער זאל נישט געווען פול מיט אזא מענגע בערדיקע יידן, מיט זייערע קליינע היטעלעך, מיט די שוואַרצע רעק. זיי האָבן זיך נעאמפערט מיט עטלעכע אנהענגערס פון שמואל נאדלער, זיי האָבן געוואָלט א שטיקל סקאנדאל, געווען אָבער אויך אזעלכע, וואָס האָבן זיך געפילט שווער געטראָפן, זיי זענען געבליבן זיצן, ווי צוגעשמידטע צו די שטולן. פרומע, איינגעלעבטע אין דער ריינער פרומקייט, אזעלכע זענען דאָ צופעליק געקומען, עפעס אין א ליטעראטן-פאראיין, עפעס חברה-ניקעס...

איינער פון זיי האָט גערעדט צו עטלעכע:

— ער, שמואל נאדלער, ער, דער מחוצף רעדט וועגן גאָט, ער, ער איז דערנאנגען דעם אמת וועגן גאָט. זאָגט אים, אז אויב ס'איז דאָ אמת, איז דאָס גאָט, זאָגט אים!

איך בין דערנאָך אליין אהיימגענאנגען. געפאלן איז דאמאָלט א ציטערדיקער שניי. א ציטערדיקער דערפאר, ווייל איך האָב געזען, ווי די פוכיקע קרישקעלעך ציטערן ארום די וויסע עלעקטרישע לאמפן. דער שניי האָט געווענט ארום מיר א נעץ, א ווייסן פאַרהאנג און דורך דעם ווייסן פאַרהאנג האָבן געשוועבט פאר מיר שוואַרצע בערד, טיפע שוואַרצע אויגן, א קוק געטאָן אויף מיר און פאַרשוווונדן און ווידער א קוק געטאָן, ווי די אויגן וואָלטן זיך וועלן איבערצייגן, צי איך בין אויך אן אפיקורס? עס האָט זיך מיר דאמאָלט ווידער דערמאָנט מיין ביאָלימסטאָק... די גרינע

שול, עס דרשנט דער בעל-דרשן, דער בארימטער מגיד, אליקום געצל. שוואַרץ די אויגן, וואָס שוואַרצער קאָן נישט זיין, שוואַרץ די באָרד, וואָס שוואַרצער קאָן נישט זיין און אין מיטן א וויים באשטראַלט פנים:

— און וועז עס וואָלט אמת געווען, וואָס די אפיקורסים זאָגן... און זאָגן — זאָגן זיי, אז קיין גאָט איז נישטאָ, וועז דאָס וואָלט אמת געווען, וואָלט איך דאָך פון צער אויסגעגאַנגען, וואָלט איך דאָך...

אין דעם איז זיי געגאַנגען די פרומע און די גלויביקע, זיי האָבן נישט געוואָלט אויסגיין פון צער, ווייל אויב מענטש אָן גאָט, איז דאָס מענטש מיט מעסער, מיט סם, מיט מאידאנעק.

„דער אמת וועגן גאָט".

איך האָב דעמאָלט געהאַלטן, אז מען האָט אונזער עסטראדע פאר אזא טעמע נישט באדארפט אָפּגעבן. די זאַך האָט אויסגעזען אביסל ביליק. מען קאָן ריידן וועגן געטלעכקייט, וועגן געטער און אָפּגעטער, וועגן געטשן און געטשן-דינערי. מען דאַרף אָבער אין ליטעראטן-פאראיין נישט האַלטן אזעלבע רעפעראטן, ווי דער „אמת וועגן גאָט". וואָס פאר אן אמת האָט דאָרט דער יונגערמאן אנטדעקט? מיט וועמען פון זיינע חברים האָט עס גאָט געפירט געשעפטן מיט א פאַלשער בוכהאַלטעריע?

דער טיפסטער באַגריף וועגן גאָט איז דאָך דער באַגריף פון אמת. גיכער האָט ער געדארפט רעידן אויף דער טעמע: „די געטלעכקייט פון אמת". דאמאָלט וואָלט עס קליגער, ערלעכער און שענער געווען. די אפיקורסים, וואָס פארשווייגן גאָט, זיי פארשטיי איך, אָבער יענע, וואָס דראָפען זיך צו די הימלען און פירן דיספוטן, זיי זענען מאָדנע אפיקורסים. מען האָט מיר דערציילט, אז אין קאַנסקע וואַליע, צי אין אפאַליע איז געווען א ייד, וועלכן מען האָט געפרופן „גאָט צו דאנקען". פארוואָס אזא נאָמען? דער ייד איז געווען א לערנער, א גרויסער זיצער איבערן ש"ס. איינמאָל, בעת ער האָט זיך שוין גוט איבערגעמאטערט מיט זיין לערנען, איז ער ארויסגעלאָפן אין גאַס און געזומען שרייען:

— גאָט צו דאנקען, איך בין שוין דערנאָנגען, אז קיין גאָט איז נישטאָ.

* * *

די אמתע רעוואלוציע איז אויסגעבראכן אין ווארשעווער ליטעראטן-פאראיין, וועו פרץ מארקיש איז אנגעקומען פון סאוויעטן-פארבאנד. דאס איז געווען אין אנהויב פון די צוואנציקער יאָרן. די רעוואלוציע האט טאקע געטראגן דעם מאמען: „מארקישיאדע". ווי ער איז געקומען, האבן מיר אים גלייך געגעבן די עסטראדע אונזערע, דעם שטענדער אונזערן, וואס איז געווען א שטענדער פאר אלעמען. איז אויך במילא א שטענדער פאר דעם דיכטער פרץ מארקיש. אלן-פאלס זענען מיר געווען מער גאסט-פריינדלעך, ווי מארקיש איז געווען צו אונז פריינדלעך. ער האט אונז אלעמען דערלאנגט איבער די קעפ. ער האט אונז אויסגעלאכט. דעם פאראיין מיט דער יידישער פרעסע, די גאנצע ליטעראטור ביז... מארקישן. ער האט אלץ צעהאקט און צעברעקלט, ווי די קעפלעך קרויט אין יעשען, ער האט קיינעם נישט געשאנעוועט... אונזערע האבן זיך נישט דערשראקן, נאר א נייגעריקייט איז געווען א גאנץ שטארקע. שטענדיק, וועו איינער זאגט נביאות, אז די וועלט גייט אונטער, איז פארען א נייגעריקייט, מען מעג אפילו נישט גלויבן, דאך א קאפעטשקע ציטערט מען... ווער וויסט? בפרט נאך, וועו אונזער וועלטל ווערט אויסגעלאכט, ווי א נישטיקייט, ווי אביסל שטויב, וואס דער ווינט טראגט גלייך אוועק. איך אליין האב דאך געהערט אין מאסקווע, ווי מאיאקאווסקי און שערשעניעוויטש האבן אויסגעלאכט אין אכצנטן יאָר פושקינען, ממש אים א שליידער נעטאן פון זיך. געווען אזא קאפע אין מאסקווע, האט זי געהייסן „די צענטע מוזע", געווען א צווייטע קאפע „די מוזיקאלישע טאבאק-פושקע", האט מען די צווייי קאפע - הייזער פארוואנדלט אין דיספוט - פלעצער וועגן ליטעראטור, מאלעריי און פאזיע. אין איין שעה צייט האט מען פארטיק געמאכט און ארויסגעוואָרפן דורכן פענסטער אלץ, וואס אין דער רוסישער ליטעראטור איז געשאפן געוואָרן אין הונדערט יאָר. מיט א צייט שפעטער איז פושקין ווידער געוואָרן פושקין אין זיין גאנצער גרויסקייט און אומ-

פרץ מאַרקיש

(צייכענונגען פון ה. בערלעווי)

שטערבלעכקייט און אלע זיינע יורשים האבן געמוזט מיט שטיל־שוויגן צוריקגעבן די טייערע ירושה.

ביי אונז איז דאס געווען פיל לייכטער. אויסלאכן און צוועקמאכן מיט דער האנט איז ביי אונז געווען פיל לייכטער. יידיש און יידישע לי־טעראטור האט שטענדיק נעהאט נענוג שונאים און אויסלאכער. צו אלע איינצלנע עפיטעטן ווי „זשארגאן" און „שפחה־שפראך" איז איצט מיט מארקישעס באווייזן זיך צוגעקומען נאך אן עפיטעט „קלוינבירגערישקייט". קיין נעזונט האט עס נישט צוגענעבן דער יידישער ליטעראטור. אז מען טרעט מיט די פים, ווערט עפעס צעטראטן. אבער עס איז נענוג פארבליבן פון דאס אלטע, וואס איז נאך אלץ שטארקער פאר דאס נייע און גילטן ווען שטענדיק דאס נעזונץ, אז יעדעס פאלק האט ליד און יעדעס ליד האט א פאלק.

צי דאס איז מארקישעס ליד, ווען ווייזן די ציים.

אן עולם, אים צו הערן, איז נעווען א גרויסער, א סך א גרע־סערער, ווי שטענדיק. מארקיש האט נעדונערט. א שיינער בחור מיט א פנים פון א יונגן צעזאר, א מויל פול מיט קוילן פון ... פייערוועדק. בעת ער האט געענדיקט, האבן זיך געהערט אזעלכע אפלאדיסמענטן, אז די קאץ פיפי איז פשוט ארויסגעשפרונגען פון זאל. זי איז אנטלאפן און עטלעכע וואכן זיך נישט באוויזן אין פאראיין.

פרץ מארקיש איז געווארן דער פאפולערסטער דיכטער אין פוילן. מען האט אים אנגעהויבן באשרייבן און די פראווינץ איז גיך געווארן גע־ווארן זיין אדרעס. מען האט מארקישן נערופען אין אלע שטעט און שטעטלעך. מען האט אים נערופן מיט בריוו, מיט דעפעשן, מיט ספעציע־לע שליחים , מען האט אים באגעגנט און באגלייט, ווי א פרינץ. מען האט אים ליב געהאט, ווייל ער האט א ו נ ז געזידלט, אבער נעכטן האבן זיי דאך אונז אויך ליב געהאט. דאך, פרץ מארקיש האט זיי דערציילט, אז מיר זענען פארפוילט, אפגעלעבט. מיר זענען מיסט, וואס די רעוואלוציע וואלפט איצט ארויס אונטער דער שטאט. צו הילף מארקישן זענען נע־קומען נאך אנדערע. אויער פון זיי, כאשין, האט געדונערט אין דעם זעלבן ליטעראטן־פאראיין די דאזיקע הויבע פראזן :

— אָן געטהען קאָן איך נישט לעבן, אָן פּרצן קאָן איך יאָ לעבן.

וואָס פּאר א שייכות אזעלכע פּראזן האָבן געהאט צו דער וועלט־רע־וואָלוציע, האָב איך נישט געוווסט, נאָר אן ארטיקל אין „היינט" וועגן כּא־שינעז האָב איך אָננעשריבן און צו אים אזוי געזאָגט: „דו קאָנסט זיך גאנץ רואיק לעבן אָן פּרצן און אויך אָן געטהען, נאָר דו קאָנסט נישט לעבן אָן דער פּראזע און אָן דער פּראָקלאָמאציע".

אָבער וואָס מיר א כאשין?

וועגן מארקישן לוינט צו רעדן. קודם כל איז ער אָן עכטער פּאָעט. אָבער ער ארבעט מיט צוויי עלעמענטן. גאָלד און זאמד זענען די צוויי עלעמענטן. גאָלד לויכט און פון גאָלד קאָן מען זיך אויסשמידן א גאָל־דענע קרוין. זאמד איז גוט אריינצושיטן וועמען אין די אויגן, כדי אים צו פּאַרבלענדן. אין אלע מארקישעס שורות זענען די צוויי עלעמענטן אויסגעמישט. ער האָט געקאָנט ווירקן און א מאטעריאל האָט ער געהאט א גוטן. פון איין זייט אזא גרויסע רוסישע רעוואָלוציע און פון דער צוויי־טער זייט אונזער אָנהויב, אונזער ליטעראטור, אלײן פון זיך א געבוירענע, אלײן פון זיך אָן אויסגעהאלטענע, מיט פּרעמדע און אייגענע שונאים. האָט ער אונז געקלאפט איבער די קעפּ מיט דער רוסישער רעוואָלוציע. מיין נישט פּאַרזיכערטער קאָפּ האָט אויך באקומען א פּאָר נישקשהדיקע קלעפּ. אפשר האָט עס ווייַ געטאָן, אפשר געקרענקט. נאָר וועז איך הערמאָן איצט יענע יאָרן, יענע צייטן... גאָט אין הימל! סאָרא טייערע צייט דאָס איז געווען. און שטעטלעך אזוי פיל, א ים, ווו אזא מארקיש האָט זיך גע־לאָזט שווימען מיט זיין רעוואָלוציע. אזא יוגנט מיט צעפּלאָמטע פּנימער, מיט אזא מענטשלעכער נייגעריקייט: אפשר טאקע א נייע וועלט מיט נייע מענטשן און נייע מנהגים און מען וועט אזוי פיל נישט לײדן, אפשר, אפשר?

געניינערט האָט מארקיש אין יענער סביבה, וואָס איז שוין היינט נישטאָ. מען האָט געקאָנט זיין באליבט אָדער נישט באליבט ביי די מאסן, מען האָט אָבער געקאָנט אפּעלירן צו זיי. סוף כל סוף איז פּאלק דער עכ־סטער ריכטער און די בעסטע אפּעלאַציע איז געווען, וועז מען האָט זיי, די לייענער אונזערע, געגעבן אביסל מוט און אביסל נשמה. מען האָט זיך

שוין נעמענט אויף זיי פּארלאָזן, זיי האָבן דאָס ערלעבט אויסגעפונען. אין די שטעטלעך, דאָרט איז געווען אונזער צוקונפט. אין די שטעטלעך, ארום-געזוימט מיט געדיכטע וועלדער, ביי די שטענדיק געשוועמקטע ברעגן פון די טייכן, אייביקע טייכן. הונדערטער יאָרן זענען יידן געווען די שומרים פון די טייכן, זייערע שיפלעך זענען שטענדיק געשטאַנען גרייט ביים ברעג. יעדער איינער, וואָס האָט געוואָלט קומען אויף דעם צווייטן ברעג, האָט זיך געמוזט אריינזעצן אין א יידיש שיפל. איבער דער גאַנצער לענג פון וויסל, פון קראקע ביז דאנציג, האָבן יידן געפאָטשט מיט די רודערס אין וואַסער. זיי האָבן געקענט דעם טייך, ווו דאָס וואַסער גייט לאַנגזאַם אוּן, ווו עס איז שטראָמיק ביז סכנה, ווו פלאַך אוּן ווו טיף, זיי האָבן אָבער נישט געווּוסט, ווי פינסטער טיף עס איז די בייזקייט פון מענטש. איך קאָן זיך נישט פאָרשטעלן די וויסל אָן דער וויסער באָרד פון חיימען, א בריטע באָרד, ווי א וויסע פאָן פון פרידן. מען האָט אויף אים געזאָגט, אז ער קנייטשט מיט זיין שיפל די פאליעס, ווי אים וויל זיך. איך קאָן זיך א סך זאכן נישט פאָרשטעלן. איך קאָן זיך נישט פאָרשטעלן די געדיכ-טעניש פון פאָטאָצקים וועלדער ארום נורעץ און ביאלאוויעזש אָן דעם שומר פון וואלד. א יידישער שומר מיט א הויקער און מיט בלויע אויגן. ער האָט דאָרט געהאט א הייזקע פון דעמבענע גראָבע קלעצער. בייטאָג האָט ער אכטונג געגעבן אויף די וואלד-העקער און ביינאכט געלערנט גמרא, האָט ער מיר איינמאָל דערציילט:

— איך לערן גמרא און די וועלף קומען ביז מיין טיר, זיי וואָיען די וועלף, זיי וואָיען, דערנאָך אַנטלויפן זיי, זאָלן זיי וואָיען, זאָלן זיי לויפן, דער וואלד איז גרויס.

דאָך איינמאָל זענען די וועלף נישט צוריקגעגאַנגען און מער קיין גמרא לערנט מען נישט.

נעדיכט איז געווען אונזער לעבן, ווי אַן אלטער וואלד מיט א סך נייעם צוווּוקס...

נאָענט איז געווען יעדע יידישע טיר, די נאָס, דער יידישער טומל. אין א קאזשמיעזש זומער, אין א ווינטער אין זאקאפאנע. שניי. איך האָב שוין פינף יאָר נישט געזען קיין שניי. נאָר נישט וועגן דעם וויל איך רייַדן.

איך דערמאָן זיך, אז אין זאקאפאנע איז געווען א בערגל, פון וועלכן די יידן פלענן זיך אראָפלאָזן מיט די נארטעס, מיט די שליטעלעך... יידן קראקעווער, טארנאווער, חסידישע יידן מיט לאנגע פּאות, מיט טלית-קטן. זיי האָבן זיך געוויילט, ווי אלע, נאָר די אלע, די קריסטן מיט די אסי-מילירטע יידן האָבן געלאכט פון די חסידים מיט די נארטעס און איך האָב זיך געבייזערט אויף די אָפּלאכערס, געשריבן פעלייטאָנען קענן זיי. איך האָב נישט פארשטאנען, ווי מענטשן נעמען אויף זאכן. אויב אייגער טראָגט א קורצן בגד, קאָן ער יאָ ליב האָבן די נאטור אין דער, וואָס טראָגט א קאפאָטע, קאָן דאָס נישט. די נארישקייט פון מענטשן איז אומ-באגרענעצט. ער קאָן גיכער צען טויזנט מאָל פיינט האָבן, איידער איין מאָל פארשטיין...

איך גיי צו וויט אוועק, איך האלט דאָך ביי טלאמאצקע דרייצן. דאָס איז שוין אָבער אזוי: טלאמאצקע דרייצן דערמאָנט מיר אלץ, עם דערמאָנט אן אונטערגענאנגענע וועלט...

לעבן און אויפלעבונג איז געווען אין דעם, אזוי פיל שיינקייט, חלומות פון אונזערע טייערע שטעטלעך. מארקיש, מארקיש! אפשר קאָנסטו איצט ווידער לויפן מיט דיין געבוירענער אייגעניש, מיט דיין טשופּרינע, מיט דיינע באוועגונגען, מיט דיין קול זיי אויפצוועקן. ביסט דאָך דאמאָלט געווען ווי א נביא, וואָס זאָגט פּאראוים דעם „והיה באחרית הימים". נישט געווען אָבער אזא נביא, וואָס האָט געקאָנט פאָר-אויסזאָגן אזא סוף צו זיי...

מארקיש האָט אָנגעהויבן זיין מארש איבער די יידישע ישובים פון פוילן: פון אונזער קליינער עסטראדע אויף טלאמאצקע דרייצן, אזוי איז אויך פּארגעקומען מיט אלע איבעריקע דיכטער און רעדנער. פריער האָבן זיי זיך געדארפט מעלדן צו אונז און מיר האָבן זיי מיט הסכמה צו לייענען, אָדער ריידן ביי אונז, געגעבן די מעגלעכקייטן זיך צו וויזן פאר דעם בריטן עולם.

מארקיש איז אריבער, ווי א ווינט, איבער גאליציע, פאלעסטינע און וואָלין, איבער וויים-רוסלאנד און איבער אלע געביטן פון דאמאָלסטדיקן פוילן. ער האָט געשטורעמט און דער דערפאָלג זיינער איז געווען, ווי די

פֿליגל, וואָס טראָגן. איז ער געלאָפֿן פון שטעטל צו שטעטל, ווי אַן אָנ־זאָגער און קומט און הערט! אלץ, וואָס ביז איצט איז געזאָגט און גע־שריבן געוואָרן, דאָס אלץ איז גאָרנישט, עס קומט א נייע וועלט...

איך בין נישט געווען פון מארקישעס מחנה. איך האָב שוין געהאט אויף מיינע פֿלייצעס די „נייע וועלט" פון פינפטן יאָר, פון דער ערש־טער רוסישער רעוואָלוציע מיט דעם אקאָמפּאניאמענט פון פּאָגראָמען אויף יידן. איך האָב א סך נעכט פֿארבראכט אין די צארישע תפיסות און בייז־נאכט אין דער תפיסה - שטילקייט איז געוואָנגען א טראכטן, א לאנגער טראכטן, איך בין שוין דעמאָלט געקומען צום באשלוס, אז מיר יידן. טראכטן צו שנעל וועגן די „נייע וועלטן". אונז איז טאקע שלעכט אין דער אלטער וועלט, ערגער ווי אלעמען, אָבער יעדע „נייע וועלט" האָט אויך פֿאר־אונז נייע נגישות. מיר זענען, ווי די ליכט, וואָס ברענען אוים אויף א פרעמדער סעודה... אפשר זיך אביסעלע אָפּהאלטן? איך האָב געהאט די העזה דאָס עפּנטלעך ארויסצוזאָגן און באקומען דערפאר א זינל פון אַן אָפּגעשטאָנענעם. איך שעם זיך נישט מיט דעם און איך טראכט ווייטער דאָס מיניקע: איך האלט, אז דערציען הונדערט טויזנט קינדער מענטש־לעך, אָן שאוויניזם, אָן שקר איז נוצלעכער פאר דער פארבעסערונג פון דער מענטשהייט, ווי אויסהרגענען הונדערט טויזנט בורזשויען. אין די אויערן שרייט מיר אריין א הייזעריקער קול:

— פריער שעכטן און דערנאָך בויען.

איך ענטפער רואיק און זיכער:

— פריער לערנען, דערציען און דערנאָך בויען.

אָבער דאָס איז אלץ געווען פריער... פאר מאידאנעק. איצטער ווייס איך גאָרנישט, איצטער דערמאן איך בלויז. איך האָב זיך דעמאָלט צוגעקוקט צו מארקישן, כאָטש מיר האָבן איינער דעם צווייטן אויסגע־מיטן. אָבער אין הארצן האָב איך דאָך געוואָלט, אז ער זאָל בלייבן גע־רעכט און זאָל טאקע זיין אביסל בעסער, אביסל זיכערער אויף דער ערד. איז געוואָרן אזוי „בעסער", אז עס איז א חרפה א קוק צו געבן אויף א מענטש. א מענטש, א מענטש, וואָס מען מאכט פון אים זייף, כדי א חזיר זאָל זיך האָבן מיט וואָס ארומצוואשן.

שרעקלעך צו פילן, ווי פוסט און ווי אלט מיר זענען געווארן פאר די לעצטע יארן. אזא מארקיש מיט א טשופרינע, מיט א שטאלצן בליק זעט מיר איצטער אוים, ווי איינגעוויקלט אין א לאנגער ווייסער באָרד און אנשטאָט צו צויבערן מיט א רעוואלוציע, כישופט ער איצטער אוים מיט וויטיק א נייע איינרעדעניש. אבער די טויטע מיליאנען וועלן זיך שוין נישט לאזן איינרעדן, זיי ווייסן שוין דעם טעם פון ליכטיקן מארגן... אין זייערע יסורים און זייער ווערגן זיך מיט דעם ציקלאן - סם האבן זיי פארשאלטן אלע „מארגנס"...

איך דערמאן דעם נעכטן. איך דערמאן טלאמאצקע דרייצן, ווען איז געשטאנען לעם דער טלאמאצקער סינאגאג, ווו יונגע מאפאליען האבן נענרינט. איך געדענק נאך, ווען מען האט זיי אין דער ערד איינגע-פלאנצט...

איך דערמאן מארקישן.

אימפעט האט ער נעהאט מער, ווי מיר אלע, שיין איז ער געווען, ריידן — נעקאנט. איז דער עולם צעטומלט געווארן פון אזא יונגען דיכטער און די מיידלעך האבן נעהלומט פון אזא שיינעם בחור. מען האט אים אויסגעהערט מיט א פארכאפטן אטעם. זיין קומען אין א שטעטל איז נעווען א יום-טוב און אן איבערראשונג, אבער נאך זיין אוועקפארן פלעגט זיך אנהויבן א דיספוט צווישן די, ווען האבן מארקישן אויסגע-הערט. איינער דעם צווייטן האט נעפרעגט:

— דו האסט עפעס פארשטאנען?

— נארנישט...

— אבער ער האט דאך אזוי שיין נערעדט, דער טייוול האט מיך נענומען, ווען איך האב אים נעהערט.

— יא, אבער פון זאנן ביז טראגן איז ווייט.

דאס האט אבער נישט נעשאדט, מען זאל מארקישן נישט פארבעטן א צווייטן און א דריטן מאל. נאך א מארקיש - קאנצערט און נאך א קאנ-צערט. ער האט נעשפילט די מוזיק פון אן אמתער, צי פון א נישט ריכ-טיקער רעוואלוציע, נאר נעשפילט האט ער פיין. אומזיסט האט מען נישט קיין דערפאלג און אזא דערפאלג אוודאי נישט...

איך וויים נישט, וואס מארקיש פילט היינט און טראכט... דאס איז זיין פערזענלעכע זאך. איך בין אבער נייגעריק צו וויסן, ווי שטעלט ער זיך פאר דאס אריבערגיין דעם בלוטיקן טייך, וואס האט פארפליצט ז י י נ ע, מיינע און אונזערע ישובים? מיט די זעלבע אויסרעדנישן פון א בעסערער וועלט? אי, וואלט איך וועלן זיך אפנארן און נאכאמאל גלויבן, ווי אמאל אין די יונגע יארן, ווי פריער פאר די ביידע וועלט-מלחמות. וועלן איצטער איז שוין נאך אלעמען, נאך מאידאנעק... אפשר האבן מיר אלע געמאכט דעם גרויזאמסטן טעות און אנשטאט צו שרייען: דער מענטש וועט ערגער זיין, האבן מיר באזונגען, זיך איינגערעדט און אנדערע איינגערעדט, אז דער מענטש וועט בעסער זיין. וואס איז אונז פאר-בליבן פון שרייאיקן גלויבן אין די וועלט-רעוואלוציעס? פון אלע פלא-קאטן, פראקלאמאציעס און פון אלע נייע געזאנגען?

מארקיש האט גענומען רעדאגירן זשורנאלן און זאמל-ביכער. ער האט צונויפגעזאמלט חברים און אנגעהויבן ארויסגעבן מיט זיי די „כאליאסטרע". די חברים ראוויטש, אורי צבי גרינבערג, י. י. זינגער, משה בראדערזאן, נחמן מייזל און נאך אנדערע, זיי האבן נישט געברענט און נישט געפלאקערט אזוי מיט דער רעוואלוציע און די „כאליאסטרע" איז אייגענטלעך געווען מארקיש אליין, דאך מארקיש האט זיי אלעמען ארונטערגענומען אונטער זיינע באוועגלעכע ארעמס און עס איז גע-ווארן א שותפות אין די וועגט פון... טלאמאצקע דרייצן. אין בירגער-לעכן ליטעראטן און זשורנאליסטן - פאראיין האבן עטלעכע טישלעך געפרא-ווט רעוואלוציע קעגן דער אפגעשטאנענקייט פון אונזער פרעסע און לי-טעראטור. אין דעם זעלבן לאקאל, אויף דער זעלבער טריבונע זענען פאר-געקומען קליינבירגערישע און רעוואלוציאנערע ארויסטרעטונגען און דער פאראיין איז פון דעם נישט אונטערגעגאנגען. טלאמאצקע דרייצן האט אלץ געקאנט פארדייען. נאך יעדער פארלעזונג אדער רעפעראט פלענט מען שנעל ארויסטראגן די איבעריקע שטולן, אוועקשטעלן צוריק די טישלעך אויף זייערע פלעצער און ביז צוויי ביינאכט, ביז פארטאג איז מען צוזאמען געווען. בטלנים האבן געבטלט, געזונגען און געטאנצט אונטער די היי-זעריקע קלאנגען פון פאטעפאן. אויסער דאן, ווען ביי איין טישל איז

ארויף אן ערנסטער שמועס, דאמאלט איז דער פאטעפאן אנטשווינגן ג־
ווארן, ווי א פארשעמטער ווי א נישט אונזעריקער און דאך שטענדיק א
גרייטער, טאמער וועט דער ערנסט ווערן צו - ערנסט און אריינקריכן אין די
ביינער, ווי יעדער צו - ערנסט, דאמאלט וועט זיך שוין געפינען אן איי־
נער, וואס וועט צוגיין צום שפיל - קאסטן און ארויפלייגן א טאנץ - פליטע.

איך געדענק אבער נישט, איך קאן זיך פאר קיין פאל נישט דער־
מאנען, צי מארקיש האט אויך געטאנצט... און צי האט ער צייט גע־
האט דאמאלט צו טאנצן? ער האט געהאט אין זיין רשות דאס גאנצע
וועלטל פון יידיש פוילן און ער איז געלאפן מיט זיין רעוואלוציע - בשורה
האסטיק, האסטיק ווי א ווינט... אבער וואס טוט אויף א ווינט? ער
צעברעכט עטלעכע צווייגן, קערט אום עטלעכע פלויטן און אויף מארגן איז
ווידער רואיק. די ביימער בליען, די צעבראכענע פלויטן שטעלט מען צוריק
אוועק. וואס איז געווען דער ליטעראריישער ווינט איבער דער יידישער
ליטעראטור? קיין איין בוים איז נישט ארויסגעריסן געוואָרן מיט די
וואָרצלען. פרץ איז גלאריפיצירט אין רוסלאנד, שלום אש איז שוין אויך
א שותף צו דער רעוואלוציע. די איבעריקע, די טויטע און די לעבעדיקע,
פארנעמען זייערע פלעצער, ווי פריער. דאך, דער „פריער" איז שוין נישטא
און דאס איז אלץ. א לייזיקויט, חבר מארקיש! זעקס מיליאן פארסמטע
און פארברענטע יידישע לעבנס האבן מיטגענומען אין זייער אשיקן קבר
אונזער גלויבן, מיר זענען אויסגעברענט פון דער ווילט און דערפאר גריבל
איך זיך אין דעם אש פון טלאמאצקע דרייצן. מיט די טויטע איז בע־
סער...

איינער א זשורנאליסט, וואס איז נישט לאנג צוריקגעקומען פון א
באזוך אין וואַרשע, האט מיר דערציילט, אז יעדן טאג האט ער געזען צווישן
די רואינען אן אלטן ייד אין א טלית - קטן, א ייד מיט א צעשויבערטער
באָרד, מיט בלאנדזשענדיקע אויגן. מען האט אים געזאגט, אז דאס איז
א משוגענער. דער ייד גייט נישט אוועק פון די רואינען, ער נעמט ארום
א שטיין א גרעסערן, דריקט אים צו צו זיך און מורמלט עפעס, ער דריקט
דעם שטיין פון געטא צום הארצן און בלאנדזשעט מיט די אויגן אויף אלע
איבעריקע שטיינער, אויף די בערג מיט די ציגל, אויף א פארבליבענעם

קוימען, אויף א רעשט פון א פענסטער, אויף דער טויטער ליידיקייט...

דאָס איז דער לעצטער סימבאָל פון פוילישן יידנטום, מען וועט דעם אלטן ווייזער אראָפטרייבן פון דאָרטן, אדער ער וועט שטאַרבן, מען וועט די שטיינער צונעמען פון דאָרטן. מען וועט ווידער בויען און פאַרבויען די בלוטיקע פלעצער...

עס וועט זיין א נייע וועלט.

און איך שיק געדאנקלעך די נייע וועלט צו די אלדי שוואַרצע יאָר. וויל איך בין פון דער אלטער פאַרברענטער וועלט. איך וועל זיך נישט פריען מיט דער שענסטער נייער וועלט, וואָס וועלט געבויט אויף דעם אש פון מיליאָנען פאַרברענטע, פון קינדער דערשטיקטע, פון לעבנס, וואָס האָבן נישט אויסגעלעבט. זיי האָבן אונז איבערגעלאָזט א ירושה פון קלקלות, קלקלות געבוירענע אין ערב-טויט יסורים, טא זאָלן די קלקלות פאלן אומעטום.

* * *

נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה, וואָס איז געווען דעם טייוולס פרעלודיום, די ערשטע נענעראל-פראָבע פון דער איצטיקער בלוט-באָד, האָבן מיר זיך אויסגעבויט א פאַראיין מיט א קליינער עסטראָדע, מיט א שטענדער פאַר אלעמען. מיר האָבן געהאט פאַר וועמען צו רעדן און מיר האָבן געהאט, ווער עס זאָל צו אונז רעדן. מען האָט נאָך נעגלויבט אין וואָרט...

אויף אונזער עסטראָדע און ביי אונזערע טישלעך זענען געשטאַנען און געזעסן כמעט אלע שריפטשטעלער אונזערע, א דור א גאנצער. ביאליק, טשערניכאווסקי, שניאור, פרישמאן און סאקאלאוו, לייוויק, נאָדיר, אפאטאשו, ד"ר זשיטלאָווסקי, אב קאהאן, ש. ניגער, הלל ראָגאָף, דוד פינסקי, לעיעלעס, מנחם. עס איז דאָך פשוט געווען א זאל פאַר אויפנאמעס און באנקעטן פאַר טייערע יידישע פרוינט פון דער גאנצער וועלט. זיין אין וואַרשע און נישט קומען צו די ליטעראטן צו גאסט, דאָס האָט נישט געהייסן זיין אין וואַרשע, אקטיאָרן... לודוויג זאַץ און מאָרים שוואַרץ, מאלי פיקאן און יעקב קאליך, קלאָרא יאָנג, בערטא גערסטין,

קרעסין און דזשויקאָבסאָן... כמעט אלע יידישע אקטיאָרן פון דער וועלט. די ווילנער טרופּע, די „הבימה" און „אהל"... מאלערס: מא-ניעוויטש, מארק שאגאל, גליצענשטיין, ניימאן און אלע, אלע פון וואַרשע און לאָדזש. ארטור שיק, פרידמאן, טיקאטשינסקי, נאטאן קאזשען, ווינ-טרויב, ראבינאָוויטש, שליוניאק, ברוינער, אסטזשענגא, יאנקל אדלער, חיים האנפט, לייזעראָוויטש, האבער, איגנאַץ הירשפאנג. מיט א גרויסן טייל פון די אויסגערעכנטע פלענן מיר זיך זומער באגעגענען אין קאזשימיעזש. די חברה האָט געגנבעט נאטור פון דעם אייגנארטיקן שטעטל. ווו ייד האָט זיך איינגעוואקסן אין פייזאזש, ווי א בוים. בארג, וואלד און וואסער ארום, א פינף הונדערט - יעריקע שול, א בית - עולם אויך פון פינף הונדערט יאָר, רירנדע מצבות פון פארשוווונדענע דורות. דאָס אלץ צוזאמען האָבן יידישע מאלערס פאראייביקט אויף לייוונט, אָבער דאָס פאראייביקטע איז אויך פאַרברענט געוואָרן און מיט די בילדער די גרעסטע צאָל יידישע מאלערס פון פוילן, די אלע אייניקלעך פון הירשבערג און פיליכאווסקי. אפילו דעם ווייסן רענעסאנס־קאָשטשיאָל האָבן די יידישע מאלער געצייכנט פון אלע זייטן. נישט דערפאר, ווייל זיי האָבן יידישקייט פאַרדאטן, נאָר דערפאר, ווייל דער קאָשטשיאָל איז געשטאנען אויבן - אָן און געוואָרפן שאָטן אויפן מארק, ווו יידן זענען געווען, יידן אין די נע-זוענלעכע טעג, אין די מארק - טעג און אין טעג פון שבת און יום - טוב. צוויי וועלטן זענען געווען: די יידן און די קריסטן, נאָר איין פייזאזש האָט זיי אריינגענומען אין א ראם פון הונדערט - יעריקייט. דערמאנסטו זיך דעם גרויסן מארק - פלאץ מיט די שילדן: חיים לוסטיג, דבורה ליבאוו און שמואל פרידמאן... שטייט אויך אויף פאר די אויגן דער קאָשטשיאָל, דער-מאנסט זיך די פויערישע פורלעך מיט די גענז, קאטשקעס און הינער, די שוואַרצע קריגעלעך מיט די רויטע יאגאדעס, די גרויסע וויסע קעזן מיט די גאלדענע ציבעלעס. אונזערע יידישע קינסטלער האָבן דאָס אלץ געמאלט צוזאמען מיט די יידן, וועלכע האָבן צווישן די פורן, ווי מבינים, געשפּרייזט און עפעס געקויפט און עפעס פאַרקויפט... אזא מארק מיט אזא אוים-זען, מיט די בערגלעך פרישע קאנעשינע אויפן ברוק, מיט די שנעל נע-בויטע ביידלעך פון די קירזשנער און שניידער, אזא מארק איז זייער אלט געווען, פון דור צו דור האָט זיך עס געצויגן און איינגעלעבט געווען ביז

נאר מיט א פעסטער שותפות פון דאָרף און שטעטל. אויף די בילדער פון טרעמבאטש, פון די ברידער זיידענבייטל, אויף די בילדער פון יצחק ברוי־נער, ראבינאוויטש, פרידמאן, ווינטרויב און הירשפאנג האָט מען דערקענט. ווי איינגעלעבט און ווי איינגעקנייטשט דער ייד איז געווען אין פוילישן פייזאזש. דאָס איז נישט געווען קיין פרעמדשאפט, פרעמד איז געווען די שנאה, וואָס ברואים פלאנצן, כדי צו גענישן עפעס פאר זיך... די שנאה קאן אוועקשטעלן צוימען פון שטעכיקן דראָט, אָבער די נשמה קאן גיכער אויסגיין פון צער, איידער פארגעסן דאָס, וואָס מען האָט ליב געהאט און וואָס איז נאָענט געווען. מאלערם זענען זומערם גאנצע געזעסן אין אזא קאזשמיעזש און געמאלט מיט אלע קאלירן דאָס קאלירטע יידיש־פוי־לישע לעבן. איך האָב זיך דערט מיט זיי באגעגנט, איך האָב מיטגענומען זייערע בליקן, וועלכע זענען געפאלן אויף די יידישע הייזער. אלע דער־מאָנט זיך. דער מארק, דער טייך, די טעג, וועלכע יידן האָבן געהאנדלט און די טעג, וועלכע האָבן געוועט. עס דערמאָנען זיך אויך קריסטלעכע פנימער. טעג, פארנאכטן, באגינענם מיט די פישערם אויפן טייך, צאפלדיקע זילבער־שטיקלעך... פיש. און דער טייך גייט ווייטער. אלץ דערמאָנט זיך און עס שרייבן זיך אמאל אן אפילו אזעלכע אכט שורות. דאכט זיך, פרעמדע שורות, אָבער זיי קומען דאן, וועלכע מען דערמאָנט דעם אייגענעם אמאל:

אין קאשטאנען־קרייזן געשטאנען
איז דער קאשטשיאל שוויענטא אננא...
און באקלונגען טאלן גרינע
אין פרימארגנם און באגינענם.

דין געוועבט די לופט מיט קלאנגען
איבער ישוב און פארלאנגען...
אי, דער קאשטשיאל שוויענטא אננא!
אי, ווי וויט ער איז פון דאנענט...

די אלע אומגעקומענע קינסטלער און די, וואָס האָבן זיך געראטע־וועט, פלענן צו אונז ארויינקומען, ווי מען קומט צו גוטע קרובים, ווי מענטשן פון אין שטימונג און איין גורל. יידיש וואָרט און יידיש בילד האָבן זיך געחברט אויף טלאמאצע דרייצן.

צו אונז איז מען געקומען פון נאענט און ווייט. א יאפאנישער שרייבער פון טאקיא האט געהאלטן אין עספעראנטא א רעפעראט וועגן יאפאן. אינדוסן זענען געווען עטלעכע מאל, נערעדט האבן זיי אויף אונזער קלייניר טריבונע. איליא ערענבורג האט גערעדט און דערציילט וועגן רוסלאנד. קאנסטאנטין באלמאנט האט רעציטירט זיינע פאבריקע פערזן. די באריומטע שרייבערין מיכאעלים האט דערציילט וועגן נאוועגן. וועט קאן דאס אלץ דערמאנען און אלץ געדענקען. די שטולן אונזערע האבן נישט גערוט, מען האט זיי כסדר גערוקט הין און הער, די טיר האט זיך געעפנט און פארמאכט. האט איינער געבראכט יאוש, איז געקומען א צווייטער און געמאכט אלעמען פריילעך. א באשיידענער לאקאל, אבער פיל האבן געלייגט אויף אים שטארקע האפענונגען, מען האט געמיינט, אז ד א וועט עפעס נעשען א נס מיט דער יידישער ליטעראטור און קולטור. געווען אוודאי עפעס אזוינס אויף טלאמאצקע דרייצן, וואס האט אינספירירט צו איינרעדענישן, אין דער אמתן זענען מיר דאך בלויז געווען אן אדרעס, א באשיידענער אויפנאמס-פונקט, א קיביצארניע, א קלוב און נאכאמאל: א בודע... עס איז א פארגעניגען צו האבן א בודע אין א דור, וועו מען בויט וואלקנקראצערס, טונעלן און טורעמס. דאס פשוטע וואס פילט זיך בעסער אין א בודע.

טלאמאצקע דרייצן, אונזער גרויע בודע האט געהאט אין אירע צוואנציק יאר א סך ליכטיקע, פיל קאלירטע מאמענטן. קענן אלע ארגומענטן פון אונזער שפלות האבן מיר נעלעבט און געווירקט. קיינער האט אונז נישט צוגעהאלפן און מיר אליין האבן עס גענומען לייכט, אביסל מיט בטלנות, אביסל אנארכיסטיש און א קליין ביסעלע ארגאניזאציע, אויף מער האט אונז נישט געסטייעט.

און מער האט זיך נישט געגלוסט. באגעגענען זיך מיט חברים, דאס איז געווען דער עיקר. ביי אביסל מער ווילן און א געוויסע אונטערשטיצונג פון די פארמעגלעכע וואלט דער ליטעראטן-פאראיין געקאנט ווערן אן אנפירנדיקע ארגאניזאציע נישט נאר אין דער יידישער ליטעראטור און פרעסע, נאר טאקע געבן טאן אויך אין אנדערע ענינים. ביי די לעצטע וואלן צום פוילישן סיים האט דער יונגער זשורנאליסט מארק טורקאוו פארגעלייגט,

אז די בודע זאל ארויסשטעלן אן אייגענעם קאנדידאט, מען האט אבער דעם דאזיקן פארשלאג פארנאכלעסיקט. אבער דער זעלבער טורקאוו האט מיט דער הילף פון עטלעכע חברים ארויסגעפירט אין סיים דעם דאקטאר יהושע גאטליב. דאס איז געווען אן אמביציע פון אונזערע עטלעכע טישלעך.

מארק טורקאוו איז איצט אין ארגענטינע. ער שטייט אין קאנטאקט מיט אלע לעבנגעבליבענע חברים. אונזער יונגער פרויינט האט זיך ארויסגעווויזן פאר א טייערן חבר. איך זע זיין געזעלשאפטלעכע ארבעט פון דערווייטן. זיין ליבע צום יידישן וואָרט, זיין איניציאטיוו צו העלפן און בויען... אביסעלע ווירקונג פון אונזער בודע דערקען איך. עס איז נישט געמאנגען לאבוד. די זעלבע ווירקונג פון יידישן ליטעראטן און זשורנאליסטן-פאראיין באמערק איך אויך ביי א סך אנדערע פארבליבענע חברים אין נ. אמעריקע, מעקסיקא, טשילע, אין אפריקע און אין פראנקרייך, און ווו איינעם האט דער גורל פארוואָרפן. אין קאנאדע און אין אויסטראליע, דא און דארט באווייזט זיך א זשורנאל, דא און דארט גרינדעט זיך א קלוב, א פאראיין, א געהילפס-פארבאנד פאר יידישע שרייבער און פאר יידיש וואָרט. מען דארף עס באגריסן און מען דארף עס בענטשן, אן דעם איז נאך פינסטערער. אבער דאס אלץ זעט אויס, ווי נאך א שרפה: מען זוכט אין דעם אש, אונטער די האלאוועשקעס, אונטער די ציגל און שטיינער, וואס זענען פארבליבן נאך א גרויסן בנין. א מעשענער לייכטער איז גאנץ פארבליבן, א קופערנע פענדל, א האמער, א בלעכערנער ריבאייזן און נאך עפעס קלייניקייטן, וואס דערמאנען פיל און גיבן אבער בלויז ווייטקייט...

פון וואַרשע ביז ארגענטינע איז שרעקלעך ווייט. מיט דער יידישער פוילן איז אויך די יידישע ארגענטינע גרעסער געווען און דאס יידישע ניו־יאָרק איז נענטער געווען. וועָן מיר האבן עפעס אונטערגענומען אין ליטעראטן-פאראיין, וואס האט א שייכות געהאט צו דער יידישער ליטעראטור, האבן מיר אויך שטענדיק אין זינען געהאט די פרויינט אונזערע, וואס זענען צעשפרייט איבער דער גאנצער וועלט, וועָן די צעשפרייטע איבער דער וועלט נעמען עפעס איצטער טאָן, האבן זיי שוין נישט דאס פוילישע יידנטום... ווייַ איז אונז.

מיר האָבן צונויפגעלייגט אונזערע גראָשנס און אויסגעבויט א לאָ-קאל פאר יידישע זשורנאַליסטן און שרייבטשטעלער דערפאר, ווייל אונטער די פענסטער פון אונזער לאָקאל האָבן זיך געשפילט יידישע קינדער, אין גאנץ וואַרשע און אין גאנץ פוילן האָבן זיך געהאַלטן יידישע קינדער. מען קאָן היינט ווידער שאפן אזא לאָקאל מיט אזא עסטראַדע ארומגע-קלאפט מיט זאק - לייוונט און רעדנער וועלן זיך געפינען. וואָס אָבער וועלן זיי ריידן? דעם מיליאָן קינדער מיט זייערע טאטעס און מאמעס האָט מען פאַרברענט, די חתנים און די כלות פאַרברענט. צו ווער וועלן זיי ריידן? צו זיך אליין...

11

פּאַרלאָשענע לאָמפּן...

מיט עטלעכע יאָר פּאַר דער מלחמה האָט דער פּאַראיין געזומען אויס-גיין. לאַנגזאַם, חודש נאָך חודש. די מיטגלידער זענען פּאַרבליבן, דער לאָ-קאַל, די שטולן און דער פּאַטעפּאָן, אלץ ווי פריער, און דאָך נישט ווי פריער. מען האָט זיך געהאַלטן ווי פריינט און ווי נישט-פריינט, מען איז נאָך געקומען אין דער בודע, אָבער שוין נישט אזוי אָפט און שוין נישט אלע חברים, א סך האָבן זיך אויסגעקליבן אנדערע פּלעצער. געווען אַן עלענאנטע קאָפּע „אייראָפּא", געווען די קאָפּע פון די פּוילישע קינסטלער „זשעמיאנסקא", געווען דער יידישער רעסטאָראַן „פּיקאַדילי"... מען האָט אָנגעהויבן דעם פּאַראיין אויסצומיידן. מיט א סיבה, צי אָן א סיבה. די בודע האָט פּאַרלאָרן דעם פּרעסטיזש ביי פּרעמדע און ביי אייגענע. אלץ מער שטולן זענען פּאַרבליבן ליידיק.

די טיר האָט נאָך אלץ געקלאַפּט, אָבער אריינגעקומען זענען שוין א סך מער פּרעמדע, ווי אייגענע. ביסלעכווייז האָט זיך אלץ געביטן. פריער איז געווען א לאָקאל פון בטלנישער פּרייקייט, איצט איז דאָס געוואָרן א הפקר-לאָקאל. אלע איבערגעבליבענע מיטגלידער האָבן געפילט, אז מען פּאַרלירט די „בודע". „עפּעס" רוקט זיך אָן, „עפּעס" שטופּט אונז אָפּ. האָבן עטלעכע חברים געפּרווט זוכן מיטלען, ווי צו ראטעווען און די אנדערע האָבן א מאָך געטאָן מיט דער האנט און געלאָזן גיין, ווי עס גייט. פּאַר די לעצטע ביסל יאָרן זענען אויסגעשטאָרבן א סך חברים. בי-

בער, זאגאראדסקי. עס זענען געשטאָרבן דוד קאסעל, יוסף לעשצינסקי, ביניש מיכאלעוויטש און קארלינסקי. הערש דוד נאָמבערג... מיט די נעמען איז אַוועק פון אונז א שיין ביסל חשיבות און געמיטלעכקייט. א טייל חברים זענען אַוועק קיין אויסלאנד און צווישן זיי דער בעסטער סע-

י. ח. זאגאראדסקי

(צייכענונג פון ש. פיוגעגבוים)

קרעטאר אונזערער, מלך ראָוויטש. ער האָט א סך אַרדענונג אַרויסגעבראכט אין דעם געזעמל פון אזוי פיל זשורנאליסטן, דיכטער און האל-בע דיכטער, ליטעראטן און צוטשעפענישן אלערליי. ראָוויטש איז געווען א געטרייער סעק-רעטאר מיט געוויסן און פאראנטוואָרטלעכקייט און פלוצלינג אָפגעזאגט זיך און אַוועק קיין אויסטראליע... נאָך אים איז געווען סעקרע-רעטאר מנחם פלאקסער, שפעטער איז געווען אלחנן צייטלין, אָבער זיי זענען שוין געקומען דאמאָלט, ווען טלאמאצקע דרייצן האָט זיך שוין גענומען ברעכן. די בודע האָט נאָך אלץ געצויגן און אין דער זעלבער צייט האָט שוין געטריבן צוריק. עס האָבן זיך אין לאָקאל אַרויסגעשמוגלט פרעמדע, נישט נויטיקע עלעמענטן מיט גאָר אנדערע צילן. זיי האָבן געלאָכט פון אונזער חברשאפט און היימישקייט. זיי האָבן געהאט א פראָגראם אזא, וואָס לאָכט אוים. געווען אזעלכע, וואָס האָבן נישט פארגונען אונזער פרידלעכקייט און אונזער קאמפלאָזיקייט. געווען א כוונה דעם פאראיין צו פארניכטן. ערגעץ-ווו און ערגעץ-וועז האָט מען שוין געשריבן, אז דער פאראיין פון די יידישע זשור-נאליסטן און ליטעראטן איז די ערגסטע נעץ פון פאשיזם און קאָנטר-רעוואָלוציע. מיר האָבן דאמאָלט א שיין ביסל געלאָכט פון דער אנט-דעקונג און מיר האָבן געפאָדערט פון הער-שעלע דאניעלעוויטש, ער זאָל אונז גלייך אַרויסגעבן די פלענער פון דער קאָנטר-

מלך ראָוויטש

(צייכענונג פון ח. האָנפט)

רעוואלוציע. האָט ער זיך מודה געווען און געזאָגט, אז ער גייט שוין לאַנג ארום מיט א פּלאַן...

— מיט וועלכן פּלאַן? הערשעלע!

— איך וויל זיך נטן מיט מיין ווייב. דאָס שטערט מיר צו זיין א פּאָעט. אונזערע מענטשן טאָרן נישט פּארקריכן אין משפּחה-זומפּ.

„אונזערע" מענטשן האָבן געשמייכלט, ווען הערשעלע האָט אונז אנטדעקט זיין פּלאַן.

צו יענער צייט האָט זיך געלאָזט שטאַרק פּילן ביי אוגז איציק מאנגער, א גרויסער געווינם פּאר דער יידישער פּאָעזיע, נאָר א קנאַפּער געווינם פּאר א פּאראיין, וואָס מוז אויסגעהאלטן ווערן מיט מי און אַנשטרענגונג, א פּאראיין, וואָס פּאָדערט א מיניסום דיסציפּלין פון זיינע מיטגלידער, אנדערש ווערט עס באלאגאן. מאנגער האָט פון אזא דיסציפּלין נישט געווואוסט און נישט געוואָלט ווייסן, פּאר זיין ביסל בראָנפּן מענן מיר אלע א כּפּרה גיין און ווען ער איז שוין אָנגעטרונקען, דאמאלט קומען קללות פון ביטערסטן מין און ווערטער, וואָס מען הערט ניט אין ערגסטן שענק. די פּרויען פון אונזערע מיטגלידער האָבן זיך כסדר אָפּגעזאָגט צו קומען אין אונזער לאָקאל, זיי ווילן אזעלכע ווערטער נישט הערן. אין רוסלאנד האָט געשיכורט דאמאלט דער פּאָעט יעסענין, אָבער רוסלאנד איז אזוי גרויס און אונזער לאָקאל איז אזוי קליין און ווי שווער דאָס איז אונז אָנגעקומען... וואָס וויל ער, דער מאנגער? וואָס האָבן מיר ביי אים צוגענומען? פּארוואָס שילט ער אונז יעדן טאָג? פון אונזערם אלעמען ווענן מע ער זיך אוועקזעצן אויף דעם ערשטן שטול פון פּארנאס, אָבער וואָס ברעכט ער אונזערע אָרעמע שטולן? איך האָב נישט אייגמאל געקוקט אויף אים, בעת ער איז שכור געווען, א ווייסער פּנים, טויט-בלאס, א פּנים אן אויסגעליטענער, א מארטירער - פּנים, ער האָט געלאָצט בייז מיט די אויגן און מיט אויסגעקרימטע ליפּן האָט ער געשאָלטן. א וועלט

יצחק מאַנגער
(צייכענונג פון
י. ברוינער)

מיט פּרעטענזיעס צו אונז... מיר האָבן אַלע געווּסט. ער האָט געהאט אַ פּינסטערע יוגנט, אָבער וואָר פון אונז האָט געהאט אַ לוכטיקע יוגנט? מען האָט אים געהאָלפן, ווי וויט מען האָט געקאָנט העלפן, האָט ער די הילף צוגענומען און וויידער געשאָלטן. ער האָט לידער געשריבן, אַריגינעל געשריבן. מען האָט אים ביכלעך אַרויסגעגעבן און געלויבט, ווי וויט מען קאָן לויבן און ער האָט געשאָלטן. ווייזט אויס, אַז דאָס איז געווען דער אייניציקער פּלאַץ, ווו מען האָט געקאָנט לאָזן די קללות אין גאנג. דער אייניציקער פּלאַץ, ווו מען האָט זיך צו די קללות צוגעהערט. צו ערשט מיט נייגעריקייט, דאָס איז געווען אַ נייעס. דערנאָך מיט פּאַרדרוס: וואָר איז דאָ שולדיק? מיר האָבן אַלע געהאט פּרעטענזיעס צו דער וועלט און צום מזל, נאָר מיר אַלע, מיט הערשלע דאניעלעוויטש אינאיינעם האָבן אונזערע קללות געלאָזן אינדערהיים. אין פּאַראיין איז מען געקומען זיך אָפּרוען און חברן-זיך. מאנגער האָט ביי זיך אין הארצן אָנגעקלאָגט די גאנצע וועלט און אונזער פּאראיין אויך... די וועלט איז אָבער גרויס און זי הערט נישט קיין אָנקלאָגעס. דער פּאראיין איז דערצו געווען דער בעסטער באָדן. פּינף חדרים האָבן מיר געהאט און אַז מען שילט אויפן קול אין איין צימער, הערט מען די קללות אין אַלע איבעריקע. עס האָט אויסגעדוכט, אַז מאנגער האָט ענדלעך געפונען דעם שולדיקן אין אַלע זיינע צרות און אַז מען כאָפּט דעם שולדיקן, וויל מען איינמאָל פּאַר אַלע מאָל זיך אָפּרעכענען מיט אים...

מען איז געווען גליקלעך, וועו ער האָט זיך באַרואיקט און ניכטערהייט איז ער טייער געווען מיט זיינע דערציילונגען ביים טיש. ער האָט געקאָנט אויף אויסנווייניק הונדערטער לידער, ער איז דערנאָנגען צו דער נשמה פון פּעלקער דורך זייערע פּאָלקס-לידער. ער אַליין אַ דיכטער דורך און דורך, ווי גרויס איז גאָלדפאַדן אין זיין מויל... אין זיין מויל, וואָס האָט נאָר וואָס אזוי גראָב געשאָלטן. דער פּאראיין האָט נישט געוואָלט זיינע קללות, דער פּאראיין האָט געוואָלט זיין פּאָעזיע, זיין ליבע צו פּאָעזיע. היינט האָט ער דאָס נעגעבן. אַרום זיין טישל איז געווען גע-דיכט, מען האָט אים רואיק, נאָר רואיק אויסגעהערט און אין דעם זעלבן אָוונט איז ער וויידער דאָ און ער שילט שוין וויידער. ער איז שוין נישט קיין חבר און נישט קיין פּאָעט, ער איז אַ פּראָקוראָר און ווי איז

דעם, אויף וועמען עס פאלט זיין בליק, אלע שוואכע זייטן כאפט מאנגער אונטער און באלידיקט אוממענטשלעך. נישט געווען אזא איינער, וועמען ער האט געשאנעוועט. געווען אן אנשיקעניש, א פאעטישע אנשיקעניש, מיט קללות.

קללות פון אן אייגענעם, פון א נאענטן. דאס יידישע ביטער לעבן האט שוין אזעלכע ווינקלעך, ווו די קללות נעסטלען זיך איין. דארטן וואקסן זיי אוים, דארטן פארטיפן זיי זיך אין זייער גיפט, דארטן שלייפן זיי זיך אין זייער שטעביקייט.

דאס מאל זענען דאס געווען קללות פון יידישן רומעניע.

עס קאן זיין, אז דאס זענען געווען אונזערע אלעמענס קללות. די קללות פון יידישן פאלק, פון דעם יידישן דיכטער בכלל. עס קאן אלץ זיין, נאר מיר אלע האבן זיך געוואלט איינראמען אין אביסל באשטענ-דיקייט, איינרעדן זיך, אז מיר פארמאגן עפעס, דער ליטעראטן-פאראיין איז אויך געווען אזא מין איינרעדעניש. מיר האבן ביי קיינעם נאך נישט צוגענומען, ביי מאנגערן אויך נישט, נאר ער מיט זיינע שטענדיקע פרע-טענזיעס און קללות האט אויפגעריסן אונזער וונד, אונזער איינזאמקייט, אונזער געליטערטע ארעמקייט. דער שווארצער דארער פיעראט! אט באלד וועט ער זיך וואשן צו אונז קושן און וויינען וועט ער, און דערציילן וועט ער עפעס א ביטערן עפיזאד פון טאטנס שטוב. דלות האט ער גע-האט, דלות, ווי שטעכעדיקע פארזשאוועטע דראט. דאך ער איז נישט קיין אויסנאם מיט זיין דלות. מיר ווייסן כמעט אלע, וואס דאס איז אזוינס און דערפאר ווילן מיר חלומען פון א בעסערן לעבן און דערפאר טראכטן מיר אוים נשמה-געזאנגען און מאנגער זינגט אויך, כדי זיך און אנדערע צו פארזינגען און פארווינגן... וויפיל מאל האט זיך מיר געוואלט אים נעמען, דעם דאזיקן פאעטישן שכור, און אוועקטראגן ערגעץ... ווער וויסט וווּ? אפשר אין א פאלאץ און אפשר אין א פשוטע פויערישע הייז-קע, אים אוועקלייגן און זאל ער זיך אויסניכטערן, דאמאלט וועל איך אים דערציילן עפעס פון זיך, פון מיין קינדהייט, פון מיין אייביקן נעראנגל מיט אלץ און מיט אלעמען און זאל ער נישט מיינען, אז בלויז ער איז א יחסן אין יסורים. וויפיל מאל האט זיך געוואלט לויפן אין שענק און אליין זיך אנטרינקען ביז זינלאזיקייט און קומען צוריק אין פאראיין און ברעכן

שטולן און שרייען, אז אלע זאלן פארברענט ווערן, איבערשטייגן מאנגערן אין בייזקייט און אין אומפאראנטוואָרטלעכקייט, ראנגלען זיך מיט אים און איינער דעם צווייטן אויסדראפען די אויגן, וויל... איך ווייס אליין נישט פארוואס, וויל ליד גייט ביי אונז מיט טיפן ווייטיק אין שותפות, וויל ליד גייט מיט קללה. אט איז עס געקומען צו אונז, דאס ליד פון פארגרעבטן רומעניע. מיר האבן זיך דערפרייט מיט די קלאנגען, וועלכע האבן זיך פארוואנדלט אין קאלירטע פרעסקן אויף די גרויע וועגט פון אונזער לעבן און אט שטעכט דער דיכטער מיט שפיזן. מען מוז זאגן, אז צוזאמען מיט מאנגערס געשניצטע פערזן זענען אריין צו אונז אין בודע קללות, שוין ווייט נישט פיין געשניצטע. עס האט געאטעמט מיט הפקר, עס האט אפגעשטויסן און דאך האבן מיר עס געדולדעט. מיר אלט-געזעסענע פון פאראיין און די, וואס האבן געזאָרגט פאר אנדערע, האבן אפט געטראכט, אז דאס קומט אונז, מען מעג אונז שילטן און מיר דארפן עס צונעמען מיט ליבשאפט, וויל מיר ווילן דאך חברשאפט, טאָ זאל זיין חברשאפט מיט קללות אינאיינעם. מאנגער איז געקומען צו אונז פון רומעניע, ווי צו רייכע קרובים, וועלכע האבן עפעס פארכאפט א ירושה פון גאלד און פערל און מיר האבן בלויז געהאט עטלעכע הונדערט שטולן, וועלכע האבן זיך אלץ מער געמומען שאקלען... מיט מאנגערן, צי אן מאנגערן — דער פאראיין איז געגאנגען בארג אראפ. מיר, די נענטערע צו טלאמאצקע דרייצן, האבן א סך מאל נישט דערקענט אונזער אייגענעם לאקאל. מען קומט אריין און מען געפינט ביי די טישלעך פרעמדע פערזאנען:

— ווער זענען די יענע צוויי?

— זיי זאגן, אז זיי זענען שרייבער...

— ווו שרייבן זיי?

— אין דער רויטער פרעסע..

די רויטע פרעסע איז געווען אומלעגאל, דער ליטעראטן-פאראיין — לעגאל. האבן זיי געמאכט מיט אונז א שותפות, ווער וועט זיי זאגן, זיי זאלן נישט אריינקומען? ווער וועט זיי שטערן? מיט דעם וואלטן מיר דאך געהאלפן די רעגירונג און דאס איז דאך נישט מענטשלעך. העלפן א רעגירונג, וואס פארפאלגט און זעצט אין תפיסה אריין און פיניקט. און

אז זיי זענען שוין געזעסן ביי אונזערע טישלעך, האבן זיי געפאדערט, מען זאל זיי צונעמען פאר מיטגלידער און ארויסגעבן לעגיטימאציעס. א טייל פון זיי האט מען צוגענומען פאר גלייכבארעכטיקטע חברים. און אויב חברים, האבן זיי דאך רעכט ארויסצוטרעטן אויף אונזער טריבונע. אט אזוי איז די פאליטיק אריין צו אונז און אנגעהויבן צו שטערן, צעשטערן און עס האט גארניט געהאלפן. א סך פון די מיטגלידער האבן געזאגט, אז זיי ווילן נישט האבן געמיינזאמעס מיט די אלע אניטאציעס, זיי ווילן בעסער זיצן אין „פיקאדילי", דארטן זידלט זיי קיינער נישט, אז זיי זענען פאשיסטן אדער פארפוילטע קליינבירגער.

אנשטאט די ליטעראריש דיספוטן האבן זיך ביי אונז אנגעהויבן רעפעראטן אויף גאר אנדערע טעמעס, מיט גאר אנדערע רעפערענטן און גאר אן אנדער עולם פון צוהערער. עס איז געקומען דער שארפער טאן, די בייסיקע פאלעמיק, וועלכע האט זיך א סך מאל געענדיקט מיט קלעפ, מיט געשלעג...

איינמאל בין איך ארויפגענאנגען אויף די טרעפ פון פאראיין אין דער צייט, וועו אין לאקאל גופא איז פארגעקומען אזא געפארבטער רעפעראט. אויף די טרעפ האט מען זיך געשלאגן מיט די הענט און מיט שטעקנס, אין אלע צימערן פון דער בודע האט מען זיך געשלאגן, מעז האט צעבראכן א סך שטולן און אויסגעהאקט א סך שויבן. אין דער סומאטכע האב איך אויך געכאפט א פאר קלעפ, כאטש איך האב באמת נישט געווווסט, וואס דא קומט פאר. שפעטער בין איך דערגאנגען, אז דא איז פארגעקומען א קאמף צווישן סטאליניסטן און טראצקיסטן. ביידע מחנות האבן ארגאניזירט זייער „שמירה", זייער לייב-גווארדיע און, אז דער אנפירער פון אין מחנה איז געווען ער אליין, שמחה מאטש...

— ווער איז דאס שמחה מאטש? — האב איך געפרעגט.

האט מען מיר אויפגעקלערט, אז שמחה מאטש איז א גרויסער קעמפער, א העלד. האט מען מיר אויפגעקלערט פון דעם צווייטן צד, אז שמחה מאטש איז א מענטש פון דער אונטערוועלט, א מעסער-שטעכער.

איך האב געהערט און נישט געהערט, מיט די אויגן האב איך געבלאנדזשעט און געקוקט אויף די צעבראכענע שויבן, אויף די צעהאקטע שטולן, אויף אונזער קליינער עסטראדע, אויף אזא קליינער עסטראדע האט

זיך עס אָנגעהויבן אזא גרויסער קאמף צווישן סטאלין און טראָצקי... ניין, די עסטראָדע וועט נישט אויסהאלטן, מען קאָן שוין אָפזאָגן א רבנן קדיש נאָך דעם נאָנצן פאראיין.

אָבער דער פאראיין האָט זיך נאָך געהאלטן. די אלטע „בודע" האָט צוגעקרעכצט, אָבער זי איז נישט איינגעפאלן. מען האָט געוויילט איין פארוואלטונג. האָט יי פארוואלטעט זעקס וואָכן און צעפאלן געוואָרן. איז א צווייטע אלגעמיינע פארזאמלונג. די לינקע האָבן געפאָדערט פראָפאָרציאָנעלע וואלן, האָט מען באשלאָסן פראָפאָרציאָנעלע וואלן. איך האָב זיך דעם קאָפ געברעכן, ווי אזוי וועט מען דאָס אין דער פראָפאָרציע איינטיילן מאנגערס א געזאנג אָדער ישראל שטערנס א ליד?

ווי וועט מען צעטיילן א געמיטלעכן שמועס פון צוויי חברים, וועלכע זענען נאָר וואָס געקומען פון דער ארבעט און וואָס וועט זיין מיט אונזערע שטולן, זיי האָבן דאָך אלע איין קאָליר? צי דען וועט מען זיי איצט פארבן לויט די פראָפאָרציאָנעלע וואלן? מיטן פאראיין האָט פאָסירט דאָס ערגסטע: ער איז טאקע געשאפן געוואָרן קעגן אלע פארטייען, אָדער פארטייישקייט. נישט צו קעמפן קעגן די פארטייען, נאָר זיך אָפצורוען פון זיי און צום סוף איז ער אליין, דער פאראיין, געשטראָפט געוואָרן מיט פארטייאישקייט. קיינער האָט עס נישט געוואלט און דאָך איז עס אליין געקומען פון אונטער דער ערד, פון די טונקעלע טרעפ איז עס ארויסגעקראָכן, ווי א פגע רע. א רעטעניש איז דאָס אלץ געווען פאר אונז און דאָס האָט אונז נאָנץ נישקשה צעטומלט. ארויפגעוואָרפן האָט עס אויף אונז א נייעם יאָך, מען האָט זיך געדארפט פארענטפערן, זוכן נייע ארגומענטען, א נעפיל איז געווען, אז מיר טראָגן א פרעמדן זאק אויפן פלייצע, איז נישט קיין וווּנדער, וואָס א סך האָבן דעם זאק אראָפגעוואָרפן און אינגאנצן אוועק פון טלאמאצקע. פון א קלאָרע זאך איז געוואָרן א פלאָנטער, פון געוועלכע פרייע שמועסן און אויסריידן זיך איז מען איצטער געזעסן ביי באזונדערע טישלעך, באזונדערע גרופן און מען האָט זיך נעשושקעט סודות. די בודע איז פול מיט סודות, א בירזשע פון פארטייען. מען באגראָבט די וועלט, צי מען ראטעוועט די וועלט?

* * *

אזוי ערנסט געוואָרן ביי אונז אין לאָקאל. אפילו דעם פּאטעפּאן לאָזט מען נישט אָנשטעלן און פּרובט דער טייערער שניאור אביסל צו שפּילן אויף דעם קלאַווייר, שרייט מען, ער זאָל אויפהערן, וויל דאָס שטערט. מענטשן, וואָס באראטן זיך אזוי ערנסט, באדארפן נישט קיין מוזיק...

ס'איז אוועק א גאנג מיט דעקלאַראַציעס און רעזאָלוציעס. עס האָט זיך געוואָלט לאָכן און וויינען. ווי אזוי מען האָט זיך געריסן צו באקעמפן א שוואכע, נייטראַלע אינסטיטוציע, וואָס האָט נעהאט אין ציל: צו פּאר-לייכטערן דאָס לעבן פון עטלעכע הונדערט מיטגלידער פון דער שרייב-בער-משפּחה. ווי אזוי מען האָט זיך בארימט אין די צייטונגען, וועו מען האָט דורכגעפירט אין פּאַרוואַלטונג א בונדיסט, א פּועלי-ציוניסט אָדער א קאָמוניסט. מען האָט געפּייערט דעם זיג, מען האָט געקעמפט און באזיגט... וועמען באזיגט? דעם אלטן זאקס, הערשעלען און די קאַץ „פּיפּי"?

אָבער איינס האָבן זיי אויסגעפירט מיט זייערע „פּראָפּאַרציאָנעלע וואלן". די היימישקייט פון פאראיין האָבן זיי פאַריאָגט. וואָס פאר א ווערט האָבן געהאט די מאָגערע זיגן און דער כוח פון דער אָדער יענער גרופּע אָנגיטאָטאָרן, פּאָנאָטיקער און סעקטאנטן. כוח איז שוין געווען ער-געץ אָנדערש-ווו. דאָרטן אין דייטשלאַנד האָבן שוין געשטשירעט די צייט-נער די צווייפּיסיקע וועלף. דאָרט האָט מען געפלאָנצט מענטשן-האָס מיטן גאָנצן פּארנעם. מ'האָט דאָרט געקאָוועט געווער, געזאמלט הארמאטן און אַראָפּלאָנען, צוגעגרייט וואָס מער גאלאנען מיט דעם „ציקלאָן"-גאז, גע-שאָפן פּלענער פון מאסן-מאָרד און מאסן-אויסראָטונג. וועו שמחה מאטש האָט געבראכן די קאָנטרעוואָלוציאָנערע שטולן פון טלאמאצקע דרייצן, איז אין בערלין שוין גרייט געווען דער פּסק-דין אויף אלע יידן, אלץ איינס ווער זיי זענען, חכידים אָדער קאָמוניסטן. היינט זענען מיר דעם גרויסן שטח ערד, פון וועלכן מיליאָנען יידן זענען אָפּגערוימט געוואָרן. צי האָבן מיר דאמאָלט כאטש א קליין ביסעלע פּאַרגעפּילט? איך טראכט אין דעם פּיל אריין, איך דערמאן זיך געשפּרעכן, באגעגנישן מיט פריינט און באקאָנטע. נישט געווען אזא שוואַרצזעער, וועלכער זאָל אפילו אין א קלע-נערער מאָס פּאַראויסזאָגן דאָס, וואָס איז פּאַרגעקומען. אָבער דערדריקט זענען א סך געווען, בלויז איז געלעגן אויף פּיל נשמות. דאָס, וואָס מיט

די יידן איז פֿאַרגעקומען אין דייטשלאַנד, איז געווען אונזער טאָג-טעג-לעכער סם. מיר האָבן זיך אויך דערפילט אויסערן געזעץ, דאָך אין דער זעלבער צייט האָט יעדער ייד געדענקט, אז מיר זענען שוין צוויי טויזנט יאָר אויסערן געזעץ, מען איז א סך איבערגעקומען אין די צוויי טויזנט יאָר, וועט מען איצט אויך איבערקומען... דאָס לעבן איז דאָך אָנגענאַגען. יידן האָבן געפירט געשעפטן און אפילו געבויט נייע הייזער. יאָ, איין פאַל, וועו איינער האָט ארויסגערעדט אזא פראזע:

— דאָ וועט פֿאַרקומען דאָס שרעקלעכסטע, וואָס מען קאָן זיך נישט פֿאָרשטעלן. צוויי יאָר פאר דער מלחמה האָב איך די פֿראזע געהערט און געזאָגט האָט עס א רייכער ייד פון לאָדזש, דוד ווישעוויאנסקי. א ייד, וואָס האָט געפירט קאָלאָסאַלע געשעפטן און געלעבט, ווי א מאָנאַרך אין א פֿאַלאַץ. צוויי יאָר פאר דער מלחמה האָט ער אלץ ליקווידירט און איז אַוועקגעפֿאָרן קיין אמעריקע. קיינער האָט אים נישט נאָכגעטאָן, אָבער קיינער האָט אויך נישט געזאָגט, אז דוד ווישעוויאנסקי האָט שלעכט געטאָן. מען האָט עפּעס געפילט א שרעק, נאָר פאר קיין פאַל די שרעק, אז מיר שטייען ערב דער עפּאָכע פון מאידאנעק.

יידן וואָלטן קיין פאַלק נישט געווען, זיי וואָלטן קיין אייביקע אומה נישט געווען, וועו זיי קאָן מען אָפּשרעקן מיט שרעק. פון ערשטן חורבן ביז מיטלאַלטער, פון מיטלאַלטער ביז ניאַלאי דעם צווייטן, די יידן זענען דורות נישט ארוים פון שרעק, זיי האָבן די מורא פאר גזלנישע פעלקער איינגעקנייטשט אין זיך אוו געזאָגט תהלים אוו מיט דעם תהלים אי-בערגעלעבט א סך באוואפנטע פעלקער. אָט דער נס האָט די יידן פון איצטער אינספּירירט צו גלויבן אין וויטערע נסים... נו, אוו אזא צייט פון ראַדיאָ אוו אעראָפּלאַנען, וועו מענטש איז אזוי גרוים אוו אזוי דער-הויבן געווארן. מען האָט געמעגט א סך צווייפלען אין מענטש, נאָר מען האָט אויך געמעגט אביסעלע גלויבן. דאָס מאָל האָט דער אינסטינקט אָפּ-געזאגט: מיליאָנען זענען פאַרברענט געווארן אין הייסן קרעמאַטאָריום. טאָג, זוו, צוקונפט, גלויבן — אלץ איז געשענדעט ביז משוגעת...

איך טראַכט זייער פיל פון די לעצטע חדשים ערב דער מלחמה. איך דערמאָן זיך מיינע איבערלעבונגען דאמאָלט, איך פאַרש זיך אוו

פריינט, באקאנטע, איך דערמאָן דעם פּחד, וועלכן מען האָט דאמאָלט אָננעזומען פּאר א פּארגרעסערטן... די שרעק האָט זיך פּארשטארקט, וועז פּוילן האָט זיך געזומען חברן מיט דעם בייזן דייטשלאנד. וועז דער קוליאוועך געבעלם איז געקומען צו גאסט צו די פּוילישע זשורנאליסטן אין ווארשע, וועז דער בייקיקער גערינג האָט אָננעהויבן אזוי אפט צו קומען אויף יאנד אין די ביאלאוויעזשער וועלדער.

דעם קוליאוון זשורנאליסט געבעלם און דעם בייקיקן גערינג האָב איך געזען אין ווארשע. געבעלסן האָב איך אָננעקוקט, וועז ער איז ארוים פון האָטעל „בריסטאל" נאָך א גרויסן באנקעט, וואָם די פּוילישע זשורנאליסטן האָבן פּאר אים איינגעארדנט. א נידעריקער גאָרנישט האָט עם אויסגעזען, א דארער שוואכלינג. גערינגן האָב איך אָננעקוקט אויף פּילסודסקים לויה... דאמאלט.

וועך האָט עם דאמאלט געטראכט, אז די צוויי, איינער מיט א דריי-בישן פּנים און דער צווייטער מיט א חזירישן פּנים, באמת, גערינג האָט אין זיין פּנים דאָם עכט חזירישע, אז די צוויי וועלן זיין די ערשטע אין דער היטלער - באנדע, וועלכע האָט אויסגעמאָרדעט אונזערע מיליאָנען און פּארניכטעט לענדער און לענדער, זיי האָבן אויך אוועקגעלייגט אין מיסט דאָם שיינע וואַרשע, וועלכע האָט צו זיי דאמאלט אזוי פּאלש געשמייכלט.

באלד נאָך די יאָגדן פון גערינגן אויף וויילדע חזירים האָבן זיך אָנגעהויבן יאגדן אויף די יידישע קראָמען. מיט פּיקעטן און באיקאָטן, אפילו דער פּשוטער ייד פון דער גאָם האָט עם פּארשטאָנען, אז מיט די אלע נייע נזרות אויף די יידן ווייל זיך די פּוילישע רעגירונג אונטערחנפּענען צום דייטש. צום דייטש, צו וועלכן יעדער פּאָליאק האָט א טויזנט-יעריקן האָם. דאָם איז געווען א קלאָגעריקע פּאָליטיק פון א שוואכן, וואָם גייט שלאָגן דעם נאָך מער - שוואכערן. זיי, די פּאָליאקן, דער נאָענטסטער שכן דייטשלאנדס, זיי האָבן דאָך געמוזט ווייסן, וואָם דייטש איז און וואָם דייטש ווייל, אז נישט בלויז די יידן מיינט דער דייטש. פּאר יידן בא-דארף מען נישט אזוי פיל געווער...

יענע טעג און וואָכן דריי יאָר, צוויי יאָר, א יאָר פּאר דער מלחמה. און יענע טעג, וועז מען האָט טויזנט יידן אריבערגעוואָרפן איבער דער פּוילישער גרענעץ, אין מיטן דער נאכט, געיאָגט און געשלאָגן מיט דער

ייִדישע שרייבער און זשורנאליסטן אין פּרעזידיום פון אן עפנטלעכן אקט ערב דער צווייטער וועלט - מלחמה.

פון רעכטס צו לינקס: נח פּרילוצקי, דוד פֿלינקער, מענדל מאזעס, בן-ציון כילינאָוויטש
משה מארק, מאַרק טורקאָוו, ש. סוויסלאָצקי, משה אינדעלמאן,
שאול וואגמאן, שמואל וואלקאָוויטש, לאזאר קאהאן,
י. מ. נייַמאן און (אויף דער טריבונע) ב. שעפּנער

BIBLIOTEKA NARODOWA
BN

טעמפער זייט פון ביקס און אין ווארשע האָט מען אויך געשלאָגן יידן, איבערגעקערט קינדערשע ווענגלעך אין זאקסישן גאָרטן און געשפּיגן די יידישע מאמעס אין פּנים, ווען זיי האָבן געוואָלט זייערע קינדער פאר-טיידיקן. דאמאלט האָבן מיר שוין פּארשטאנען, אז עס איז פּאראן א שותפות צווישן זבאנשין און זאקסישן גאָרטן. געדונגענע לאידאקעס האָבען פאר דייטשיש געלט געשלאָגן יידן. מיר האָבן זיך קיין טיפערן חשבון נישט אָפּגענעבן. מען האָט זיך אָבער דערפילט מער איינזאָם ווי פריער. א גרוים שטיק אייראָפּע איז אריינגעפאלן אין די הענט פון רא-פינירטע גזלנים. זיי האָבן דעם באָדן אונטער אונז אונטערגעצונדן און זיי זוכן שותפות, כדי אינאיינעם אונז צו פארטיליקן.

אין יענע טעג האָט מען געוואָלט וויסן מער נייעס. זען דעם בעסערן זשורנאליסט, אויסהערן א קלינערע אָפּשאצונג פון דער סיטואציע. איז מען, ווי שטענדיק, געלאָפּן אין פאראיין. אין פאראיין אָבער איז שוין באלד נישט געווען מיט וועמען צו רעדן. נתן שוואלבע, דער פּאָליטישער רע-דאקטאָר פון „נאש פּשעגלאנד", איז שוין געזעסן אין דער קאפע „זשע-מיאנסקא". צוזאמען מיט אים — דער סעקרעטאר פון דער רעדאקציע סאול וואגמאן. דאָרט זענען אויך געווען א סך פון די פּוילישע זשורנא-ליסטן און צווישן זיי עטלעכע פרייַנט פון שוואלבען. אין אזעלכע „פּא-ליטישע" טעג איז בעסער צו זיצן מיט די פּוילישע זשורנאליסטן. זיי האָבן בעסערע פאר-בינדונגען און ביי זיי קאָן מען עפּעס דערגיין. בערנארד זינגער איז געגאנגען אהין, ווו שוואלבע איז געזעסן, ד"ר גאָטליב האָט זיך געוואָלט זען מיט די צוויי. אזוי איז אויסגע-קומען, אז א סך יידישע זשורנאליסטן און אפילו שריפטשטעלער האָבן זיך איבערגעטראָגן אויף א נייעם באָדן. און דער אלטער באָדן, די בודע, איז אלץ מער פארלאָזט געוואָרן. מען האָט דערפילט, אז די צייט פון חבריש פארברענגענישן און פארווייַלונגען איז אווק.

סאול וואָגמאָן
(צייכנער נישט באַקאַנט)

אין די ווינקלען פון די צימערן האָבן זיך געוואָלגערט פיסלעך פון צעברא-

כענע שטולן. דער באלעבאס פון בופעט איז אנטלאפן, האט מען צוגענומען א צווייטן, איז יענער אויך אנטלאפן, וויל אין דער בודע זענען איצט נעווען וויניק עסערם און פאר וויניק עסערם לוינט נישט צו קאכן. הערשעלע דא-ניעלייעוויטש האט געדראט, אז ער וועט אויך אויפהערן צו קומען אין פאר-איין, וויל ס'איז אים אומעטיק צו קוקן אויף די לוידיקע טישלעך. זאקס איז געזעסן אין לעצטןווינקל, ביים טישל און געלייענט, געלייענט. ער האט איצט צום צוואנציקסטן מאל אין זיין לעבן געלייענט „מלחמה און פרידן" פון טאלסטאי. וועלן ער כאפט א שטארקן מאמענט, א גוטע באשרייבונג, דאמאלט שפרינגט ער אויף און רעדט צו דער קאץ:

— וועליקי פיסאטעל, וועליקי ... א גרויסער שרייבער.

עס האט נאך נעלעבט. די בודע איז נאך געשטאנען. נישט איינמאל האט פאסירט: עס קלויבט זיך צונויף א גרויסע צאל מיטגלידער, מען זיצט ביי די טישלעך און מען לאכט פון זיך אליין:

— אונזער פאראיין זעט אוים, ווי א פארלאזענער בית-עולם.

— דערפאר איז דאך נישט פאראן קיין בופעט. מתים עסן נישט.

פיל פון אונזערע מיטגלידער האבן זיך באגעגנט אין גאס, צי אין קאפע און איינער ביים צווייטן האט נעפרעגט:

— וואס הערט זיך עפעס אין פאראיין? וואר איז לעצטנס געווען אין פאראיין?

אויף דעם האט מען געענטפערט:

— אין פאראיין איז פינסטער...

— וואס הייסט?

— נאנץ פשוט, די עלעקטרישע לאמפן האבן אויסגעברענט, ווערט אלץ וויניקער ליכט. קיין נייע לאמפן קויפט מען נישט, נישטא ווער עס זאל קויפן און נישטא פארוואס צו קויפן...

מען הערט באלד אויף צו רעדן וועגן דעם פארלאזענעם בית-עולם. אבער מיר איז די בודע געלעגן אין הארצן. עטלעכע מאל אין טאג בין איך דארט ארויף. אמאל פארבליבן לענגער. אמאל שנעל פארלאזן. געווען דארט עפעס א פארוואלטונג, וואס קיינער האט ניט אנערקענט און קיינער האט נישט געפאלגט, געווען זענען שטולן, אויף וועלכע קיינער איז נישט

געזעסן. בלויז געציילטע איינגעשפארטע „בטלנים" האבן זיך דארט נאך געפונען ... אפשר דערפאר, ווייל זיי האבן נישט געהאט צו באצאלן פאר א קאווע. אין פאראיין זיצן האט קיין געלט נישט געקאסט.

די אלע אנדערע האבן געזוכט אן ארט, ווו עס איז פארא׳ א בופעט, ווו מען זעט מער מענטשן, ווו מען הערט מער נייעס. א מאדנער חשק ארומצולויפן איבער די קאפע-הייזער האט אננעכאפט א׳ אונזערע מיטגלידער. אממערסטנס איז מען געלאפן אין יידישן רעסטאראן „פיקאדילי". ביז פיר פארטאג פלענט מען דארט זיצן און פלאפלען וועגן טאג, און טאג איז דאמאלט געווען „היטלער" און אלץ, וואס טוט זיך ארום היטלערן ...

אין „פיקאדילי" זענען מיר איצט געזעסן און דער קעלנער מאקס האט באדינט.

איך פלעג שטענדיק אויסזוכן אייגס פון זיינע טישלעך, זאל מאקס מיר דערלאנגען דעם טעלער מיטן פלייש — עס שמעקט בעסער. און מיט מאקסן פלענט מען כאפן א שמועסל און מיט אים איז מען פריינט געווען. אט אזוי׳ צוביסלעכווייז האט מען קריטיקירט אונזערע געסט, דעם ארקעסטער, דעם באלעבאס פון רעסטאראן און אויך אנדערע זאכן. עס איז שטענדיק געווען פון וואס צו רעדן — זאל נאר מאקס האבן צייט.

ער איז שוין געווען קעלנער מער ווי פופציק יאר, דאך פלינק איז ער נאך פארבליבן, רירעוודיק און זיפצן פון אלטקייט פלענט ער נישט, ווייל ער האט זיין אלטקייט פארלייקנט, ווי א מיידל פארלייקנט די יארן, ווען זי נעמט זיך עלטערן. נידעריק, רונדלעך אביסל און פעסט געבויט, אפגעראזירט שטענדיק אויף גלאט דאס געזיכט מיטן קאפ, גרוי-שווארצע ברעמען איבער די ערנסט פארנומענע אויגן, איז ער שטענדיק ארומגעלאפן איבערן זאל, זשאנגלירט האט ער מיט די טעלערס צווישן די ענגע טישלעך און געגאנגען צו זיינע געסט מיט אן ערנסטקייט פון א גוטן פאטער:

— היינט האט איר דאס אמתע שטיקל זופן-פלייש.

און אליין פלענט ער שטיין פון דערווייטן און זיך צוקוקן, צי דער גאסט עסט מיט אפעטיט. ער האט געליטן פון׳ דעם, וואס מען קאן מיט די היינטיקע געסט נישט זיין היימיש: — עפעס זענען זיי אלע געווארן אריסטאקראטן, אונזערע יידן, גרויסע מענטשן געווארן ...

אמאל׳ איז אינגאנצן אנדערש געווען. אמאל איז נישט געווען קיין שפּייז-קאַרטע. טאקע מאקס פלעגט אויסרעכענען אלץ, וואס עס איז פּאראן אין קיך און ברענגען פלעגט ער פונקט פּאַרקערט, וואס דער גאסט האט באשטעלט. דער גאסט האט פּראָטעסטירט:

— איך האב געבעטן קאלב-פלייש און איר גיט געדעמפט רינדער-פלייש.

— עסט, וואס מען גיט אייך...

און דער גאסט האט געגעסן. טייערע געסט געווען, אן קאפריזן... און היינט איז גאר אנדערש. דאס, וואס א גאסט באשטעלט, מוז מען ברענגען. און אז מאקס נעמט אויסרעכענען די שפּייזן פון זכרון, פּאדערט דער גאסט׳ די שפּייז-קאַרטע:

— גיט מיר די קאַרטע, איך על שוין אליין אויסקלייבן...

מאקס פּאלגט, אבער ער וואַרפט דאך צו א פּאר וועַרטער:

— איר וועט דען עסן די קאַרטע? הא!

ער פלעגט זיך באקלאגן, אז די ארבעט איז שווער און זי ווערט נאך שווערער:

— איך ארבעט דאך פיר און צוואנציק שעה איבערן מעת-לעת.

— וואס הייסט פיר און צוואנציק שעה? איהר רוט ניט? איר שלאפט נישט?

— און אין שלאף מיינט איהר לויף איך נישט מיט די טעלערס, שטענדיק און אייביק אזוי. מען דארף נעדענקען, וואס דער און יענער האט באשטעלט, אלץ מוז זיין פינקטלעך, אונזערע יידן זענען געוואַרן, ווי די פריצים, אויסקלייבערס און פיינשמעקער.

ער האט נישט ליב געהאט די מוזיק, וואס מען האט איינגעפירט אין רעסטאראן:

— אמאל׳ פלעגט מען טאנצן בלויז אויף חתונות און היינט יעדן טאג, מען טאר אזוי נישט.

אין מיר האט ער געזען א פריינט, אזא איינעם, מיט וועלכן מען קאן כאפן א שמועסל, און ער האט עס שטענדיק אויסגענוצט, מיר האבן עס ביידע אויסגענוצט. איך האב פיינט די קאלטקייט פון יעדער אטמאס-

פער. „פּיקאַדילי" איז דאָך געווען אַ שטיק היים פֿאַר מיר, עטלעכע מאָל אין טאָג פֿלעג איך דאָרט קומען, איז גוט געווען, וואָס דער טרייער מאַסק לאָזט פון מיר די אויגן נישט אַראָפּ.

אין „פּיקאַדילי" פֿלעגן לעצטנס אַריינקומען אַלע יידישע געזעלשאַפֿטלעכע טויער, שרייבער, מאָלער, מוזיקער, דאָ פֿלעגט מען אָפֿט באַקעטעווען און באַגלייטן די פֿראָמינענטע פון אונזער וועלטל. דאָ פֿלעגט מען פֿאָליטיקירן, אויף אַלע טעמעס פירן שמועסן. איינמאָל, געדענק איך, האָבן זיך צוויי שרייבערס צעווערטלט ביי אַן אַלגעמיינעם טישל. מען האָט זיך געזידלט און מיט וואָס זידלען זיך שרייבער? אַיינער דעם צווייטן האָט נערופן גראָפאָמאַן:

האָט זיך מאַסק צוגערוקט צו מיר:

— מיט וואָס זידלען זיי זיך? וואָס איז דאָס פֿאַר אַ וואָרט?

איך האָב דאַן געהאַט אַ שטיקל אַרבעט: אויפֿקלערן מאַסקן, וואָס דאָס איז אַזוינס גראָפאָמאַן:

— איר פֿארשטייט, מאַסק, גראָפאָמאַן איז אַזא שרייבער, וועלכער שרייבט אָן טאַלאַנט און אָן טעם, גראָפאָמאַן איז אַזא אַינער, וואָס רעדט זיך אַיין, אַז ער קאָן שרייבן...

סוף כל סוף האָט מאַסק אַליין געפונען די אמתע דעפֿיניציע:

— דאָס מוז זיין, ווי אין אונזער פֿאַך אַ קוכאַר, וועלכער קאָן בעסער עסן ווי קאָכן.

— זאָל זיין אזוי.

פֿאַר די לעצטע יאָרן האָבן זיך אין יידישן רעסטאָראַן „פּיקאַדילי" געגומען באַווייזן פֿליטים. אָבער דאָס זענען געווען פֿליטים נישט פון דער ווייט, נאָר מאַסקע פון דער זעלבער וואַרשע. פון די רייבערע קוואַרטאַלן, פון יענע אויסגעפוצטע גאַסן, ווו די פֿריצים לעבן. און אונזערע יידישע פֿריצים איז צו ענג געוואָרן מיט די קריסטלעכע פֿריצים, האָבן זיי זיך געגומען באַווייזן אין „פּיקאַדילי". מיט אמאָל האָט זיי פֿארשמעקט אַ שטיקל יידישע פיש און שבת אַ שטיקל קוגל. מיט שטאָלצע מינעס פלעגן זיי אַראָפּקומען אין „פּיקאַדילי" און מאַסק, מיין טייערער מאַסק, האָט עס באַלד באמערקט, אז יענע בלאָזן זיך צופיל. געשמועסט מיט מיר, האָט ער באַלד אויף דעם רעאַגירט:

— איך האָב זיי נישט ליב, די ניי-געוואָרענע יידן. דאָרטן בויגן זיי זיך אויף ביי אונז בלאָזן זיי זיך.

און אז ער פלעגט צוגיין צו אזא „פליט", וואָס איז אראָפגעקומען פון די פריצישע גאסן, פלעגט ער ווערן שטייף, ערנסט, אָננעצויגן, גאָר אן אנדער מאקס, אן היימישקייט, קאלט, אָפיציעל...

אסימילירטע יידן פון יענע גאסן, וועלכע פלענן קומען אין „פיקא-דילי", זיי האָבן אויסגעדריקט זייער יידישקייט אין עסן א שטיקל יידישע פיש. נישט איינער פון זיי האָט אויף אן אמת געמיינט, אז ער טוט א גרויסע טובה דעם יידישן פאָלק מיט דעם, וואָס ער קומט אין א יידישן רעסטאָראַן און נאָך גרעסער איז געווען זיין פאטריאָטיזם, וועז ער פלעגט ביים ארקעסטער באשטעלן „כל נדרי". די משומדים און ערב-משומדים האָבן גוואלדיק ליב „כל נדרי", און דעריבער האָט מען „פיקאדילי" די לעצטע יארן א סך כל-נדריוועט.

די לעצטע טעג פאר דער מלחמה און די ערשטע טעג פון דער מלחמה זענען מיר בכידע שווייגנדיק געוואָרן. און איך און מאקס האָבן מער נישט פילאָזאָפירט. ער פלעגט דערלאַנגען עסן און איך פלעג זיך צו דעם כמעט נישט צורירן, קיין זאָך האָט קיין טעם נישט געהאט, פונקט ווי ליים, עס איז אין מויל נישט געקאָכן. אויפן גאס האָבן געקנאקט די זענעט-האַרמאָטן, די אראָפלאַנען האָבן גערוישט איבער די קעפ פון אנגעשראָ-קענע מענטשן. אויפן בופעט פון „פיקאדילי" זענען נאָך געשטאַנען די לעבערלעך מיט די קאלירטע פלעשער פון אלערליי געטראַנקען, און מאקס, נישט קיין אנדערער, האָט עס צו מיר א זאָג געטאָן:

— דאָס זעט אויס, ווי א סעודה פאר מתים.

* * *

איינמאָל בין איך געגאַנגען שפעט אהיים. שוין געווען אָרום דריי בייגאכט. צו מיין גאס עלעקטראַלנע האָב איך געמוזט פארבייגיין די טלאמאצקע. וועז איך בין געווען ביים נומער דרייצן, האָב איך באמערקט, אז אין פאראיין איז ליכטיק. נישט אזוי שטארק ליכטיק, בלאס ליכטיק. איך האָב געמיינט, אז מען האָט פארגעסן צו פארלעשן דעם לעצטן לאָמפּ,

וואָס איז נאָך פארבליבן, אָבער פון אָפענעם פענסטער זענען דערגאנגען קלאנגען, איינער האָט גערעדט צום צווייטן, אפילו געשריגן אויף דעם צווייטן... וואר זאָל דאָס זיין אזוי שפעט אין דער „בודע"?

האָב איך אָנגעקלונגען צום הויז - וועכטער און ארויף אויף די טרעפ, אריין אין ערשטן זאל. פינסטער, קיינער איז נישטאָ. אין צווייטן, אין גרויסן זאל האָט געברענט א קינקעט - לעמפל און ביי א טישל איז געזעסן איין מענטש. איין מענטש האָט געשפילט שאך מיט זיך אליין. דאָס איז געווען הערשל הימעלפארב, דער בונדיסט, דער סעקרעטאר פון נאדל-פאראיין, מיט זיין גרויסער טשופרינע, מיט זיינע געזונטע בריסט פליצעס. הערשל הימעלפארב האָט אין מיטן נאכט געשפילט שאך מיט... הערשל הימעלפארב און ווייזט אויס, אז איין הערשל האָט שלעכט געשפילט, וויל דער צווייטער הערשל האָט אים שטארק געזידלט:

— לאכודרע, פלאָקן - שיסער, פושער... האָסט נישט פארזיכערט די מלכה, שטיק האָלץ...

ער האָט דערהערט טריט, האָט ער אויפגעהויבן דעם קאָפ:

— הא! דאָס ביסטו! וואָס מאכסטע?

און ער האָט ווידער אריינגערוקט דעם קאָפ מיט די אויגן מיט אלע חושים אין שאך - ברעט.

— — הערשל! שפילסט מיט זיך אליין?

— איז וואָס זאל מען טאָן? אז אלע זענען זיך צעלאָפן. ווי די מייז פון פאראיין. נישט בייטאג און נישט ביינאכט, נישטאָ מיט וועמען א שאך צו שפילן...

לעם קלאוויר זענען געשטאנען א סך שטולן. אויף די שטולן האָט זיך עפעס גערירט.

— וער איז דארט נאָך פאראן?

— וער? דיין ליבלינג, הערשעלע, ער שלאָפט דארטן. ס'מענטשל... דער פאראיין האָט אים חתונה געמאכט און ער שלאָפט ווידער אויף די שטולן.

— האָט אוודאי נישט געהאט קיין געלט, און אָן געלט לאָזט אים ס'וויב נישט אריין.

— ס'איז אים נאך ערגער, ווי דו מיינסט. לעצטנס האט אים די שוויגער אויך געגומען קנייפן. ער האט דאָ פריער פאר מיר אויסגערעדט זיין ביטער הארץ.

דאס געשפרעך וועגן הערשעלע דאניעלעוויטש האט דעם הערשל הימעלפארב אביסל אויסגעטשוכעט און ער האט זיך איינגאנצן אפגעריסן פון שאך. א ווילע האבן מיר זיך ביידע אנגעקוקט, ווי צוויי לצים, וואס האבן זיך באגעגנט אין מיטן דער נאכט אויפן בוידעם...

— מאדנע זעט דאָ אוים אין אונזער בודע, הא!

— נסיסה! — האט הערשל א ברום געטאן.

— דאס איינציקע לעמפל, ווי א נר-תמיד...

— עס וועט שוין לאנג נישט ברענען.

הערשל האט נישט געמיינט מיט דער לעצטער פראזע קיין שרעקלעכע זאך. ער האט אוודאי נעטראכט, אז די בודע קראכט, מען וועט נישט באצאלן קיין דירה-געלט, וועט מען ארויסווארפן. איך האב אים פארגעלייגט, אז מיר זאלן זיך אביסל דורכניין. איידער איך האב פארלאשן דאס לעמפל, האב איך נאכאמאל באטראכט דאס ווייסטעניש פון אונזער היים. אין זיין גרויסן ראם איז געשטאנען פרץ און מיט נייגעריקן טרויער נעקוקט אויף דער לוידיקייט...

מיר זענען אויף דער גאס אפגענאנגען אפשר א פופציק טריט, האבן מיר פלוצלינג באגעגנט דעם ד"ר יהושע גאטליב מיט ארנאלדן. מיר האבן זיך אלע דערפרייט. ביי אונזער חברה דארט אין ווארשע האט מען זיך געקאנט פרייען פון קליניקייטן און באלד האט מען זיך איינגעטיילט. הערשל מיט גאטליבן האבן זיך געלאזן פאראוים און איך מיט ארנאלדן — נאך זיי. די ערשטע צוויי האבן זיך פונאנדערגערעדט וועגן פאליטיק און מיר ביידע, איך מיט ארנאלדן, וועגן וואס רעדט מען מיט ארנאלדן? וועגן טעאטער און וועגן אקטיארן. ער האט מיר גלייך דערציילט, אז נעכטן האט דער ארטיסט מארעווסקי אויפגענעמען ביי גערטנערן א גאנצע נאנז און גלייך צוגעגעבן:

— ווען ער קאן אזוי שפילן, ווי ער קאן עסן, וואלט גוט געווען.

ער האט עפעס א ברום געטאן וועגן מארים שוואַרצן מיט דער מא-

כאראיקע פון יאָשע קאלב און דערנאָך א ווייב וועגן אקטיאָר סאמבערג. ער איז אַריין אין טראנס מיט טעאטער און טעאטער, די נאנצע וועלט האָט זיך געדרייט ביי אים ארום טעאטער. אָבער לאנג האָט ער אין יענער נאכט נישט געדרשנט, ווייל מיר האָבן באַגעגנט נאָך חברים. דאָס איז געווען א מזלדיקע נאכט פון באַגעגנישן. אין מיטן נאכט, פיר אזייגער, כמעט פארטאָג, האָבן מיר דאמאָלט באגעגנט קיפניסן מיט זיין פרוי זמרה זעליגפעלד, מיר האָבן באַגעגנט דזשיגאנען פון „אראראט" מיט א כאפטע יונגען און מיידלעך. פון אונטער דער ערד איז אויסגע-וואקסן יאנקעלע דאנציגער. גראפמאנען דעם זשורנאליסט מיט פראפוסן — האָבן מיר אויך באַגעגנט...

א. גראפמאן
(צייכענונג פון ה. בערלעוויי)

איינער האָט זיך געוויצלט:

מיר קאָנען דאָ שוין באלד מאכן אן אל-געמיינע פארזאמלונג פון ליטעראטן-פאר-איין...

דער צווייטער האָט געפרעגט:

— מיט פראָפּאָרציאָנעלע וואלן, צי אָן?

איך בין געשטאנען און באטראכט די נאנצע חברה, אנטייל נעמען אין דער פלאפלעריי און דאָך זיי באטראכט. דאָ איז עפעס אין אונזער וועלטל פאַרנעקומען א גרויסע איבערקערעניש: פריער, אז מען האָט נישט געוואָלט שלאָפן, איז מען געקומען אין דער „בוהע" און מ'האָט זייער גע-מיטלעך פאַרבראכט. איצט שלעפט מען זיך איבער די גאסן, מען זיצט אין די שענקען, אין די נאכט-לאָקאָלן און מען איילט זיך נישט צו קומען צו זיך אהיים, ווי מען וואָלט פאר עפעס מורא האָבן. און איך אליין? פאַרוואָס צי איך עס יעדע נאכט אָפּ מיטן שלאָפן-גיין. עס וויל זיך כסדר וועמען באגעגענען און עפעס פרעגן, עפעס הערן, הערן, הערן... מען איז אום-געדולדיק צו זיך אליין און ווען א צווייטער רעדט, ער מעג אפילו ניט זיין קיין גרויסער חכם, נאָר אויב ער עפנט א מויל און רעדט זיך פונאנדער

וועגן א פאליטישע, אדער א סטראטעגישע קאנצעפציע מיט פראנקרייך-ענגלאנד-רוסלאנד, הערט מען אזא איינעם אויס. ער רעדט נאריש־קייטן, נאר מען וויל, ער זאל ווייטער רעידן, אפשר לויגט עפעס א חכמה אין די נא-רישקייטן. מען וויל עפעס הערן אזוינס, וואס זאל געבן די מענלעכקייט אוועקצוגיין צום רואיקן שלאף.

— ארנאלד! וואס זאגסטו?

ארנאלד לייגט ארויף די האנט אויף זיין שטערן. ער וויל זיין ערנסט און שמייכלט, אדער פארקערט: ער וויל שמייכלען און איז ערנסט:

— היטלער האט פארכאפט דעם גאנצן רעקוויזיט מיט דער קאסע אינאיינעם און אז מען האט די קאסע מיטן רעקוויזיט, האט מען שוין דאס גאנצע טעאטער... איר פארשטייט?

מיר פארשטייען און מיר ענטפערן ארנאלדן מיט א קארגן שמייכל פאר זיין אנאלאגיע.

היינט קאן איך דאס אויף זיכער זאגן. עס איז שוין דאמאלט געלעגן די מורא אין אונזערע צימערן און קאריդארן, אויף אונזערע טרעפ און אויף אונזער נשמה. מען האט נישט געוווסט, פאר קיין פאל נישט געוווסט, וואס עס וועט זיין, נאר מען האט געפילט, אז עפעס וועט זיין. דאס לעבן איז געגאנגען אויף אלע זיינע פים און איז געפארן אויף אלע זיינע רעדער, נאר אין לעבן גופא איז שוין געווען דער טויט. מיר זענען געשטאנען ער-נעץ אויף א גאס אין ווארשע, א גרופע פריינט. מיר האבן גערעדט פלאצ־קלונג רייד, געווען ביי אונז אזא צוזאמען פון שפאס און חכמה־זאגע-רייַ. נאר יעדערער באזונדער איז געווען פאר זיך פארזארגט, עס האט עפעס גענאגט.

שפעטער האט מען זיך אפגעזעגנט און יעדער איינער פון אונז האט אוועקגעשפרייזט אין זיין ריכטונג. איך מיט גאטליבן אין איין וועג. איך בין אים גענאגען באגלייטן ביז מילנע ניין, דאך ביי זיין טויער שוין, האט ער געזאגט, אז ער וויל נאך נישט שלאפן און ער איז מיך געגאנגען באגלייטן ביז עלעקטראלנע עלף.

גערעדט וויידער עטלעכע נישט-וויכטיקע וועגטער און וויידער גענומען שפרייזן דורך ארלע גאס צו לעשנא, פון דער לעשנא וויטער. איך האב

אויפסניי באַגלייט גאָטליבן און ער האָט געריידט, ווי צו זיך אַליין, געריידט, ווי וועגן אַ באשלאָסענעם ענין, וואָס איז שוין לאַנג איבערגעטראַכט:

— סקיווסקי, דעם מיניסטער בעסק רעכטע האנט, האָט היינטיקן מיטוואָך געזאָגט צו די זשורנאַליסטן: „פּוילן לעבט איבער שווערע טעג. מיר קאָנען גאָרנישט מאַכן, מיר האָבן אַ מעשׂוגענעם שכן"... אויב סקיווסקי רעדט אַזוי וועגן די דייטשן, מעג מען דאָס אָננעמען פּאר דעם אָנהויב פון סוף... די קאַץ הערט זיך אויף צו שפּילן מיט דעם מייזל. זי האָט עס שוין גענוג.

אין דער לעצטער צייט האָבן מיר ביידע אלץ אָפּטער געבלאָנדזשעט ביינאַכט און שטענדיק פּלענט מען זיך געזונענען אַביסל אָננגעשראָקן, כאָטש אייגנער דעם צווייטן האָבן מיר דאָס נישט ארויסגעוויזן. אין יעדן „וואָס הערט זיך?" איז שוין געווען די אָננגעשראָקנקייט.

מיר זענען געווען פּריינט, אזעלכע פּריינט, וועלכע ריידן קיינמאָל נישט וועגן זייער פּריינטשאפט און שרייבן זיך נישט קיין בריוולעך פון דער ווייטן. מיט גאָטליבן האָט מען געקאָנט ריידן לאַנגע שעהן און ריידן וועגן אלץ. מיט גאָטליבן האָט מען אויך געקאָנט גוט שווייגן אין אַ לאַנגן שפּאַציר. ער האָט מיר נישט געטאָן קיין טובות און איך האָב דאָס פון אים נישט פּאַרלאַנגט. מען באדארף האָבן פּריער נחת פון מענטש אליין און דערנאָך פון זיין טובה.

מיר האָבן געהאט אַ שותפותדיקע ארבעט פון פיל יאָרן: אין „לאָדזשער מאַרגנבלאט", אין „היינט" און אין „מאָמענט". באַגעגנט זיך אזוי נאָענט און פּאַרבליבן פּריינט. פּאַרוואָס זאָל מען נישט זיין קיין פּריינט? ביידע נישט געווען קיין גבירים און ביידע האָבן נישט געהאט קיין מאכט. פּרייע מענטשן מיט אייגענע מיינונגען, מיט אַ גוטן ווילן אויסצוהערן און פּאַרשטיין די מיינונג פון אַ צווייטן. דער עיקר, מען האָט זיך געמעגט זאָגן דעם נאנצן אמת אין די אויגן און גוטמוטיק זיך אויסלאכן פון אַ סך זאכן. אָבער וואָס אַ חודש ווייטער האָט מען אלץ ווייניקער און ווייניקער געלאכט. מען פּלענט שפּריזן אויף די ווארשעווער טראטוארן, אין יידישן און ניט־יידישן קוואַרטאַל, ארומרויידן דעם טאָג און יעדן קלאנג פון טאָג. די גאסן זענען געווען באלויכטן, ערגעץ-ווו האָט מען געטאנצט, מוזיק

האָט געשפּילט און שרעק איז געגאַנגען נאָך אונז, אַנטקעגן אונז און מיט אונז.

עפּעס א ראַדיאָ האָט מען אויסגעטראכט און אין ראַדיאָ שרייט א היטלער. טראכטן מיר איצט וועגן דעם און איך זאָג:

— גאָטליב! עס רוקט זיך אָן...

— יא, מיט אונז וועט גוט נישט זיין.

און ווידער געגאַנגען און געשוויגן אין דער עלנטער נאַכט. געגאַנגען און געזוכט באקאַנטע: אפשר האָט ווער געהערט נייעס? אַליין האָט מען זיך נישט געגלויבט, מען האָט רק געוואָלט הערן, וואָס דער צווייטער זאָגט...

* * *

און ביי אונז אין פאראיין אויף טלאמאצקע דרייצן איז געווען פינסטער. פון אזוי פיל לאָמפּן איז איינס פאַרבליבן, א יתומל — א לאָמפּ, א בלייכס. פון אזוי פיל טומל — א שוואכער געמורמל. אין דער האַלב פינסטערניש האָבן זיך קוים געזען צווי פּלייצעס, זיצנדיקע צווי שאָטנס האָבן שטיל געשמועסט. צי דאָס איז געווען ישראל שטערן מיט דעם יונגן פּאָעט קירמאן?

עס האָט אויסגעפעלט ליכט צו דערזען געוויר, ווער די שאָטנס זענען...

נעמען - רעגיסטער

אוגער ישעיהו 187
אדלער יאנקל 223
אוליאנאווער מרים 18
אויערבאך רחל 107
אימבער ש. י. 31
איינהאָרן אהרן 12, 84, 123
איינהאָרן איסר 84
איינהאָרן דוד 50, 90, 112, 134
אינדעלמאן משה 102
איינהאָרן ברכה 181
אייסוראָוויטש ב. 92, 93
אנסקי ש. 85, 86, 87
אָנכי ז. 50
אסטששענא אברהם 48, 223
אָפּאטאָשו יוסף 55, 98, 22
אראָנסאָן נחום 48
אָרלעסקא מרים 117, 118, 170
ארנאָלד 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 185, 246, 248
אש שלום 20, 43, 63, 126, 128, 129, 130, 131, 132, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 221
אש מאטילדע 131, 140
אלטער וו. 177

באלאבאן מאיר פּראָפ. 85, 160
בארָאדינאָ 200
בולאָוו יוסף 117
בארענשטיין 191
בולאָוו יוסף 117
בזשאָזע חיים 124, 125
ביאליק ח. נ. 61, 153, 222
ביבער שלמה 28, 229
ביין ל. 27
בערקמאן שלמה 16
בערנסאָן אנרי 30, 84
בערשאדסקי 50
בעלערינא בעלא 117, 178
בערלינסקי 160
בעל מחשבות 129
בראָדערזאָן 16, 114, 158, 220
ברוינער יצחק 18, 105, 209, 223, 224.
באריישאָ מ. 98, 126, 134, 176, 222

גאָטליב יהושע דר. 12, 16, 17, 29, 61, 62, 89, 176, 194, 202, 226, 239, 248, 249, 250
גאָטליב העלענא 120, 122
גאווזע 177
גאבאָוויטש י. 48
גאָלדפאדן אברהם 114, 231
גאָלדענבערג אסתר 117, 118
גאָלדבערג אברהם 171
גילבערט שלמה 31. 126
גיטלין א. 124
גליצענשטיין ה. 48, 223
גליקסמאן א. דר. 58

נערסטין בערטא 222
נערטנער 246
גרינבערג אורי צבי 16, 123, 220
גרין ירחמיאל 18
גרינבוים יצחק 26, 176 177
גראף קאלי 29
גראָסבארט ה. 117, 123
גראפמאן א. 247
גראפמאן, פרוי 170
גראָדזענסקי 188

דאניעלעוויטש הערשל 13, 14, 15, 17, 20, 105, 142, 160, 161, 162, 164, 172, 173, 201, 208, 209, 229, 230, 231, 236, 240, 245, 246
דאנציגער יאנקל 119, 120, 142, 165, 247
דושינאן 120, 247
דושייקאבסאן היימי 223
דינעזאן יעקב 85, 86
דרייקורס 106

האראוויץ בער 18
האראנטשיק שמעון 31, 97, 106
האלפערן משה לייב 112
האלצער רחל 107
האנפט חיים 223
הורוויטש מנחם מענדל 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 184
הימעלפארב הערשל 30, 245, 246
הירשביין פרץ 50, 111
העפטמאן יוסף 31
הערשל אסטראפאליער 31
הירשפאנג איגנאץ 223, 224
הירשבערג 223

וואלטער פאלא 117
וואלשאווסקי עוזר 56, 134, 160
וואנמאן איזא 183, 108
וואנמאן סאול 239
וואסער אריה 179
וואלמאן, ש. 106
וויישעוויאנסקי דוד 237
וויטער א. 50
וויסענבערג א. מ. 63, 97, 98, 126, 128, 131, 132, 33-
וויינרייך מאקס דר. 188
וויינטרויב וו. 223, 224

זאנאראדסקי 229
זאגאן שכנא 157
זאכאריאש 184
זאץ לודוויג 222
זוסמאן שלמה 179
זאקס ש. 14, 15, 83, 165, 168, 175 185, 208, 236, 240
זינגער בערנארד 99, 102, 143, 239
זינגער י. י. 16, 97, 220
זינגעלבוים שמואל ארטור 122, 166
זיידענבייטל, ברידער 224
זעליגפעלד זמרה 131, 247
זשיטלאווסקי חיים דר. 84, 222
זשיטניצקי 183
זשיטניצקי, פרוי 183

טאלסטאי ל. נ. 127, 151, 240
טונקל יוסף 16, 97, 134, 179, 202, 203
טונקל צעשיא 170
טובים יוליאן 42
טורקאוו זיגמונט 114
טורקאוו מארק 102, 177, 225, 226
טיקאטשינסקי י. 223
טעפער קאליא 156, 157
טראצקי ל. 4, 235

טשארני ד. 203
טשודנער 155, 156
טשאַרטקאָווער רבי 57
טשערנאָוויטש ש. 50
טשערניכאָווסקי ש. 222
טרעמבאטש מ. 224

יאטשקאָווסקי יוסף 125
יאצקאן ש. י. 101
יאָנג קלארא 222
יורים ש. דר. 202

כאסקעלעוויטש 102
כאשין א. 214, 215
כילינאָוויטש ב. 28, 102
כילינאָוויטש, פרוי 170, 181

לאנדאו לייב 95
לאנדע ש. 120, 122
לאצקי - בערטאַלדי 203
לוסטיג חיים 223
ליבאָוו דבורה 223
לילית אלא 142
ליפסקער וואלף 154
ליטוואק א. 156, 179
לידסקי י. 124
לייוויק ה. 98, 112, 118, 222
לייזעראָוויטש משה 16, 223
לעווין לייזער 106, 157
לעיעלעם א. 222
לערמאן א. 27, 106
לעשצינסקי יוסף 157, 229
לערער יחיאל 31

מארקיש פרץ 16, 56, 213, 214, 215, 217, 218, 219, 220, 221
סאמבערג א. 120, 122, 132, 247
סאקאלאָוו נ. 222

מאנגער איציק 90, 112, 158, 164, 230, 231, 232, 233, 235
מאסטבוים יואל 93, 94, 126
מאניעוויטש 223
מארק משה 154
מאטש שמחה 234, 236
מאַרעווסקי א. 10, 114, 117, 246
מיזעס יוסף דר. 16
מיזעס מתיתיהו 85, 160
מיצקעוויטש א. 34, 42, 43, 127
מיכאלעוויטש ב. 156, 229
מזא"ה מ. 117
מנחם (זע באריישא)
מייזל נחמן 220
מעדעם וו. 156
מענדעלסאָן ש. 179
מענדעלסאָן מ. 93
מענדעלע מוכר ספרים 70, 106
מעטראָפאָליטאַנסקי 16

נאדיר משה 98, 134, 222
נאדלער שמואל 210, 211
נאכבוש נ. 109, 117
נאלקאָווסקא זאפיא 44
נאָמבערג ה. ד. 32, 84, 89, 126, 128, 131, 133, 134, 135, 136, 139, 140, 141, 142, 143, 145, 146, 158, 168, 170, 171, 172, 173, 177, 179, 180, 181, 184, 186, 190, 202, 229
נאראויד 117
ניגער ש. 203, 222
ניימאן י. מ. 123, 223
ניידום לייב 50
נעמי 117

II 1.417.349

דאָס בוך האָט זיך געענדיקט דרוקן דעם
3טן דעצעמבער 1946 אי"ן דער דרוקערייי
„ה י י מ א ן" — פּאַסטעור 333
טעלעפאָן 7752 - 47. בועגאָס אייַרעס.

Este libro terminóse de imprimir
el día 3 de diciembre de 1946 en los
Tall. Gráficos HEUMAN, Pasteur 333
U. Teléf. 47 - 7752 - Buenos Aires

Univ. of Illinois
URBANA, Ill.
0 3. AUG 1989

BIBLIOTEKA NARODOWA
1417349